

ZESZYTY
CYRYLO-
METODIAŃSKIE
CYRILLO-METHODIAN PAPERS

 10/2021

..... MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN
FACULTY OF HUMANITIES
INSTITUTE OF MODERN LANGUAGES

Cyrillo-Methodian Papers / Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie, 10/2021

EDITORIAL TEAM / KOLEGIUM REDAKCYJNE

PETAR SOTIROW – Editor-in-chief, KAMEN RIKEV – Managing editor,
AGNIESZKA GOZDEK, PIOTR ZŁOTKOWSKI, DIMKA SAVOVA, IVO BRATANOV, PIOTR STEINBRICH

EDITORIAL BOARD / RADA NAUKOWA

KLÁRA AGYAGÁSI, University of Debrecen, Hungary
DEJAN AJDAČIĆ, University of Gdansk
FELIKS CZYŻEWSKI, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
KLIMENTINA IVANOVA, Sofia University of St Kliment Ohridski, Bulgaria
BOŽIDAR JEZERNIK, University of Ljubljana, Slovenia
GEORGI MINCZEW, University of Lodz
EDWARD MOŻEJKO, University of Alberta, Canada
DIANA STOLAC, University of Rijeka, Croatia
GRAŻYNA SZWAT-GYŁYBOWA, Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences
MARIYANA TSIBRANSKA-KOSTOVA, Institute for Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences
SVETLANA VASSILEVA-KARAGYOZOVA, University of Kansas
DOJČIL VOJVODIĆ, University of Novi Sad, Serbia

COVER DESIGN AND TYPOGRAPHY / PROJEKT OKŁADKI I SKŁAD KOMPUTEROWY

ELITSA RIKEVA

EDITORIAL ADDRESS / ADRES REDAKCJI

Instytut Neofilologii / Wydział Filologiczny / UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, pok. 428 (nowa Humanistyka), 20-031 Lublin
tel. +48 81 53 7 26 52
e-mail: petar.sotirow@mail.umcs.pl, rikev@umcs.pl

www.journals.umcs.pl/zcm

PUBLISHER / WYDAWCA

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin
Budynek Biblioteki Głównej UMCS, III p.
tel.: +48 81 537 54 24
e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

E-ISSN: 2449-8297

REVIEWERS FOR ISSUE 10/2021 / RECENZENCI NUMERU 10/2021

KRASIMIRA ALEKSOVA (KRASSIMIRA ALEXOVA, КРАСИМИРА АЛЕКСОВА), PROF. PHD,
Sofia University of St Kliment Ohridski

TZVETANKA AVRAMOVA (ЦВЕТАНКА АВРАМОВА), PHD, Sofia University of St Kliment Ohridski

ROBERT BOŃKOWSKI, DR НАВ., PROF. UŚ, University of Silesia in Katowice

STANKA BONOVA DOYCHINOVA (СТАНКА БОНОВА ДОЙЧИНОВА), ASSOC. PROF. PHD,
St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo

LILIA SITKO, PROF. DR НАВ., University of Bialystok

LEONARDA DACEWICZ, PROF. DR НАВ., University of Bialystok

ILIANA GENEW-PUHALEWA (ИЛИЯНА ГЕНЕВ-ПУХАЛЕВА), DR НАВ., University of Warsaw

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA (ЕЛЕНА КАНЕВСКА-НИКОЛОВА), PROF. DSC, Paisii Hilendarski University
of Plovdiv – Branch Smolyan

MAŁGORZATA MISIAK, DR НАВ., University of Wrocław

BOŽANA NIŠEVA (BOZHANA NISHEVA, БОЖАНА НИШЕВА), PHD, Institute of Slavonic Studies
of the Czech Academy of Sciences

MAREK OLEJNIK, DR НАВ., Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

NEDA PINTARIĆ, PROF. DSC, University of Zagreb

ANA SAMARDŽIĆ, PHD, Adam Mickiewicz University in Poznań

MAŁGORZATA SKOWRONEK, DR НАВ., PROF. UŁ, University of Łódź

BILYANA TODOROVA (БИЛЯНА ТОДОРОВА), PHD, South-West University of Neofit Rilski in Blagoevgrad

KINA VACHKOVA (КИНА ВАЧКОВА), PROF. PHD, Konstantin Preslavsky University of Shumen

RAFAŁ ZARĘBSKI, DR НАВ., PROF. UŁ, University of Łódź

LANGUAGE EDITORS FOR ISSUE 10/2021 / REDAKCJA JĘZYKOWA NUMERU 10/2021

Ivo Bratanov, Agnieszka Gozdek, Kamen Rikev, Dimka Savova, Piotr Steinbrich, Piotr Złotkowski

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Mariyana Tsibranska-Kostova	7
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ТУРЦИЗМИТЕ В ХРИСТИЯНСКИ РЕЛИГИОЗНИ ТЕКСТОВЕ	
Magdalena Baer	20
LIST PIOTRA ZRINSKIEGO Z 29 KWIETNIA 1671 ROKU DO ŻONY ANNY KATARZYNY ZRINSKIEJ Z PERSPEKTYWY JĘZYKOZNAWCY	
Piotr Złotkowski	33
WIELOIMIENNOŚĆ WŚRÓD KOBIET Z WARSTWY MIESZCZAŃSKIEJ I CHŁOPSKIEJ ŚRODKOWO-ZACHODNIEGO PODLASIA (NA MATERIALE XVIII-WIECZNYCH KATOLICKICH I UNICKICH AKT METRYKALNYCH)	
Tomasz Kwoka	48
НОВИЙ РІК ЯКИЙ, ЦІЛИЙ РІК ТАКИЙ – ŁEMKOWSKIE PRZYSŁOWIA LUDOWE PÓŁROCZA ZIMOWO-WIOSENNEGO WE WSI ŚWIĄTKOWA WIELKA	
Pavel Krejčí	66
ТОПОНІМІСКЕ КОМПОНЕНТУ V ЧЕСКÝХ, SRBOCHORVATSKÝХ А ВУЛHАРСКÝХ ФРАЗЕМЕХ SE СТРУКТУРОУ ПРОПОЗИЦІЇ А POLYPROPOZICĀNÍ	
Maxim Stamenov	76
КОНСТРУКЦИИТЕ С ПРЕДИКАТИВИ ЗА ПСИХИЧЕСКИ СЪСТОЯНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – НОМЕНКЛАТУРА И ДИФЕРЕНЦИАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ	
Yovka Tisheva	114
НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СИНТАКТИЧНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРЕДИКАТИ ЗА ЕМОЦИОНАЛНИ СЪСТОЯНИЯ	

Svetla Koeva 137
 ПРЕДИКАТИ ЗА СЪСТОЯНИЕ: СВОЙСТВА
 И ЛИНГВИСТИЧНИ ТЕСТОВЕ

Marina Dzhonova 158
 СИНТАКТИЧНО ОПИСАНИЕ НА ПРЕДИКАТИВИТЕ
 ЗА МЕНТАЛНО СЪСТОЯНИЕ

Dilyana Dencheva 183
 ЕКСПРЕСИВИЗМИТЕ КАТО РЕТОРИЧНО СРЕДСТВО
 В ПУБЛИЧНАТА РЕЧ

**RECENZJE, PRZEGLĄDY, SPRAWOZDANIA /
 REVIEWS, NOTICES, REPORTS**

Dejan Ajdačić 199
 O KOGNITIVNOJ ETNOLINGVISTICI U SRBIJI
 [Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. *Kognitivni pravac u srpskoj
 etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Beograd:
 Institut za srpski jezik SANU, 2020.]

Petar Sotirov 204
 NAJNOWSZE NEOLOGIZMY: KOLEJNY PRZYCZYNEK
 DO LEKSYKOLOGRAFII BUŁGARSKIEJ
 [Благоева, Диана & Сия Колковска & Ванина Сумрова & Атанаска
 Атанасова & Цветелина Георгиева & Надежда Костова & Светломира
 Манова. *Речник на новите думи в българския език (от първите две
 десетилетия на XXI век)*. Ред. Д. Благоева & С. Колковска. София:
 Наука и изкуство, 2021.]

Georgi Minczew 208
 POEZJA ATANASA DAŁCZEWA INACZEJ
 [Rikev, Камен. „Защото е на скрито...” *Християнският светоглед
 в творчеството на Атанас Далчев*. Lublin: UMCS Press, 2020.]

- Katherina Kokinova 214
 ДЪРВОТО НА ПОЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА, КОЕТО
 ЧЕРТАЕ КАЛИНА БАХНЕВА
 [Бахнева, Калина. *Елада и Рим в полската литература през XIX и XX век (Избрани аспекти)*. София: Парадигма, 2019.]
- Lyudmila Mindova 218
 ПАМЕТТА ЗА ТОТАЛИТАРНОТО ЗЛО. ЗА КНИГИТЕ
 НА ВИЛИ ЛИЛКОВ
 [Лилков, Вили & Христо Христов. *Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност*. София: Сиела, 2017; Лилков, В. & Хр. Христов. *Погубената България. За съдбата на българския елит след 9 септември 1944 г.* София: Сиела, 2019; Лилков, В. *Доблест и наказание. Народният съд и ДС срещу спасителите на българските евреи*. София: Сиела, 2021.]
- Lyudmila Mindova 225
 ИСТОРИЯ, ИСТИНА И ЧЕСТ. СБОРНИК В ЧЕСТ
 НА ПРОФЕСОР СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ
 [Константинова, Райна, ред. *Историята на историка. Сборник по случай 65 години от рождението и 40 години от началото на научната дейност на проф. дин Светлозар Елдъров*. София: Иврай, 2021.]
- Svetlana Stoycheva 230
 СЪВРЕМЕННИ ИНТЕРАКТИВНИ ПРАКТИКИ
 В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЛИТЕРАТУРА
 [Душкова, Мира. *Интерактивни методи в обучението по дисциплината „Литература за деца и юноши“*. Русе: АИ Русенски университет, 2021.]
- NOTES ON THE AUTHORS / NOTY O AUTORACH 233

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ТУРЦИЗМИТЕ В ХРИСТИЯНСКИ РЕЛИГИОЗНИ ТЕКСТОВЕ¹

MARIYANA TSIBRANSKA-KOSTOVA

BAS Institute for Bulgarian Language

LINGUO-CULTURAL INTERPRETATION OF TURCISMS IN CHRISTIAN RELIGIOUS TEXTS. One of the most important tendencies in the lexis of the Bulgarian language during the Ottoman period is the interference of foreign lexis and in particular the so-called turcisms or osmanisms. The article examines the connotative function of selected Turkish borrowings in the Synaxary Life of St. George the New of Sofia. One of its copies from the town of Elena, of the early 18th century, is a deliberate adaptation of an unknown writer who introduced Turkish terms for denoting specific realities in order to achieve a consciously sought authenticity and plausibility of the story, and to restore the emotional perception of George's martyrdom two centuries after the event. Although moving away from the original, the Elena copy contributes to the deepening of the message of the literary work thus making it more accessible to the common reader through the use of meaningful details.

Keywords: Synaxary Life, St. George the New of Sofia, Bulgarian Language during the Ottoman period, 18th century hagiography

Темата, формулирана в заглавието на настоящата разработка, е много обширна. С нея се поставя акцент върху една от най-важните тенденции в лексиката на българския език през османския период, а именно – интерференцията на чуждоезикови единици, която от края на XIV в., наред с продължаващото и традиционно силно влияние на книжовния и говоримия средногръцки, вече има конкуренция в така наречените *турцизми* или *османизми*. М. Стаменов определя османизмите като заемки от книжовния или разговорния турски език и неговите диалекти (и през турски като

¹ Авторката изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между БАН и Румънската академия по проекта *Всекидневният живот през Средновековието по лексикални данни от български и румънски език*.

посредник от други езици), навлезли в българския език през епохата на Османската империя (Stamenov 2011: 21). Официалният език на Османската империя в периода от края на XV до началото на XIX в. се нарича османски или среднотурски. В него вече функционира исторически обособена предосманотурска лексика, формираща пластове от древноирански, персийски, арабски, тюркски и други източни езици (Dobрева 2008: 16–18, 21, 102). В редица изследвания терминът *османизми* се заменя от *турцизми* като достатъчно функционален да означаи лексикалния пласт заемки и чуждици *от* или *през* турски, въпреки че голяма част от тях по произход са иранизми и арабизми (Micheva 2017: 78; Dobрева 2008: 63). Темата за турцизмите в това широко разбиране е предмет на редица разработки по историческа лексикология. Богат материал се извлича от книжовния език на народна основа на дамаскините, т.е. от писмени прояви със *системен характер* (Micheva 2017). Трябва да се признае, че в повечето изследвания като изходна точка се използват съвременните речникови обобщения или етимологичните етюди за отделни думи, оцелели предимно в разговорния български език и неговите диалекти (т.е. синхронен или по-рядко синхронно-диахронен подход – Selimski 1978; коментари за историческото осмисляне на турцизмите вж. у Stamenov & Koleva-Zvancharova 2017). Значително по-редки са проучванията от диахрония към синхрония, въз основа на конкретни писмени свидетелства, задаващи така необходимата текстова контекстуализация, която би позволила не просто да се етимологизува една лексема, а да се установи защо и как тя прониква в даден текст. Особено интересен е въпросът за проницаемостта на *безеквивалентната лексика* от османската държавно-политическа система или бита. Може да се очаква, че дълбоката несъвместимост между двата типа етнокултурна и религиозна идентичност на християни и мюсюлмани задържа интерференцията в произведения от канона на средновековната книжнина. Такъв извод се подкрепя от произведенията на Софийската книжовна школа, в които редица реалии имат домашни названия: султанът е турският *цар*, везирите и пашите са *войводи*, съдилищата и молитвените храмове са просто *съдища*, *сънмища* *т'бхна* (по материал на Житието на св. Николай Нови Софийски от Матей Граматик). Нови реалии с оригиналните им названия, макар и сравнително ограничено, се появяват в бележки на книжовници, например *фоча* 'ходжа', *мечит* 'джамяя' (Velinova 2012: 199); известна проницаемост по линията на разговорното начало се наблюдава в дамаскините – *везир*, *диван*, *кадалък*, *кадие*, *пашие*, *спахия*, *субашия* и др. (Micheva 2017: 76).

В настоящата разработка ще разгледаме няколко думи от Синаксарното житие на св. Георги Нови Софийски. Източниците за разработката са двата му преписа, влезли в научно обращение като представители на кратката, или проложната,

синаксарната редакция на оригиналното мъченическо житие на светеца, написано от поп Пейо скоро след гибелта на агиографския герой на 11 февруари 1515 г. в София¹. Те се наричат съответно Рилски (нататък *P*) и Еленски (нататък *E* – SBL 1986: 610; Dinekov 1939: 75–80):

1. Синаксарното житие в сборник от Българската академия на науките *БАН 86*, в който заема първата самостоятелна част, писана от неизвестен преписвач в началото на XVIII в. Текстът не е оцелял изцяло, липсва началото. Житието е издавано два пъти – от Б. Ангелов (Angelov 1967: 276–279) и от Хр. Кодов (Kodov 1969: 211–214). В началото на XIX в. ръкописът конволют от три части е бил притежание на поп Стойко от с. Разпоповци край Елена, известен с името Гяур имам. Целият ръкопис се отличава с навлизане на говоримия език, за което свидетелстват особено изследванията върху извадките от Физиолога в третата му част (Hristoskov & Mladenov 1957). Преписът на Житието носи белезите на стара книжовна норма в редица граматически черти, отличава се с употребата на знак за малка носовка, но данни за лексиката практически досега не са привеждани (Hristoskov & Mladenov 1957: 233). Твърде вероятно според И. Калиганов е влиянието от руски или църковнославянски източници, но само в отделни детайли, доколкото Житието на св. Георги Нови Софийски има богата руска традиция и от 1642 г. се помества в състава на московските печатни пролози (Kaliganov 2000). Архетипът на *P* и *E* обаче няма пряко текстуално сходство с руските агиографски произведения за мъченика (Kaliganov 1979: 14).

2. Синаксарното житие в Служебен миней за февруари от началото на XVI в. в Рилския манастир, ръкопис *PM 2/13*. Като *притурка от друга ръка* (Sprostranov 1902: 37) в самото начало са пометени 12 страници с най-ранния известен препис на Службата за Георги Нови със запазен акростих с името на автора поп Пейо и интересуващото ни Синаксарно житие (Opis NMRM 1986: 53–55; Evlogieva-Katsarova 2013: 21). То е поместено след шестата песен на канона и е издадено от Ст. Станимиров (Stanimirov 1931–1932: 290–292). Възникването на ръкописа е свързано със Софийската книжовна школа, книжното тяло се озовава в светата обител по пътя на доказаните книжовни контакти между София и Рилския манастир.

Независимо че в научната литература тези два преписа се разглеждат в единство като образци на един и същ тип редакция на оригиналния поп-Пейов текст,

1 Критическо издание на преписите от пространната, или обширната редакция с най-ранен представител Хилендар No 479 от третата четвърт на XVI в. у Bogdanovic 1976.

между тях има не само фабулна и езиково-текстологична близост, но и съществени различия. Една от разликите е фактологична и изключително важна. Става въпрос за това, че в *E* се посочва различна от общоприетата дата на смъртта на Георги: мѣць маи кѣ. днѣ въ нѣлю масопѣстѣю петрова поста въ сѣ. чѣ днѣ, а в *P* – мѣца фара дѣ. въ сѣ. чѣ днѣ. вѣше днѣ имѣноуѣми нѣла. вѣдрѣ во сѣщѣ и гаснѣ въ зѣщѣ. излита се рѣса тиха тьчїю на шномь мѣсте вѣсѣхъ привлаче къ оудивленїю (Stanimirov 1931–1932: 291). Тя стои в основата на дискусиата за именната омонимия между Георги Нови Софийски и Георги Новейши – къде и кога се е появила датата 26 май, дали се контаминират сведения за двама различни софийски мъченици от загубено днес мъченическо житие за прослава на втория Георги, или се създава обобщен образ идеологема на антиосманските настроения (Kaliganov 1979: 13–14; Kaliganov 2000: 82–83, 90; Paskaleva 2001: 213). *E* спада към писмените доказателства за смесването на софийските светци с името Георги, без да са изяснени напълно причините и механизмите му¹.

Най-съществената разлика между двата преписа се състои в това, че в *E* фабулата се попълва целенасочено с множество детайли, които не просто онародняват езика, но създават реалистичен фон на взаимоотношенията между православни и мюсюлмани, а именно това е основният верски конфликт в интерпретацията на софийските новомъченичества и тяхната книжовна прослава. Детайлите изпълняват допълнителна оценъчна функция и се обвързват със съответни денотати. Ще представим различията по ключова дума в азбучен ред.

Боза, от тур. *boza* (BER 1971, 1: 63), но с персийски произход от *būze* ‘просо’, основна суровина за производството на напитката. В *E* същият свещеник, който разговаря с Георги в тъмницата, след като получава разрешение от съдията да вземе тленните останки на мъченика, се обръща за съдействие към един бозаджия: и притекъ къ продающомѣ бозѣ и томѣ хрѣтианинѣ сѣщѣ, близъ къ вѣк мѣста идеже съжег’ше мѣника (Kodov 1969: 213). В *P* този пасаж е предаден така: егда бысть къ верѣ даше мѣзѣ некоемѣ близъ мѣста того. он же изъшѣ въ прѣвѣю стражѣ ноци. и възетъ встав’шее ѿ моци его и принесе ихъ въ двомь свои (Stanimirov 1931–1932: 291). Персонажът се развива на базата на обширната редакция, където се посочва, че православният свещеник (по подразбиране авторът на Житието поп Пейо) се обръща за помощ към единъ же хрѣстїанинъ мѣзди ради свое стое ѣ агарѣнина нѣкоего (Bogdanovic 1976: 258). Поелият риска получава заплащане от няколко сребърника. В *E* бозаджията не извършва делото сам, а с помощта на презвитер Йоан, който взема със себе си вѣрѣтище, за да увие мощите и да ги пренесе

1 Коментар давам в статията „Езикови стереотипи в реконструкцията на софийските мъченичества от XVI в.: Георги Най-нови.“ В: сб. *Стереотипът в славянските езици, литератури и култури*. Т. 1. Езикознание. София: УИ Св. Климент Охридски, 2019: 429–436.

в църквата *Св. Марина*. Същият Йоан е ключова фигура и в *P*. И в двата преписа стои ценното допълнение, че по това време църквата *Св. Марина* е била митрополитска – *еже естъ ѿна митрополїа в Р, въ велицей църкви митрополїи ст҃ые великомѣнице марины в Е*. В останалите детайли – годината на смъртта зѣкг (1515), в третото лято от царуването на султан Селим I (1512–1520), споменаването на митрополит Панкратий и др., двата текста се сходят изцяло с обширната редакция.

В своята класификация на турцизмите Б. Цонев слага боза в шестата група на ястията, питиетата и вкуса (Tsonev 1984: 183), но тривиалността на лексемата в нашето съвремие вероятно е причината да нямаме никакви целенасочено търсени данни за писменото ѝ присъствие. Примерът от *БАН 86* е стъпка напред. От XVI в., при управлението на Сюлейман Великолепни (1520–1566), производството и продажбата на боза стават толкова разпространени, че водят до определянето на пиетието като специфично за *homo Ottomanicus*, въпреки че е известно още в Древния Изток. Така наречените *bozahanes* ‘лавки, бозаджийници’ в Истанбул заемат важно място в социалната инфраструктура на града (Boyar & Fleet 2010: 189–190). Мултиетнична София като столица на Румелийското бейлербейство също е споделяла това производство. Текстът не конкретизира народността на бозаджията поради доминиращата верска, а не народностна насока на творбите, свързани с новомъченичеството срещу исляма. Реномирани производители на боза в Османската империя били особено албанците и арменците. Данните позволяват да се заключи, че изтъкването на занаята на лицето цели да се опише съпричастността на обикновените хора, принудени да печелят хляба си при мюсюлмани, вероятно в типичните еснафски сдружения *руфети*. По този начин посланието на безпощадния верски сблъсък се приземява до битово-личностното участие на всеки истински християнин.

Кочмоудъ – за обяснение на лексемата следва да приведем пълния контекст на нейната употреба. Става въпрос за финалния, почти ерминиев портрет на 18-годишния мъченик, който присъства в обширната редакция. Това описание е дадено от самия житиеписец, очевидец на събитията, и в голяма степен е предопределило иконографията за мъченика (Gergova 2015a, 2015b). В две колони паралелно представяме най-важните физически черти в този портрет:

Пространна редакция

Къзоромъ же тѣн'къ и вышкъ, нарѣсичавъ.
 Шбразомъ подльгновасть, вѣжди вѣзвешени
 и гоусти. Носъ похыль. Прѣсти рѣчни тѣн'ци
 и дльзи (Bogdanovic 1976: 259)

Кратка редакция в Е

Бѣше же по телесномѣ видѣнїю тѣнѣкъ висѣ,
 вѣзрастѣ сѣхонавѣ, шбразомъ дльгъ и
 прѣсти рѣчни тѣн'ки дльгы, кдмѣдъ и
 рѣди власы имѣе (Kodov 1969: 213)

В *P* такъв портрет няма. Сравнението показва, че описанието в *E* ползва за своя основа повече преписа на пространното житие по изданието на Ст. Новакович, доколкото започва точно по същия начин: *бѣше же по телесномѣ видѣнію тънъкѣ и високѣ, възрастномѣ сѣхонавѣ, шбразѣ имѣю дльговатѣ, прѣсти тънки дльгы, нарѣсичавѣ* (Novaković 1867: 292).

Лексемата *кѹмѹдѣ* в преработеното Синаксарно житие е истинска находка. Подобна лексема не е регистрирана в речниците. Налице е еднократно фиксираното прилагателно *кумуден*, запазено от архива на П. Ю. Тодоров и впоследствие влязло в Речника на редките и остарели думи (RRODD 1974: 224): ‘хубав, гиздав’, отнесено до девойки. На това прилагателно посвещава отделна статия Й. Еленски (Elenski 1973). В резюме неговото мнение се свежда до следното: лексемата *кумуден* се извлича от автентични информаторски данни на носители на диалекта в областта на реките Осъм и Вит, в района на Плевен и Никопол; информаторите дават различно значение, което се обобщава в следните основни семи: 1. Човек с кестенява, русолява, светлокафява, пшеничена на цвят, тъмноруса коса; 2. Човек със светли очи; 3. Човек с матов, светъл, блед тен на лицето; 4. Човек с правилни черти на лицето, откъдето вторично и обобщаващо е развитото значение ‘гиздав, красив’. Вторият съществен извод на автора е връзката между *кумуден* и *куманин*, *куманен*, означение на физическия тип на куманите, отличаваха се с бледожълта, светлоруса или червеникава коса и блед, бледожълт, матов тен. Аналогия за това авторът търси в руския им екзоним *половцы* < *плавъ* ‘узрял за жътва’, в диалектите *плав* ‘рус, светлоок, блед, светъл, жълтобял’ (StbR 2009, 2: 213). *Кумани* е ендоним на езика на самия народ, кумански или къпчашки. По отношение на етимологията на *кумуден* Й. Еленски предполага тюркски или алтайски произход със сходни думи в монголски, ногайски, казахски и др. (срв. Starostin & Dybo & Mudrak 2003: 705, **kum* ‘пясък’; Voynikov 2020: 849, **quba* ‘жълт’, **qum* ‘пясък’). Етимологията изисква по-подробно и аргументирано обяснение от специалисти. За целите на настоящата статия ще отбележим, че наличието на съществителното *кѹмѹдѣ* предполага физически признак, но не би могло категорично, въз основа на краткия и двусмислен контекст, да се избере под коя точно от приведените семи се подвежда: към бледия тен на лицето, към общата характеристика на човек с правилни черти или е възможен еквивалент на *нарѹсичавѣ* ‘възрус, русоляв’, за което впоследствие се дава още едно уточнение *рѹди власы, рѹдѣ* ‘червеникав, риж’ (BER 2002, 6: 334). Бихме се осмелили да преведем пасажа с *русоляво-рижи коси имаше*, с което отдаваме предпочитание на последното предположение, тъй като онароднената форма *нарѹсичавѣ* е открояващ се признак от оригинала и е поставена в същата текстова позиция, както в *E*. Смятаме също така, че е възможно *кумуд* да е съкратена форма на *кумуден* (подобно в *нефел*, *нефелен* и др.). При това положение пред нас

е още една фиксация на лексемата, при това в текст от ранния XVIII в. Като се има предвид, че *E* се свързва с Елена, може да се коригира мнението на Й. Еленски, че *кумуден* е непозната лексема за говора на това селище, макар че П. Тодоров е родом оттам. Напротив, данните се съгласуват териториално и разкриват историческия континуитет на лексемата. Независимо от възможния тюркски произход разглеждаме лексемата тук като рядък съпътстващ пример на доказаните османотурски заемки.

Тюльбентъ – тюльбентъ велѣи на главѣ ими е един от важните атрибути на сина на съдията, който идва в бляскаво облекло на кон да увещава Георги пред кладата с простите думи *тъчїю нашъ вѣди*. Обещанията, ако приеме исляма, са да му стане брат, съответно син на съдията, и да притежава всички бляскави богатства – многоценни коне, злато, сребро и богато облекло – които демонстрира пред него самият турчин. Целият предметен регистър има контрастен символичен смисъл, защото младият Георги няма намерение да продаде вярата си за богатство. Достоверността се дължи на усета към детайла, на внушението от предметните символи за социалното превъзходство на мюсюлманина. Ключовият концепт идеологема *нов Христов мъченик* е сложно социално-религиозно явление, но на разбираем език то се представя чрез основните християнски ценности – вяра в Христос, неподкупност и нематериалност. Неслучайно и в двата преписа на Синаксарното житие са пропуснати диалозите и богословската полемика, така типични за догматическите по същество спорове, които водят мъченик и мъчителите в житията на Софийската книжовна школа. В дадения контекст записът на кирилица точно възпроизвежда един материален символ на исляма: на турски *tülbend* < от перс. *dilbend*, *delband*, характерна мюсюлманска шапка, тюрбан (*тюлбен* е и самата материя – Dobрева 2008: 183), станала популярна в Западна Европа поради това, че се превръща в етимон за названието на културния символ на Османската империя – лалето (*lâle*). От средата на XVI в. в Западна Европа името на новото растение се появява във варианта *tulipa*, *tulipant*, *tulipan* от османотурски *tülbend* поради визуалната аналогия между тюрбана и лалето (смята се за възможно да е преводаческа грешка при писмената рецепция поради османската мода тюрбанът да се декорира с лалета, т.е. името на шапката става название на цветето – Urban 2015: 162–163; Bayerle 2011: 145).

Хазѣи – и много цѣкниѣ хазѣи злата влиста се. Отново в описанието на сина на съдията богатството се изтъква чрез доброплътни, т.е. охранени, коне и ценни вързопи с пари. Предполагаме, че изписването е неточно поради това, че стои под титла, а зад него се крие турската дума с персийски произход *hazne*, *hazine* ‘съкровище, държавна хазна, вързоп с пари’ (RRODD 1974: 338, вж. още притежател на съкровище *хазнедар*

< *hazne-dar*, перс. суфикс *-dar* ‘притежаваш, имащ’ и мотивиращо съществително Dobрева 2008: 107).

Йеничѣринъ, от тур. *jeniçer* < *jeni-çeri* ‘нова войска’, *çeri* от перс. ‘войска’ (Georgieva 1988: 7; Dobрева 2008: 93). В *E* този персонаж се появява при мъченията, изтръгвайки героя от пламъците, за да го увещае още веднъж да се откаже от вярата си: и приспѣвътъ единъ ѣничѣринъ, и истръгътъ его изъ огъна, и рѣкъ нѣмъ (Kodov 1969: 213). Изписването с начало *ѣ* от етимологично *je* е диалектното произношение в някои източни говори по аналогия с разпространения в тях преход на *a* след стари палатали и йота (BER 1971. 1: 498–499). Впрочем това се доказва от разговорния деминутив *ѣничѣрчѣта*, фиксиран в летописната приписка от 1623 г. в Евангелие от Националната библиотека в София *НБКМ* 873 (Stoyanov & Kodov 1964: 43–44). Тя е издавана нееднократно в оригинал и в съвременен превод като рядко сведение в богослужерна книга за смутните кърджалийски времена и еничарството в района на Стара планина и Мъглиж. *E* е създаден в същия църковен диоцез – Търновската митрополия и нейните епархии, и отразява същата фонетична особеност. Употребата на длъжностното название в редовната османска пехота е личен избор на неизвестния книжовник от по-късна епоха, но не лишава наратива от достоверност, тъй като еничарският корпус в мирно време изпълнява функции към местната власт и има правомощия за опазване на обществения ред при съдебни процеси, какъвто е този срещу Георги (Georgieva 1988: 141–144). Еничарят е конкретизиран образ от противниковия лагер, *граничен* между два свята заради насилственото приемане на исляма и верността към султана. В *P* няма открито такава лице, мюсюлманската тълпа е единно множество и всички нейни действия са представени с глаголи в 3 л. мн. ч.: *безакони же того въринѣше въ огънь и даже до трѣтицю въревающе и изревающе; коньчнѣ же въврѣгоше посрѣ скради огъннѣки* (Stanimirov 1931–1932: 291).

В заключение следва да се изтъкнат няколко момента в Синаксарното житие на св. Георги Нови Софийски по зададената тема:

Турцизмите в преписа от *E* са резултат от преработката на неизвестен книжовник, който привнася елементи на разговорния език. В условия на билингвизъм те съставляват неизбежен и ярко открояващ се лексикален пласт в определен тип произведения, писани или превеждани за по-широк адресат слушатели, читатели и ползватели. В настоящата преработка е налице съзнателно осмисляне на белезите на другостта на чуждото вероизповедание чрез материално-веществени названия и реалии от действителността. Това прави този конкретен препис интересен с оглед на редкия феномен да се преработва домашен извор за едно софийско мъченичество, което по място на възникване първоначално има западнобългарски регионален

характер, но се разпространява на Балканския полуостров и в Русия. За сравнение в най-близките преписи до оригиналния автограф на поп Пейо няма подобни турцизми. Такива не се срещат през XVI в. в нито едно от петте оригинални произведения на Софийската книжовна школа, а в някои нейни представители – службите и омилетичната *Похвална беседа за софийските мъченици*, жанрово-каноничните ограничения правят невъзможна появата им. Прави впечатление, че турцизми няма и в Рилския препис на Синаксарното житие, който, както се посочи, се датира от XVI в. Следователно навлизането на турцизмите е плод на развитието във времето и в историята на текста. През XVIII в. проникваемостта за турската лексика вече е достатъчно висока, за което свидетелства дават различни литературни прояви и преди всичко дамаскинарската книжнина, представител на книжовния български език на народна основа (обобщено и с изчерпателна библиография у Micheva 2017).

Изследователската общност не познава автографа на поп Пейо, а проучва само преписи на неговото оригинално съчинение. Независимо че се отдалечава от оригинала, преработката в *E* допринася да се задълбочи посланието на творбата и да се направи то по-достъпно за обикновените читатели чрез отделния значещ детайл. Книжовникът, направил тази преработка, има определено отношение към книжовната традиция и необходимата грамотност за нейното осмисляне. В езика му се срещат: безпредложен род. и твор. падеж; род.-вин. форма за лица; бъдеще време с глаголите *имѣти* и *хотѣти*; предикативна употреба на причастия, включително в *Dativus absolutus* – *водиѣ же ѣиѣ* и др. Книжовната старобългарска норма прозира в абстрактната и композитната лексика: *благожѣаниѣ*, *владивѣ*, *добрѣплѣтънѣ*, *законодавѣцѣ*, *зѣлоствѣ*, *зѣлнѣ*, *мѣногоцѣннѣ*, *подѣбноствраствѣнѣ*, *прѣсипати*, *соуѣмѣдрѣнѣ*, *сѣшѣствовати*, *чѣудѣкѣствовати* и др. Следователно турцизмите в езика му са привнесени за съзнателно търсена автентичност и достоверност на разказа, за възобновяване на емоционалното възприемане на мъченическия подвиг два века след събитието. Може само да гадаем имало ли е някакъв общ подтик или пък конкретен повод за това в историческия момент и социалната среда. Подобни редки прояви на съзнателна преработка наистина са допълнителен феномен в историята на текста на поп-Пейовата творба, но са автентични свидетелства за развоя на българския език от османския период.

REFERENCES

- Angelov 1967:** Angelov, Bonyo. *From the Old Bulgarian, Serbian and Russian Literature*. Vol. 2. Sofia: BAS Press, 1967. [In Bulgarian: Ангелов, Боньо. *Из старата българска, сръбска и руска литература*. Т. 2. София: БАН, 1967.]
- Bayerle 2011:** Bayerle, Gustav. *Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*. Piscataway, NJ, USA: Gorgias Press, 2011. <https://doi.org/10.31826/9781463229894> (accessed: 03.09.2021).
- BER:** *Bulgarian Etymologic Dictionary*. Sofia: BAS, 1971– [In Bulgarian: БЕР: Български етимологичен речник. София: БАН, 1971–.]
- Bogdanovic 1976:** Bogdanović, Dimitrije. “The Life of St. John from Kratovo (Life of George the New).” *Zbornik istorije književnosti. Odeljenje jezika i književnosti*. Beograd, no 10 (1976): 203–267. [In Serbian: Богдановић, Димитрије. “Житије Георгија Кратовца (Житие Георгија Нового).” *Зборник историје књижевности. Одељење језика и књижевности*. Београд, по 10 (1976): 203–267.]
- Boyar & Fleet 2010:** Boyar, Ebru & Kate Fleet. *A Social History of Ottoman Istanbul*. Cambridge University Press, 2010.
- Dinekov 1939:** Dinekov, Petar. *Sofia Men of Letters during the 16th Century*. Vol. 1. *Priest Peyo*. Sofia University Press, 1939. [In Bulgarian: Динеков, Петър. *Софийски книжовници през XVI век*. Т. 1. *Поп Пејо*. София, СУ, 1939.]
- Dobрева 2008:** Dobрева, Antoaneta. *Iranisms in the Bulgarian Language*. Sofia: Academy of the Ministry of Internal Affairs, 2008. [In Bulgarian: Добрева, Антоанета. *Иранизми в българския език*. София: Академия на МВР, 2008.]
- Elenski 1973:** Elenski, Yordan. “Russian-Bulgarian Linguistic Parallels (polovy – polovtsy – kumanin – kumuden).” In Tagamlitska, Galina et al., eds. *Slavistichni prouchvaniya: 79–88*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1973. [In Bulgarian: Еленски, Йордан. „Руско-български езикови паралели (половы – половцы – куманин – кумуден).“ В: Тагамлицка, Галина и кол., ред. *Славистични проучвания: 79–88*. София: Наука и изкуство, 1973.]
- Evlogieva-Katsarova 2013:** Evlogieva-Katsarova, Tsveta. “Artistic Design of the Manuscripts from the Sofia Literary Center of the 15th–16th Centuries.” PhD thesis. Sofia: National Academy of Arts, 2013. [In Bulgarian: Евлогиева-Кацарова, Цвета. „Художествено оформяне на ръкописите от Софийското книжовно средище XV–XVI в.“ Докторска дисертация. София: Национална художествена академия, 2013.]
- Georgieva 1988:** Georgieva, Tsvetana. *The Janissaries in the Bulgarian Lands*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1988. [In Bulgarian: Георгиева, Цветана. *Еничарите в българските земи*. София: Наука и изкуство, 1988.]
- Gergova 2015a:** Gergova, Ivanka. “St. George the New Martyr of Sofia / Kratovo. The Rise of the Cult.” *Balcanoslavica*, no 40–44 (2015): 53–60. [In Bulgarian: Гергова, Иванка. „Свети Георги Нови Софийски (Кратовски). Възникване на култа.“ *Balcanoslavica*, no 40–44 (2015): 53–60.]

- Gergova 2015b:** Gergova, Ivanka. "St. George the New Martyr of Sofia: Dissemination and Aspects of the Cult." In Gergova, Iv. & Em. Mutafov, eds. *Heroes, Cults, Saints: 45–72*. BAS Institute of Arts Studies, 2015. [In Bulgarian: Гергова, Иванка. „Свети Георги Нови Софийски. Разпространение и аспекти на култа.“ В: Гергова, Ив. & Ем. Мутафов, ред. *Герои, култове, светци: 45–72*. Институт за изследване на изкуствата БАН, 2015.]
- Hristoskov & Mladenov 1957:** Hristoskov, Dimitar & Maksim Mladenov. "A Newly Discovered Bulgarian Manuscript from the 17th Century." *Bulgarian Language*, no 4 (1957): 228–237. [In Bulgarian: Христосков, Димитър & Максим Младенов. „Един новооткрит български ръкопис от XVII в.“ *Български език*, no 4 (1957): 228–237.]
- Kaliganov 1979:** Kaliganov, Igor. "D. Bogdanovich. Zhitiye Georgiya Kratovtza (retsenziya)." *Sovetskoye slavyanovedeniye*, no 4 (1979): 112–114. [In Russian: Калиганов, Игорь. „Д. Богданович. Житие Георгия Кратовца (рецензия).“ *Советское славяноведение*, no 4 (1979): 112–114.]
- Kaliganov 2000:** Kaliganov, Igor. *Georgiy Novyy u vostochnykh slavyan*. Moskva: Indrik, 2000. [In Russian: Калиганов, Игорь. *Георгий Новый у восточных славян*. Москва: Индрик, 2000.]
- Kodov 1969:** Kodov, Hristo. *Catalogue of the Slavonic Manuscripts in the Library of the Bulgarian Academy of Sciences*. Sofia: BAS Press, 1969. [In Bulgarian: Кодов, Христо. *Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките*. София: БАН, 1969.]
- Micheva 2017:** Micheva, V. "Turkish Words in the Language of New Bulgarian Damascenes." *Izvestiya na Instituta za Balgarski ezik*, no 30 (2017): 74–108. [In Bulgarian: Мичева, Ваня. „Турцизмите в езика на новобългарските дамаскини.“ *Известия на Института за български език*, no 30 (2017): 74–108.]
- Novaković 1867:** Novaković, Stojan. "Service and Life of St. George of Kratovo." *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, no 21 (1867): 97–156. [In Serbian: Новаковић, Стојан. „Служба и живот св. Ђурђа Кратовца.“ *Гласник Српског Ученог Друштва*, no 21 (1867): 97–156.]
- Opis NMRM 1986:** Raykov, Bozhidar & Hristo Kodov & Boryana Hristova. *Slavonic Manuscripts in Rila Monastery*. Vol. 1. Sofia: Nauka i izkustvo, 1986. [In Bulgarian: Райков, Божидар & Христо Кодов & Боряна Христова. *Славянски ръкописи в Рилския манастир*. Т. 1. София: Наука и изкуство, 1986.]
- Paskaleva 2001:** Paskaleva, Kostadinka. "St. George of Sofia (an Attempt to Identify the Three Sofia Martyrs)." *Yearbook of Sofia University. Prof. Iv. Duychev Centre for Slavo-Byzantine Studies*. Vol. 91, no 10 (2001): 209–240. [In Bulgarian: Паскалева, Костадинка. „Свети Георги Софийски (Опит за идентификация на тримата софийски мъченици).“ *Годишник на Софийския университет. Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“*. Т. 91, no 10 (2001): 209–240.]
- RRODD 1974:** Ilchev, Stefan et al. *Dictionary of Rare, Obsolete and Dialect Words in Our Literature from the 19th and the 20th Centuries*. Sofia: BAS Press, 1974. [In Bulgarian: Илчев, Стефан и др. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: БАН, 1974.]
- SBL 1986:** Ivanova, Klimentina, ed. *Old Bulgarian Literature*. Vol. 4. *Hagiographic works*. Sofia: Balgarski pisatel, 1986. [In Bulgarian: Иванова, Климентина, ред. *Стара българска литература*. Т. 4. *Житиенписни творби*. София: Български писател, 1986.]

- Selimski 1978:** Selimski, Ludwig. “Etymology of Nine Bulgarian Loan Words from the Turkish Language.” *Linguistique Balkanique*, XXI, no 2 (1978): 29–36. [In Russian: Селимски, Л. „Этимология девяти болгарских слов заимствованных из турецкого языка.“ *Linguistique Balkanique*, XXI, no 2 (1978): 29–36.]
- Sprostranov 1902:** Sprostranov, Evtim. *Catalogue of Manuscripts in the Library of Rila Monastery*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 1902. [In Bulgarian: Спространов, Евтим. *Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир*. София: Държавна печатница, 1902.]
- Stamenov 2011:** Stamenov, Maksim. *The Fate of Turkish Loan Words in the Bulgarian Language and Culture*. Sofia: Iztok-Zapad, 2011. [In Bulgarian: Стаменов, Максим. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изток-Запад, 2011.]
- Stamenov & Koleva-Zvancharova 2017:** Stamenov, Maksim & Milena Koleva-Zvancharova. “On the Subject of the *Dictionary of Turkisms in the Bulgarian Language* for Turks by M. Türker Acaroğlu.” *Papers of the Prof. Lyubomir Andreychin Institute for Bulgarian Language*, no 30 (2017): 7–73. <https://ibl.bas.bg/izvestiya/wp-content/uploads/2018/08/IZVESTIA-IBE-XXX-7-73-StamenovZvancharova.pdf> [In Bulgarian: Стаменов, Максим & Милена Колева-Звънчарова. „По повод на *Речник на турцизмите в българския език* за турци на М. Тюркер Аджароглу.“ *Известия на Института за български език*, no 30 (2017): 7–73.]
- Stanimirov 1931–1932:** Stanimirov, Stefan. “A Little Known Life of St. George the New of Sofia / Kratovo.” *Izvestiya na istoricheskoto drushestvo*, no 10–11 (1931–1932): 288–293. [In Bulgarian: Станимиров, Стефан. „Едно малко познато Житие на Свети Георгия Нови Софийски от Кратово.“ *Известия на историческото дружество*, no 10–11 (1931–1932): 288–293.]
- StbR 1999/2009:** Ivanova-Mircheva, Dora, ed. *Old Bulgarian Dictionary*. Sofia: Valentin Trayanov: vol. 1, 1999; vol. 2., 2009. [In Bulgarian: Иванова-Мирчева, Дора, ред. *Старобългарски речник*. Т. I. София: Валентин Траянов: т. 1., 1999; т. 2., 2009.]
- Starostin & Dybo & Mudrak 2003:** Starostin, Sergei & Anna Dybo & Oleg Mudrak. *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Handbook of Oriental Studies. Part. 8. Leiden: Brill Publishers, 2003.
- Stoyanov & Kodov 1964:** Stoyanov, Manyo & Hristo Kodov. *Catalogue of the Slavonic Manuscripts in the Sofia National Library*. Vol. 3. Sofia: Nauka i izkustvo, 1964. [In Bulgarian: Стоянов, Маньо & Христо Кодов. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Т. 3. София: Наука и изкуство, 1964.]
- Tsonev 1984:** Tsonev, Benyo. *History of the Bulgarian Language*. Vol. 2. A. *General Part*; B. *Special Parts*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984. [In Bulgarian: Цонев, Беньо. *История на българския език*. Т. II. А. *Обща част*; Б. *Специални части*. София: Наука и изкуство, 1984.]
- Urban 2015:** Urban, Mateusz. “The Treatment of Turkic Etymologies in English Lexicography. Lexemes Pertaining to Material Culture.” *Studia Turcologica Cracoviensia* 15. Kraków: Jagiellonian University Press, 2015.
- Velinova 2012:** Velinova, Vasya. “Il cristianesimo e l’islam – conflitto e coesistenza (su material dai testi letterari medioevali dal’400 al’600).“ In Pavan, Adriano & Gianfranco Girauda, eds. *Integrazione, assimilazione, esclusione e reazione etnica*. Vol. II: 188–204. Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2012.
- Voynikov 2020:** Voynikov, Zhivko. “Some Cumanian Names and Appellations during the Second Bulgarian Empire.” In Kanev, Nikolay et al., eds. *Ruler, State and Church on the Balkans in the Middle Ages*: In honour of the 60th anniversary of Prof. Dr. Plamen Pavlov. Part 1: 846–871.

Veliko Tarnovo: Faber, 2020. [In Bulgarian: Войников, Живко. „Някои кумански имена и названия от времето на Второто българско царство.“ В: Кънев, Николай и кол., ред. *Владетел, Държава и Църква на Балканите през Средновековието: Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Пламен Павлов*. Ч. 1: 846–871. Велико Търново: Фабер, 2020.]

·

LIST PETARA ZRINSKIEGO Z 29 KWIETNIA 1671 ROKU DO ŻONY ANY KATARINY ZRINSKIEJ Z PERSPEKTYWY JĘZYKOZNAWCY

MAGDALENA BAER

Adam Mickiewicz University in Poznan

THE LETTER OF PETAR ZRINSKI FROM 29TH APRIL 1671 TO HIS WIFE ANNA CATHERINA ZRINSKI FROM A LINGUISTIC PERSPECTIVE. The paper offers a linguistic analysis with the elements of archival information of the farewell letter written by Petar Zrinski to his wife Catherina on 29th April 1671. The letter was conceived the day before the author's execution for treason of the Austrian Emperor Leopold I. The linguistic analysis allows to confirm the hypothesis that the text was written in the Croatian hybrid language – a form propagated by the Zrinski and Frankopan noble families. Co-textual data used in the article relate to the political situation, social conditions and historical resonance of the Zrinskis' and Frankopans' activity at that time, which contributes to an unquestionable legend of the analysed text in the Croatian society. Along with the linguistic analysis, the aim of the article is to demonstrate archival data related to the text and to offer a proposition of translation of the discussed letter into the Polish language.

Keywords: Croatia in the 17th century, Zrinski family, Frankopan family, Croatian hybrid language, translation

W Skarbcu Katedry Zagrzebskiej, który obecnie jest częścią Archiwum Archidiecezjalnego w Zagrzebiu, filii Chorwackiego Archiwum Państwowego znajduje się pewien siedemnastowieczny dokument. Treść i forma tekstu nie są szczególnie osobliwe, ale jego legenda przetrwała, gdyż to list pożegnalny skazańca napisany do żony na dzień przed wykonaniem wyroku kary śmierci. Prawdopodobnie wspomniany tekst nie budziłby dziś zainteresowania epistemologów, literaturoznawców, lingwistów, archiwistów, historyków i badaczy z innych dziedzin, gdyby nie losy jego autora i adresatki oraz okres w dziejach Chorwacji, w którym powstał.

Jednym z celów niniejszego artykułu jest wstępna analiza językowa tekstu listu pożegnalnego Petara Zrinskiego, która umożliwi odrzucenie lub potwierdzenie hipotezy, że został on spisany w chorwackim języku hybrydowym, propagowanym przez ród Zrinskih

i jego otoczenie. Barbara Oczkowa w swojej publikacji *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej* już w 2006 roku wspomina o tym, że tekst nie jest wynikiem sztucznych ustaleń (Oczkowa 2006: 148), jednak nie analizuje szczegółowo języka jakim został spisany, a podaje jedynie ogólne cechy językowe dialektu okolic Ozalja i nie przytacza jego przekładu tylko cytuje chorwacki oryginał (Oczkowa 2006: 146–150). Dopiero w 2020 roku dokument stał się obiektem szczegółowych omówień w polskiej literaturze (jednak nadal nie jest to analiza językowa) za sprawą publikacji Macieja Czerwińskiego *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*, w której to autor przedstawia czytelnikowi skróconą polską wersję językową listu (Czerwinski 2020: 171). Kolejnym celem niniejszego szkicu jest zapoznanie odbiorców z przekładem całości tekstu dokumentu, ponieważ w dotychczasowych opracowaniach kroatystycznych w Polsce nie opublikowano jeszcze jego pełnej polskiej wersji językowej. Dla dopełnienia informacji dotyczących dokumentu ważne jest także ukazanie tekstu z perspektywy archiwisty, co stanowi następny cel opracowania. Dla osiągnięcia wskazanych celów omówione zostaną także wiadomości o sytuacji politycznej panującej w siedemnastowiecznej Chorwacji, społecznych uwarunkowaniach i dziejowym wydźwięku działalności Zrinskiich i Frankopanów, które niewątpliwie składają się na legendę otaczającą analizowany tekst także we współczesnym społeczeństwie chorwackim.

TŁO HISTORYCZNE

Sytuacja polityczna Chorwatów w II połowie XVII wieku była bardzo trudna. Z jednej strony podział ziem chorwackich pomiędzy Monarchię Habsburską a Imperium Osmańskie, czy Wenecję, z drugiej zaś zależność od Węgrów w ramach Monarchii Habsburskiej, sprzyjały tworzeniu się różnych grup interesów. Ciągłe zagrożenie ze strony Turcji i brak zdecydowanej polityki austriackiej względem ataków tureckich, m. in. brak wykorzystania zwycięstw chorwacko-węgierskich nad Turkami w I połowie XVII stulecia powodowały coraz większe niezadowolenie części magnaterii chorwackiej i węgierskiej. Polityka absolutyzmu prowadzona przez cesarza Leopolda I i obawa Austrii przed separatyzmem chorwacko-węgierskim sprawiały, że Wiedeń nie był zainteresowany szybkim rozwiązaniem sprawy wyzwolenia ziem węgierskich i chorwackich spod okupacji tureckiej.

Zwycięstwo pod Szentgothard nie zostało wykorzystane przy podpisaniu tajnego pokoju w Vasvarze w 1664 roku. Odpowiedzią na politykę Habsburgów prowadzoną bez udziału Chorwatów i Węgrów najbardziej zainteresowanych wyzwoleniem spod władzy tureckiej swoich ziem, było więc zawiązanie się w 1664 roku spisku pod dowództwem bana Nikoli Zrinskiego (Stefanec 2000: 395; Serce 2011: 70) – chorwacko-węgierskiego magnata, poety, potomka obrońcy Szegetvaru z 1566 roku i wielkiego piewcy tego wydarzenia

w poemacie napisanym w języku węgierskim *Oblężenie Szegetvaru*. Celem działań konspiracyjnych, kierowanych przez Zrinskiego, było uniezależnienie się Chorwacji i Węgier od władzy habsburskiej. Nagła śmierć Nikoli Zrinskiego na polowaniu w 1664 roku (możliwe, że było to działanie zlecone przez władze austriackie) spowodowała, że dowodzenie spiskiem przejął jego młodszy brat Petar Zrinski. Spiskowcy nie zdawali sobie sprawy, że w ich szeregach znajdują się szpiedzy monarchii i właściwie wszelkie podejmowane przez nich działania są znane na dworze wiedeńskim. Poselstwa wysyłane przez spiskowców do Francji, Polski, a nawet Turcji, mające na celu uzyskanie przychylności politycznej dla planów wyodrębnienia monarchii węgiersko-chorwackiej, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Dwory europejskie nie były zainteresowane wchodzeniem w spór z Habsburgami (Mijatovic 1999: 87. 89; Stefanec 2000: 395).

W związku z brakiem radykalnych kroków ze strony spiskowców, cesarz nie wszczywał żadnego postępowania względem nich przez kilka lat. Spiskowcy zaś, nie uzyskawszy przychylności dla swoich planów w Europie, uznali, że prowadzenie walki bez poparcia z zewnątrz niczego nie przyniesie, więc zrezygnowali z dalszego prowadzenia spisku. W 1670 roku przywódca Petar Zrinski i jego szwagier Fran Krsto Frankopan udali się do Wiednia na zaproszenie cesarza, aby się z nim porozumieć. Zrinski źle ocenił sytuację polityczną oraz chęć współpracy poszczególnych monarchów i magnatów przeciwko Habsburgom, co wynikało z braku u niego umiejętności dyplomatycznych i politycznych, które posiadał jego brat Nikola (Czerwiński 2020: 171). Z perspektywy Habsburgów Zrinscy, stanowili zaś problem nie tylko polityczny, ale również gospodarczy i ekonomiczny, gdyż koncentrowali w swoich rękach ogromny majątek i siły wojskowe, które mogłyby bezpośrednio zagrozić Wiedniowi i przynieść cesarzowi straty gospodarcze, a więc i finansowe (Stefanec 2000: 395). Mimo, iż Petar Zrinski miał już w tym czasie spore kłopoty finansowe, nadal mógł zagrozić monarchii (Czerwiński 2020: 171).

Po przybyciu do Wiednia Chorwaci zostali uwięzieni przez cesarza najpierw w areszcie domowym (Mijatovic 1999: 104), a następnie w twierdzy Weiner-Neustadt (Mijatovic 1999: 109). Rok trwało dochodzenie w ich sprawie, chociaż wyrok został już wydany przez cesarza zaraz po ich pojmaniu – oskarżenie brzmiało: dopuszczenie się zdrady względem cesarstwa, a w przypadku Petara Zrinskiego, chęć zrównania się z cesarzem i ogłoszenia się niezależnym władcą Chorwacji. Ostateczny wyrok zapadł jednak 18 kwietnia 1671 roku – kara śmierci poprzez ścięcie, pozbawienie tytułów szlacheckich i konfiskata majątków. Wyrok wykonano 30 kwietnia 1671 roku. Wraz z Chorwatami zginęli również inni członkowie spisku – Ferenc Nadsady – naczelnik sądu Węgier i Franc Erasmus von Tattenbach – gubernator Styrii. W ramach likwidacji spisku aresztowano wiele osób: członków chorwackich, węgierskich i austriackich rodów szlacheckich (Mijatovic 1999: 121).

Dzień przed śmiercią, 29 kwietnia 1671 roku, skazańcy napisali listy pożegnalne do swoich żon – markiz Fran Krsto Frankopan w języku włoskim do żony Julii di Naro (Frangipan & Potocnjak 2010: 48, 55), natomiast hrabia Petar Zrinski do Any Katariny w języku chorwackim. List Petara Zrinskiego jest uznawany za jedno z najpiękniejszych dzieł epistolarnych literatury chorwackiej (Czerwinski 2020: 171). Nigdy nie dotarł do adresatki (Serčer 2011: 70), która została uwięziona wraz z córką Aurorą Weroniką w Grazu. Jest to list prywatny – pożegnalny świadomego swojego losu człowieka, który pogodzony z przeznaczeniem pisze do swojej żony, by dodać jej otuchy i prosić o wybaczenie ewentualnych win, których się wobec niej dopuścił. W literaturze chorwackiej list jest znany pod tytułem *Moje drago serce* i został sporządzony w języku nazywanym przez Zrinski i im współczesnych (Pavao Rittera Vitezovicia, Juraja Križanicia) chorwackim (Stolac 1996: 113), ale złożonym z trzech dialektów, a właściwie obowiązujących w tym czasie chorwackich języków literackich – kajkawskiego, sztokawskiego i czakawskiego, które w otoczeniu rodu Zrinski łączono w jeden język. Scalenie wspomnianych dialektów w przypadku tej rodziny było naturalne z uwagi na położenie jej majątków na pograniczu dialektalnym kajkawsko-czakawsko-sztokawskim i legło u podstaw idei wprowadzenia w siedemnastowiecznej Chorwacji jednego ujednoliczonego języka, której orędownikami byli właśnie Zrinski i Frankopanowie (Oczkova 2006: 148–149) oraz ludzie zgromadzeni wokół dworu w Ozalju – majątku Zrinski. Dowodem na to, że również dla XVII-wiecznych twórców idea języka mieszanego była ważna i nie jest to tylko współczesna interpretacja rzeczywistości może być stanowisko Pavao Rittera Vitezovicia, który uważał, że najlepszym rozwiązaniem językowym dla ludności chorwackiej jest stworzenie języka powstałego z połączenia chorwackich dialektów bez zbytecznego zapożyczenia z innych języków europejskich (Oczkova 2006: 149, za: Voncina 1988: 239).

LIST POŻEGNALNY PETARA ZRINSKIEGO DAWNIEJ I DZIŚ

Omawiany tekst jest uznawany za jeden z pierwszych dokumentów chorwackich przełożonych na wiele języków. Dražen Budiša odnalazł jego przekłady na języki: niemiecki (pierwszego tłumaczenia dokonano najprawdopodobniej już w 1671 roku), węgierski, francuski, holenderski (także w roku 1671 – Kantoci 2013: online), łacinę, hiszpański i włoski. W 1993 roku wydał on publikację zawierającą odnalezione, lecz uwspółcześnione przekłady listu Petara Zrinskiego zatytułowaną *Moje drago srce. Pismo Petra Zrinskog Katarini Zrinski u suvremenim prijevodima*. W 2020 roku ukazała się polska wersja listu. Z uwagi jednak na to, że opublikowana wersja jest niepełna (Czerwinski 2020: 171), w artykule prezentuję mój autorski przekład całego tekstu dokumentu:

Moja najdroższa Pani, Towarzyszko życia domowego, na dziś Wdowo, hrabino Ano Katarino Zrinska

Moje ukochane Serce. Nie martw się, ani też się nie denerwuj z powodu tego mojego listu. Bożą decyzją jutro o godzinie dziesiątej zetną nam głowy – mnie i Twojemu Bratu. Dzisiaj obaj się serdecznie pożegnaliśmy. Dlatego też i ja dziś chcę się tym listem z Tobą pożegnać i proszę Cię o wybaczenie, jeśli Cię w czymś niepokoiłem lub jeśli w czymś Ci zawiniłem. Dzięki Bogu jestem gotowy na śmierć i się jej nie boję. Ufam Bogu Wszechmogącemu, który na tym świecie mnie poniżył, że okaże mi swoje miłosierdzie i będę Go prosił (wierzę, że już jutro stanę przed Nim), żebyśmy oboje spotkali się przed Jego Świętym tronem w wiecznej chwale. Nie umiem nic więcej Ci napisać ani o naszym synu, ani o końcu naszej niedoli. Wszystko pozostawiam woli Bożej. Ty się niczym nie martw, bo tak miało być.

W Nowym Mieście Wiedeńskim (Weiner Neustadt) w ostatnim dniu mojego życia, 29 kwietnia o godzinie siódmej wieczorem 1671 roku. Niech Pan Bóg błogosławi Ciebie i moją córkę Aurorę Weronikę.

Graf Petar Zrinski [Tłum. własne]

Moje najdrage gospe hižne tovarušice za sada udove gospe Anne Catharinae Groffinae Zrinske

Moje drago srdce. Nimaj se žalostiti svrhu ovoga moga pisma, niti burkati. Polag Božjega dokončanja sutra o desete ore budu mene glavu sekli, i tulikajše naukupe tvojemu bratcu. Danas smo jedan od drugoga srčeno proščenje uzeli. Zato jemljem ja sada po ovom listu i od tebe jedan vekovečni valete, Tebe proseći, ako sam te u čem zbantuval, aliti se u čemu zameril (koje ja dobro znam) i oprosti mi. Budi Bog hvaljen, ja sam k smrti dobro pripravan, niti se plašim. Ja se ufam u Boga vsemogućega, koji me je na ovom svitu ponizil, da se tulikajše mene hoće smilovati, i ja ga budem molil i prosil (komu sutra dojt u fam se), da se mi naukupe pred njegovim svetim thronušem u diki vekovečne sastanemo. Veče ništar ne znam ti pisati, niti za sina, niti za druga dokončanja našega siromaštva, ja sam vse na volju Božju ostavil. Ti se ništar ne žalosti, ar je to tak moralo biti.

U Novem Mestu pred zadnjim dnevom mojega zaživljenja, 29. dan aprila meseca, o sedme ore podvečer, leta 1671. Naj te Gospodin Bog s moju dčerju Auroru Veroniku blagoslovi.

Na Groff Zrini Petar (Feletar 2003: 110–111)

Chorwacki oryginał pierwszy raz został wydany w 1861 roku przez Radosława Lopašicia w publikacji *Petar grof Zrinji i Franje grof Frankopan*, w której autor podjął próbę przedstawienia wydarzeń związanych ze spiskiem (Serbedija 2019: 44).

Jak już wspomniano, list znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym w Zagrzebiu (dokładnie w Skarbcu Katedry Zagrzebskiej), które od 1996 roku jest w jurysdykcji Chorwackiego Archiwum Państwowego *Hrvatski državni arhiv* (HDA). Można stwierdzić, że początki zbiorów tej instytucji sięgają właśnie czasów Zrinski i Frankopanów, gdyż w 1643 roku na podstawie decyzji Saboru (parlamentu chorwackiego) skarbnik krajowy Ivan Zakmardi de Diankovec zakupił skrzynię, w której zaczęto przechowywać wszystkie ważne dokumenty państwowe. Obecnie skrzynia ta również znajduje się w Chorwackim Archiwum Państwowym. W wieku XVII i XVIII dokonywano spisów najważniejszych archiwaliów i zbiorów listów na potrzeby Archiwum Królewskiego. Archiwum Saboru jest

młodsze od Archiwum Archidiecezjalnego, którego historia sięga 1094 roku. Część zbiorów dokumentów dotyczących omawianych rodów magnackich znalazło się więc w Chorwackim Archiwum Państwowym jako zbiory rodzin Zrinskiich i Frankopanów. Rękopis listu Petara Zrinskiego znajduje się jednak w Skarbcu Katedry Zagrzebskiej, nie w samym Archiwum Archidiecezjalnym, a pieczęć nad dokumentem sprawuje Rada ds. Kultury Archidiecezji Zagrzebskiej.

Rękopis listu jest pojedynczą kartą papieru, która najprawdopodobniej była trójrotnie złożona, gdyż widoczne są zgięcia oraz uszkodzenia w jej dolnej części. Dokument posiada w niewielkim stopniu uszkodzone (poszarpane) narożniki z prawej strony – najbardziej zniszczony jest dolny róg. Papier delikatnie żółkły, jednak pismo odręczne jest dobrze widoczne, dość drobne z zamasyżycie zapisywanymi wielkimi literami, miejscami widać skreślenia i zamazane litery. List napisany jest czarnym atramentem. Opisu częściowo dokonuję na podstawie zdjęć publikowanych w źródłach elektronicznych w domenie publicznej: *cro-eu.com* także za opracowaniem Rudolfa Horvata, *Slike ih hrvatske povijesti* (Horvat 1910) oraz Mariji Šerecer, *Žene Frankopanke* z publikacji *Modruški zbornik* z 2011 roku².

Członkowie rodów Zrinskiich i Frankopanów, prócz działalności politycznej prowadzili także różnorodne działania kulturalne, których celem była dbałość o wszystko co chorwackie w kulturze, głównie w literaturze i języku. Ana Katarina była uznawana za wielką mecenaszkę sztuki, autorkę nie tylko przekładów, ale także własnych tekstów poetyckich. Sporządzony przez nią w języku chorwackim (kajkawskim) modlitewnik *Putni tovaruš* został przetłumaczony z języka niemieckiego i wydany w Wenecji w 1661 roku. Był wznawiany już po jej śmierci w 1687 i 1715 roku. Autorskie wiersze Any Katariny Zrinskiej nie były znane jej współczesnym. Dopiero w XIX i XX wieku wspomina się o jej oryginalnej twórczości, a opracowany i wydany w 2014 roku zbiór wierszy nazywany *Pjesmarica Ane Katarine Zrinske* dał podstawę do prowadzenia rzeczywistych badań nad twórczością hrabiny Zrinskiej. Przypisuje się jej autorstwo 31 wierszy (Dukic & Lukec 2017: 280) w większości spisanych, jak list Zrinskiego, mieszanym językiem chorwackim złożonym z używanych na tym obszarze dialektów. Petar Zrinski uchodził również za poetę, tak samo jak jego szwagier

1 Informacja uzyskana w korespondencji mailowej od kierownika Archiwum Archidiecezjalnego w Zagrzebiu Stjepana Razuma. Wskazana korespondencja miała miejsce w maju 2020 roku.

2 W czasie prowadzonych badań nie udało mi się ustalić, w jaki sposób dokument znalazł się w Archiwum Archidiecezjalnym i od kiedy jest tam przechowywany, skoro wiele innych archiwaliów dotyczących rodzin Zrinskiich i Frankopanów znajduje się w różnych oddziałach Chorwackiego Archiwum Państwowego. Ich spis wraz z sygnaturami jest dostępny na portalu Archiwum Państwowego – *Nacionalni arhivski informacijski sustav*: www.arhinet.arhiv.hr. Archiwum rodu Zrinskiich za lata 1634–1703 można odnaleźć pod sygnaturą HR-DAZG-834, jednak nie ma tam listu pożegnalnego Petara Zrinskiego do Any Katariny. Można jedynie odnaleźć wzmianki o tym dokumencie w przytoczonym przez Archiwum spisie bibliografii.

Fran Krsto Frankopan. Często utwory Any Katariny były przypisywane właśnie bądź jej małżonkowi, bądź bratu. Petar Zrinski, znany w kręgach literackich jako autor przekładu z języka węgierskiego poematu swojego brata Nikoli *Opsada Sigetska – Adrjanskoga mora sirena*, był także orędownikiem utworzenia języka na podstawie trzech chorwackich dialektów. Dążył do tego, gdyż była to dla niego naturalna i dobrze znana rzeczywistość językowa. Pisząc list pożegnalny do żony, zastosował bliski obojgu wariant języka. Nie był to manifest narodowo-językowy, co czasem zarzuca się działaniom podejmowanym przez Zrinskih, lecz list, w którym na dzień przed śmiercią ważne było już tylko przekazanie prywatnych informacji małżonce.

ANALIZA JĘZYKOWA LISTU PETARA ZRINSKIEGO

Znamienne jest to, że list został sporządzony w języku jakim na co dzień posługiwali się Zrinscy. Dyskusja językoznawców nie dotyczy samego listu, a właśnie języka, w jakim został sporządzony. Lingwiści sprzeczą się o naturalność używanego przez Zrinskih języka mieszanego. Przeciwnicy koncepcji chorwackiego języka hybrydowego uważają, że język, którym posługiwali się Zrinscy i Frankopanowie, był tworem sztucznym, specjalnie powołanym jako część politycznego planu scalania ziem chorwackich rozczłonkowanych przez różne państwa, ale także odrębnych pod względem dialektalnym. Teksty opracowane przez członków literacko-kulturowego kręgu zrinsko-frankopańskiego, czyli grupy ludzi stowarzyszonych dzięki mecenatowi tych magnackich rodów, były spisane językiem wymyślonym i charakterystycznym tylko dla tych osób, który nie miałby szansy stać się językiem ogólnonarodowym. Zrinscy w Ozalju, dzięki swoim koneksjom, chcieli utworzyć *akademię literacką* i wzorem włoskim stać się chorwackimi Medyceuszami. Językową działalność prowadzili członkowie grupy nie zaś sami magnaci, gdyż ich dzieła były rzekomo dostosowywane językowo do koncepcji sztucznego języka mieszanego proponowanego przez popleczników. Dostosowywanie tekstów miał przeprowadzać wychowawca syna Zrinskih, biskup Smoljanić (Pajur 2014: 57). Takie stwierdzenia pojawiały się w opracowaniach XIX-wiecznych badaczy literatury Vatroslava Jagicia i Ivana Kostrenčicia (Pajur 2014: 56). W ten sposób dyskredytowano twórczość i mecenat obojga Zrinskih i umniejszano ich rolę w tworzeniu wspomnianej koncepcji językowej. Były to próby pokazania, że niemożliwe było, by magnateria sama angażowała się w działania, które nie były bezpośrednio związane z pozyskaniem jakichkolwiek korzyści politycznych czy majątkowych.

Odmiennego zdania są np. Josip Lisac i Milan Moguš, XX-wieczni językoznawcy i dialektolodzy, którzy uznają język Ozalja i okolic za naturalną mieszaninę dialektów, wynikającą z położenia terenu pomiędzy pasem nadadriatyckim i środkowoeuropejskim, co rodziło możliwość zaistnienia koncepcji o użyciu tego hipotetycznego języka, łączącego

wszystkie dialekty. Mecenat Zrinskiich i Frankopanów oraz ich możliwości polityczne dały szansę na powodzenie scalającego Chorwatów planu językowego. Język ich pisarstwa był naturalny, dzieła nie były przerabiane i dostosowywane do promowanej przez nich koncepcji. Charakter języka, jakim posługiwali się prywatnie Zrinscy, jest widoczny właśnie w omawianym liście pożegnalnym.

W tych kilku wersach listu odnajdujemy cechy trzech chorwackich dialektów, które jako cechy języka chorwackiego za jaki uchodził dialekt okolic Ozalja, zostały opracowane już w gramatyce Juraja Križanicia *Gramatičko iskazanje ob ruskom jeziku* z 1665 roku, powstałej w Rosji. Autor zawarł w niej informacje o kilku siedemnastowiecznych językach słowiańskich, a jako chorwacki, mimo istnienia innych języków literackich, wskazał wspomniany język mieszany, co może być dowodem na to, że działalność Zrinskiich odnośnie języka chorwackiego była szeroko znana (Mogus 1991: 57).

Tak więc w ostatnim liście Petara Zrinskiego pojawiają się następujące cechy językowe, które można przypisać do poszczególnych dialektów chorwackich – kajkawskiego, sztokawskiego i czakawskiego:

1. Ekavsko-ikavski refleks *jat'* – *zameril, svit* – kajkawsko-czakawsko-sztokawski – mieszany refleks *jat'* do dziś jest charakterystyczny dla poszczególnych chorwackich dialektów. Najbardziej specyficzne zestawienie tej właśnie realizacji *jat'* występuje w dialekcie środkowoczakawskim, którego używa się dziś m. in. na Kornatach, Krku, w Senju, Vinodolu, Ogulinie. Wskazany dialekt uchodzi również za narzecze z naleciałościami kajkawskimi. W XVII stuleciu, kiedy powstawał analizowany tekst listu, dialekty mogły być jeszcze bardziej do siebie zbliżone ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo, a w przypadku Frankopanów, ale też i Zrinskiich, znajomość dialektu obecnego na Krku, który nie był jednolity, mogła dać podstawy powołania koncepcji języka mieszanego, co potwierdzała też sytuacja języka okolic Ozalja;
2. Brak wokalizacji *l* do *o* na końcu sylaby (głównie w imiesłowach) – *molil, prosil* – kajkawsko-czakawsko-sztokawskie – jest to cecha charakterystyczna dla dialektów, które nie zawierają innowacji nowosztokawskich, więc można też uznać, że wskazana cecha mogła przeniknąć do dialektu okolic Ozalja z dialektów starszokawskich, np. ze sławońskiego, który geograficznie znajdował się dość blisko omawianego obszaru, w dialektach kajkawskich i czakawskich cecha ta jest jedną z głównych cech fonetycznych;
3. Brak metatezy spółgłosek *vs* do *sv* w nagłosie wyrazów – *vsemogući, vse* – kajkawsko-czakawsko-sztokawskie – jak w przypadku cechy z punktu 2. Można wysnuć wniosek, że używany dialekt mieszany nie zawierał cech

- nowosztokawskich, które w przypadku omawianej cechy już w tym okresie funkcjonowały w dialektach nowosztokawskich;
4. Występowanie grupy spółgłoskowej *šč* – *prošćenje* – kajkawsko-czakawskie – Antun Šojat wskazuje tę cechę jako jedną z głównych współczesnych cech mieszanego dialektu kajkawsko-czakawskiego (Sojat 1981: 154), którego obszar obecnie znajduje się na terenach leżących w XVII wieku w obrębie posiadłości Zrinskih (Sojat 1981: 152). Można więc chociażby na tej podstawie wnioskować, że jest to cecha języka naturalnego, skoro nadal wskazuje się na jej występowanie na omawianym obszarze;
 5. Słownictwo kajkawskie – *tovarušica*, *hižan* – leksyka kajkawska występowała w tekście w mniejszym stopniu niż mogłyby na to wskazywać inne teksty pisane przez członków rodu Zrinskih i Frankopanów. Barbara Oczkova stwierdza, że leksyka w tekstach twórców skupionych wokół dworu w Ozalju zawiera więcej leksemów kajkawskich niż sztokawskich czy czakawskich (Oczkova 2006: 147). W tym tekście nie jest to jednak widoczne.

Dziś obszar Ozalja i okolic dialektalnie zaliczany jest do terytoriów rdzennie kajkawskich, chociaż w klasyfikacjach dialektu kajkawskiego teren ten uważa się za poddialekt mieszany kajkawsko-czakawski. Dalibor Brozović w swojej klasyfikacji z 1960 roku wyróżnia dialekt donjosutlanski jako jeden z sześciu głównych poddialektów kajkawskich, którego zasięg wyznacza teren w dorzeczu Sutli i Kupy, pokrywający się z obszarem oddziaływania siedemnastowiecznego Ozalja. Na tej podstawie możemy więc wnioskować, że język hybrydowy proponowany przez Zrinskih i Frankopanów był naturalną mieszanką dialektów kajkawskiego i czakawskiego, a komponent sztokawski występował w nim ze względu na ówczesne migracje ludności sztokawskiej na północ, w ucieczce przed Turkami. Współczesna sytuacja dialektalna obszaru została jednak przez Brozovicia określona jako kajkawska ze stwierdzeniem, iż czakawski w dialekcie dolnosutlandzkim jest tylko ikawizm (Lončarić & Čelinic 2010: 85). W słowniku *Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice* (IHJJ 2021) można odnaleźć obecnie tylko jeden leksem, który pojawił się też w liście, a mianowicie: *hiža*. Można więc wysnuć dwie hipotezy: współczesna leksyka regionu odbiega w znacznym stopniu od XVII-wiecznej lub Zrinski rzeczywiście posługiwał się mieszaniną dialektów z dużą dozą leksemów sztokawskich, która współcześnie nie występuje, choć jak wskazuje Barbara Oczkova, dialekt ten był leksykalnie skajkawizowany (Oczkova 2006: 147).

Dla wyodrębnienia innych cech – także morfologicznych, składających się na dialekt okolic Ozalja, należałoby przeanalizować więcej tekstów z korespondencji pomiędzy Aną Katariną i Petarem Zrinskimi. Jednak już na podstawie ostatniego listu napisanego przez

Petara można stwierdzić, że dialekt ma silną reprezentację kajkawską z wieloma elementami czakawskimi i w mniejszym stopniu sztokawskimi. Vatroslav Jagić tłumaczy takie właśnie rozłożenie cech dialektalnych historią rodziny Zrinskih, którzy z Istrii – z terenów czakawskich – przenieśli się w XV wieku przez Zrin (obszar sztokawski) na terytorium pogranicza kajkawsko-czakawskiego. Substrat sztokawski pojawił się tam dopiero później w czasie ucieczek na północ ludności sztokawskiej przed Turkami w XVI i XVII wieku i zasiedlania rdzennie kajkawskich terenów, co doprowadziło do wymieszania się dialektów, które jednak nie było jednolite. (Pajur 2014: 56). Stwierdzenie Jagicia jest kwestionowane przez późniejszych badaczy, którzy uważali jak Josip Lisac, że język mieszany nie jest tylko w użyciu rodziny Zrinskih, a przyczyną jego zaistnienia są uwarunkowania historyczne, którymi został dotknięty cały obszar pogranicza dialektalnego (Lisac 1992/1993: 174).

Po wykonaniu wyroku cesarskiego na Petarze Zrinskim i Frane Krsto Frankopanie, czyli m. in. konfiskacie mienia i wiążącego się z tym ustania mecenatu Zrinskih, idea języka wspólnego dla wszystkich Chorwatów, powstałego na bazie trzech chorwackich dialektów, nigdy nie została wznowiona na taką skalę, by się urzeczywistnić. Strach przed represjami ze strony Habsburgów powodował, że właściwie na około siedemdziesiąt lat zamaryły wszelkie działania polityczne, kulturalne, językowe, które mogłyby w jakiś sposób odnosić się do działalności Zrinskih i Frankopanów. Dopiero w 1740 roku wydano drukiem słownik leksykografa ozaljskiej grupy językowo-literackiej Ivana Belosteneca – *Gazofilacij*. Chorwaci często zaś odwoływali się do językowego planu Zrinskih i Frankopanów, ale dopiero w czasie XIX-wiecznych dyskusji o wyborze dialektu stanowiącego podstawę języka standardowego – ostatecznie zwyciężyła koncepcja wyboru jednego z dialektów, a nie tworzenie języka mieszanego powstałego z połączenia trzech dialektów, który dla większości Chorwatów nie byłby językiem naturalnym.

WNIOSKI

Na przestrzeni wieków na postrzeganie języka hybrydowego ozaljskiego kręgu językowo-literackiego miały w Chorwacji wpływ uwarunkowania historyczne. Ocena działalności Zrinskih i Frankopanów na każdym polu oraz samego spisku, była i jest uzależniona od aktualnej sytuacji politycznej w kraju. Również zapatrywanie się na koncepcje językowe jest zależne od potrzeby prowadzonej aktualnie polityki językowej. *Kult* Petara Zrinskiego i Frana Krsto Frankopana stał się bardzo ważny już w XIX wieku. Obchody 300-lecia obrony Szegetvaru oraz 200-lecia śmierci Zrinskiego i Frankopana dały pretekst do aktualizacji legendy i zmieniały wcześniejsze opinie na temat działalności Nikoli Zrinskiego, uznając go za zdrajcę, natomiast gloryfikując aktywności Petara (Blazevic & Cocha 2008: 104; Czerwinski 2020: 174). W Chorwacji za czasów Królestwa SHS Zrinski i Frankopan byli uznawani za

bohaterów narodowych – w 1919 roku ich szczątki zostały sprowadzone z Austrii. W niepodległej Chorwacji od 2011 roku dzień 30 kwietnia jest corocznie obchodzony jako Dzień Śmierci Petara Zrinskiego i Frana Krsto Frankopana.

Językoznawcy chorwaccy wskazywali czasem na to, że analizowany w artykule list może być uznany za świadomy manifest językowy. Po analizie okazuje się jednak, że autor nie podejmuje takiej tematyki, nie wspomina o żadnych faktach politycznych, jak chcieliby konserwatywni Chorwaci z czasów Jugosławii, którzy w działaniach Zrinskiego doszukiwali się koncepcji nadających Chorwatom odrębność od narodów ościennych. Współcześnie zaś, gloryfikując działania magnatów – zarówno te polityczne jak i językowe – chcą udokumentować długą historię chorwackiej samodzielności językowej i idei jej poszukiwania już w XVII wieku.

List z archiwalnego punktu widzenia stanowi jeden z ważniejszych prywatnych dokumentów epistolarnych chorwackiego baroku, a dzięki wydarzeniom, które przyczyniły się do jego powstania, jest dziś znany w Chorwacji, często cytowany i mitologizowany. Tragedia rodzin Zrinskih i Frankopanów, znajdująca swoje odbicie w wielu innych dokumentach państwowych – austriackich i chorwackich, spowodowała jednak, że to właśnie list pożegnalny Petara Zrinskiego do małżonki rozpała wyobraźnię twórców i jest przypominany w Chorwacji po dziś dzień nie tylko w rocznicę śmierci Petara Zrinskiego i Frana Krsto Frankopana.

REFERENCES

- Blazevic & Coha 2008:** Blazevic, Zrinka & Coha, Suzana. "The Zrinski and Frankopan Families – Strategies and Models of Heroization in the Literary Discourse." *Journal of the Institute of Croatian History*, vol. 40, no 1 (2008): 91–117. [In Croatian: Blažević, Zrinka & Coha, Suzana. „Zrinski i Frankopani – strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu.” *Radovi – Zavad za hrvatsku povijest*, vol. 40, no 1 (2008): 91–117.]
- Czerwiński 2020:** Czerwiński, Maciej. *Croatia. History, Culture, Ideas*. Krakow: Miedzynarodowe Centrum Kultury, 2020. [In Polish: Czerwiński, Maciej. *Chorwacja. Dzieje, kultura, idee*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2020.]
- Dukic & Lukec 2017:** Dukic, Davor & Lukec, Jasmina. "The Poems of Ana Katarina Zrinski – Poetics and Cotext." *Croatica*, vol. 41, no 61 (2017): 273–294. DOI: <https://doi.org/10.17234/Croatica.41.5> [In Croatian: Dukić, Davor & Lukec, Jasmina. „Pjesme Ane Katarine Zrinski – poetika i kontekst.” *Croatica*, vol, 41, no 61 (2017): 273–294.]
- Feletar 2003:** Feletar, Dragutin. "Viceroy's Influential Wife Katarina in Croatian's Northwest Circle of the Zrinski Family." *Podravina*, vol. 2, no 4 (2003): 101–120. [In Croatian: Feletar, Dragutin. „Banica Katarina i sjevernozpadni krug Zrinskih.” *Podravina*, vol. 2, no 4 (2003): 101–120.]

- Frangipane & Potocnjak 2010:** Frangipane, Doimo & Potocnjak, Sasa. "Contribution to the Study of Archival Material about Fran Krsto Frankopan – L'Archivio Frangipiane, Joannis." *Fluminensia*, vol. 22, no 1 (2010): 45–65. [In Croatian: Frangipane, Doimo & Potočnjak, Saša. „Prilog istraživanju arhivske građe o Franu Krsti Frankopanu – L'Archivio Frangipiane, Joannis.“ *Fluminensia*, vol. 22, no 1 (2010): 45–65.]
- Horvat 1910:** Horvat, Rudolf. *Pictures from Croatian History*. Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1910. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/8/82/Zrinski_petar_pismo.jpg (accessed: 23.04.2021). [In Croatian: Horvat, Rudolf. *Slike iz hrvatske povijesti*. Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1910.]
- IHJJ 2021:** *Dictionary of the Donja Sutla Kajkavian i-Dialect*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2021. Online ed.: <http://ihjj.hr/clanak/rjecnik-kajkavske-donjosutlanske-ikavstine-na-internetu/576/> (accessed: 28.04.2021). [In Croatian: *Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2021.]
- Kantoci 2013:** Kantoci, Ivan. "Bilateral Curiosities: Croatia – the Netherlands." [Manuscript.] 2013. Online ed.: http://www.kantoci.nl/zanimljivosti.htm#_ftn25 (accessed: 24.04.2021). [In Croatian: Kantoci, Ivan. „Bilateralne zanimljivosti Hrvatska–Nizozemska.“ 2013.]
- Lisac 1992/1993:** Lisac, Josip. "Croatian Literary Language in the Baroque Period." *Croatica*, no 37/38/39 (1992/1993): 167–176. [In Croatian: Lisac, Josip. „Hrvatski književni jezik u doba baroka.“ *Croatica*, no 37/38/39 (1992/1993): 167–176.]
- Lončarić & Celinić 2010:** Lončarić, Mijo & Celinić, Anita. "Dalibor Brozović on Kajkavian Dialect." *Kaj*, vol. 43, no 5–6 (2010): 81–92. [In Croatian: Lončarić, Mijo & Celinić, Anita. (2010). „Dalibor Brozović o kajkavštini.“ *Kaj*, vol. 43, no 5–6 (2010): 81–92.]
- Lopasić 1861:** Lopasić, Radoslav. "Petar Count Zrinji and Franje Count Frankopan." *Leptir. Zabavnik za godinu 1861*. Zagreb, 1861. [In Croatian: Lopasić, Radoslav. „Petar grof Zrinji i Franje grof Frankopan.“ *Leptir. Zabavnik za godinu 1861*. Zagreb, 1861.]
- Mijatović 1999:** Mijatović, Anđelko. *The Zrinski-Frankopan Conspiracy*. 2nd ed. Zagreb: ALFA, 1999. [In Croatian: Mijatović, Anđelko. *Zrinsko-Frankopanska urota*. II. izd. Zagreb: ALFA, 1999.]
- Moguš 1991:** Moguš, Milan. "Juraj Križanić – the Gramarian of Ozalj." *Fluminensia*, vol. 3, no 31 (1991): 57–60. [In Croatian: Moguš, Milan. „Juraj Križanić – gramatičar ozaljskog kruga.“ *Fluminensia*, vol. 3, no 31 (1991): 57–60.]
- Oczkowska 2006:** Oczkowska, Barbara. *Croats and Their Language. History of the Codification of a Literary Norm*. Krakow: Wydawnictwo LEXIS, 2006. [In Polish: Oczkowska, Barbara. *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*. Kraków: Wydawnictwo LEXIS, 2006.]
- Pajur 2014:** Pajur, Franjo. "The Ozalj Linguistic-Literary Circle or the Zrinski-Frankopan Literary Circle." *Kaj*, vol. 47, no 3–4 (2014): 55–68. [In Croatian: Pajur, Franjo. „Ozaljski književno-jezični krug ili zreinsko-frankopanski književni krug.“ *Kaj*, vol. 47, nr 3–4 (2014): 55–68.]
- Serbedija 2019:** Serbedija, Tomislav. "Causes, Course and Aftermaths of the Zrinski-Frankopan Conspiracy." MA thesis. University of Zagreb Department of Croatian Studies, 2019. <https://repositorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A1941/datastream/PDF/view> (accessed: 28.04.2021). [In Croatian: Šerbedija, Tomislav. „Uzroci, tijek i posljedice zrinsko-frankopanske urote.“ Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji: Zagreb, 2019.]
- Sercer 2011:** Sercer, Marija. "The Frankopan Women." *Modruški zbornik*, vol. 4–5, no 4–5 (2019): 21–81. [In Croatian: Šercer, Marija. „Žene Frankopanke.“ *Modruški zbornik*, vol. 4–5, no 4–5 (2019): 21–81.]

- Sojat 1981:** Sojat, Antun. „Chakavian Features in Southwestern Kajkavian Dialects.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, no 5 (1981): 151–167. [In Croatian: Šojat, Antun. „Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, no 5 (1981): 151–167.]
- Stefanec 2000:** Stefanec, Natasa. „Brothers Nikola and Petar Zrinski. A Noble Family in the Central European Military Political and Economic Circumstances.“ In Damjanov, Jadranka. *Zrinski and Europe: 387–401*. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000. [In Croatian: Štefanec, Nataša. „Braća Nikola i Petar Zrinski. Velikaška obitelj u srednioeuropskim vojno-političko-ekonomskim konstelacijama.“ U: Damjanov, Jadranka. *Zrinski i Europa: 387–401*. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2000.]
- Stolac 1996:** Stolac, Diana. „The Names of the Croatian Language from the First Records to the Present Day.“ *Filologija*, no 27 (1996): 107–121. [In Croatian: Stolac, Diana. „Nazivi hrvatskoga jezika od prvih zapisa do danas.“ *Filologija*, no 27 (1996): 107–121.]
- Voncina 1988:** Voncina, Josip. *A Linguistic Heritage. Linguistic Chrestomathy of Croatian Literature from the End of the 15th until the Beginning of the 19th Century*. Split: Književni Krug, 1988. [In Croatian: Vončina, Josip. *Jezična baština. Lingvistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split: Književni krug, 1988.]
- Zrinski 1993:** Zrinski, Petar. *My Dear Heart. A Letter from Petar Zrinski to Katarina Zrinski in Contemporary Translations*. Ed. Budisa, Drazen. Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, 1993. [In Croatian: Zrinski, Petar. *Moje srce drago. Pismo Petra Zrinskog Katarini Zrinski u suvremenim prijevodima*. Ur. Budiša, Dražen. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.]

WIELOIMIENNOŚĆ WŚRÓD KOBIET Z WARSTWY MIESZCZAŃSKIEJ I CHŁOPSKIEJ ŚRODKOWO-ZACHODNIEGO PODLASIA (NA MATERIALE XVIII-WIECZNYCH KATOLICKICH I UNICKICH AKT METRYKALNYCH)

PIOTR ZŁOTKOWSKI

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

MULTIPLE CHRISTIAN NAMES OF WOMEN FROM THE BOURGEOISIE AND PEASANT STRATA OF MID-WESTERN PODLASIE (ON THE MATERIALS OF THE 18TH-CENTURY CATHOLIC AND UNIATE PARISH RECORDS). The paper addresses the problem of multiple names among women in the bourgeois and peasant environments in the 18th century. The anthroponymic material, which provides the basis for the analysis, dates from the years 1706–1799 and was extracted from 14 record books of 8 parishes (7 Catholic and 1 Uniate) in the mid-western Podlasie region. Despite the fact that the two- and three- name-formations are scarce (in the examined onomastic material they account for only 2.7% of the nominations), they appear to be an interesting research object. The study analyzes their origin and frequency. Additionally, the spread of multi-name nominations in the study and their chronology were examined.

Keywords: anthroponymy, female names, peasants, bourgeoisie, mid-western Podlasie

Badania imiennictwa, prowadzone z perspektywy synchronicznej i diachronicznej, są istotne nie tylko dla językoznawstwa, wpisują się bowiem w szeroki kontekst studiów nad kulturą. Zainteresowania onomastów skupiają się przede wszystkim na problematyce budowy i pochodzenia imion, funkcjonowaniu tej kategorii onomastycznej na płaszczyźnie językowej i ekstralingwistycznej, a także na przyczynach ich nadawania. Imiennictwo historycznego Podlasia również było przedmiotem analiz antroponimicznych (Abramowicz 1993, Abramowicz 2016, Abramowicz 2019, Citko 1999, Dacewicz 2017, Mordan 2016, Mordan 2017, Sajewicz 2017, Tichoniuk 2000¹).

Zwyczaj nadawania jednej osobie dwóch, rzadziej więcej imion sięga średnio-wieczna. Na ziemiach polskich współistniały wtedy dwa systemy imiennicze: rodzimy

1 Zob. też: Złotkowski, Piotr. „Imiona chrzestne w księdze chrztów unickiej parafii Hodyszewo z lat 1759–1801.” *Rozprawy Komisji Językowej ETN*, nr 65 (2018): 273–284.

i chrześcijański. Niektórzy nosili w tym czasie dwa imiona – słowiańskie i nadane na chrzcie chrześcijańskie. Wieloimiennosc stopniowo stawała się coraz bardziej powszechna, a w XVIII wieku była już dosyć widoczna. Wynikała zarówno z potrzeby opieki i wstawiennictwa większej liczby świętych patronów, jak również z chęci uczczenia imienników w rodzinie lub wśród możliwych protektorów. Ze wzrostem liczby imion nadawanych jednej osobie mamy do czynienia szczególnie w XVIII stuleciu, a objął on głównie szlachtę i mieszczaństwo, ale niekiedy też ludność chłopską (Malec 2001: 81–82). Pomimo iż ukazało się już wiele publikacji na ten temat wciąż daleko do jego całościowego opracowania. Wynika to zapewne, jak zauważa Leonarda Dacewicz, ze żmudnej i czasochłonnej kwerendy archiwalnej. Zdaniem badaczki ekscerpacja źródeł wymaga nieadekwatnego nakładu pracy w stosunku do spodziewanych wyników badań (Dacewicz 2017: 169).

Teren, z którego pochodzi badany w niniejszym opracowaniu materiał, położony jest w środkowo-zachodniej części przedrozbiorowego województwa podlaskiego. Obszar ten administracyjnie przynależał do powiatu brańskiego dawnej ziemi bielskiej. Na podstawie badań prowadzonych przez historyków można stwierdzić, że struktury administracji kościoła katolickiego ukształtowały się tu do końca XV wieku. Przekazy źródłowe potwierdzają istnienie tutaj w XVI stuleciu sieci parafialnej chrześcijaństwa wschodniego. Z ustaleń historyków wynika również, że w interesującej nas części Podlasia osiedliła się ludność wschodniosłowiańska (ruska nadbużańska) i zachodniosłowiańska, która przybyła głównie z Mazowsza (Wisniewski 1977: 16–18, 69). Wskutek tych migracji wykształciła się na badanym terenie granica etniczna, a później językowa, między Słowianami zachodnimi i wschodnimi. Obecne jej położenie nie odzwierciedla stanu z XVI wieku, bowiem w wyniku zmiany stosunków etniczno-językowych w ciągu kilku stuleci przesunęła się ona częściowo na zachód.

Baza materiałowa, będąca podstawą niniejszego opracowania, została wyekscerpowana z ksiąg metrykalnych 8 parafii (7 katolickich i 1 unickiej) środkowo-zachodniego Podlasia. Najbardziej odpowiednie do badania tendencji zachodzących w imiennictwie w perspektywie diachronicznej okazały się księgi chrztów. Kwerendę przeprowadzono w 26 księgach metrykalnych parafii katolickich: Brańsk, Boćki, Dołubowo, Domanowo, Łubin, Poświętne Topczewo, Wyszonki oraz parafii unickiej w Hodyszewie, obejmujących okres od 1626 do 1799 roku. Polionimiczne zapisy chrztelne odnotowano w 14 manuskryptach (zob. Źródła). Nie znaleziono żadnej inskrypcji poświadczającej wieloimiennosc w księgach XVII-wiecznych.

Zgodnie z przyjętym założeniem z ksiąg wynotowywano tylko zapisy dotyczące chrztów kobiet (zazwyczaj chrzczono niemowlęta, tylko sporadycznie osoby dorosłe) ze

środowiska mieszczańskiego i chłopskiego. Zdecydowana większość poświadczeń odnosi się do osób pochodzenia chłopskiego.

Właściwy obszar badań obejmuje teren zakreślony XVIII-wiecznymi granicami parafii: Brańsk, Hodyszewo, Domanowo, Łubin i Topczewo. Na tym terytorium znajduje się tylko jeden niewielki ośrodek miejski – Brańsk. Zapisy wynotowane z ksiąg pozostałych parafii uwzględniono tylko, o ile dotyczą one miejscowości objętych terenem badań. W okresie staropolskim nie przestrzegano ściśle rejonizacji w zakresie chrztów i zdarzało się, że ceremonia odbywała się w sąsiedniej parafii, jeśli jej siedziba znajdowała się bliżej miejsca zamieszkania rodziców. Mogły tu wchodzić w grę również inne względy (np. popularność danej parafii jako miejsca kultu albo jako celu pielgrzymek).

W wyniku przeprowadzonej kwerendy odnotowano 7180 chrztów (w obrządku łacińskim i unickim) kobiet. Wszystkie poświadczenia dotyczą okresu do końca XVIII wieku. Z tej liczby można wyodrębnić 179 chrztów, na których nadano dwa imiona i 11 ceremonii, podczas których obdarzono ochrzczonej trzema imionami. Z powyższego wynika więc, że w ogromnej większości zapisy odnoszą się do nominacji jednoimiennych. Nominacje dwu- i trójimienne stanowią łącznie zaledwie 2,7%. Wynika z tego, że niewielka grupa rodziców (jeśli chrzest dotyczył dziecka), zdecydowała się na nadanie dziewczynce więcej niż jednego imienia.

Formacje imienne będące przedmiotem naszego zainteresowania zostały odnotowane w 37 miejscowościach (w nawiasie podano liczbę nominacji imienniczych w danym punkcie osadniczym): Domanowo (26); Mień (22); Chojewo (21), Bodaki Wielkie (16); Brańsk (16) Topczewo (10); Markowo (8); Bodaki (7); Bodaki Małe (6); Onacki (5); Solniki (5); Glinnik (4); Koszewo (4); Hodyszewo (3); Łubin (3); Oleksin (3); Zamianowo (3); Brześcianka (2); Kalinowiec (2); Kiewłaki (2); Łubin Kościelny (2); Łubin Rudolty (2); Nełchy (2); Pruszanka – Baranki (2); Siedlece (2); Falki – Filipy (1); Holonki (1); Liza (1); Łukawica (1); Łubin Wioska (1); Ściony (1); Sieški (1); Wólka Pietkowska (1); Zalesie (1); Zanie (1); Załuskie (1); Załuskie Kościelne (1). Z przedstawionych danych wynika, że największą frekwencję wykazują one w kilku miejscowościach, a jednocześnie jest spora grupa wsi, w których zanotowano nieliczne, bądź nawet jednostkowe poświadczenia. Niewątpliwie wiąże się to z wielkością i liczebnością danej osady – wśród miejscowości z większą liczbą poświadczeń są m. in. siedziby parafii.

Warto przyjrzeć się pochodzeniu i chronologii zapisów zawierających nominacje wieloimienne. Poniższe zestawienie informuje, skąd zaczerpnięto materiał nazewniczy oraz z jakiego okresu pochodzą wyekscerpowane zapisy. W nawiasach umieszczono całkowitą liczbę nominacji oraz dane liczbowe odnoszące się do poszczególnych dziesięcioleci XVIII wieku:

- Księgi chrztów par. Boćki (58): 1740–1749 (3), 1750–1759 (26), 1760–1769 (29)
- Księgi chrztów par. Brańsk (21): 1700–1709 (1), 1710–1719 (2), 1720–1729 (1), 1730–1739 (5),
1790–1799 (12)
- Księgi chrztów par. Dołubowo (9): 1760–1769 (1), 1770–1779 (6), 1780–1789 (2)
- Księgi chrztów par. Domanowo (63): 1760–1769 (3), 1770–1779 (23), 1780–1789 (34), 1790–
1799 (3)
- Księgi chrztów par. Hodyszewo (6): 1780–1789 (5), 1790–1799 (1)
- Księgi chrztów par. Łubin (15): 1750–1759 (2), 1760–1769 (2), 1770–1779 (8), 1780–1789 (3)
- Księgi chrztów par. Topczewo (17): 1720–1729 (1), 1770–1779 (4), 1780–1789 (7), 1790–1799
(5)
- Księgi chrztów par. Wyszonki (1): 1790–1799 (1)

Z przedstawionej statystyki wynika, że największą liczbę interesujących nas formacji polionimicznych dostarczyła kwerenda w księgach metrykalnych parafii Domanowo i Boćki. Jeśli chodzi o chronologię zapisów, to powyższe dane utwierdzają nas w tym, że największą liczebność nominacje dwu- i trójimienne osiągnęły w latach 60-, 70- i 80-tych XVIII stulecia. W trzech wymienionych dziesięcioleciach wyglądało to liczbowo następująco – 35, 41 i 51 nominacji, co łącznie stanowi 66% ogółu poświadczeń. Najwcześniejsza źródłowa wzmianka zawierająca formację dwuimienną pochodzi z 1706 roku, natomiast najstarsze poświadczenie zestawienia trójimiennego datowane jest na 1745 rok.

Przyjrzyjmy się bliżej frekwencji imion kobiecych nadawanych na chrzcie w interesujących nas warstwach społecznych. Do nominacji wykorzystano ogółem 64 imiona, których łączna liczba użyczeń wyniosła 391. Przedstawmy je w kolejności według liczby użyczeń, którą podano w nawiasie: *Marianna* (52), *Katarzyna* (22), *Anna* (18), *Ewa* (17), *Franciszka* (17), *Joanna* (16), *Rozalia* (15), *Łucja* (13), *Magdalena* (12), *Agnieszka* (10), *Barbara* (10), *Teresa* (10), *Antonina* (9), *Anastazja* (9), *Marcjanna* (9), *Dorota* (8), *Zofia* (8), *Jadwiga* (7), *Józefa* (7), *Kunegunda* (7), *Urszula* (7), *Agata* (6), *Apolonia* (6), *Krystyna* (6), *Tekla* (6), *Jozafata* (5), *Aniela* (4), *Elżbieta* (4), *Gertruda* (4), *Julianna* (4), *Małgorzata* (4), *Marta* (4), *Scholastyka* (4), *Brygida* (3), *Justyna* (3), *Klara* (3), *Konstancja* (3), *Monika* (3), *Petronela* (3), *Wiktoria* (3), *Zuzanna* (3), *Cecylia* (2), *Eleonora* (2), *Eufrozyna* (2), *Róża* (2), *Agapia* (1), *Alojza* (1), *Antonia* (1), *Balbina* (1), *Dominika* (1), *Faustyna* (1), *Felicja* (1), *Helena* (1), *Hera* (1), *Karolina* (1), *Lucyna* (1), *Ludwika* (1), *Lukrecja* (1), *Maria* (1), *Martyna* (1), *Salomea* (1), *Stefanida* (1), *Teodora* (1), *Weronika* (1).

Jako pierwsze człony zestawień polionimicznych zostały wykorzystane następujące imiona: *Marianna* (34), *Katarzyna* (14), *Anna* (13), *Ewa* (9), *Franciszka* (8), *Rozalia* (8), *Agnieszka* (5), *Barbara* (5), *Joanna* (5), *Krystyna* (5), *Łucja* (5), *Marcjanna* (5), *Tekla* (5),

Teresa (5), Józefa (4), Julianna (4), Urszula (4), Anastazja (3), Dorota (3), Jadwiga (3), Jozafata (3), Zofia (3), Agata (2), Antonina (2), Apolonia (2), Gertruda (2), Kunegunda (2), Małgorzata (2), Marta (2), Petronela (2), Aniela (1), Antonia (1), Cecylia (1), Elżbieta (1), Eufrozyna (1), Faustyna (1), Hera (1), Klara (1), Konstancja (1), Lucyna (1), Ludwika (1), Magdalena (1), Maria (1), Martyna (1), Róża (1), Scholastyka (1), Stefanida (1), Teodora (1), Weronika (1), Wiktoria (1), Zuzanna (1).

W charakterze drugich elementów formacji dwu- i trójimiennych wystąpiły takie imiona jak: Marianna (17), Joanna (11), Magdalena (10), Franciszka (9), Ewa (8), Katarzyna (8), Łucja (8), Antonina (7), Rozalia (6), Agnieszka (5), Anastazja (5), Anna (5), Barbara (5), Kunegunda (5), Teresa (5), Zofia (5), Agata (4), Apolonia (4), Dorota (4), Jadwiga (4), Brygida (3), Józefa (3), Marcjanna (3), Monika (3), Urszula (3), Aniela (2), Eleonora (2), Elżbieta (2), Gertruda (2), Jozafata (2), Justyna (2), Klara (2), Konstancja (2), Małgorzata (2), Marta (2), Scholastyka (2), Zuzanna (2), Agapia (1), Alojza (1), Balbina (1), Cecylia (1), Dominika (1), Eufrozyna (1), Felicja (1), Karolina (1), Krystyna (1), Lukrecja (1), Petronela (1), Róża (1), Salomea (1), Tekla (1), Wiktoria (1).

Na trzeciej pozycji badanych zestawień onimicznych odnotowano imiona: Anastazja (1), Aniela (1), Dorota (1), Elżbieta (1), Helena (1), Magdalena (1), Marcjanna (1), Marianna (1), Rozalia (1), Scholastyka (1), Wiktoria (1).

Poniżej przedstawiamy również oryginalne poświadczenia źródłowe formacji dwu- i trójimiennych nadanych na chrzcie kobietom z warstwy mieszczańskiej i chłopskiej badanego obszaru w latach 1706–1799. Inskrypcja składa się z zapisu imion, roku ich poświadczenia, skrótu nazwy źródła (księgi metrykalnej) oraz skrótu nazwy miejscowości.

POŚWIADCZENIA ŹRÓDŁOWE FORMACJI DWUIMIENNYCH:

Agata – Dorota: *Agatham Dorotheam* 1757 Bk I/B/4 BD; *Agatham Dorotheam* 1779 Dm I/B/1 MN

Agnieszka – Anastazja: *Agetem Anastasiam* 1781 D I/B/1 ZM; – **Dominika:** *Agetam Dominicam* 1787 T I/B/7 TP; – **Joanna:** *Agete[m] Joannam* 1779 Dm I/B/1 MR; – **Marianna:** *Agetem Mariannam* 1780 Dm I/B/1 MN

Anastazja – Barbara: *Anastasiam Barbaram* 1719 Br I/B/2a BR; – **Ewa:** *Anastasiam Evam* 1780 Dm I/B/2 MR; – **Joanna:** *Anastasiam et Joannam* 1791 T I/B/7 TP

Aniela – Franciszka: *Angelam Franciscam* 1757 Bk I/B/4 BW

Anna – Agnieszka: *Annam Agnetem* 1726 T I/B/3 TP; – **Alojza:** *Anna[m] Aloisiam* 1797 Br LB I BR; – **Aniela:** *Annam Angelam* 1772 Ł I/B/4 CH; – **Antonina:** *Annam Antonina[m]* 1777 D I/B/1 ZM; – **Elżbieta:** *Annam Elisabetham* 1756 Ł I/B/2 KO; – **Kunegunda:** *Annam Cune-gundam* 1750 Bk I/B/4 BD; *Annam Conegonda[m]* 1777 Dm I/B/1 DM; *Annam Cunegundam* 1781 Dm I/B/2 MR; – **Łucja:** *Córkę ...Annę y Łucyę* 1780 HLB I HD; – **Magdalena:** *Annam Magdalena[m]* 1793 T I/B/7 TP; – **Marianna:** *Annam Mariannam* 1784 Dm I/B/2 DM; *Annam Mariannam* 1786 Dm I/B/2 GL; – **Zuzanna:** *Annam Susannam* 1780 Ł I/B/4 LB

Antonia – Magdalena: *Antoniam Magdalenam* 1777 Ł I/B/4 KO

Antonina – Marianna: *Antoninam Marianna[m]* 1786 Dm I/B/2 DM; – **Monika:** *Antoniam Monicam* 1773 T I/B/7 LI

Apolonia – Barbara: *Apolonia[m] Barbara[m]* 1780 Dm I/B/1 DM; – **Dorota:** *Apolloniam Dorotheam* 1779 Dm I/B/1 DM

Barbara – Anastazja: *Barbaram Anastasiam* 1755 Bk I/B/4 NE; – **Ewa:** *Barbaram Evam* 1732 Br I/B/2a BR; – **Jozafata:** *Barbaram Josephatam* 1775 Dm I/B/1 DM; – **Łucja:** *Barbaram Luciam* 1766 D I/B/1 SO; – **Teresa:** *Barbaram Teressiam* 1772 Ł I/B/4 LW

Dorota – Agata: *Dorotham Agatham* 1778 Dm I/B/1 MN; – **Apolonia:** *Dorotheam Appolonia[m]* 1766 Bk I/B/5 SO; – **Klara:** *Dorotheam Claram* 1778 T I/B/7 TP

Elżbieta – Marianna: *Elisabetham Mariannam* 1778 Dm I/B/1 MR

Eufrozyna – Ewa: *Euphrosinam Hevam* 1760 Bk I/B/4 BD

Ewa – Agapia: *Córkę ... Ewę y Ahafię* 1781 HLB I SC; – **Antonina:** *Eva[m] Antonina[m]* 1787 Dm I/B/2 MR; – **Balbina:** *Hevam Balbinam* 1756 Bk I/B/4 BW; – **Franciszka:** *Evam Franciscam* 1780 Ł I/B/4 LU; – **Marianna:** *Evam Marianna[m]* 1778 Dm I/B/1 MN; *Evam Mariannam* 1778 Dm I/B/1 DM; *Evam Mariannam* 1788 Dm I/B/2 MN; – **Zofia:** *Córkę ... Ewę, Zofię* 1780 HLB I HD

Faustyna – Joanna: *Faustina[m] Joanna[m]* 1754 Bk I/B/4 BW

Franciszka – Agnieszka: *Franciscam Agnetem* 1786 Dm I/B/2 DM; – **Antonina:** *Franciscam Antoninam* 1764 Bk I/B/5 CH; – **Apolonia:** *Franciscam Apolloniam* 1785 Dm I/B/2 DM; – **Józefa:** *Franciscam Josepham* 1779 Dm I/B/1 MN; – **Konstancja:** *Franciscam Constantiam* 1779 T I/B/7 TP; – **Kunegunda:** *Franciscam Cunegundam* 1760 Bk I/B/4 SO; – **Łucja:** *Franciscam Luciam* 1793 Dm I/B/2 DM; – **Petronela:** *Franciscam Pertonelam* 1789 T I/B/7 LK

Gertruda: – **Katarzyna:** *Giertrudem Catharinam* 1781 Dm I/B/2 DM; – **Marcjanna:** *Gertrudem Martiannam* 1797 W LB II MN

Jadwiga – Karolina: *Hedvigis Carolinam* 1752 Bk I/B/4 CH; – **Teresa:** *Hedvigem Teressiam* 1749 Bk I/B/4 BW; *Hedvigem Theressiam* 1763 Bk I/B/5 CH

Joanna – Agata: *Joannam Agatham* 1764 Bk I/B/5 CH; – **Magdalena:** *Joannam Magdalenam de Pazio* 1762 Bk I/B/4 CH; – **Małgorzata:** *Joannam Margaritham* 1760 Bk I/B/4 BW; – **Marianna:** *Joannam Mariannam* 1784 Dm I/B/2 PR; – **Scholastyka:** *Joannam Scholasticam* 1784 T I/B/7 TP

Jozafata – Gertruda: *Josephata[m] Gertru[dam]* 1777 D I/B/1 SD; – **Marianna:** *Josephatam Mariannam* 1780 Dm I/B/1 DM; *Josaphata Marianna* 1799 Br LB I BR

Józefa – Elżbieta: *Joseph Elisabeth* 1799 Br LB I BR; – **Joanna:** *Josepham Joannam* 1787 Dm I/B/2 MN; – **Katarzyna:** *Josepham Catharinam* 1779 Dm I/B/1 MN; – **Konstancja:** *Josepham[m] Constantiam* 1778 Ł I/B/4 LU

Julianna – Joanna: *Juliana[m] Joanna[m]* 1787 Dm I/B/2 GL; – **Magdalena:** *Julianam Magdalenam[m]* 1774 Dm I/B/1 MN; – **Monika:** *Julianna[m] Mo[nicam]* 1797 Br LB I BR

Katarzyna – Anastazja: *Catharinam Anastasiam* 1761 Bk I/B/4 CH; – **Anna:** *Corkie ... Katarzynę Annę* 1790 HLB I ZN; – **Antonina:** *Catharinam Antonina[m]* 1776 Dm I/B/1 DM; – **Ewa:** *Catharina[m] Eva[m]* 1776 T I/B/7 KW; – **Felicja:** *Catharinam Feli[ci]am* 1796 Br LB I BR; – **Franciszka:** *Catharinam Franciscam* 1767 Dm I/B/1 MN; *Catharinam Franciscam* 1780 Dm I/B/1 MR; – **Joanna:** *Catharinam Joannam* 1769 Ł I/B/4 LB; – **Magdalena:** *Catharinam Magdalenam* 1780 Dm I/B/1 MN; – **Małgorzata:** *Catharinam Margarittam* 1787 Dm I/B/2 DM; – **Marianna:** *Catharinam Marianna[m]* 1756 Ł I/B/2 BS; – **Rozalia:** *Catharinam [Rosa]liam* 1764 Ł I/B/2 KO; – **Salomea:** *Catharinam Salomeam* 1777 Dm I/B/1 MR; – **Urszula:** *Catharinam Ursulam* 1774 Dm I/B/1 MN

Klara – Magdalena: *Claram Magdalenam* 1760 Bk I/B/4 BM

Konstancja – Eleonora: *Constantiam Eleonoram* 1759 Bk I/B/4 CH

Krystyna – Anastazja: *Christinam Anastasiam* 1766 Bk I/B/5 NE; – **Anna:** *Christinam Annam* 1789 Ł I/B/4 LR; – **Joanna:** *Christina Joanna* 1789 Dm I/B/2 GL; – **Rozalia:** *Cristinam Rosaliam* 1776 D I/B/1 SD; – **Tekla:** *Christinam Teclam* 1755 Bk I/B/4 CH

Kunegunda – Marianna: *Cunegundem Mariannam* 1759 Bk I/B/4 CH; – **Zofia:** *Corka ... Konegonda Zofia* 1799 HLB I KW

Lucyna – Katarzyna: *Lucinam Catharinam* 1760 Bk I/B/4 BM

Łucja – Barbara: *Luciam Barbaram* 1756 Bk I/B/4 BM; – **Krystyna:** *Luciam Christina[m]* 1779 Ł I/B/4 LU; – **Marcjanna:** *Luciam Marciannam* 1763 Bk I/B/5 CH; – **Wiktoria:** *Lucia[m] Victoria[m]* 1779 Ł I/B/4 BS

Magdalena – Marianna: *Magdalenam Mariannam* 1789 T I/B/7 SK

Małgorzata – Antonina: *Margarittam Antoninam* 1787 Dm I/B/2 DM; – **Joanna:** *Margatitham Joannam* 1757 Bk I/B/4 ON

Marcjanna – Anastazja: *Martiannam Anastasiam* 1795 Dm I/B/2 MN; – **Antonina:** *Marciannam Antoninam* 1761 Bk I/B/4 CH; – **Franciszka:** *Marcian[n]am Franciscam* 1753 Bk I/B/4 BD; – **Teresa:** *Marciannam et Thaeresiam* 1790 T I/B/7 WP; – **Zuzanna:** *Matrian[n]a[m] Susannam* 1788 Dm I/B/2 MR

Maria – Magdalena: *Mariam Magdalenam* 1719 Br I/B/2a ZS

Marianna – Agata: *Mariannam Agatham* 1754 Bk I/B/4 BW; – **Agnieszka:** *Mariannam Agnetem* 1734 Br I/B/2a BR; *Mariannam Agnetem* 1733 Br I/B/2a BR; *in baptismo Mariana[m] in ceremonis Agnetem* 1780 Dm I/B/1 DM; – **Barbara:** *Mariannam Barbaram* 1782 Dm I/B/2 DM; – **Brygida:** *Mariannam Brigittam* 1732 Br I/B/2a OL; *Mariannam Brigidam* 1792 T I/B/7 TP; – **Eleonora:** *Mariannam Leonoram* 1753 Bk I/B/4 BD; – **Ewa:** *Mariannam Evam* 1778 Dm I/B/1 DM; *Mariannam Evam* 1780 Dm I/B/2 DM; – **Franciszka:** *Mariannam Franciscam* 1773 Dm I/B/1 DM; *Mariannam Franciscam* 1778 Dm I/B/1 MN; *Mariannam*

Franciscam 1788 T I/B/7 TP; – **Gertruda:** *Mariannam Gertrudem* 1752 Bk I/B/4 BW; – **Joanna:** *Córkę ... Maryannę Joannę* 1781 HLB I HD; – **Jozafata:** *Mariannam Josephatam* 1789 T I/B/7 FF; – **Józefa:** *Marianna[m] Josepham* 1780 Dm I/B/1 DM; *Mariannam Josepham* 1781 Dm I/B/2 DM; – **Justyna:** *Marianna[m] Justinam* 1768 Dm I/B/1 DM; – **Katarzyna:** *Mariannam Catharinam* 1797 Br LB I BR; – **Kunegunda:** *Mariannam Conegundam* 1774 Dm I/B/1 GL; – **Łucja:** *Mariannam Luciam* 1777 Dm I/B/1 MN; **Magdalena** – *Marianna[m] Magdalenam* 1766 Dm I/B/1 DM; *Mariannam Magdalena[m]* 1780 Dm I/B/1 MN; – **Marcjanna:** *Mariannam Marciannam* 1791 Dm I/B/2 MN; – **Marta:** *Mariannam Martham* 1777 Dm I/B/1 MN; – **Rozalia:** *Mariannam Rosaliam* 1754 Bk I/B/4 BD; *Mariannam Rosaliam* 1778 D I/B/1 ON; – **Scholastyka:** *Mariannam Scholasticam* 1783 Dm I/B/2 KN; **Urszula:** *Mariannam Ursulam* 1781 Dm I/B/2 DM; – **Zofia:** *Maryannam Zofiam* 1730 Br I/B/2a BR; *Marianna[m] Zofiam* 1778 D I/B/1 ZM

Marta – Anna: *Martham Annam* 1761 Bk I/B/4 BW; – **Łucja:** *Martham Luciam* 1764 Bk I/B/5 CH

Martyna – Barbara: *Martina[m] Barbara[m]* 1797 Br LB I BR

Petronela – Marianna: *Petrunelum Marianna[m]* 1765 Bk I/B/5 CH; – **Monika:** *Petronellam Monicam* 1756 Bk I/B/4 ON

Rozalia – Agata: *Rosaliam Agatham* 1770 Ł I/B/4 KO; – **Aniela:** *Rosaliam Angelam* 1772 Dm I/B/1 MN; – **Apolonia:** *Rosaliam Apoloniam* 1782 T I/B/7 TP; – **Łucja:** *Rosaliam Luciam* 1762 Bk I/B/4 ON; *Rosaliam Luciam* 1763 Bk I/B/5 BW; – **Magdalena:** *Rosaliam Magdalena[m]* 1797 Br LB I BR; **Róża:** *Rosaliam Rosam* 1755 Bk I/B/4 BD; **Teresa:** *Rosalia[m] Teressiam* 1774 Ł I/B/4 LR

Róża – Marianna: *Rosam Mariannam* 1780 D I/B/1 SO

Scholastyka – Apolonia: *Scholasticam Apolloniam* 1782 Dm I/B/2 MN

Stefanida – Joanna: *Stephanida[m] Joanna[m]* 1753 Bk I/B/4 BM

Tekla – Franciszka: *Teclam Franciscam* 1756 Bk I/B/4 SO; – **Justyna:** *Te[c]lam Justinam* 1765 Bk I/B/5 CH; – **Katarzyna:** *Thecla[m] Catharina[m]* 1779 D I/B/1 HL; – **Lukrecja:** *Theclam Lucretiam* 1766 Bk I/B/5 BM; – **Marianna:** *Theclam Mariannam* 1762 Bk I/B/4 CH

Teresa – Cecylia: *Teressiam Ceciliam* 1754 Bk I/B/4 CH; – **Jadwiga:** *Teressiam Hedvigem* 1756 Bk I/B/4 CH; *Theressi[am] Hedvigem* 1784 Dm I/B/2 DM; *Teressiam et Hedvigam* 1791 T I/B/7 ZL; – **Urszula:** *Teressam Ursulam* 1746 Bk I/B/3 BW

Urszula – Antonina: *Ursula[m] Antonina[m]* 1760 Bk I/B/4 CH; – **Brygida:** *Ursolam Brigittam* 1766 Bk I/B/5 BW; – **Rozalia:** *Ursulam Rosalia[m]* 1784 Dm I/B/2 MN

Weronika – Joanna: *Veronicam et Johannam* 1795 Br LB I BR

Wiktoria – Rozalia: *Victoria[m] Rosaliam* 1766 Bk I/B/5 BM

Zofia – Dorota: *Zophiam et Dorotam* 1706 Br I/B/2a OL; – **Jadwiga:** *Sophiam Hedvig[em]* 1798 Br LB I OL; – **Katarzyna:** *Zophiam Catharinam* 1779 Dm I/B/1 KN

Zuzanna – Klara: *Susannam Claram* 1726 Br I/B/2a BR

POŚWIADCZENIA ŹRÓDŁOWE FORMACJI TRÓJIMIENNYCH:

Agnieszka – Anna – Marianna: *Agnetem Annam Marianna[m]* 1745 Bk I/B/3 BW

Cecylia – Katarzyna – Elżbieta: *Caeciliam Catharinam Elisabeth[am]* 1758 Bk I/B/4 BW

Ewa – Łucja – Wiktoria: *Hevam Luciam Victoriam* 1759 Bk I/B/4 ON

Hera – Ewa – Helena: *Heram Hevam Helenam* 1757 Bk I/B/4 BM

Julianna – Eufrozyna – Dorota: *Julianam Euphrosinam Dorotheam* 1760 Bk I/B/4 CH

Ludwika – Katarzyna – Scholastyka: *Ludovica Catharina Scholastica* 1799 Br LB I BR

Łucja – Marta – Rozalia: *Luciam Martham Rosaliam* 1761 Bk I/B/4 BW

Marianna – Anna – Magdalena: *Mariannam Annam Magdalenam* 1781 Dm I/B/2 PR; – **Ewa – Anastazja:** *Mariannam Evam Anastasiam* 1796 Br LB I ZK

Teodora – Zofia – Marcjanna: *Theodoram Sophiam Marciannam* 1763 Bk I/B/5 CH

Urszula – Justyna – Aniela: *Ursulam Justinam Anielam* 1765 Bk I/B/5 BW

Warto przyjrzeć się również pochodzeniu badanych imion. Większość to imiona żeńskie popularne w kręgu chrześcijaństwa zachodniego. Niestety, dysponujemy tylko częściowym materiałem z ksiąg unickich, nie mamy więc pełnego obrazu tendencji w zakresie wieloimienności panujących w owym czasie na badanym obszarze wśród chrześcijan rytu bizantyjskiego. W zgromadzonym materiale imienniczym występują imiona pochodzenia hebrajskiego lub aramejskiego: *Anna, Eleonora, Elżbieta, Ewa, Joanna, Jozafata, Józefa, Maria, Marta, Salomea, Zuzanna*. Nie do końca jasna jest etymologia (semicka lub łacińska) niezwykle popularnego imienia *Marianna*. Grupę imion o genezie greckiej tworzą onimy: *Agapia, Agata, Agnieszka, Anastazja, Apolonia, Barbara, Dorota, Eufrozyna, Helena, Hera, Katarzyna, Magdalena, Małgorzata, Stefanida, Tekla, Teodora, Teresa, Weronika, Zofia*. Znaczącą liczebnie podgrupę stanowią miana mające źródłosłów łaciński: *Aniela, Antonia, Antonina, Balbina, Cecylia, Dominika, Faustyna, Felicja, Julianna, Justyna, Klara, Konstancja, Krystyna, Lucyna, Lukrecja, Łucja, Marcjanna, Martyna, Monika, Petronela, Rozalia, Róża, Scholastyka, Urszula, Wiktoria*. Bazę materiałową struktur rozpatrywanych w niniejszym artykule uzupełniają imiona germańskie – *Alojza, Gertruda, Jadwiga, Karolina, Kunegunda, Ludwika*, celtyckie – *Brygida* i włoskie – *Franciszka*. Pochodzenie analizowanych form ustalono w oparciu o uznane publikacje z zakresu imiennictwa (Bubak 1993, Fros & Sowa 1975, Malec 1994, Tichoniuk 2000).

Przy rozpatrywaniu etymologii imion należy brać pod uwagę fakt, że niektóre z nich są żeńskimi wariantami imion męskich, powstałymi niekiedy znacznie później (i na innym terenie) niż ich męskie odpowiedniki. Znamienne jest również, że w badanym materiale nie odnotowano ani jednego imienia pochodzenia słowiańskiego. Interesujące jest pojawienie się wśród rozpatrywanych onimów rzadkich i oryginalnych imion jak: *Lukrecja* czy *Hera*. Świadczy to o tym, iż do warstwy mieszczańskiej i chłopskiej przenikały w owym czasie (choć w ograniczonym zakresie) modne tendencje nazewnicze, zapewne utrwalone wcześniej wśród szlachty.

Interesujące wydaje się porównanie wyników naszych badań z dotychczasowymi opracowaniami na temat historycznego imiennictwa Podlasia. Na uwagę zasługują w tym kontekście szczególnie dwie publikacje. Monografia Bazylego Tichoniuka o imionach i ich formach na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839, a więc w okresie, który obejmuje niniejsze badanie, nie zawiera informacji o występowaniu zjawiska dwuimienności czy wieloimienności (Tichoniuk 2000). Opracowanie Leonardy Dacewicz na

temat uwarunkowań socjalno-kulturowych nadawania imion podwójnych w Dekanacie Białystok w II połowie XIX wieku, którego badawcze ramy czasowe nie pokrywają się z naszymi, zawiera natomiast kilka interesujących konkluzji. Z ustaleń autorki wynika, że dwuimienność w rodzinach chłopskich była zjawiskiem dość rzadkim, które prawdopodobnie stanowiło rezultat naśladownictwa zwyczajów szlachty i wynikało z chęci zatarcia niskiego pochodzenia (Dacewicz 2017: 182). Podobny wniosek, o niskiej popularności polionimii wśród kobiet z warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia w XVIII stuleciu, można sformułować na podstawie danych przytoczonych we wstępie tego artykułu. Jeśli chodzi o dynamikę tego procesu, daje się zauważyć pewne podobieństwo. Leonarda Dacewicz odnotowała w dekanacie białostockim (szczególnie w parafii Białystok) w latach 90-tych XIX stulecia niemal całkowity zanik zwyczaju nadawania więcej niż jednego imienia (Dacewicz 2017: 177). Podobną tendencję obserwuje się również na interesującym nas terenie w ostatniej dekadzie XVIII wieku. W tym przypadku spadek popularności zjawiska wieloimienności nie był tak radykalny, gdyż liczba formacji polionimicznych zmniejszyła się tylko o połowę.

Należałoby zastanowić się także, czy motywem nadawania więcej niż jednego imienia mogła być tradycja rodzinna. Badania Leonardy Dacewicz nie potwierdziły ustaleń badaczy z innych regionów, że w imionach nadawanych jako drugie utrzymuje się częściej niż przy imionach pierwszych tradycyjna motywacja i w ich wyborze odgrywają większą rolę względy rodzinne (Dacewicz 2017: 182). Przebadana na potrzeby niniejszego opracowania baza materiałowa zawiera tylko 14 przykładów zbieżności imienia córki i matki. W 6 przypadkach dziewczynce nadano po matce pierwsze imię, w 8 – córka otrzymała imię matki jako drugie.

Pierwsze imię nadane po matce (6):

Annam Magdalena[m] ... Laboriosor[um] Andreae et Annae Andrzeykow 1793 T I/B/7 TP

Mariannam Agnetem ... Famator[um] Gregorii Dernowski et Mariannae 1733 Br I/B/2a BR

Mariannam Evam Anastasiam ... Famat[orum] Joannis et Mariannae de Bańkowskie

Szczurzewskich 1796 Br LB I ZK

Mariannam Franciscam ... Laboriosor[um] Francisci et Mariannae Wroblow 1788

T I/B/7 TP

Mariannam Gertrudem ... Laboriosor[um] Petri Kondradziuk et Mariannae 1752

Bk I/B/4 BW

Mariannam Leonoram ... Laboriosor[um] Valenti Grzybowski et Mariannae 1753

Bk I/B/4 BD

Drugie imię nadane po matce (8):

Agnetem Annam Marianna[m] ... Jacobi ignoris Cognominis et Annae 1745 Bk I/B/3 BW

Annam Mariannam ... Labor[iosorum] Joannis et Mariannae Bankowskich Kowalow 1786

Dm I/B/2 GL

Apolloniam Dorotheam ... Lab[oriosorum] Gregorii Chodorczuk [Theodorczuk]

et Dorotheae 1779 Dm I/B/1 DM

Catharinam Franciscam ... Laborios[orum] Joannis et Franciscae Talarkow 1767

Dm I/B/1 MN

Josaphata Marianna ... Famato Josepho Osmolski [et] Famata Marianna de Żukowskie 1799

Br LB I BR

Mariannam Franciscam ... Lab[oriosorum] Mathaei et Franciscae Kultaniuk 1773 Dm

I/B/1 DM

Theodoram Sophiam Marciannam ... Laboriosorum Antoni Szafraniuk et Sophiae 1763

Bk I/B/5 CH

Victoria[m] Rosaliam ... Laboriosorum Adalberti Chaniewicz et Rosaliae 1766 Bk I/B/5 BM

Wymienione wyżej zapisy nominacji stanowią jedynie 7% ogółu poświadczeń kreacji imienniczych odnotowanych w materiale badawczym. Na tej podstawie można zaryzykować stwierdzenie, że zjawisko wieloimienności wśród kobiet z warstwy mieszczańskiej i chłopskiej środkowo-zachodniego Podlasia w XVIII stuleciu raczej nie wynikało z tradycji rodzinnych.

SKRÓTY NAZW MIEJSCOWOŚCI

BD Bodaki; BM Bodaki Małe; BR Brańsk; BW Bodaki Wielkie; BS Brześcianka; CH Chojewo; DM Domanowo; FF Falki – Filipy; GL Glinnik ; HD Hodyszewo; HL Holonki; KN Kalinowiec; KO Koszewo; KW Kiewłaki; LB Łubin Kościelny; LI Liza; LK Łukawica; LR Łubin Rudołty; LU Łubin; LW Łubin Wioska; MN Mień; MR Markowo; NE Nełchy; OL Oleksin; ON Onacki; PR Pruszanek-Baranki; SC Ściony; SD Siedlece; SK Sieški; SO Solniki; TP Topczewo; WP Wólka Pietkowska; ZL Zalesie; ZM Zamianowo; ZN Zanie; ZK Załuskie Kościelne; ZS Załuskie

ŹRÓDŁA

AP Hodyszewo:

H LB I, Księga chrztów par. unickiej Hodyszewo z l. 1759–1801

AD Drohiczyn:

- Bk I/B/3, Księga chrztów par. Boćki z l. 1723–1748
 Bk I/B/4, Księga chrztów par. Boćki z l. 1748–1762
 Bk I/B/5, Księga chrztów par. Boćki z l. 1763–1803
 Br I/B/2a, Księga chrztów par. Brańsk z l. 1702–1734
 Br LB I, Księga chrztów par. Brańsk z l. 1794–1800
 D I/B/1, Księga chrztów par. Dołubowo z l. 1760–1783
 Dm I/B/1, Księga chrztów par. Domanowo z l. 1743–1780
 Dm I/B/2, Księga chrztów par. Domanowo z l. 1743–1780
 Ł I/B/2, Księga chrztów par. Łubin z l. 1725–1766
 Ł I/B/4, Księga chrztów par. Łubin z l. 1766–1790
 T I/B/3, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1716–1730
 T I/B/7, Księga chrztów par. Topczewo z l. 1771–1793

AD Łomża:

- W LB II, Księga chrztów par. Wyszonki z l. 1780–1799

REFERENCES

- Abramowicz 1993:** Abramowicz, Zofia. *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)*. Białystok: University of Warsaw Branch in Białystok, 1993. [In Polish: Abramowicz, Zofia. *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)*. Białystok: Uniwersytet Warszawski filia w Białymstoku, 1993.]
- Abramowicz 2016:** Abramowicz, Zofia. “The Old Testament in the Culture of Jews and Christians from the Region of Podlasie.” *Onomastica*, no 60 (2016): 69–89. [In Polish: Abramowicz, Zofia. „Imiona starotestamentowe w kulturze podlaskich Żydów i chrześcijan.” *Onomastica*, nr 60 (2016): 69–89.]
- Abramowicz 2019:** Abramowicz, Zofia. *Imiona biblijne w historycznej antroponimii Podlasia (XVI–XVII w.)*. Białystok: Temida 2, 2019. [In Polish: Abramowicz, Zofia. *Imiona biblijne w historycznej antroponimii Podlasia (XVI–XVII w.)*. Białystok: Temida 2, 2019.]
- Bubak 1993:** Bubak, Józef. *Księga naszych imion*. Wrocław: Ossolineum, 1993. [In Polish: Bubak, Józef. *Księga naszych imion*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993.]
- Citko 1999:** Citko, Lilia. “Imiona mnichów Ławry Supraskiej.” In Abramowicz, Zofia & Dacewicz, Leonarda. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*: 75–80. University of Białystok Press, 1999. [In Polish: „Imiona mnichów Ławry Supraskiej.” W: Abramowicz, Zofia & Dacewicz, Leonarda. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*: 75–80. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 1999.]

- Dacewicz 2017:** Dacewicz, Leonarda. "Socio-Cultural Determinants of Polyonymy in the Białystok Decanate in the 2nd half of the 19th Century." *Studia Wschodniosłowiańskie*, no 17 (2017): 169–186.
[In Polish: Dacewicz, Leonarda. „Uwarunkowania socjalno-kulturowe nadawania imion podwójnych w Dekanacie Białystok w II połowie XIX wieku.” *Studia Wschodniosłowiańskie*, nr 17 (2017): 169–186.]
- Fros & Sowa 1975:** Fros, Henryk & Franciszek Sowa. *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*. Krakow: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1975. [In Polish: Fros, Henryk & Franciszek Sowa. *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1975.]
- Malec 1994:** Malec, Maria. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Krakow: Instytut Języka Polskiego PAN, 1994. [In Polish: *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1994.]
- Malec 2001:** Malec, Maria. *The Given Name in Polish Anthroponymy and Culture*. Krakow: DWN, 2001. [In Polish: Malec, Maria. *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków: DWN, 2001.]
- Mordan 2016:** Mordan, Michał. "Old-style Orthodox First Names Given in Modern Times – Do They Always Reflect an Intentional Return to Tradition?" *Acta Polono-Ruthenica*, no 21 (2016): 51–65.
[In Polish: Mordań, Michał. „Czy nadawane współcześnie stare imiona prawosławne zawsze są zamierzonym przejawem powrotu do tradycji?” *Acta Polono-Ruthenica*, nr 21 (2016): 51–65.]
- Mordan 2017:** Mordan, Michał. "Baptismal Names of Orthodox and Catholics of Bielsk Podlaski in the Late 19th and Early 20th Centuries." *Studia Wschodniosłowiańskie*, no 17 (2017): 143–164.
[In Polish: Mordań, Michał. „Imiona chrzestne bielskich prawosławnych i katolików na przełomie XIX i XX wieku.” *Studia Wschodniosłowiańskie*, nr 17 (2017): 143–164.]
- Sajewicz 2017:** Sajewicz, Michał. "Changes in Personal Names in the Orthodox Communities of Hajnowski District, Białystok Region." *Studia Białorutenistyczne*, no 1 (2017): 335–360.
[In Polish: Sajewicz, Michał. „Zmiany w imiennictwie osobowym prawosławnych społeczności powiatu hajnowskiego na Białostocczyźnie.” *Studia Białorutenistyczne*, nr 1 (2017): 335–360.]
- Tichoniuk 2000:** Tichoniuk, Bazyli. *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*. Zielona Góra: Tadeusz Kotarbinski Pedagogical University, 2000.
[In Polish: Tichoniuk, Bazyli. *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, 2000.]
- Wisniewski 1977:** Wisniewski, Jerzy. "Eastern Region of Białystok District Colonization – Genetics, Development, Differentiation and Ethnic Changes." *Acta Baltico-Slavica*, no 11 (1977): 7–80.
[In Polish: Wiśniewski, Jerzy. „Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne.” *Acta Baltico-Slavica*, nr 11 (1977): 7–80.]

НОВИЙ РІК ЯКИЙ, ЦІЛИЙ РІК ТАКИЙ – ŁEMKOWSKIE PRZYSŁOWIA LUDOWE PÓŁROCZA ZIMOWO-WIOSENNEGO WE WSI ŚWIĄTKOWA WIELKA

TOMASZ KWOKA

Jagiellonian University in Krakow

LIKE NEW YEAR, LIKE WHOLE YEAR – LEMKO FOLK PROVERBS OF THE WINTER-SPRING HALF-YEAR IN THE VILLAGE OF SWIATKOWA WIELKA. The paper presents the analysis of Lemko proverbs from the book *Lemko Proverbs and Sayings from Swiatkowa Wielka and the Surrounding Area* (2021) by Boleslaw Bawolak (born 1951), as they provide a basis for reconstructing folk beliefs embedded in folk paroemias, concerning the principles of running a household, the relationship between natural phenomena and their impact on human life. The Lemko paroemias that constitute the focal part of the analysis, mainly consist of prognostics, recommendations and instructions, warnings and precautions, rules and norms, as well as other popular observations of nature and its impact on the lives of the former Lemko inhabitants of the village of Swiatkowa Wielka in the Low Beskids. Based on the fact that calendar proverbs constitute a fundamental part of the symbolic culture of nations and communities, the analysis allows to confirm that, as an integral element of non-material culture, the studied paroemias promoted best practices in running a farm, indicated preferred methods of land tillage, and defined time limits for specific activities. Thanks to them, the rural community used the knowledge and experience contained therein to maximize cultivation and harvest. Even though a substantial portion of the calendar paroemias has lost its original motivation, it remains a record of bygone culture, everyday customs, sensibility, and the way of thinking of past generations. The collection of Lemko calendar proverbs from Swiatkowa Wielka is of paramount importance as it constitutes a testimony to the culture of the people the majority of whom left their homes irretrievably between the years 1945–1947.

Keywords: Lemko proverbs, ritual calendar, folk calendar, Lemkos, Swiatkowa Wielka

We frazeologii zawarty jest językowy obraz kultury, obyczajów, stereotypów. Jej elementy reprezentują zbiór powszechnie uznawanych przekonań, wierzeń i postaw, opartych na wieloletnich obserwacjach i potwierdzanych własnym doświadczeniem. W sposób ekspresywny przedstawiają, czasem wyjaśniają, zjawiska życia ludzkiego, ich stosunek do otaczającego świata, opisują zjawiska przyrodnicze, a nawet wydarzenia społeczno-historyczne.

Stanowią językowo utrwalony zapis obserwacji zwyczajnego, codziennego życia; skarbnicę prostych ludowych zaleceń, porad i mądrości z jednej strony oraz bogactwo uniwersalnych prawd z drugiej. Upamiętniają dawny świat, ze wszystkimi jego realiami, wartościami i symbolami, cechują się antropocentryzmem – charakteryzują człowieka, który jest miarą otaczającego go świata (por. Rak & Sikora 2016: 95).

Przysłowia, interpretowane jako nośniki treści kulturowych, pozwalają odtworzyć składniki językowego obrazu świata, kategorii badawczej rozumianej za Jerzym Bartmińskim jako: *zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci sądów o świecie* (Bartmiński 2006: 76). Przysłowia, porzekadła i prognozyki mają charakter naturalny, wyrażają spostrzegawczość utrwaloną w języku przez naszych przodków, którzy swą wiedzę czerpali ze zjawisk przyrodniczych i obserwacji natury (por. Hampl 2015: 116). Zwykle mają one postać zdania, bardzo często rymowanego, wyróżniają się stałością formy oraz dwustopniowością znaczenia. Pełnią przede wszystkim funkcję dydaktyczną, prezentując konkretny morał, ale pokazują również ważne profilowanie komponentów językowych, zawartych w jednostkach frazeologicznych i idiomatycznych (Hampl 2012: 25–26).

Inspiracją dla niniejszego artykułu stały się dwa krakowskie tomy wydane na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego: *Słowiańska frazeologia gwarowa* (Rak & Sikora 2016) i *Słowiańska frazeologia gwarowa II* (Rak & Mokienko 2020), których redaktorzy stawiając pytania o rozwój frazeologii gwarowej, wyznaczają najważniejsze cele przed nią stojące. Przedstawiona poniżej analiza paremiologiczna, jako odpowiedź na te wyzwania, jest także próbą przybliżenia rzadziej opisywanych ludowych paremii łemkowskich.

W opracowaniu wykorzystany do analizy zostanie korpus wyekscerpowany z materiału zebranego przez Bolesława Bawolaka¹, mieszkańca wsi Świątkowa Wielka w Beskidzie Niskim (wschodnia Łemkowszczyzna)². W wydanej w 2021 roku książce *Łemkowskie przysłowia i powiedzenia ze Świątkowej Wielkiej i okolic*³ jej autor zgromadził niespełna 7 tysięcy

1 Bolesław Bawolak jest także autorem wydanej w 2019 wielkiej monografii *Łemkowskie wesele w Świątkowej Wielkiej*.

2 Wieś Świątkowa Wielka położona jest we wschodniej części Beskidu Niskiego, w gminie Krempna. Do II wojny światowej zamieszkała była niemal w całości przez ludność łemkowską. W 1945 roku prawie wszyscy mieszkańcy Świątkowej Wielkiej wyjechali na Sowiecką Ukrainę, a pozostałych, w ramach Akcji Wisła w 1947 roku wysiedlono na tzw. Ziemię Odzyskane. Dopiero po 1957 roku niewielka ich część wróciła do Świątkowej Wielkiej (Sercu bliski Beskid Niski, <http://www.beskid-niski.pl/index.php?pos=/miejsco-wosci&ID=128>. Accessed 10.04.2021).

3 Analizowane przysłowia zapisano zgodnie z zasadami ortograficznymi języka łemkowskiego, ale w formach uwzględniających podstawowe cechy gwarowe wsi Świątkowa Wielka i cechy idiolektu autora zbioru. Wszystkie paremie bez oznaczeń bibliograficznych, ale z numerami stron, pochodzą z książki *Przysłowia i powiedzenia łemkowskie ze Świątkowej Wielkiej i okolic*.

przysłów, powiedzeń i prognostyków funkcjonujących w komunikacji językowej obecnych i byłych mieszkańców wsi¹.

Przysłowia i powiedzenia zajmują wyjątkowe miejsce w kulturze ludowej, są głęboko zakorzenione w folklorze słownym, wykazując związek z potocznym doświadczeniem i tzw. zdroworozsądkowym myśleniem, co szczególnie istotne jest dla tzw. prognostyków (przysłów meteorologicznych i agrotechnicznych). Jako efekt wieloletnich, wielopokoleniowych doświadczeń i obserwacji pogody, tworzyły system wskazówek zachowań i postępowań, swego rodzaju poradnik dla rolników i pasterzy, były zatem elementem meteorologii ludowej. W zebranych przez Bawolaka materiale znalazło się około 500 paremii kalendarzowych, co stanowi około 7% całego korpusu.

Przysłowia kalendarzowe i prognostyki wyrażały zdolność obserwacji otaczającego świata i zależności między zjawiskami atmosferycznymi, zachowaniem zwierząt lub roślin, przyrody. Powstanie prognostyków było wynikiem życia blisko przyrody, obserwacji zjawisk w niej zachodzących, a także próbą stworzenia konstrukcji przyczynowo-skutkowych, uproszczonego obrazu, który umożliwiałyby zrozumienie świata i rządzących nim praw.

Przysłowia kalendarzowe dotyczą opisu i zapowiedzi zjawisk i prognoz atmosferycznych, oceniania stanu przyrody, wskazówek praktycznych dla mieszkańców wsi – rolników i hodowców zwierząt. Określone zjawiska przyrody były wskazówką dla rozpoczynania lub kończenia prac gospodarczych na polu, w lesie, wokół domu. Poza porami roku, także kalendarz świąt cerkiewnych i dni, w których wspominano konkretnych świętych, wyznaczał cykl życia na wsi. Święta kościelne czy imiona świętych, wymienianych przez kapłana podczas liturgii, pozwalały orientować się w czasie, w logiczny sposób połączyć zjawiska przyrody z postaciami świętych, którzy w wierzeniach ludowych posiadali także możliwość wpływania na przyrodę. Wyszukiwanie zależności między określonymi zjawiskami atmosferycznymi i zachowaniem przyrody a kalendarzem kościelnym miało zapewnić odpowiedni poziom zbiorów, a co za tym idzie wystarczającą ilość pożywienia na cały rok.

Przysłowia z zakresu tradycji ludowej przepowiadania pogody i pór roku, obejmują także tzw. ludową prognostykę. Przysłowia kalendarzowe, zgodnie z *Nową księgą przysłów*

1 Według autora książki, aż 90% zgromadzonego materiału stanowią paremie ze źródeł ustnych (głównie ze zbiorów własnych oraz pozyskane od informatorów mieszkających obecnie w Ukrainie), a jedynie 10% z dostępnej mu literatury frazeologicznej, m. in. z prac: Іван Франко, *Галицько-руські приповідки*, Львів 1901–1910; Т. Панасенко, *Українські прислів'я та приказки*, Харків 2008; Роман Періг, *Лемки приповідують – Приповідки і не лем північних Лемків*, Львів 2017 oraz Oskar Kolberg, *Sanockie-krośnieńskie*, tom 49–51, Wrocław–Poznań 1972–1974 (Bawolak 2021: 54).

i wyrażen przysłowiowych polskich zaliczane są do przysłów niewłaściwych, ponieważ nie spełniają wszystkich cech wymienionej kategorii. O ile charakteryzują się dydaktyzmem, małą zmiennością i względną trwałością w języku oraz powszechnością, o tyle brakuje im alegoryczności i nie przekazują abstrakcyjnych treści, nie odwołują się do prostych obrazów (NKPP: VIII–IX, por. także Popławski 2020: 225). Paremie ludowe, kalendarzowe: *W lapidarnej formie przy wykorzystaniu prostych środków językowych utrwaliły użyteczne prawdy wynikające z obserwacji otaczającego świata i doświadczenia życiowego. Prawdy te łatwo dało się zapamiętać i ustnie przekazać kolejnym pokoleniom* (Popławski 2017: 300).

Tradycyjne prognostyki to zapis obserwacji przyrody, zależności w niej zachodzących, często potwierdzanych naukowo, ale jak pisze Koper, to także jakiś świat możliwy, oparty na mitologicznych wyobrażeniach dotyczących czasu, zwłaszcza okresów, dni, świąt mających swoje obrzędowe, mitologiczne znaczenie. Mniejsza część prognostyków bazuje na myśleniu mitologicznym, wyobrażeniach człowieka o pogodzie i składających się na nią składników. Dotyczy to głównie prognoz długoterminowych (Koper 2000: 234, 247)¹.

Omawiane w artykule łemkowskie przysłowia kalendarzowe tworzą obraz zimowo-wiosennego półrocza rolniczo-gospodarskiego w Świątkowej Wielkiej. Zgodnie z dokonaną przez Popławskiego charakterystyką tego typu paremii, w ich skład wchodzi grupy tematyczne dotyczące m. in. pracy na roli i w gospodarstwie, życia zgodnego z cyklem przyrody oraz relacji między człowiekiem, zwierzętami a przyrodą wokół (Popławski 2017: 290–292). Analizowane przysłowia kalendarzowe dotyczą pierwszej połowy roku kalendarzowego, poczynając od przełomu grudnia i stycznia, a na wiosennych pracach polowych kończąc. W wierzeniach dawnych mieszkańców wsi to początek roku kalendarzowego i najważniejsze święta tego okresu zwiastowały cały nadchodzący rok, zapowiadały pogodę na dalsze miesiące i wskazywały wielkość przyszłych plonów².

1 Jak pisze Koper, szczególną rolę w organizacji przepowiedni odgrywa zasada metonimii, która polega na kojarzeniu dwóch okresów pozostających w stosunku przyległości jako część i całość, czas postrzegany jako rozpoczynający pewien okres i będący tym okresem. W tradycyjnej kulturze Słowian ważna była magia pierwszego dnia. Ważne były także inne dni, np. Boże Narodzenie, które pokrywało się w ludowym kalendarzu z początkiem roku solarne, a w obserwacji ludzi – wydłużeniem dni i zbliżającym się początkiem okresu wegetacyjnego. Do tej grupy przysłów można zaliczyć także zwiastuny nadchodzących pór roku, zmian pogody, np. deszcze, grzmoty czy przyloty ptaków z ciepłych krajów. Świątkowskim przykładem takiego mitologicznego podejścia może być proverbium *Першуй, другый, третій якый, цілий місяц такый*, 446.

Obok metonimii, autorka wyróżniła także zasadę metafory (podobieństwa). Opiera się ona na kojarzeniu okresów oddzielonych od siebie, które mogą funkcjonować jako analogiczne. Chodzi tu na przykład o okresy oddzielone od siebie półroczem: zima – lato lub jesień – wiosna (por. Koper 2000: 236–241).

Obydwie zasady widoczne są w paremiach zapisanych przez Bawolaka.

2 Okres letnio-jesiennego półrocza w świetle przysłów łemkowskich scharakteryzowany zostanie w odrębnym artykule.

ZIMA

Roczny cykl obrzędowy Łemków zaczynał się w czasie przesilenia zimowego, na początku roku kalendarzowego i solarnego i obejmował cykl świąt od Bożego Narodzenia do Chrztu Pańskiego (Blin-Olbert 1994: 315)¹. Zima i wiosna były najcięższymi okresami w życiu na wsi, ponieważ egzystencja mieszkańców zależała wyłącznie od zbiorów letnio-jesiennych. Stąd też wśród analizowanych paremii sporo dotyczy znaczenia pracy w lecie i wczesnej jesieni, które miały zapewnić przeżycie zimy i wiosny (*Зима ся звидат, де было літо, 426. Хто зна в літі роботу, не ма в зимі клопоту, 240. Што осінь принесе, то зима рознесе, 416*). O ile praca zapewniała spokój, o tyle lenistwo zapowiadało głód (*Хто зерна не позберат, тот в зимі з голоду вмерат, 244*).

W okresie wyznaczanym dniem archanioła Michała (9/21 listopada) i świętem Zwiastowania NMP (25 marca / 7 kwietnia) ludzie nie wykonywali prac polowych. Długie zimowe wieczory mężczyźni poświęcali na prace domowe, reperacje domów, a kobiety na rwanie pierza, przędzenie, szycie... Jednym z popularniejszych sposobów spędzania wolnego czasu przez cały okres Postu Filipowego (15/28 listopada – 24 grudnia / 6 stycznia) były tradycyjne *weczirky*, na których kobiety i panny wspólnie przędły len, konopie, wełnę. Nierzadko odwiedzali ich kawalerowie, aby przy wspólnym śpiewie i grach towarzyskich zapoznać przyszłe żony (*Хто по вечірках ходит, до того жена на свята приходит, 486*).

W tradycji łemkowskiej, znaleźć można sporo prognostyków, które na podstawie pogody w lecie (*Як літо з дойджами, то зима зо снігами, 422. Як ся в серпни павучыны снуют, остру зиму сповіщуют, 446. Як в серпни спека, то тяжка зима нас чекат, 446*) lub na jesień (*Як осінь долго тепло тримат, то нагли прийде зима, 416. Як осінь заглена, то зима засніжена, 416. Як осінь тепла, то зима буде долга і студена, 418*) zapowiadały czas nadejścia lub przebieg zimy. Wśród analizowanych form ważnym indykato-rem było zachowanie liści na drzewach, których późne opadanie zwiastowało ostrą zimę. Było to zjawisko zaobserwowane przez pokolenia mieszkańców Świątkowej Wielkiej i poświadczane w kilku prognostykach (*Як листя вчасно опадают, остру зиму заповідаят, 718. Як пізно листя опадают, то остри зимы бывають, 718. Як листя на дереві ся міцно тримат, пізну зиму заповідат, 718*).

W podobny sposób przebieg zimy prognozowano na podstawie pogody w określonych miesiącach, np. w październiku (*Як в жолтни студено, буде долго холодна зима,*

1 Należy pamiętać, że prawosławni i grekokatolicycy Łemkowie posługują się kalendarzem juliańskim, opóźnionym wobec gregoriańskiego o 13 dni. W związku z tym, łemkowskie Boże Narodzenie świętowane jest ponad 2 tygodnie po przesileniu, a więc 7 stycznia. Kalendarz jest także przyczyną różnic w *atributach* przypisywanych niektórym świętym lub świętom (przykładem jest analogia między łemkowskimi paremiami Gromnicy i polskimi świętego Walentego).

буде засніжено, 446. Як жолтень тепло тримат, буде тяжка зима, 446) lub listopadzie (В листопаді мороз тримат, то не долга буде зима, 434. Як в листопаді листя не опадають, долгу зиму заповідають, 434).

W łemkowskich prowerbiach odnaleźć można także próby prognozowania przebiegu i długości zimy, zwykle na zasadzie tworzenia pewnych zależności typu: Пізна зима долго тримат, 426, lub zgodnie z mitologiczną wiarą, że przebieg pory roku zależy od jej początku – w tym wypadku od grudnia lub stycznia (Як ся грудень зачынат, така ма быти і ціла зима, 430. Грудень показує, яку зиму Панбіг рыхтує, 430. Як грудень мяжкый, то і зима мяжка, 430).

Jednym z najbardziej wśród Łemków czczonych świętych był archanioł Michał¹, którego dzień wspomnienia – 9/21 listopada oznaczał koniec letniego półrocza, zakończenie prac polowych i początek okresu zimowego (Святий Михал на білым кони прііхал, 478)². Dla działających w XVII i XVIII wieku beskidników data ta wyznaczała okres odpoczynku od zbójeckiego fachu. Wokół dnia liturgicznego wspomnienia archanioła narodziła więc liczna grupa prognostyków, w których pogoda mogła zapowiadać albo łagodną (Як вітер з полудня на Михала, то буде зима мала, 480), albo ostrą zimę (Як на святого Михала мороз тримат, буде остра зима, 480. Як на святого Михала ніч ясна, то буде зима страшна, 480)³.

Paremie ludowe związane z dniami świątecznymi lub liturgicznym wspomnieniem świętego tworzą odrębną grupę przysłów, opisujących pogodę na zewnątrz lub, w postaci prognostyków, zwykle długoterminowych, przewidujących ją na przyszłość. Przykładem może być dzień świętej Katarzyny (24 listopada / 7 grudnia), kiedy ziemia pokryta już była śniegiem (На святу Катерину земля має сніжну перину, 470) i należało szukać ciepłej pierzyny oraz towarzystwa na długie zimowe wieczory (На святу Катерину, бер собі жену під перину, 470. По святії Катерині, думай, хлопе, о перині, 470). Prognostyki z Katarzyną zwiastowały pogodę na nadchodzące miesiące (День святой Катерины який, цілий груден такый, 470. Яка свята Катерина, так і Новий Рік ся зачынат, 470).

1 O sile kultu świętego Archanioła Michała na Łemkowszczyźnie świadczy, poza frazeologią, na przykład liczba cerkwi pod takim wezwaniem (np. we wsiach Wierchomla, Wysowa, Łosie, Regietów, Świątkowa Mała i in.). W polskiej frazeologii także znaleźć można kilka przysłów z św. Michałem, np. *Na święty Michał kopy z pola pospychał. Po świętym Michale granic nie ma wcale. Po świętym Michale już wszędzie możesz paść* (Popławski 2020: 228–229).

2 Sam początek zimy wiązany był również z dwoma świętymi, których imiona w języku łemkowskim miały taką samą formę Артым: z Artemiuszem (20 października / 2 listopada, *Од Артыма іде зима, 472*) i Artemasem (30 października / 12 listopada, *Од Артыма зачынат ся зима, 472*).

3 Zwiastun pogody na początku zimy był także powiązany z dniem Pokrowy, świętem Opieki NMP (1/14 października): *Як на Покровы дощ і вітры дуют з полудня, буде тепло до піл грудня, 462*.

Analogicznie odczytywano także warunki panujące w dzień świętego Andrzeja (30 listopada / 13 grudnia): *Як на Андрия погідно, то і в зимі лагідно, 472. Як на Андрия студено, то і в зимі шалено, 472*). Świetnymi prognostykami dotyczącymi zimy byli także święty Roman (18 listopada / 1 grudnia: *На Романа зима скарана, 482*), święta Barbara (4/17 grudnia: *Най кождий памята, яка Варвара, такы свята, 468*), święta Anna (9/22 grudnia: *Яка Анна до полудня, така санна в кінци грудня, 468*), święty Tomasz (10/23 grudnia: *Гварит святий Тома, в грудни найліпше сід дома, 484*), święty Makary (19 stycznia / 1 lutego: *Святий Макар іде горами з великыма снігами, 478*), święty Maksym (21 stycznia / 3 lutego: *Коло Максима іщы тримат ся зима, 478*) oraz święto Wprowadzenia do świątyni NMP (21 listopada / 4 grudnia: *Свята Пречыста вркыват снігом землю до чыста, 486*)². Najważniejsza postać cyklu grudniowego, otaczana najwyższym kultem wśród Słowian wschodnich, to święty Mikołaj, biskup Mir Licejskich, którego grudniowe wspomnienie przypadało na 6/19 grudnia³. Paremie odwołujące się do tego dnia świadczą o zimie w pełni (*Од святого Микола, зима стає доокола, 480*)⁴.

Centralne miejsce w zimowym cyklu obrzędowym zajmowało Boże Narodzenie, które stojąc na granicy starego i nowego roku, było najbogatsze w obrzędy, również te łączące tradycje pogańskie z chrześcijańskimi. Przebieg wigilijno-bożonarodzeniowych obrzędów oraz obserwacja natury i zachodzących w niej wówczas zmian pozwalały wiejskim obserwatorom przewidywać bliższą i dalszą przyszłość. W wierzeniach łemkowskich mieszkańców Świątkowej Wielkiej bożonarodzeniowa pogoda stawała się podstawą prognoz krótkoterminowych (*Як на Святвечер / Різдово з даху тече, зима долго ся повлече, 486. Святий Вечер показує, який січень наступує, 486*). Podobnie było z kończącym okres świąteczny Jordanem, świętem Epifanii (6/19 stycznia), podczas którego święcono wodę w źródłach i rzekach (*Як на Йордан мороз тримат, буде іщы долга зима, 460*). Rozpoczynający się nowy rok był jednak o wiele ważniejszy dla prognoz długoterminowych. Jak pisał Reinfuss, wśród Łemków wierzono, że następujące po sobie poświęteczne dni

1 Podobnie jak w tradycji polskiej, z dniem świętego Andrzeja powiązane były wróżby matrymonialne.

2 O sile zimy świadczą na przykład paremie ze świętym Aftanem (18/31 stycznia, *На Афтана зима скарана, 472*) i świętą Agatą (5/18 lutego, *Агата быват на сніг богата, 468*).

3 W ludowej tradycji Łemków (i innych Słowian wschodnich), zimowy i wiosenny Mikołaj traktowani byli jak dwaj odrębni święci, czego poświadczeniem jest łemkowskie: *Сут два Микола, оба госты, бо еден холодний, а другий голодний, 482*) i rosyjskie proverbium: *Два Николы: один травный, другой морозный* (Gos 2004: 162). Jako przykład licznych polskich paremii można wymienić np.: *Na Mikołaja porzuć wóz, a zaprzęż sanie. Święty Mikołaj od bydła, od koni, a świnia niech się sama broni* (Poplawski 2016: 188).

4 Niezwykle popularny wśród prawosławnych Słowian, Święty Mikołaj był uznawany także za patrona zwierząt, w tym wilków. W wyobrażeniu ludu, którego korzenie sięgają wierzeń pogańskich i powiązania go z bogiem Wołosem, był postacią strzegącą dorobek przed tymi dzikimi zwierzętami (*Святий Миколаю, порозганяй волкы по гаю, 482*).

określały pogodę na kolejne miesiące lub że okres między Bożym Narodzeniem a Nowym Rokiem zapowiadał pogodę na kolejne pory roku, według reguły: pierwszy dzień – prace wiosenne, drugi – okopywanie ziemniaków, trzeci – sianokosy, czwarty – żniwa, a piąty – pogodę na cały rok (Reinfuss 1990: 53). W świątkowskich prognozykach przyszłą pogodę zapowiadała Wigilia (*Святий Вечер якый, цілий рік такый, 486. Як на Святвечер небо зо звiздами, то рік богатий і дородний перед нами, 486*), Boże Narodzenie (*Повідали давно люде, як на Рiздво зелено, а на Великдень біло, то в поли потіхы не буде, 460*) oraz Nowy Rok (*Новий Рік якый, цілий рік такый, 464. На Новий Рік погода, буде в поли урода, 464. Новий Рік погодний, цілий рік дородний, 464. Як на Новий Рік сонце зріло, буде долга зима, буде долго біло, 464*)¹.

Ostatnim zimowym świętem, w zbiorach Bawolaka wyjątkowo bogato reprezentowanym, było święto Spotkania Pańskiego – Matki Boskiej Gromnicznej (1/14 lutego). Ustanowione na pamiątkę spotkania starca Symeona z Jezusem, w nauczaniu Cerkwi symbolizowało spotkanie ludzkości z Bogiem Starego i Nowego Testamentu², a w wierzeniach ludu było mitycznym spotkaniem zimy z wiosną (*На Стрітеня – Гривниці над хотаром, витат ся зима з ярмом, 466*)³. W tym dniu poświęcano gromnicę, która w zwyczajach Łemków pełniła funkcję magiczną – chroniła dom i rodzinę przez piorunami i gromami, a umierającemu oświećlała ostatnie chwile życia. Paremie łemkowskie dotyczące Spotkania Pańskiego są, ze względu na bliskość dat, niemal identyczne z polskimi przysłowiami dotyczącymi świętego Walentego. Analogia dotyczy podobnie używanych wyrażen antonimicznych, realizujących schemat: jak będzie ciepło, to potrważą mrozy (*Як на Гривниці з даху тече, зима іщы ся повлече, 460. Як сонце світит на Гривниці, будут іщы морозы і дуявиці, 462*) (por. Bulawa 2020: 220–221)⁴. Inne prognozyki to np. *Як в Гривниці по воді, то в Великдень по леді, 460. Коли на Гривниці мрака, не высохне в літі млака, 460. Як на Гривниці потепліє, слаба для газды надіє, 462*.

1 Pogodę na nadchodzący rok zapowiadały także zjawiska obecne w czasie innych świąt, na przykład na dzień świętego Andrzeja: *Як мягко на Андрия, то в поли недобра надія, 472* lub *Як ліє на Андрия, то недобра надія, 472*.

2 Cerkiew.pl, http://www.typo3.cerkiew.pl/index.php?id=swieta&tx_orthcal%5Bs_id%5D=24&cHash=272d0b91ef8cc48af2foa59592c8715b. Accessed 12.03.2021.

3 Z dniem Matki Bożej Gromnicznej związane były paremie opisujące, uzależnione od pogody, zachowanie niedźwiedzi, które albo się budziły albo kontynuowały sen zimowy: *На Гривниці медвід свою хыжу розвалят або ей поправлят, 460. Як на Гривниці курит, медвід хыжу бурит, 460. Як на Гривниці сонце світит, медвід хыжу ліпит, 462*.

4 Przykłady polskich paremii: *Gdy na święty Walenty deszcze, mrozy bywają jeszcze. Kiedy Walka skropią deszcze, mrozy cię poszczypią jeszcze* (Bulawa 2020: 221).

Wracając jednak do obserwacji samej przyrody, w zbiorze Bawolaka znaleźć można sporo prognostyków długoterminowych związanych z zimą (*Остра зима, лагідне літо, легка зима, слотне літо*, 426. *Як в зимі мороз пече, то в літі з даху тече*, 426. *Яка зима, таке літо*, 428) lub konkretnymi miesiącami (*Як в грудни земля зеленіє, то на яр долго не тепліє*, 430. *Грудень якый, червец такый*, 430. *Як в грудни сухо, то в липци мокро і глухо*, 430. *Січень погідний, рочок плідний*, 448. *Як в січни гріє, то в літі ліє*, 448. *Як січень цомплистий, то серпень колосистий*, 448. *Лютый без сніга, літо без хліба*, 436. *Як в лютым дощы пануют, добрий урожай обіцяють*, 438).

Życie na wsi, w zgodzie z przyrodą, to także obserwacja zachowań zwierząt, które mogły zapowiadać zmiany pogody. W taki oto sposób *śpiewający*, zwłaszcza w ciągu dnia, kogut zwiastował odwilż (*Козут в зимі співат — буде відліга*, 730)¹, a pszczoły – wiosnę (*Як в січни пчолы ся рушають, мокру яр заповідають*, 448). O przyszłości zbiorów mógł świadczyć również zalegający na polach śnieg, który zapewniał ochronę dla zbóż ozimych (*Дуже снігу в зимі, дуже хліба в літі*, 778. *Як сніг глибокий, то жыта високи / хліб високий*, 776. *Зима без сніга, літо без хліба*, 424).

W wielu z analizowanych paremii opisana była pogoda zimowa, taka jaką pamiętały starsze pokolenia. Poczynając od oczywistego stwierdzenia, że *Никому то не дивно, же в зимі зимно*, 426, poprzez chłodne charakterystyki poszczególnych miesięcy: grudnia (*Пришол грудень, принюс студень*, 430. *Грудень землю грудит, а хыжу студит*, 430. *В грудни мерзне вода в студни*, 430), stycznia (*В січни сніг, завирюха, пече зимно в уха*, 448. *Січень – сніг з вітрами, а люде трясут зубами*, 448) i lutego (*Быват лютый такий острый, же змерзне человек до кости*, 436. *Звідат ся лютый, чи-с добрі взутый*, 436. *Лютый все морозом підкутий*, 436). Luty, choć mroźny, uważany był już także za czas, w którym obserwowano pierwsze oznaki zmiany pogody. Graniczny, zimowo-wiosenny charakter lutego odzwierciedlony został w cyklu łemkowskich paremii atmosferycznych (*Лютый в день хлюпоче, а в ночи тріскоче*, 436. *Лютый гварит, я піл зимы, а піл яри*, 436. *Лютый дуріє, то морозит, то гріє*, 436. *Лютый фіглярец, то січень, то марец*, 436). Pogoda w lutym zapowiadała nadchodzącą wiosnę (*Як в лютым теплено, то на яр буде студено*, 438. *Як лютый з бурями, скоро яр медже нами*, 438. *Як лютый тепло тримат, зимну яр заповідат*, 438. *Як лютый острый, скоро яр загостит*, 438), także w paremiach odnoszących się do liturgicznych dni wspomnień świętej Kseni (24 stycznia / 6 lutego, *Прийде Ксенія, буде потепління*, 470) i świętego Izydora (4/17 lutego, *По Ізидори тепліє на дворі*, 476).

1 Nietypowe zachowanie kogutów i kur często oznaczało zmianę pogody: *Як когуты в день співають, зміну погоды заповідають*, 730. *Як на дворі куры кодкодают, зміны погоды заповідають*, 744.

Definitywną zapowiedzią końca zimy były ostatnie dni lutego (*Конец лютого показує, най ся газда до яри рыхтує*, 436) oraz święci przełomu lutego i marca: święty Teodor (27 lutego / 2 marca, *На святого Теодора зима забераєт ся зо двора*, 484) i święty Grzegorz (12/25 marca, *На святого Григоря, пішла зима до моря*, 474). Na szczęście, choć długa i chłodna, zima trwała tylko do wiosny: *Хоцбы яка тяжка зима, то лем до яри потримат*, 426.

WIOSNA

Wiosna, mimo że dla mieszkańców wsi oznaczała wyjątkowo ciężki okres, zarówno ze względu na kończące się już zapasy żywności, jak i początek prac polowych, była porą roku najbardziej wyczekiwaną (*Чекают яри, як молодий, так і старий*, 422), utożsamianą z młodością, witalnością i odrodzeniem przyrody (*Яр то дівка, літо мати, осінь вдова, а зима – мачуха*, 424). O tym kiedy nadejdzie i jaka będzie wiosna prognozowano już jesienią (*Так гварили стары люде, якый листопад, то і такый марец буде*, 434. *Як листя з дерева пізно опадають, пізну яр заповідають*, 718).

Nadzieja na odrodzenie przyrody pomagała ludowi przeżyć miesiące, w których zapasy żywności zebranej latem i jesienią i gromadzonej w komorach, spichlerzach i piwnicach drastycznie malały. *Na wiosnę nawiedzały wieś ciężkie przednówki, w czasie których trzeba тосно przyciąгаć pasa, а часем і глодоваць* (Reinfuss 1990: 31). Obawy ludności znalazły wyraz i w paremiach typu: *На яр до голоду привыкай*, 422. *На яр лісы красніють, люде марніють, на осінь лісы марніють, люде красніють*, 422.

Pierwsze oznaki wiosny pojawiały się już w marcu, a leżące na polach resztki śniegu nie przeszkadzały odczuwać w powietrzu nadchodzącej zmiany pory roku (*Марец зиму вымітат, а яр собі витат*, 422). Choć zdarzały się jeszcze opady śniegu, niebezpieczne dla drzewek owocowych (*Сніг марцовий для садовини нездоровий*, 776), to wiosna pewnie następowała, o czym świadczy paremia ze świętym Konradem (5/18 marca, *На Кіндрата яр в пташкы богата*, 476).

Kolejnym ważnym, z punktu widzenia symboliki przebudzenia przyrody, dniem było święto Zwiastowania NMP, przypadające na 25 marca / 7 kwietnia. Zgodnie z łemkowskimi proverbiaми był to już definitywny koniec zimy (*На Благовіщыня знимай кожух, газдыня*, 488. *На Благовіщыня не ма зима потішыня*, 488) i początek prac polowych.

Przysłowiowa zmienność pogody marcowej i kwietniowej, znana z prowerbiów ogólnopolskich, znajduje wyraz także w formach świątkowskich (*В марци / В квітни, і сніжком сіє, і сонце гріє*, 432/442. *В марци і зо стріхы капат, і мороз за ніс хатат*, 442. *Квітень переплітат, трохи зими, трохи літа*, 432). Niepewna pogoda,

a zwłaszcza ciągle panujący chłód, w sposób szczególny doskwierał osobom starszym (*Докаль марец, змерзне іщы нееден старец, 442*).

W odróżnieniu od tych dwóch niestabilnych miesięcy, w świątkowskich przysłowkach utrwalone zostało przekonanie o maju jako *najspokojniejszym* wiosennym miesiącu. Był to już zazwyczaj ciepły miesiąc, kiedy buzująca energią przyroda dawała o sobie znać śpiewem słowika (*Витай нам маю, з соловіюм в гаю, 440*) radośnie bzyczącymi pszczołami (*Пришол май, пчолам рай, 440*), zieleniącymi się zbożami (24 kwietnia / 7 maja, *На Савы піднимают ся жыта і травы, 482*) i dąbrowami (30 kwietnia / 13 maja, *На Якова зелена діброва, 474*). Choć można się było spodziewać także niespodzianek pogodowych (*Май быват шалений, то теплий, то студений, 440*), to maj dla Łemków był rajskim miesiącem (*В маю, чловеце, на світі як в раю, 440*).

O wiosennej pogodzie mowa także w prognostykach związanych z liturgicznym wspomnieniem świętych, przede wszystkim ze świętym Jerzym (23 kwietnia / 6 maja: *Як на святого Юра погода ся зонсує, то сім дни небо поплакує, 476*) i świętym Mikołajem, którego wiosenne wspomnienie przeniesienia relikwii z Azji Mniejszej do włoskiego Bari przypadało na 9 / 22 maja (*На ярного Микола, не быват студено николи, 480*)¹. Z Wielkanocą i innymi, zależnymi od niej świętami ruchomymi, związanych jest niewiele prowerbiów. Wynika to głównie z niestałych dat tych świąt, które utrudniały ludziom obserwującym pogodę stworzenie reguł łączących je ze zjawiskami wiosennej przyrody. Wyjątkowo pojawiają się znane także w polskich gwarach prowerbia dotyczące przypadających zwykle między połową maja a początkiem czerwca wybitnie wiosennych Zielonych Świątek, wśród Łemków nazywanych *Rusala*: *До святого Духа не знимай капелюха, а по святым Дусі не забывай о капелюсі, 488. До святого Духа не знимай кожуха, а по святым Дусі ход дале в кожусі, 488*.

Z początkiem wiosny rozpoczynał się nowy sezon prac polowych i gospodarskich. Po przeschnięciu, bronując, orząc i nawożąc, ziemię przygotowywano pod zasiewy roślin jarych². Jeśli tylko pogoda i warunki na polu pozwalały, do prac przystępowano już w marcu (*Згынул в марци сніжок, бер ся, газдо, за плужок, 442*). Powszechne było przekonanie, że zyskiwał ten, kto nie próżnował, kto wcześniej zaczynał prace (*Хто вчасно оре і сіє, тот того не пожаліє, 222. Што-с на яр посіял, то будеш в осени зберал, 242*.

1 Często sytuacja kończących się zapasów opisana jest we wspomnianej już wyżej paremii o świętych Mikołajach, z których ten wiosenny jest *głodny*: *Сут два Микола, оба госты, бо еден холодний, а другий голодний, 482*.

2 Rośliny ozime siano najczęściej od połowy września, a więc już pod koniec sierpnia rozpoczynały się przygotowania gleby pod zasiewy. Dla ich wegetacji szczególnie ważny był okres zimowy, zwłaszcza odpowiednie opady śniegu zapewniające ochronę przez zmrożeniem ziaren.

Хто в марци сіяти не зачынат, тот про своє добро забыват, 444) i w odpowiedni sposób przygotował pole (*Глубше зорати, більше хліба будеш мати, 220. Ор глубоко, зыйде високо, 222*). Od wiosennej pracy zależała egzystencja całej rodziny: zasiane na wiosnę, a zebrane latem i jesienią płody rolne, spożywane były w okresie zimowo-wiosennym.

Spośród roślin jarych, najwcześniej zabierano się do wysiewu owsa, następnie jęczmienia, żyta jarego, pszenicy, a potem gryki tatarskiej. Utrwalone w ludowych prowerbiach daty i kolejność prac polowych pokrywają się z wiedzą specjalistyczną i zalecanymi terminami zasiewów (od połowy marca do początku maja). Optymalny okres wysiewu owsa dla terenów południowej Polski to 20–30 marca (*Сій овес в кожусі, а жыто в капелюсі, 724. Втовды просо треба сіяти, як ся має дуб розвивати, 724*)¹. W przypadku jęczmienia jarego w Małopolsce czas wysiewu przypada na trzecią dekadę marca (*Кінчыт ся марец, рыхтуй, газдо, в поле ярец, 442. Як мне марец, рыхтуй в поле ярец, 444*), kiedy wciąż jeszcze panują niskie temperatury i wysoka wilgotność gleby (*Шмар ярец в болото, а збереш золото, 722*)². W marcu i na początku kwietnia siano bób (*В марци посадиш біб, збереш хліб, 442*).

W nieco już cieplejszym, choć równie niestabilnym pogodowo, kwietniu przeprowadzano ocenę stanu zbóż ozimych, których zielone pędy powinny być już wyraźnie widoczne na polach. Była to także pora zasiewów jęczmienia i pszenicy jarej oraz niektórych warzyw, np. kapusty (*Квітень дає пораду, сій, газдыньо, росаду, 432*)³. Jakość przyszłych zbiorów mogła zapowiadać kwietniowa pogoda (*Як в квітни сонце гріє, то газда богатіє, 432. Як в квітни суша, то ся зо землі нич не рушат, 432*). Punktem orientacyjnym znów było święto Zwiastowania NMP, które według części paremii oznaczać mogło zarówno początek prac na polu (*На Благовіщыня газда сіяти зачынат, 488*), jak i ich koniec (*Хто не посіял до Благослова, тот не вартат доброго слова, 488*). Jak zauważył Popławski, taki typ rozbieżności dotyczących terminów wysiewu, lub zakazujących danych czynności przed określoną datą / po określonej dacie, nie był niczym nadzwyczajnym w prowerbiach kalendarzowych. Prace polowe zależne były od warunków atmosferycznych, które w różnych latach mogły się od siebie różnić, a tym samym być pretekstem (stanowiąc podstawę reguły) do tworzenia czasem sprzecznych ze sobą przysłów (por. Popławski 2017: 295).

1 Przy wczesnych terminach Wielkanocy ważną rolę odgrywała pogoda panująca w Wielki Piątek: *Як в Велику Пятницю роса, сій, газдо, дуже проса, 486*.

2 Okiem rolnika, <https://www.okiemrolnika.pl/uprawa/item/1609-optimalne-terminy-siewu-zboz-jarych>. Accessed 20.04.2021.

3 Zbyt późne sadzenie kapusty mogło zakończyć się porażką, tak jak to obrazowo opisuje paremia *Хто капусту садит в маю, тот ей квасит в яю, 288*.

Maj, ostatni z wiosennych miesięcy, kończący okres prac polowych (*В маю няню по ораню*, 438), był czasem wysiewu owsa (*Як на святого Юра роса, то сій, газдо, дуже проса*, 476) oraz, przede wszystkim, gryki tatarskiej, która choć charakteryzowała się szybkim okresem wegetacyjnym, była rośliną wrażliwą na niskie temperatury gleby¹. W świątkowskiej tradycji zasiewy gryki należy rozpoczynać w dniu świętego Marka (25 kwietnia / 8 maja: *Іде май, Марку, бер ся за татарку*, 440) dopiero po wiosennym Mikołaju (9/22 maja: *До святого Миколы не сій гречкы николи*, 480). Natomiast do świętego Jerzego zboża ozime powinny już osiągnąć odpowiednią wysokość (*Як на святого Юра сховат ся в жыті кура, то буде зерна неедна фура*, 476). W Świątkowej Wielkiej, na początku maja, sadzono także ziemniaki, czyli *bandurky*.

Nadejście ciepłego, zielonego maja oznaczało także początek wypasu zwierząt (*В маю пасеш уці по гаю*, 438), a momentem symbolicznym był dzień świętego Jerzego (23 kwietnia / 6 maja: *На святого Юра лен треба сіяти і худобу выганяти*, 476). W tym dniu w tradycji wschodnio- i południowosłowiańskiej (w tradycji polskiej odpowiednikiem był przypadający 23 kwietnia dzień świętego Wojciecha) organizowane były redyki wiosenne – sześciomiesięczny wypas owiec na halach, zwyczajowo trwający do jesiennego świętego Michała (Reinfuss 1990: 57).

3 Poza poradami rolniczymi, wśród świątkowskich paremii związanych z miesiącami wiosennymi, znajduje się sporo prognostyków kalendarzowych, zarówno krótkoterminowych, jak i długoterminowych, przewidujących także wielkość letnio-jesiennych zbiorów. W kategorii tych pierwszych, głównymi czynnikami wpływającymi na pogodę były opady deszczu lub temperatura (*Марец без воды, квітень без погоды*, 442. *Марец з водами, квітень з погодом і травами*, 442. *Марец теплий, квітень студений, май буде зелений*, 442. *Квітень з водами, май з травами*, 432. *Квітень з водом, май з погодом*, 432). Lud wierzył także, że odgłosy grzmotów, które pojawiały się na wiosnę, zwiastowały dobrą pogodę i urodzaj (*Як в марци гырмоты, вродит ся жытко понад плоты*, 444. *Як квітень з гырмами, скоро буде трава під ногами / плотами*, 432. *Гырмота в маю не шкодит, сад добрі зародит*, 774)².

Znacznie bogatszy jest zbiór prognostyków długoterminowych, w których od pogody wiosennej zależało lato lub jesień (*Як на яр павучына літат, сподівай ся горячого літа*, 422. *Яр з водом, літо з погодом*, 422. *Яр красна квітём, а літо теплом*, 424.

1 Według kalendarzy rolniczych do siewu gryki można było przystępować dopiero wówczas, gdy wierzchnia warstwa gleby osiągnie temperaturę około 10 stopni Celsjusza, a optymalny termin przypadał między 15 a 25 maja (MODR Warszawa, <https://www.modr.mazowsze.pl/porady-dla-rolnikow/produkcja-roslinna/212-uprawa-gryki.html>. Accessed 10.04.2021).

2 O symbolice grzmotów por. np. Popławski 2020: 229.

Як марець з дойджом, цілий рік зо слотом, 444. Як в квітни ліє, то в літі гріє, 432. Як в квітни перуны стріляють, мокре літо заповідають, 432). Wiosenne warunki pogodowe uznawano za kluczowe dla wegetacji roślin, zarówno ozimych, jak i jarych (*Дощ на час, золото в нас, 774. Як на яр тепло на дворі, то буде хліб в коморі, 422*). Na urodzaj w sezonie letnim wpływ miała pogoda w marcu (*Марець непогідний, рочок бідний, 442. Як в марци сонце гріє, то газда ся сміє, 444*) oraz wielkość opadów deszczu (*Як в марци плюха, то в маю посуха, 444. Як в марци дощ ліє, зла, газдо, надіє, 444. Сухый марець планний на ярець, 444*). W przysłowiaach kalendarzowych poświadczono były pewne warunki, których spełnienie zapewniało odpowiedni urodzaj (*Сухый марець, квітень мокрий, май холодний, буде рочок дородний, 444. Сухый марець, теплий квітень, мокрий май, буде добрий урожай, 444*).

Szczególnie ważny dla zbiorów był maj, miesiąc kwitnących kwiatów i zieleniących się zbóż. To wtedy potrzebne były opady deszczu (*Майове болото для газды золото, 440. Мокрий май, буде жыто як гай, 440. В маю крапля дойджу од золота дорожша, 438*), choć nie zawsze były one pożądane (*Мокрий, теплий май, буде слабий урожай, 440*). W opinii mieszkańców Świątkowej Wielkiej, wegetacji roślin zdecydowanie sprzyjały niskie temperatury (*Май зимний, рік плідний, 440. Холодний май, буде добрий урожай, 440. Холодний май, буде сіна урожай, 440*)¹.

Wśród wiosennych dni świątecznych, w ludowej prognostyce łemkowskiej symboliczne miejsce zajmowało wspomniane już kilkakrotnie Zwiastowanie NMP (*Яке Благовіщяня, таке і Воскресіня, 448*). Kolejnymi ważnymi datami była Wielkanoc (*Як на Великдень дощ, то до Русаля веце воды як погоды, 486*) oraz Wielki Piątek, dzień w którym wspomniano ukrzyżowanie Chrystusa, a w wierzeniach ludu cały świat zatapiał się w zadumie (*Як в Велику Пятницю морозы, то будут сіна полны возы, 486. Як в Велику Пятницю росы, будут добры сінокосы, 486*). Równie pozytywne prognostyki odnoszą się do wspomnienia świętego Jerzego (*День Юра в росах, зродят ся проса, 476. Як на Юрия дощ і грім, буде радіст людям всім, 476*). Jak widać w tych przysłowiaach, kluczowa dla wegetacji roślin była poranna rosa.

Świat wokół to nie tylko zjawiska atmosferyczne, ale także zmieniająca się na wiosnę flora i fauna, budzące się do życia rośliny i zmiany w zachowaniach zwierząt. Wiosenne przebudzenie przyrody mieszkańcy wsi widzieli, słyszeli i czuli na każdym kroku. Łąki kwietne i kwitnące na początku kwietnia brzozy, a także kukanie kukulek, były sygnałem

1 Warto wspomnieć o jeszcze dwóch prowerbiach wiążących maj z ważnymi wydarzeniami z życia człowieka. O ile bowiem, w tradycji łemkowskiej wyrażanej przysłowiami, urodziny w maju zapewniały powodzenie w życiu (*Хто ся в маю вродит, тому ся добрі поводит, 440*), o tyle zawarcie ślubu zdecydowanie nie było polecane (*Шлюб майовий, гроб готовий, 186*).

dla gospodarzy do siania jęczmienia (*Як берега ся розвине, а сонце гріє, то ся яреу сіє, 710. Як земля квіттьом забіліє, то газда яреу сіє, 716*). Sygnałem do wysiewu gryki tatarskiej były olchy, które zapewne w Świątkowej kwitnęły nieco później niż w nizinnych częściach Polski. Mowa zapewne o końcu kwietnia, kiedy pogoda była stabilniejsza i panowały odpowiednie dla tej rośliny warunki glebowe (*Як вільха квітне, сіу татарку, Мумре, 720*).

W gospodarce wiejskiej ważne miejsce odgrywały pszczoły, które już od wczesnej wiosny mogły korzystać z kwitnących wierzb, drzew owocowych i rzepaku, a potem akacji, malin, lipy¹. Pierwsze prace przy nich należało podejmować już w kwietniu i maju, najlepiej w dni słoneczne, ciepłe i bezwietrzne. O ile kwiecień mógł być jeszcze miesiącem zbyt zimnym, o tyle maj oznaczał zdecydowane ożywienie w ulach (*Пришол май, пчолам рай, 440*). Dbanie o ich dokarmianie, zwłaszcza w maju i czerwcu, aż do dnia świętego Jana (24 czerwca / 7 lipca), nagradzane było słodkim miodem (*Даш істи пчолі до святого Івана, то она зробит з тебе пана, 752*). Problemem każdego pszczelarza było zadbanie o termin rojenia się pszczół, czyli rozmnażania poprzez zajmowanie nowych siedlisk. Ważne było, aby zakończyło się ono najpóźniej w maju (*Як ся пчолы в маю выроят, то віз сіна стоят, а пізнійшыі рій, та вышмар на гній, 752*).

Przysłowiowymi zwiastunami wiosny były oczywiście ptaki, szczególnie te przylatujące z ciepłych krajów, witane przez pracujących na polach gazdów (*Як птахы зза моря вертают, газдове з плугами / з полями розмовляют, 762*). Spośród ptasich zwiastunów pierwsza była jaskółka, rozpoczynająca wiosnę (*Ластівка яр зачынат, а соловіі кінчыт, 758*), a także zapowiadająca nadchodzący deszcz (*Ластівкы низко літают – дойдж обіцяют, 758*). Kolejnym wiosennym ptakiem była kukułka, której kukanie oznaczało początek nowej, zielonej pory roku (*Як зозуля закукала, то і яр настала, 758*), a w Świątkowej Wielkiej zapowiadało urodzaj (*Як зозуля кукал в маю, сподівай ся, газдо, урощаю, 758*).

Urpuwająca wiosna, której koniec symbolizuje kwitnąca róża (*Як ружа заквітат, то яр одлітат, 720*) i coraz cieplejsze dni w naturalny sposób przygotowywała gospodarzy do letnich prac polowych, sianokosów, żniw... Symbolicznym dla tradycji ludowej końcem wiosny było przesilenie letnie (około 21 czerwca) i dzień świętego Jana – słońce wówczas górowało w zenicie, a dzień był najdłuższy w całym roku. Według tradycji wschodniej, choć wspomnienie Narodzin Jana Chrzciciela przypadało ponad 2 tygodnie później, bo dopiero 7 lipca (24 czerwca), świętowano ten dzień jako początek lata².

1 Pasięka, <https://pasięka24.pl/index.php/pl-pl/pasięka-czasopismo-dla-pszczelarzy/34-pasięka-3-2009/246-miod-pierwszy-i-te-nastpne>, Accessed 10.04.2021.

2 Tajemnicza noc świętojańska, na wschodzie obchodzona jako Noc Kupały, pełna była zwyczajów, magii ludowej i bogatej symboliki.

Analiza łemkowskich przysłów kalendarzowych i prognostyków pochodzących z książki Bolesława Bawolaka daje podstawę do rekonstrukcji niektórych utrwalonych w spetryfikowanych połączeniach słownych ludowych sądów na temat zasad prowadzenia gospodarstwa domowego, zależności między zjawiskami przyrodniczymi i ich wpływu na życie człowieka. W analizowanych łemkowskich paremiach utrwalono prognostyki, zalecenia i wskazówki do działania, ostrzeżenia i przestrogi, zasady i normy, a także inne ludowe spostrzeżenia na temat natury i ich wpływu na życie dawnych mieszkańców wsi Świątkowa Wielka. Jako ważny element kultury niematerialnej propagowały one dobre praktyki w prowadzeniu gospodarstwa, wskazywały na sposób postępowania z ziemią, określały widełki czasowe dla określonych czynności. Społeczność wiejska wykorzystywała wiedzę i doświadczenie w nich zawarte dla maksymalizacji upraw i zbiorów (Popławski 2017: 299).

Przysłowia ludowe tworzone były przez wiele pokoleń na podstawie obserwacji przyrody i uczestnictwa w życiu społeczno-religijnym wspólnoty. Zatopienie w naturze i pełna od niej zależność umożliwiały i prowokowały do tworzenia prognostyków, dzięki którym doświadczenie przodków mogło pomóc przyszłym pokoleniom. Kiedyś uwrażliwiały na przyrodę, zmuszały do jej uważnej obserwacji i śledzenia znaków przez nią wysyłanych, a dzisiaj pozostały jako inspiracja harmonijnego współżycia ludzi z naturą.

Przysłowia kalendarzowe i ludowa frazeologia stanowią niezwykle ważną część kultury duchowej narodów, jej kulturowy rezerwuar pamięci. Tym bardziej więc ważne jest jej gromadzenie i analiza, która stanowić może podstawę do opisu zmian cywilizacyjnych dokonujących się w tych niewielkich społecznościach. Nawet jeśli znaczna jej część utraciła już swoją pierwotną motywację (na skutek obecnych zmian klimatycznych ta motywacja być może jeszcze bardziej straciła na znaczeniu), to pozostaje zapisem dawnej kultury, codziennych zwyczajów ludowych, wrażliwości i sposobu myślenia tamtych pokoleń. Materiał językowy w postaci łemkowskich paremii kalendarzowych ze Świątkowej Wielkiej jest tym bardziej ważny, że stanowi również świadectwo życia dawnych mieszkańców tej miejscowości, których większość bezpowrotnie opuściła swoje domy w 1945 roku, zmuszona do wyjazdu na ziemie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Zbiór gromadzony przez ponad pół wieku przez Bolesława Bawolaka pozwala zachować część życia tych ludzi z okresu przed wysiedleniem, tworzy pomost łączący teraźniejszość z przeszłością i zapewnia ciągłość tradycji.

REFERENCES

- Bartmiński 2006:** Bartmiński, Jerzy. *Linguistic Bases of the Perception of the World*. Lublin: UMCS Press, 2006. [In Polish: Bartmiński, Jerzy. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS, 2006.]
- Bawolak 2021:** Bawolak, Bolesław (Wasył). *Lemko Proverbs and Sayings from Swiatkowa Wielka and the Surrounding Area*. Siercza: Wydawnictwo Żyznowski, 2021. [In Polish: Bawolak, Bolesław (Wasył). *Łemkowskie przysłowia i powiedzenia ze Świątkowej Wielkiej i okolic / Лемківські пруповідкы і приказкы зо Святковы Великої і околиц*. Siercza: Wydawnictwo Żyznowski, 2021.]
- Blin-Olbert 1994:** Blin-Olbert, Danuta. "Lemko Yearly Rituals." In Czajkowski, Jerzy, ed. *Lemkos in History and Culture of Carpathians*: 313–352. Sanok: Muzeum Budownictwa Ludowego, 1994. [In Polish: Blin-Olbert, Danuta. „Rok obrzędowy u Łemków.” W: Czajkowski, Jerzy, red. *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*: 313–352. Sanok: Muzeum Budownictwa Ludowego, 1994.]
- Bulawa 2020:** Bulawa, Monika. "St. Valentine in Polish Phrasemes and Proverbs." In Rak, Maciej & Valerij Mokienko, eds. *Slavic Dialectal Phraseology II*: 211–224. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2020. [In Polish: Buława, Monika. „Święty Walenty we frazeologizmach i przysłowiaach polskich.” W: Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*: 211–224. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.]
- Chomiak 2017:** Chomiak, Mirosława. "Lemko Proverbs about Nature, Weather, Fortune-Telling and Work." In Lubocha-Kruglik, Jolanta & Oksana Małysa, eds. *The World Behind the Text*: 73–88. Katowice: Śląsk. [In Polish: Chomiak, Mirosława. „Łemkowskie przysłowia o przyrodzie, pogodzie, wróżbach i pracy.” W: Lubocha-Kruglik, Jolanta & Oksana Małysa, red. *Świat za tekstem*: 73–88. Katowice: Śląsk, 2017.]
- Gos 2004:** Gos, Elżbieta. "Sacrum in Polish and Russian Folk Creativity. Linguistic Perception of the Saint Nicholas." In Bartoszevska, Janina & Walerij Mokijenko & Harry Walter, eds. *Slavic Phraseology and Other Levels of the Language System*: 161–165. University of Gdansk Press, 2004. [In Polish: Gos, Elżbieta. "Sacrum w twórczości ludowej polskiej i rosyjskiej. Językowy obraz postaci św. Mikołaja.” W: Bartoszevska, Janina & Walerij Mokijenko & Harry Walter, red. *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego*: 161–165. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004.]
- Hampl 2012:** Hampl, Lubomir. *Fowl in Czech and Polish Phraseology. Conceptualization – Perception – Reflection*. Bielsko-Biała: ATH, 2012. [In Polish: Hampl, Lubomir. *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej. Konceptualizacja – obraz – odzwierciedlenie*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH, 2012.]
- Hampl 2015:** Hampl, Lubomir. "The Interpretation of FOWL in Czech and Polish Set Phrases Regarding Folk Tradition of Weather Forecasting and Seasons (Using Animal//Fowl Linguistic Equivalents)." *Jezyk a Kultura*, no 25 (2015): 103–119. [In Polish: Hampl, Lubomir. „Interpretacja PTACTWA w czeskich i polskich związkach frazeologicznych z zakresu tradycji ludowej przepowiadania pogody i pór roku (z wykorzystaniem zwierzęcych//ptasich nazw).” *Jezyk a Kultura*, t. 25 (2015): 103–119.]

- Koper 2000:** Koper, Anna. "The Empirical and Mythological Basis for Meteorological Forecasts. The Factor of Time." *Etnolingwistyka*, no 12 (2000): 233–250. [In Polish: Koper, Anna. „Empiryczne i mitologiczne podstawy przepowiedni meteorologicznych. Czas w przepowiedniach.” *Etnolingwistyka*, nr 12 (2000): 233–250.]
- NKPP:** Krzyżanowski, Julian, ed. *New Book of Polish Proverbs and Proverbial Expressions*, vol. 1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. [In Polish: Krzyżanowski, Julian, red. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 1–4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978.]
- Poplawski 2016:** Poplawski, Emil. "Saint Nicholas in Polish Dialectal Paremiological Space. Glosa to the Cultural Perception of the Bishop of Myra." In Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, eds. *Slavic Dialectal Phraseology*: 183–194. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2016. [In Polish: Popławski, Emil. „Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry.” W: Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa*: 183–194. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.]
- Poplawski 2017:** Poplawski, Emil. "Farm Year in the Light of Proverbs in Polish Local Dialects (from St. Matthias – 24 February to St. Paul – 29 June)." In Osowski, Blazej & Justyna Kobus, eds. *Language in the Region, Region in the Language 2*: 289–304. Poznan: Poznańskie Studia Polonistyczne, 2017. [In Polish: Popławski, Emil. „Rok rolniczo-gospodarski w świetle przysłów w gwarach polskich (od św. Macieja – 24 lutego, do św. Pawła – 29 czerwca).” W: Osowski, Blazej & Justyna Kobus, red. *Język w regionie, region w języku 2*: 289–304. Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, 2017.]
- Poplawski 2020:** Poplawski, Emil. "Farm Year in the Light of Proverbs in Polish Local Dialects (from St. Elijah – 2 July to St. Thomas – 21 December)." In Rak, Maciej & Valerij Mokienko, eds. *Slavic Dialectal Phraseology II*: 225–234. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2020. [In Polish: Popławski, Emil. „Rok rolniczo-gospodarski w świetle przysłów w gwarach polskich (od św. Eliasza – 20 lipca, do św. Tomasza – 21 grudnia).” W: Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*: 225–234. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.]
- Rak & Sikora 2016:** Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, eds. *Slavic Dialectal Phraseology*. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2016. [In Polish: Rak, Maciej & Kazimierz Sikora, red. *Słowiańska frazeologia gwarowa*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.]
- Rak & Mokienko 2020:** Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko. *Slavic Dialectal Phraseology II*. Krakow: Księgarnia Akademicka, 2020. [In Polish: Rak, Maciej & Valerij M. Mokienko. *Słowiańska frazeologia gwarowa II*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.]
- Reinfuss 1990:** Reinfuss, Roman. *In the Footsteps of Lemkos*. Warsaw: Kraj, 1990. [In Polish: Reinfuss, Roman. *Śladami Łemków*. Warszawa: Wydawnictwo PTTK "Kraj", 1990.]
- Skorupska-Raczynska 2013:** Skorupska-Raczynska, Elzbieta. "God Helps Those Who Observe His Holy Days... Polish Religious Festivals In Old And Modern Polish Phraseology And Paremiology." *Białostockie Archiwum Językowe*, no 13 (2013): 295–314. [In Polish: Skorupska-Raczyńska, Elżbieta. „Kto świętuje święta Boże, temu Pan Bóg dopomoże... Święta polskie we frazeologii i paremiologii dawnej i współczesnej.” *Białostockie Archiwum Językowe*, nr 13 (2013): 295–314.]

TOPONYMICKÉ KOMPONENTY V ČESKÝCH, SRBOCHORVATSKÝCH A BULHARSKÝCH FRAZÉMECH SE STRUKTUROU PROPOZIČNÍ A POLYPROPOZIČNÍ

PAVEL KREJČÍ

Masaryk University, Brno

TOPONYMIC COMPONENTS IN CZECH, SERBO-CROATIAN AND BULGARIAN PROPOSITIONAL AND POLYPROPOSITIONAL PHRASEMES. The paper presents toponyms that appear in the function of components of Bulgarian, Serbo-Croatian and Czech phraseological units in a form of a sentence (traditionally also referred to as proverbs and sayings). From the point of view of their syntactic structure, most examples follow the pattern of a simple sentence (e.g. S.-Cr. *Puno je vode proteklo Savom*), a less complex sentence (e.g. Bulg. *Ходил в/на Стамбул, а царя не видял*), while exceptions constitute the so-called intersubject structures, such as Czech *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*. The syntactic structure may lack a predicate – e.g. Bulg. *Нерде Ямбол, нерде Стамбул* or S.-Cr. *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*. Within the studied phraseology there are also toponyms differing from their standard or modern form (e.g. Czech *Tejn, Brandejs, Sibérie* or Bulg. *Стамбул*).

Keywords: Bulgarian phraseology, Serbian / Croatian phraseology, Czech phraseology, contrastive phraseology, toponyms in phraseology, proverbs and sayings

I. FRAZÉMY S ONYMIČKÝM KOMPONENTEM

Frazémy s propriálným (onymickým) komponentem tvorí špecifický frazeologický podsystém a podľa typu onymického komponentu jej môžeme ďalej členiť na niekoľko frazeologických mikrosystémů (Dobriková 2006: 1041). Zásadný význam onymického komponentu pre frazeologickú jednotku shrnuje Mária Dobříková takto: *Ak je komponentom frazémy vlastné meno, jeho prítomnosť sa primárne pociťuje ako konkretizujúci prvok na zdôraznenie individuálnych a sémantických osobitostí frazeologickej jednotky ako celku. Toto konštatovanie platí aj v prípade, keď vlastné meno počas frazeologizácie stratí viaceré znaky propria, ako aj v prípadoch, keď ako vlastné meno vystupuje lexikálna jednotka, ktorá pred vstupom do frazémy mala charakter apelatíva* (tamtéž: 1046). Ve druhej časti svojho výroku

se autorka dotkla důležité vlastnosti apelativ a proprií – totiž že mezi oběma kategoriemi substantiv existuje vzájemná průchodnost, která je obecně platná a známá jako proces apelativizace proprií, resp. proces proprializace či onymizace apelativ. Tyto procesy se nevyhýbají ani sféře frazeologie. Podle Rudolfa Šrámka je proces deproprializace u transpozice proprií do frazémů a idiomů specifický – dochází sice k silnému omezení významu, ba dokonce k eliminaci propriálního významu, tento *zvláštní druh deproprializace proprií* však *nevede k apelativizaci typu Švejk > švejk, Don Juan > donchuán* (Sramek 2003: 65). Proprium ve frazému *pozbývá to, co je pro ně podstatné – vazbu mezi propriálním objektem (osobou, místem, výrobkem...) a „jeho“ vlastním jménem (tamtéž).*

Důkladnému výzkumu propriální vrstvy ve frazeologii se v námi sledovaných jazycích věnovala již několikrát zmíněná Mária Dobříková (monografie *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém*, 2008, 2014), v dílčích studiích pak Dominik Raguž (1979), Jozef Mlacek (1981), Josip Matešić (1992/1993), Katarína Habovštiaková (1994), Neda Pintarićová (Pintarić 1997), Rudolf Šrámek (2003), Ivor Ripka (2003), Juraj Glovňa (2003), Ružena Žilová (2003), M. Dobříková (2002, 2005, 2006, 2007), Dimitrina Michajlovová (Michajlova 2008), Nataša Jakopová (Jakop 2014), Erika Kržišniková (Kržišnik 2018) a mnozí další. Řada badatelů se pak ve svých studiích zaměřuje na konkrétní onymickou sféru odpovídajícího frazeologického mikrosystému. Nejčastěji to bývá sféra antroponym, v daleko menší míře toponym.¹ To je nejspíše způsobeno i tím, že antroponyma (a z nich především osobní jména, obyvatelská jména a etnonyma) bývají součástí frazeologie častěji než toponyma. Bulharská badatelka Marijana Vitanovová k frekvenci výskytu frazémů s toponymickým komponentem říká: *Група фразеологизмов и паремий с компонентом-топонимом в количественном отношении невелика. Большинство их носят разговорный и диалектный характер* (Vitanova 2013: 206). Celkově se pak frazémy s onymickým komponentem podílejí na frazeologii asi 2 % (Kuceseva 2008: 81, cit. dle Ignatovic 2012: 3), v rámci frazémů s onymickým komponentem by pak podíl těch s toponymickým mohl být přibližně třetinový (E. Kržišniková dospěla na materiálu slovenského jazyka k podílu 34,8 % – Krzisnik 2018: 29).

1 Řada autorů frazeologických prací sice podle názvu slibuje též analýzu frazémů se zoonymickým komponentem, ale podle naší zkušenosti se jedná téměř vždy o výzkum zooapelativ jako frazeologických komponentů, nikoliv zoonym (více o tom viz Крејчи, П. „За проблематиката на съдържанието на лингвистичните термини зооним и фитоним в български, сръбски, хърватски и чешки език.“ *Българска реч*, кн. 1 (2019): 49–58).

II. PROPOZIČNÍ A POLYPROPOZIČNÍ FRAZÉMY S TOPONYMICKÝM KOMPONENTEM

Frazémy s toponymickým komponentem, které jsme shromáždili především ze stávajících frazeologických slovníků češtiny, chorvatštiny, srbštiny a bulharštiny, mají z formálního hlediska podobu přirovnání, syntagmatu (kolokace) i (poly)propozice. Z podstaty věci nelze očekávat existenci subfrazémů s toponymem (jejich komponenty jsou výhradně synsémantické povahy) a ani tzv. jednoslovných frazémů v podobě, jak je chápe F. Miko (Miko a kol. 1989: 25–26, srov. též FrazTerm 1995: 68).

Kategorie propozičních a polypropozičních frazémů byla s použitím moderních lingvistických metod zpracována v samostatném slovníku pouze v rámci frazeografického popisu české idiomatiky a frazeologie (viz SCFI-VV). Do té doby se větným frazémům (resp. té jejich části, která odpovídala tradičnímu chápání přísloví, pořekadel apod. slovesných útvarů) věnovala pozornost v zásadě jen jako jednotkám paremiologickým a pozornost odborníků byla soustředěna především na jejich sémantickou stránku. Určitá atraktivita přísloví a pořekadel u laické i odborné veřejnosti (přirozeně ovšem nejen ta) jistě stojí za skutečností, že klasické sbírky přísloví jsou opětovně vydávány i v současnosti (kupříkladu F. L. Čelakovský a V. Flajšhans v Česku, A. P. Zátarecký na Slovensku, V. S. Karadžić v Srbsku nebo P. R. Slavejkov v Bulharsku). S ohledem na značnou komponentovou variabilitu větných frazémů není snadné provést u nich nějakou smysluplnější strukturní typologii. F. Čermák je dělí podle počtu větných celků na propoziční a polypropoziční a druhé jmenované pak s ohledem na počet subjektů na monosubjektové a intersubjektové (Cermak 2007: 43). Dále je možno třídit je i podle typu komponentů (synsémantické, autosémantické, kolokační, propoziční – viz tamtéž). SCFI-VV ještě nabízí jiné členění, a to na frazémy se strukturou vět slovesných (jednoduchých i souvětí), vět jen formálních (vyskytujících se často ve funkci adverbialní), dvou korelovaných vět (odpovídá polypropozičním intersubjektovým frazémům) a vět interjekčních, popř. jiných bezslovesných (SCFI-VV: 11).

II.1. Formální podoba (poly)propozičních frazémů

Podobu větnou či souvětí má v našem výběru excerpt z příslušných frazeologických slovníků, popř. jiných zdrojů 27 českých frazémů, 17 srbochorvatských¹ a 26 bulharských. Převládá struktura **propoziční** (např. čes. *Už sme/j sme z Prahy doma!*, sch. *Puno je vode proteklo Savom* nebo bulh. *Свършил у Италия зад коша*). V menší míře se vyskytuje struktura **polypropoziční** (např. bulh. *Ходил в/на Стамбул, а царя не видял* nebo čes.

1 Výraz *srbochorvatský* chápeme tradičně jako shrnující označení v zásadě jednotného jazykového prostoru, který se dnes dělí na srbský, chorvatský, bosenský a černohorský.

Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm), ojediněle **polypropoziční intersubjektová** (čes. *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*), byť intersubjektovost je tu jen zdánlivá (replika *Ouzko!* představuje ozvěnu). Co se týče charakteru komponentů, z hlediska zvolených typů frazémů je bezpředmětné uvažovat o těch se strukturou se synsémantickými komponenty. Většina má strukturu s komponenty **autosémantickými** (např. čes. *Co je Praha Prahou*), ale především **kolokačními** (např. čes. *Je tam úplná Sibérie*; bulh. *Накрай Дунав(а) власите се давят; Оскубали му са мустаките на Стамбул капиа*). Výjimkou nejsou ani příklady na strukturu s komponenty **propozičními** (např. čes. *V Praze blaze tomu, kdo má peníze*).

Podle členění uvedeného v SČFI-VV jsou v našem výběru frazémy se strukturou **vět slovesných** (jednoduchých i souvětí), např. čes. *Hliník se vodstěhoval do Humpolce* nebo bulh. *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци*, a také se strukturou **vět jen formálních**, např. čes. *Co je Praha Prahou* nebo bulh. *Кога е горело Враца*. Struktura **dvou korelovaných vět** odpovídá polypropozičním intersubjektovým frazémům a jak jsme výše uvedli, tento model má v našem výběru pouze jednoho reprezentanta: český frazém *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*. Věty **interjekční, popř. jiné bezslovesné** mají rovněž minimum zastoupení, do této třídy patří např. bulh. *Здравей, Москва!*; *Нерде Ямбол, нерде Стамбул* nebo sch. *U Solun(u) groš somun, do Soluna sto somuna; Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*.

II.2. Syntaktická pozice toponymického komponentu

Z hlediska zapojení toponymického komponentu (topokomponentu) do syntaktické struktury frazému pozorujeme tyto tendence: toponymický komponent může být **subjektem** struktury větňého frazému (takto např. čes. *Není Řím ani Praha jednoho roku / za jeden rok vystavěn*; sch. *Briga koga što Mađarska nema more/mora; Odnela voda / mutna Marica*; bulh. *Не може ме опра ни Дунав; Кога е горело Враца; Запалила се е Софија; Порт Артур (оце) не е паднал!*; *Картаген трябва да бъде разрушен!*). Může být i jejím **objektem** (takto např. čes. *Vidět Neapol a umřít; My Prahu nedáme, radši ji zbouráme!* nebo sch. *Pazi da ne zaradiš Goli Otok*). V mnoha případech tvoří topokomponent jmennou část **predikátu** (např. čes. *To je (hotovej / úplnej) Kocourkov; Je to / tady úplná sahara / Sahara; Je tam úplná Sibérie; To je hotová Sodoma a Gomora!* nebo sch. *Ovo je Afrika*). Nejčastěji je ovšem v pozici **přísllovečného určení místa** (např. čes. *Půjdem spolu do Betléma...*; *Uteks / utekls (snad) z Bohnic?*; *Všechny cesty vedou do Říma; Je vod Drážďan, ne vod Berouna; Hliník se vodstěhoval do Humpolce; V Praze blaze, ale draze; Nerad' / nežvaň, není ti šedesát a v Rusku / Moskvě si taky nebyl!*; *Vody na Tábor nedovedeš*; sch. *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba; Sve je komu ravno do Srijema / Kosova; Kasno Janko na Kosovo stiže; Mnogo će vode (dotle) proteći (Dunavom / Savom); Ajd' u Varaždinske Toplice; U Solun(u) groš somun, do Soluna*

sto somuna; bulh. Има нещо гнило в Дания; Свършил у Италия зад коша; Ходила Цаца на Враца; Пошел съм за Спанчевци; Ще ида в Орландовци; Хвърли го с две клечки в Марица; В Рим живял, папата не видял; В Цариград живял, царя не видял; Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци; Накрай Дунав(а) власите се давят).

II.3. Struktura přirovnání; topokomponent ve tvaru vokativu

V řadě zachycených případů má český větný frazém strukturu **přirovnání**, mnohé z nich jsou však identické s jednotkou, která byla zpracována jako přirovnání už v SČFI-P, proto je do této strukturní kategorie nezapočítáváme. Topokomponent, často v předložkovém spojení, v nich tvoří pravou stranu (komparátum – většinou charakteru adverbialního, takto např. čes. *To byla facka jako Brno; To je (pomalu) jako za Rakouska; Je to (tu) jako v Kocourkově; Táhne se to jako Lovosice; (Vona je jako) Českéj / Český ráj – samá kost a trosky; Je tam (horko / vedro) jako na Sahaře; Je tam zima jak na Sibiři; Je tu smradu jako v Cařihradu; Je tu jako na Vystrkově*). Okrajově může dojít k personifikaci toponyma a to se pak ve frazému vyskytuje v nezvyklé formě **vokativu** (takto např. *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*; sch. *Zbogom Bosno, odoh ja u Sarajevo* nebo bulh. *Здравей, Москва!*).

III. TYPOLOGIE ZJIŠTĚNÝCH TOPONYMICKÝCH KOMPONENTŮ

Samotné toponymické komponenty představují co do typologie pestrá směs – přítomna jsou především oikonyma a urbonyma lokálního, regionálního i globálního významu (čes. např. *Stromovka, Bohnice, Prčice, Vystrkov, Tejn, Humpolec, Brandejs, Beroun, Tábor, Brno, Praha, Moskva, Drážďany, Athény, Řím, Neapol, Cařihrad*, kvazioikonymum *Kocourkov*; sch. např. *Lepoglava, Šandrovac, Rabac, Varaždinske Toplice, Zagreb, Solun*; bulh. např. *Орландовци, Плачковци, Враца, Ямбол, София, Рим, Москва, Цариград / Стамбул, Шам, Багдад*), v menší míře choronyma – jak jména států (čes. *Rakousko, Rusko*; sch. *Maďarska, Bosna, Kosovo*; bulh. *Дания, Италия*), tak i území nestátního charakteru (čes. *Český / Českéj ráj, Čechy, Sahara, Sibiř / Sibérie*; sch. *Afrika, Srijem*) a hydronyma (sch. *Sava, Dunav, Marica*; bulh. *Марица, Дунав*). Některá toponyma ve frazémech nejsou ve tvaru, který by odpovídal stylově neutrální (tj. oficiální, spisovné) formě jejich analogie z pravidelného jazyka (např. čes. *Tejn* [kolokviální, spis. *Týn*], *Brandejs* [kolokviální, spis. *Brandýs / nad Labem/*], *Cařihrad* [archaismus, ofic. *Istanbul*], *Sibérie* [archaismus, ofic. *Sibiř*] nebo bulh. *Шам* [archaismus, ofic. *Дамаск*], *Стамбул, Цариград* [archaismy, ofic. *Истанбул*]).

IV. ZÁVĚR

Větné frazémy jsou s převahou propoziční struktury (jednoduché věty), např. sch. *Puno je vode proteklo Savom*, v menší míře mají strukturu souvětí – např. bulh. *Ходил в / на*

Стамбул, а царя не видял, výjimečné jsou tzv. intersubjektové struktury, jako např. čes. *Jak je ti, Rakousko? – Ouzko!*. V syntaktické struktuře může chybět predikát – např. bulh. *Нерде Ямбол, нерде Стамбул* nebo sch. *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba*. Pokud jde o typologii toponym v úloze frazeologických komponentů, tak v rámci zkoumaných frazémů se uplatňují především oikonyma a urbonyma, v menší míře pak choronyma a hydronyma. Toto zjištění se nijak neliší od výsledků našeho zkoumání frazeologických jednotek nevětného charakteru. Samotná toponyma nemusí mít vždy jen aktuální oficiální podobu, stylově příznakové jsou např. české formy *Tejn* (kolokviální, spis. *Týn*), *Brandejs* (kolokviální, spis. *Brandýs*), *Cařihrad* (archaismus, ofic. *Istanbul*) či *Sibérie* (archaismus, ofic. *Sibiř*) nebo bulharské *Шам* (archaismus, ofic. *Дамаск*) či *Стамбул, Цариград* (archaismy, ofic. *Истанбул*).

Ехсерпованá literatura:

- Ankova-Nicheva, K. *Nov frazeologichen rechnik na bulgarskiya ezik*. Sofia University Press, 1993.
[Анкова-Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ Св. Климент Охридски, 1993.]
- Banova, M. & S. Dimova. *Frazeologichen rechnik na bulgarskiya ezik A–Ya*. Sofia: Ban Mar, 2014.
[Банова, М. & С. Димова. *Фразеологичен речник на българския език А–Я*. София: Бан Мар, 2014.]
- Fekete, E. „Toponimski elementi u srpskohrvatskim frazeološkim sekvencama.“ *Onomatološki prilozi*, no 12 (1996): 23–30.
- Genev-Puhaleva, I. „Za frazeologichniya status na terminologichnite sachetaniya.“ („За фразеологичния статус на терминологичните съчетания.“) In Krejčí, Pavel & Elena Krejčová, eds. *Jihoslovanská frazeologie kontrastivně*. Edice Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, č. 453: 120–129. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2016.
- Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga, 1982.
- Menac, A. & Ž. Fink Arsovski & Venturin, R. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Menac-Mihalić, M. „O hrvatskim dijalektnim frazemima s toponimom kao sastavnicom.“ *Folia Onomastica Croatica*, no 19 (2010): 203–222.
- Milenković, T. *Idiomi u srpskom jeziku*. Aleksinac: Atelje-63, 2006.
- Nicheva, K. & S. Spasova-Mihaylova & K. Cholakova. *Frazeologichen rechnik na bulgarskiya ezik*. Том I. A–N. Sofia: BAS, 1974. [Ничева, К. & С. Спасова-Михайлова & К. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Том I. А–Н. София: БАН, 1974.]
- Nicheva, K. & S. Spasova-Mihaylova & K. Cholakova. *Frazeologichen rechnik na bulgarskiya ezik*. Том II. O–Ya. Sofia: BAS, 1975. [Ничева, К. & С. Спасова-Михайлова & К. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Том II. О–Я. София: БАН, 1975.]
- Nicheva, M. *Frazeologichen rechnik na bulgarskiya ezik*. Plovdiv: Hermes, 2002. [Ничева, М. *Фразеологичен речник на българския език*. Пловдив: Хермес, 2002.]
- Otašević, Đ. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: IK Prometej, 2012.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Hl. red. František Čermák. Praha: Leda, 2009.
- Vidović Bolt, I. & J. Szerszunowicz. „On the Croatian Toponymic Phraseological Units and their Polish

- Equivalents.” In Nosowicz, J. F. & J. Gorbacz-Pazera, eds. *Edukacja dla przyszłości*. Tom V. Białystok: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, 2008, 135–146.
- Vutov, V. *Malak frazeologichen rechnik na bulgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Slovo, 1999. [ВЪТОВ, В. *Малък фразеологичен речник на българския език*. Велико Търново: Слово, 1999.]

REFERENCES

- Cermak 2007:** Čermák, F. *Czech and General Phraseology*. Prague: Karolinum, 2007. [In Czech: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum, 2007.]
- Dobrikova 2002:** Dobříková, M. „Vlastne mena v bulharskej a slovenskej paremiologickej frazeologii.“ In Dorovský, Ivan, ed. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca V: 230–236*. Brno: Masaryk University Press, 2002. [In Slovak: Dobříková, M. „Vlastné mená v bulharskej a slovenskej paremiologickej frazeológii.“ In Dorovský, Ivan, ed. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca V: 230–236*. Brno: Masarykova univerzita, 2002.]
- Dobrikova 2005:** Dobříková, M. „Sobstvenoto ime vav frazeologiyata. Konkretizatsiya versus individualizatsiya.“ In Valchanova, M. & M. Kuzmova & M. Mihaylova, eds. *Yubileen slavistichen sbornik: 164–171*. Neofit Rilski University in Blagoevgrad, Faculty of Philology, 2005. [In Bulgarian: Добрикова, М. „Собственото име във фразеологията. Конкретизация versus индивидуализация.“ В: Вълчанова, М. & М. Кузмова & М. Михайлова, съст. *Юбилеен славистичен сборник: 164–171*. Благоевград: Югозападен университет „Неофит Рилски“, Филологически факултет, 2005.]
- Dobrikova 2006:** Dobříková, M. „Apelativna a propriálna lexika vo frazeologii.“ In Štěpánek, V., ed. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, svazek 2: 1041–1047*. Brno: Ústav slavistiky FF MU – Historický ústav AV ČR – Matice moravska, 2006. [In Slovak: Dobříková, M. „Apelatívna a propriálna lexika vo frazeológii.“ In: Štěpánek, V., red. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, svazek 2: 1041–1047*. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlík a Václav Štěpánek. Brno: Ústav slavistiky FF MU – Historický ústav AV ČR – Matice moravská, 2006.]
- Dobrikova 2007:** Dobříková, M. “Pragmatic Aspects of Functioning of Proper Names in Phraseology.” In Fink Arsovski, Z. & A. Hrnjak, eds. *Slavenska frazeologija i pragmatika: 75–79*. Zagreb: Knjigra, 2007. [In Slovak: Dobříková, M. „Pragmatické aspekty fungovania vlastných mien vo frazeológii.“ In: Fink Arsovski, Z. & A. Hrnjak, ur. *Slavenska frazeologija i pragmatika: 75–79*. Zagreb: Knjigra, 2007.]
- Dobrikova 2008:** Dobříková, M. *Vlastne meno ako komponent slovenských a bulharských frazem (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcii)*. Bratislava: ASTOR Slovakia, 2008. [In Slovak: Dobříková, M. *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém (na pozadí asymetrie frazeologických koncepcii)*. Bratislava: ASTOR Slovakia, 2008.]
- Dobrikova 2014:** Dobříková, M. *Vlastne meno ako komponent slovenských a bulharských frazem*. Comenius University in Bratislava Press, 2014. [In Slovak: Dobříková, M. *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014.]

- FrazTerm 1995:** Mlacek, J. & P. Ďurčo et al. *Phraseological Terminology*. Bratislava: Stimul, 1995. [In Slovak: Mlacek, J. & P. Ďurčo et al. *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul, 1995.]
- Glovna 2003:** Glovňa, J. „Kvázipropriá v slovenských parémiách.“ In Žigo, Pavol & Majtán, Milan, eds. *Vlastné meno v komunikácii*: 245–250. Bratislava: Jazykovedny ustav Ludovita Stura SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Veda SAV Press, 2003. [In Slovak: Glovňa, J. „Kvázipropriá v slovenských parémiách.“ In: Žigo, Pavol & Majtán, Milan, zost. *Vlastné meno v komunikácii*: 245–250. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6.–7. septembra 2002. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Veda, vydavateľstvo SAV, 2003.]
- Habovstiaikova 1994:** Habovštiaková, K. „Vlastné mená v pranostikách.“ In Krošláková, Ema, ed. *Jazykova a mimojazykova stranka vlastnych mien*: 65–68. Bratislava – Nitra: Jazykovedny ustav Ľ. Stura SAV – Vysoka skola pedagogicka, 1994. [In Slovak: Habovštiaková, K. „Vlastné mená v pranostikách.“ In: Krošláková, Ema, ed. *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*: 65–68. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.–20. mája 1994. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 1994.]
- Ignatovich 2012:** Ignatovich, Ya. P. „Phraseological Units with Proper Names in English Language.“ In: *Studencheskiy nauchnyy forum – 2012*. 4th International Students Scholarly Conference, 1–17. <https://scienceforum.ru/2012/article/2012001088> (accessed: 03.10.2021). (In Russian: Игнатович, Я. П. „Фразеологические единицы с компонентом-именем собственным в английском языке.“ В: *Студенческий научный форум – 2012*. IV международная студенческая научная конференция, 1–17. <https://scienceforum.ru/2012/article/2012001088>.)
- Jakop 2014:** Jakop, N. „Dileme ob apelativizaciji pri frazemih z lastnim imenom: kulturoloski vidik.“ In Jesenšek, Vida & Dmitriy Dobrovoľskiy, eds. *Phraseologie und Kultur = Phraseology and Culture*: 207–216. Maribor: Mednarodna zalozba Oddelka za slovanske jezike in knjizevnosti, Filozofska fakulteta, 2014. [In Slovenian: Jakop, N. „Dileme ob apelativizaciji pri frazemih z lastnim imenom: kulturološki vidik.“ In: Jesenšek, Vida & Dmitriy Dobrovoľskiy, ur. *Phraseologie und Kultur = Phraseology and Culture*: 207–216. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2014.]
- Krzišnik 2018:** Kržišnik, Erika. „Proper Names in Slovenian Phraseology.“ In Veljanovska, Katerina & Mirčevska-Boševa, Biljana, eds. *Names and Phraseology*: 25–36. Skopje University Press, Faculty of Philology, 2018. [In Slovenian: Kržišnik, Erika. „Lastnoimenskost v slovenski frazeologiji.“ В: Велјановска, Катерина & Мирчевска-Бошева, Биљана, ур. *Имињата и фразеологијата*: 25–36. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 2018.]
- Kuchsheva 2008:** Kuchsheva, Irina L. „Leksiko-semanticheskiy analiz imen sobstvennyh v sostave angliyskih i russkih frazeologicheskikh edinit: lingvokulturologicheskij podhod.“ *Inostrannye yazyki v shkole*, no 5 (2008): 81–84. [In Russian: Кучешева, Ирина Л. „Лексико-семантический анализ имен собственных в составе английских и русских фразеологических единиц: лингвокультурологический подход.“ *Иностранные языки в школе*, no 5 (2008): 81–84.]
- Matesic 1992/93:** Matešić, Josip. „Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku.“ *Filologija* (Zagreb), no 20–21 (1992–1993): 293–297. [In Croatian: Matešić, Josip. „Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku.“ *Filologija*, no 20–21 (1992–1993): 293–297.]

- Mihaylova 2008:** Mihaylova, Dimitrina. "Status and Function of Bulgarian Phrasemes with Onomastic Components." In Kaldieva-Zaharieva, S. & L. Krumova-Tsvetkova, eds. *Research in Phraseology, Lexicology and Lexicography*. In Memory of Prof. DSc Keti Ankova-Nicheva: 132–138. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2008. [In Bulgarian: Михайлова, Димитрина. „Статус и функция на българските фразеологизми с ономастичен компонент.“ В: Калдиева-Захариева, Ст. & Л. Крумова-Цветкова, ред. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография*. В памет на проф. дфн Кети Анкова-Ничева: 132–138. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2008.]
- Miko et al. 1989:** Miko, F. & K. Habovštiaková & J. Kababíková & E. Krošlákóvá & K. Zelinková. *Phraseology at School*. Bratislava: Slovak Pedagogical Publishing House, 1989. [In Slovak: Miko, F. & K. Habovštiaková & J. Kababíková & E. Krošlákóvá & K. Zelinková. *Frazeológia v škole*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.]
- Mlacek 1981:** Mlacek, Jozef. "Ustalene spojenia s vlastnym menom." *Kultura slova* (Bratislava), no 8 (1981): 264–270. [In Slovak: Mlacek, Jozef. „Ustálené spojenia s vlastným menom.“ *Kultúra slova*, no 8 (1981): 264–270.]
- Pintaric 1997:** Pintarić, Neda. "The Pragmatic Function of Toponyms in Croatian and Polish." *Croatica*, no 45–46 (1997): 157–176. [In Croatian: Pintarić, Neda. „Pragmatične osobine vlastitih imena u hrvatskom i poljskom jeziku.“ *Croatica*, no 45–46 (1997): 157–176.]
- Raguz 1979:** Raguz, Dragutin. "Proper Names in Phraseology." *Onomastica Jugoslavica*, no 8 (1979): 17–22. [In Croatian: Raguz, Dragutin. „Vlastita imena u frazeologiji.“ *Onomastica Jugoslavica*, no 8 (1979): 17–22.]
- Ripka 2003:** Ripka, Ivor. "Propria v narecovej frazeologii." In Žigo, Pavol & Milan Majtán, eds. *Vlastné meno v komunikácii*: 247–251. Bratislava: Jazykovedny ustav Ludovita Stura SAV – Filozoficka fakulta Univerzity Komenskeho – Veda SAV Press, 2003. [In Slovak: Ripka, Ivor. „Propria v nárečovej frazeológii.“ In: In Žigo, Pavol & Milan Majtán, zost. *Vlastné meno v komunikácii*: 247–251. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6.–7. septembra 2002. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Veda, vydavateľstvo SAV, 2003.]
- SCFI-P:** Čermák, F. & J. Hronek & J. Machač, eds. *Dictionary of Czech Phraseology and Idiomatics 1. Comparison*. Prague: Leda, 2009. [In Czech: Čermák, F. & J. Hronek & J. Machač, red. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. Praha: Leda, 2009.]
- SCFI-VV:** Čermák, F., ed. *Dictionary of Czech Phraseology and Idiomatics 4. Sentence Expressions*. Prague: Leda, 2009. [In Czech: Čermák, F., red. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Praha: Leda, 2009.]
- Sramek 2003:** Šrámek, Rudolf. "Propria ve frazemech a příslovích." In Raclavská, Jana, ed. *Paremie narodu slovanských*: 61–66. Ostrava University Press, Faculty of Philosophy, 2003. [In Czech: Šrámek, Rudolf. „Propria ve frazémeh a příslovích.“ In: Raclavská, Jana, red. *Parémie národů slovanských*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 20.–21. 11. 2002 u příležitosti 150. výročí úmrtí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“: 61–66. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2003.]
- Vitanova 2013:** Vitanova, Mariyana. "The Village and the Town in the Phraseology and Dialects of the Bulgarian Language." In Uzeneva, E. S., ed. *The Slavic World in the Third Millenium*. Book II: 194–217. Moscow: RAN Institute of Slavistics, 2013. [In Russian: Витанова, Марияна. „Город и село во фразеологии и диалектах болгарского языка.“ В: Узенёва Е.С., отв. ред. *Славянский мир*

в третьем тысячелетии. К 1150-летию славянской письменности. Книга II: 194–217. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013.]

Zilova 2003: Žilová, Ružena. „Vlastné meno ako komponent frazeologizmov.“ In Žigo, Pavol & Majtán, Milan, eds. *Vlastne meno v komunikácii*: 251–258. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Veda SAV Press, 2003. [In Slovak: Žilová, Ružena. „Vlastné meno ako komponent frazeologizmov.“ In: Žigo, Pavol & Majtán, Milan, zost. *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6.–7. septembra 2002: 251–258. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Veda, vydavateľstvo SAV, 2003.]

КОНСТРУКЦИИТЕ С ПРЕДИКАТИВИ ЗА ПСИХИЧЕСКИ СЪСТОЯНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – НОМЕНКЛАТУРА И ДИФЕРЕНЦИАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

MAXIM STAMENOV

BAS Institute for Bulgarian Language

CONSTRUCTIONS WITH PREDICATIVES FOR PSYCHOLOGICAL STATES IN THE BULGARIAN LANGUAGE – NOMENCLATURE AND DIFFERENTIAL CHARACTERISTICS.

The study attempts to classify the possibilities for predicative constructions in the Bulgarian language from the semantic standpoint. The scope of the analysis are predicative constructions denoting internal experiences interpreted in Bulgarian as psychological states (and not processes, activities, etc.). Three main points of reference serve as a springboard for the analysis: (1) Predicative constructions are chosen as a research goal; (2) Semantic description operates along the lines of the thematic role of the Experiencer as long as it meets the criteria for constructions with predicatives for psychological states; (3) The place and the role of case relations, and in particular their markedness concerning clitics, are considered exemplary of a syncretic grammatical category at the morphology-syntax-semantics interface, thus playing a significant role in liaising the specifics of the construction under scrutiny at all levels of form and function. Special attention is paid to the role of the thematic and type-of-action (Vendlerian) classification of predicates and predicatives capable of entering into the constructions used for expressing psychological states of the Experiencer.

Keywords: Bulgarian language, constructions, cases, clitics, semantic roles, predicatives for states, predicates and predicatives for psychological experiences

1. УВОД

В предлаганата студия ще бъде представен опит за класификация на възможностите за употреба на предикативите за състояние в българския език на семантична основа.¹ Предмет на анализ ще станат конструкциите с предикативи за вътрешни

¹ Изследването е извършено по проект *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*, подкрепен от Фонд Научни изследвания (Договор № КП-06-ПРУСИЯ-78) по Програма за двустранно сътрудничество България–Русия 2020 г.

преживявания, които се тълкуват в българския език като психически състояния (а не процеси, действия, дейности и т.н.). Основните ориентационни моменти, спрямо които се ориентира предлаганата класификация, ще бъдат следните три:

- за обект на анализ са избрани конструкции с предикативи, като в изложението се представят и някои близки до тях конструкции с предикати;
- описанието от семантична гледна точка ще стъпва на теорията на семантичните роли с оглед на начина на тълкуване в тази теория на ролята на Експериенцера / Тръпника¹;
- третият основен ориентационен момент е с оглед на мястото и ролята на падежните отношения и по-специално на използването за тази цел на клитики (кратки форми на личните местоимения във винителен и дателен падеж), тъй като падежът е синкретична граматична категория на равнището на интерфейс между морфология, синтаксис и семантика, който поради тази причина играе основополагаща роля за формиране на спецификата на съответната конструкция на всички равнища на нейната проява и функция.

Специално внимание ще бъде обърнато също на акционалната (т. нар. Вендлерова) и на тематичната класификации на предикатите и предикативите и възможностите за използване на групи от тях в конструкции с предикати на тази основа. Изтъкват се връзките и взаимното преливане между конструкции и фразеологизми, както и потенциалът за съотнасяне между конструкции, които могат да бъдат употребявани на базата на словообразуване за сметка на базова, обикновено глаголна, форма, която запазва своето лексикално значение при производните прилагателни, наречия, причастия и съществителни.

2. ЩО Е КОНСТРУКЦИЯ

Под конструкция тук ще разбираме всяка синтактична структура, еквивалентна на клауза (просто изречение), доколкото включва в себе си предикат или предикатив,

¹ Тръпник именуваме семантичната / тематичната роля, която се превежда у нас, като се копира английската терминология по въпроса, с Експериенцер или Експериентор. Тръпник като термин е зает от предложение на Александър Теодоров-Балан (Teodorov-Balan 1954), но в неговата теория той именува Пациенс, а не Експериенцер. За еднозначно разграничаване кога става въпрос за семантични роли, те ще бъдат въвеждани с главна буква, за да се маркира, че съответните думи се използват терминологично, например Средство, Цел, Причина, Деятел.

която се съотнася, позволява реализацията на еднозначно разпознаваема конфигурация от семантични роли, една от които в нашия случай се изисква да е налице или се подразбира – тази на Тръпник, тъй като служи като основен ориентационен момент от съдържателна гледна точка за разпознаването на съответната структура като именуваща вътрешно психическо състояние. През последните трийсетина години се натрупа значителна литература по проблемите, свързани с граматиката на конструкциите, като се започне с основополагащите публикации на Чарлз Филмор, Пол Кей и сътрудници (Fillmore 1988; Fillmore et al. 1988). Подходът на граматиката на конструкциите се дефинира от нейните пионери по следния начин: *an explanatory model of grammar [that] will include principles whereby a language can associate semantic and pragmatic interpretation principles with syntactic configurations larger and more complex than those definable by means of single phrase structure rules* (Fillmore et al. 1988: 501).¹

Голдбърг (Goldberg 2003: 220) посочва, че конструкции в смисъла на съчетание на форма и функция има налице на всички равнища на езиковата структура – при морфеми (*от-*, *-ски*, *крънк-*), единични думи (*отшелник*, *баобаб*), сложни думи (*небостъргач*, *международен*), идиоматични словосъчетания (*Х да опъне жартиери*, *чер гологан не се губи*), специфични изреченски конструкции (*Колкото повече му се караш*, *толкова повече не слуша*), стандартни изреченски структури като дитранзитивната или пасива и т.н. Подобно твърдение обаче не взема под внимание очевидното обстоятелство, че някои когнитивни репрезентации се активират *наготово* от лексикона, а други се комбинират *на място* за *съответния случай* чрез деривация в класическия синтактичен и семантичен смисъл². Че тези две възможности не са въпрос на бинарен избор, проличава ясно, ако се вгледаме в тъй нар. *континуум* от структурни форми между лексикона и синтаксиса, както това прави в разгърнат вид Ненонен (Nenonen 2001):

1 *обяснителен граматичен модел, [който] ще включва принципи, с оглед на които даден език ще свързва принципи на семантична и прагматична основа със синтактични конфигурации по-големи и по-сложни в сравнение с тези, дефинирани с помощта на правилата за формиране на единични фразови структури* (прев. мой: М. С.).

2 По-подробно вж. моята серия „Грамматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона.“ (Част I: Основни идеи. *Български език*, no 4 (2006): 81–93; Част II: Глаголи и конструкции. *Български език*, no 1 (2007): 50–62; Част III: Конструкции и речева дейност. *Български език*, no 4 (2007): 59–69).

LEXICON / ЛЕКСИКОН

- MONOMORPHEMIC WORDS --- мономорфемни думи
 - DERIVATIONS --- производни думи
 - INFLECTED FREEZES --- склонени/спрегнати „вкамелости”
 - COMPOUNDS --- словосъчетания
 - NOUN PHRASE IDIOMS --- идиоматизирани групи на съществителното
 - G --- IDIOMATIC ADVERBIALS AND PREDICATIVES --- идиом. адвербиални съчетания и предикативи
 - R --- VERB PHRASE IDIOMS --- идиоматизирани групи на глагола
 - A --- SYNTACTIC FREEZES --- синтактични „вкамелости” (фразеологизми)
 - M --- IDIOM CONSTRUCTIONS --- идиоматични конструкции
 - M --- “MARGINAL SENTENCE TYPES” --- „маргинални типове изречения”
 - A --- SENTENCE CONSTRUCTIONS --- изреченски конструкции
 - R --- FREELY COMBINED SYNTAX --- свободно комбиниран синтаксис
- SYNTAX / СИНТАКСИС

Таблица 1. Таксономия на типовете изрази, които формират интерфейса между лексикон и синтаксис, предложен за фински от Ненонен (Nenonen 2001: 59).

В този контекст предлаганият от нас подход ще бъде не от дума или израз (като част от лексикона) към конструкция, с която се свързва, а от конструкция към възможностите за лексикално запълване на позицията на предикатива в нея с представители на подходящи групи думи от зададен акционален клас (състояния) на тематичен принцип (например за възприятия, емоции, процеси на мислене, оценки и т.н.).

3. ТЕОРИЯ НА СЕМАНТИЧНИТЕ РОЛИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НЕЙНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ

Теорията на семантичните роли или на семантичните падежи е била предложена в края на 60-те години на миналия век от Чарлз Филмор (Fillmore 1968, 1971, 1977) и оттогава се ползва с неувяхваща популярност в рамките на различни граматични и семантични традиции по света. Според предлагания тук подход към тях семантичните роли се определят на атомарна основа само в случаите на непреходни глаголи. Така например в изречението *Подскачам.* (като отговор на въпроса *Какво правиш?*) имаме реализирана една семантична роля – тази на Деятел. В изречението *Болен съм.* (като отговор на въпроса *Как си?*) има изразена една семантична роля – тази на Тръпник. Когато имаме за изразяване повече от един аргумент на даден предикат или предикатив, говорим за конфигурация от семантични роли, доколкото те взаимно се детерминират, за да изразят определено мисловно съдържание. Всяка конфигурация от такива роли може да представлява откъм нейната съдържателна страна база за конструкция, но за целта трябва да бъдат изпълнени допълнителни условия както от синтактична гледна

точка, така и откъм потенциала за лексикалното ѝ запълване. Класически пример за онагледяване на тази специфика е привежданият от Кей (Key 2005: 88) пример с т. нар. конструкция за причинено движение (*caused-motion construction*):

- (1) а. to sneeze
- б. Frank sneezed the tissue off the table. (букв. Франк изкиха салфетката от масата)
- (2) а. Кихам.
- б. Кихам петдесет лева на катаджията, за да не ми състави акт за ПТП.

Кихам е непреходен глагол и в английски, и в български (срв. 1а и 2а), т.е. има подлог с ролята на Деятел. В пример 2а е представена резултативна конструкция, която би могла да бъде преведена като *Като кихам, да направя така, че салфетката да падне от масата* (при буквално тълкуване). В действителност тази конструкция има каузативен характер, доколкото кодира причината, а така също резултативен, тъй като кодира и резултата от глаголното действие *кихам* – падане от масата на обекта на глаголното действие. В пример 2б в замяна е дадена употреба на същия глагол (в буквален превод) в преносно свое значение в българския език за разлика от буквалното и в 1а, и в 1б в английски (тъй като и в двата случая имаме работа с физическото непроизволно действие на кихане). Преносното значение на *кихам* на български изисква реализацията на различна семантико-синтактична рамка, която включва Деятел (*аз*), Средство (*50 лв.*), Реципиент (*катаджия*) и подчинено изречение за Цел (*за да не ми състави акт за ПТП*). Като сравним възможностите в различни езици на номинално едно и също изразно средство (в случая глагола *кихам*), ние изясняваме доколко въпросното средство може да значи различни неща (например въз основа на метафоричен пренос на основното / първичното си значение) и на тази база да ползва различни конструкции със специфична за всяка от тях аргументна рамка и ролева семантична структура (срв. Rahilina et al. 2010: 458).

Що се отнася до начина на прилагане на теорията за семантичните (тематичните) роли, следва да се отбележи, че приемаме Тръпник да е налице и при конструкции от типа на *Студено е*, доколкото не е възможно някому да е студено, ако той не е живо същество и не търпи резултата от излагането на метеорологични условия, които се възприемат като *студено* от топлокръвни същества. Така например *Тук е студено* имплицира, че според изказващия се на всеки, който в момента би се намерил в позицията, именувана деиктично с *тук*, би му станало студено. С други думи, именуваното с помощта на предикатива *студено* вътрешно преживяване се отнася до класа от индивиди, които биха попаднали в сферата на деиктичното *тук*.

В предлаганата студия ще представим основните конструкции, в които са налице (1) Тръпник (по линията на семантично оформление), (2) негова падежна маркировка (в именителен / общ, винителен или дателен падеж) и (3) предикатив за състояние (синтактично формообразуване). Всяка от разглежданите тук конструкции имплицира възможността да се реализира с повече от еднократно запълване на своите основни компоненти при съхранение на своето конструктивноспецифично значение. Това означава, че при различно лексикално запълване на предикатив и / или Тръпник ние ще имаме един и същ по своя характер смисъл: *Студено му е. Топло ми е. Горещо им е. Скучно ти е* и т.н. При всички тях имаме именуване на собствено вътрешно състояние на базата на физическо преживяване или емоция.¹ Както се вижда, в дадената като пример конструкция с дателна клитика, която маркира Тръпника, се реализират определени възможности за група наречия за вътрешни състояния да изразят психически преживявания в позицията на предикатив. Конструктивноспецифично е изискването за използване на клитики. Когато трябва в рамките на същата предикация да изясним за кой Тръпник става въпрос (с оглед на неговата идентификация), в случай че това не става ясно по еднозначен начин от контекста и / или ситуацията, имаме на разположение възможността да удвоим допълнението, както това е в *На Иван му е студено*, или да маркираме контрастен топик, както това е в *На него му е студено*, т.е. дублирането на допълнението не е въпрос на граматически и / или смислов плеоназъм. Че стандартната конструкция е тази с клитиката, проличава от по-голямата контекстна зависимост на изречения без нея, както е при *На Иван е студено* и *На него е студено*, т.е. при топиализиране на дателния подлог и / или при изречения с контрастен фокус, което е невъзможно с клитика – **Му е студено*.

4. ПАДЕЖИ И КЛИТИКИ

В този контекст става подходящо и обяснение, което се отнася до употребата на падежи при формирането на конструкции от интересоващите ни видове. За български се смята, че е език от т. нар. аналитичен тип, тъй като в процеса на историческото си развитие той губи до голяма степен падежната си система (срв. Gerdzhikov 1983). *Остатъци* от нея откриваме при личните и притежателните местоимения най-еднозначно в облика на клитики за винителен и дателен падеж. Както ще видим от

1 Редно е да се отбележи, че дателната клитика може да кодира освен Експериентор / Тръпник още Бенефициент, Реципиент, Облагодетелстван / Ощетен и Адресат (според анализа на Petrova 2006: 49). Между тях не може да се прокара стриктно разграничение, а по-скоро имаме преливане на функциите.

представянето по-долу, падежните маркировки играят съществена роля за оформянето на интересуващите ни конструкции и изпълняват тази роля, която се очаква от падежните окончания в синтетичен език. Съответно ще боравим с падежа като реална категория със собствен принос за диференциацията на съответните семантични роли и начините на тяхното кодиране в синтактичната структура на съответната конструкция. В рамките на последната клитичните комплекси са тези, които формират интерфейса между морфология и синтаксис (каквато и е основната функция на клитиките), а доколкото на падежна основа те се съотнасят и със съответни семантични роли, те изпълняват функцията на координация между морфологично, синтактично и семантично равнище на израз на иманото предвид мисловно съдържание. Връзката между семантична роля, каквато е Тръпникът, и падежната номенклатура би могъл да се скицира по следния начин. Тръпникът намира място в позицията на подлог, когато е в именителен (общ) падеж в личнопредикативна конструкция. Той се реализира във винителен падеж, когато обозначава еквивалент на пасивизация на маркираното с предикатив вътрешно състояние. Субектът се кодира с помощта на дателна клитика, когато именува Тръпник, но не само (както вече стана въпрос; срв. Petrova 2006).

5. ДИСТРИБУЦИЯ НА КОНСТРУКЦИИТЕ С ПРЕДИКАТИВИ ЗА ПСИХИЧЕСКИ СЪСТОЯНИЯ, КОИТО ВКЛЮЧВАТ В СВОЯТА СЕМАНТИЧНА КОНФИГУРАЦИЯ ТРЪПНИК

В предлаганата по-долу номенклатура на конструкции за вътрешни състояния, формирани с помощта на предикатив, включваме и някои техни трансформи на предикатна основа, които могат да се използват за изразяване на същото или близко до него съдържание. По този начин зачекваме проблема в какво се заключават приликите и отликите между конструкциите с предикати и предикативи за вътрешни психически състояния (преживявания).

5.1. Личнопредикативни конструкции със спомагателен глагол и Тръпник или Стимул в именителен падеж като външен аргумент

Личнопредикативните конструкции позволяват две базови конфигурации от семантични роли за тяхната реализация. В първата от тях Тръпникът е този, който заема позицията на подлог в именителен (или общ) падеж. Във втората от тях позицията на външен аргумент-подлог се заема от Стимул, а Тръпникът в такъв случай се превръща в индиректен обект на именуваното от предикатива глаголно състояние, който се експлицира или не според комуникативното намерение на говорещия:

- А. Конструкция със спомагателен глагол *съм* и прилагателно или наречие в (а). В този случай е възможна алтернатива, при която Стимулът е експлициран в позицията на подлог, а Тръпникът, ако се проявява, се реализира като непряко допълнение в (б):
- (а) *Зле съм. Весел съм. Тъжна съм.*
- (б) *Новината е тъжна (за X или за всеки, на когото тя стане известна). Приветствието е възвишено (т.е. се възприема като такова от присъстващата аудитория, към която то е отправено; адресатът се осмисля като Тръпник, доколкото се предполага, че ще преживее отправеното към него приветствие като възвишено или ще отрече наличието на подобна характеристика).*
- Б. Конструкция със страдателно причастие на съответния глагол за преживяване. Част от причастните форми позволяват експликацията на индиректен обект, който именува Причината. Тези, които не позволяват появата на индиректен обект именува ексклузивно резултативно психическо състояние:
- Измъчен съм. Потресен съм (от/заради X). Изтерзан съм. Изтощен съм. Въодушевен съм (от X).*
- В. Конструкция със спомагателен глагол и минало свършено деятелно причастие на съответния глагол за преживяване, която е предикат в перфект (минало неопределено време), но едновременно с това представлява паралел на конструкцията в Б. за сметка на комбинацията на *съм* с причастна форма, маркирането на резултативност на състоянието и възможността за реализация на Причината с помощта на директен или индиректен обект. Вторият аргумент в тази конструкция, когато се експлицира, тематизира характера на преживяването, ако става въпрос за директен обект, или Причината, ако става въпрос за индиректен обект. Тази конструкция може да се интерпретира по два различни начина:
- (а) Когато втори аргумент не е налице, тя може да се тълкува като реализирана с единствен аргумент Тръпник. В случая е възможно също да се поддържа, че имаме двузначност – с липсващ или с изпуснат втори аргумент:
- Много съм изстрадал (от изедници). Малко си преживял.*
- (б) Когато е с два експлицирани аргумента, тя се тълкува като реализирана с преходни глаголи в минало време, например *изстрадам, преживявам*, като при причастните форми на някои глаголи се отваря и позиция за трети аргумент във функцията на Причина:¹

1 Според Марина Джонова (устна комуникация).

Изстрадал съм много беди. Преживял си различни разочарования. Много (несгоди) съм изтърпял от разбойници.

- Г. Конструкция със спомагателния глагол *съм* и предложна номинална група:
На кеф съм. На две / три ракии съм. На върха на щастието съм. Под пара съм. Под (голямо) напрежение съм.
- Д. Конструкция с инхоативни глаголи за обхващане (на целия субект) от състояние и със съществително за психическо състояние в именителен падеж¹, която е алтернативна на конструкции с предикативи от типа на *Страх ме е. Ужасен съм. Гневен съм*:
Обзема ме страх. Обхваща ме ужас. Изпълва ме гняв.
- Е. Конструкция за перцептивен изглед с непреходен глагол и с факултативен Локатив (тук следва да се включва позиция за Наблюдател, който обаче не е задължителен за експлицитна реализация)²:
Нещо тъмнее (в полето). Тъмно (Нещо е тъмно) – тъмнея – тъмнее ми – тъмнее ми се.
- Ж. Конструкция със спомагателен глагол *имам* и съществително плюс предложна фраза или подчинено *да*-изречение, които именуваат обекта на желание или целеполагане:

1 Характерно тук е, че съществителното в им. пад. обикновено се намира *in situ* след глагола, а не се придвижва в позиция пред него, както е характерно за прототипните подлози. Нормалният словоред е *Обзе ме страх*, а не *Страх ме обзе*. При последния случай имаме придвижване с цел да се маркира контрастен топик.

2 Спорен въпрос в езиковедската теория е доколко е подходящо да припознаваме ролята на Наблюдател във функцията му на възприемащ с тази на Тръпник. Апресян (Apresan 1995: 316) и Падучева (Paducheva 1996: 266–270) в свои дискусии посвещават експлицитно място на значението и функциите на Наблюдателя в семантичните презентации на глаголното значение, като не го приравняват с Експериенцера, а го идентифицират като позиция, задаваща перспективата, от която се конструира експлицитната семантична репрезентация, съответстваща на съдържанието на дадено изречение, фраза или дума. Съществено значение на Наблюдателя, осмислян като Перспектива, се отделя и в рамките на когнитивната лингвистика в теориите на Ленърд Талми (Talmy 2000), Роналд Лангакър (Langacker 1997) и Джордж Лейкф (Lakoff 1987). Наблюдателят е този, който проецира своята представа за съдържанието на съответното изречение като експлицитно вътрешно преживяване (= субективна ментална репрезентация).

Подходящо е по този случай да се направи следното разграничение. Разликата между Наблюдател и Възприемащ е по линията на начина на формиране на представа за съответното ментално съдържание. При *Пътеката се виеше между дърветата* е налице Възприемащ, който се придвижва по траекторията на пътеката, тъй както тя се вие между дървета в гора. При *Пътеката се виеше по склона на планината* е налице Наблюдател, който проследява с поглед траекторията на пътеката по склона на планината, но сам не се включва като неин участник на сцената, т.е. е имплицирен само като Перспектива. При някои специални обстоятелства, както ще видим по-долу в примера със *сънувам*, става възможно съчетаването на Наблюдател и Тръпник в лицето на един и същ субект.

Имам нужда от X. Нямам нужда от X. Имам слабост към X. Имам намерение да X.

Сред личнопредикативните конструкции със спомагателния глагол *съм*, в които Тръпникът е маркиран с именителен падеж и е в позицията на подлог в синтактичната структура на съответното изречение, предикативът може да бъде прилагателно, наречие, причастие (страдателно или деятелно) или предложна именна група. Подходящо е да се посочи, че тази конструкция за психическо състояние има регулярно съответствие в облика на конструкцията за навлизане в това състояние с помощта на фазовия глагол *ставам* плюс прилагателно, както това е в *Ставам весел*, *Ставам тъжен* и т.н.

Както вече беше посочено по-горе, в А. е възможна също конфигурация, при която се използва само трето лице ед. или мн. ч. с аргумент със семантичната роля *Стимул*, както е в *Истината е тъжна*. В случая се приема, че *Стимулът* ще бъде възприет като *тъжен* според предизвикването от него чувство от всеки, който се сблъска с него.

Конструкцията А. намира регулярно съответствие в тази с дателен Тръпник (*Весел съм = Весело ми е*; *Тъжен съм = Тъжно ми е*; *Зле съм = Зле ми е* (но *Нека ми е зле* е напълно приемливо); *Щастлив съм = *Щастливо ми е*) за определени видове прилагателни (коментар вж. у Gradinačova 2010).¹ На по-нататъшно изследване подлежи въпросът на какво се дължи възможността да се намира подобно съответствие при едни спрямо други предикативи-наречия, които изразяват емоционално преживяване.

Не е напълно ясно дали в Б. трябва да се включват предикативи от изходни средни глаголи, като *изтощен съм*, *изморен съм*, респективно от *изтощавам се* и *изморявам се*. Андрейчин (Andreychin 1976: 68) поддържа мнението, че при глаголи с историческа възвратна частица, т. нар. средни глаголи, не можем да говорим за изведена страдателна форма на глагола, защото не е налице стандартната активна за същия глагол в същото значение. Някои от предикативите от този тип, като *изтерзан съм*, *измъчен съм*, *изморен съм*, *изтощен съм*, *уплашен съм*, са резултативи, а не чисти състояния (*радостен съм*) (по въпроса вж. също Chakarova 2013).

При В. дистрибуцията във възможностите спрямо Б. е в известен смисъл комплексна и поради тази причина конструкцията е включена тук, въпреки че е предикатна. Ако даден глагол за вътрешно преживяване позволява формиране на страдателно причастие, той може да има форма със свършено деятелно причастие в същото

1 Следва да се посочи, че има два начина да се попита какво е вътрешното състояние на друг човек: *Как си?* и *Какво ти е?*. На първия въпрос може да се отговори алтернативно, например или с *Тъжен съм*, или с *Тъжно ми е*. При втория се предпочита по-скоро *Тъжно ми е* за сметка на *Тъжен съм*.

значение, ако въобще, само при употреба на възвратната форма на съответния глагол (а изходните средни глаголи по правило не позволяват подобно нещо). Така при *потрисам (се)* имаме *Потресен съм (от X)*, а свършено деятелно причастие би могло евентуално да се изведе само след експлицитно въвеждане на възвратност на действието, т.е. *??Потресъл съм се (от X)*. Случаят е интересен, тъй като той предлага ориентация според какви принципи става разпределението между класове глаголи и конструкции, в които те могат да намерят приложение.

В Г. е налице маргинална конструкция, която се запълва най-вече за сметка на фразеологизирани до голяма степен примери и техни възможни вариации. Подобно хибридно положение заема и конструкцията в Е., която е с непреходен глагол и се свързва с конструкции с прилагателното *тъмен* и наречието *тъмно*.

При Д. най-същественото е, че именуваната с помощта на съществително емоция се предполага, че изпълва Тръпника в максимална степен и до краен предел, т.е. го изпълва целия, а не на базата на локативна идентификация в рамките на целостта на телесната му представа за себе си, както е например при *Боли ме коремът*. С други думи има имплицирана представа, че преживяването обхваща изцяло Тръпника. От това описание би следвало да става ясно, че такъв ефект могат да имат силните емоции, както това проличава от приведените по този повод примери.

В Е. е налице конструкция, която в последно време привлича вниманието на изследователите поради специфичното си значение на базата на дативен субект (вж. напр. Gradinarova 2017: 196–206; Zimmerling 2018: 61–64). *Бозата ми тъмнее* например би трябвало да значи, че на изказващия се цветът на бозата му изглежда по-тъмен от обичайното. С оглед на контекста това твърдение може да означава различни неща – например усъмняване в качеството на бозата, на степента на нейната ферментация и евентуално залежаване, без да е продадена и т.н. От значение в случая за нас е, че наречието *тъмно* по линията на своите словообразователни възможности свързва едни с други конструкции по начин, който бихме могли да разглеждаме като стандартен за цяла такава група от наречия – *светло*, *синьо*, *зелено*, *червено* и т.н. за визуален изглед, например *Тапетът ми светлее*. Възможно е също този начин на употреба да се използва и за вкусовата модалност, както това би било с *Виното ми киселее*, но тук ограниченията са по-големи, доколкото налице е конкуренция в облика на конструкция с предикат, както това е в *Яденето ми горчи* или *Бирата ми сладни*. Последната конструкция доминира и при представяне на свързаните тясно с вкусовете възприятия за мирис, като *Вони ми на кисело*, или при преживявания на състояния на собственото тяло, като *Люти ми на очите*.

Ж. представлява конструкция със спомагателния глагол *имам* и съществително във функцията на предикатив плюс предложна фраза или подчинено *да*-изречение, които именуват обекта на желание или целеполагане. Тя досега не е била разглеждана в контекста на обсъжданията за възможностите да се изрази вътрешно състояние с помощта на предикатив, но има своето място сред тях.¹

5.2. Безлични и неопределенолични конструкции

Подлогът в именителен падеж при конструкции с предикатив може да бъде премахнат чрез употребата на първо място на безлични изречения. Като имаме предвид за съпоставка структурата на личнопредикативната конструкция, обсъждана по-горе, налице са пет възможности в това отношение:

- А. Безличнопредикативна конструкция с абстрактно епистемично съществително + *съм* или *става* в определени случаи. Не всички съществителни обаче предлагат възможност за такава алтернация по безпроблемен начин:

Срамота е. → *Става срамота.* *Истина е.* → ??*Става истина.* *Грях е.* → **Става грях.*

- Б. Безличнопредикативна конструкция с наречие + *съм*. Тя се използва за оценка на емоционално състояние или за статус на знание (мислене, мнение или когнитивна оценка):

Весело е. Тъжно е. Срамно е. Страшно е. Известно е. Ясно е. Необяснимо е. Чудно е. Странно е. Възможно е. Непонятно е. Логично е. Чудесно е.

Алтернатива и тук е възможността на въвеждане на инхоативност чрез употреба на глагола *ставам*: *Става весело. Стана тягостно.*

Наличен е вариант с членуване на наречието, което води до неговата субстантивация: *Трудното е, че..., Тъжното е, че...*²

Алтернативно тълкуване на тази конструкция е, че тя кодира личнопредикативно изречение с *че-*, *да-*, *к-*изречение или *дали-*изречение, което изпълнява ролята на Подлог: [*Че Иван е аматьор във футбола*] *е известно на всички.* [*Дали да се жениш или да не се жениш*] *не е ясно.*

1 За повече информация и ориентация за функциите на конструкциите с *имам* вж. Mladenova (2013), но тя не разглежда обсъжданите тук структури *Имам нужда от X* (например за желание или необходимост) и *Имам намерение да X* (например за целеполагане или планиране).

2 Според забележка на Марина Джонова (лична комуникация).

- В. Безличнопредикативна конструкция (безподложни изречения) с причастен предикатив (според Gradinarova 2017: 30) и с Пациенс или Локатив. Алтернативно тя може да се тълкува като конструкция на базата на страдателния или безличен залог (срв. Nitsolova 2008: 234–235):

Мислено е по въпроса. В стаята е подредено.

Хвърляно е сол (при някои преходни глаголи след пасивизация преходният обект остава в изходна позиция; вж. Gradinarova 2017: 120).

- Г. Неопределенолична конструкция, т. нар. субектен имперсонал според Gradinarova (2017: 86–102), който е алтернатива на конструкцията с предикатив от типа на *Масата е сложена* и *По въпроса е мислено*:

Сложиха масата. По въпроса се мисли.

- Д. Конструкции за изпитване на субективна потребност или възможност с лична или безлична употреба (Petrova 2006: 156):

Необходима ми е мотика (лична употреба). *Необходимо ми е да обсъдя предложението ти с мама* (безлична употреба). *Днес ми е невъзможно да ти помогна.*

- Е. Специално място заема конструкцията с безлични глаголи, като основни са *трябва* и *може*. На базата на изразяваната от тях обобщена модалност имаме твърде разнообразни възможности да маркираме нейни аспекти, както това е във:

Необходима ми е помощ. Трябва ми помощ. Не ми е нужна помощ. Не е необходима помощ. Някои от тези конструкции са с предикативи и с дателни форми на Тръпника.

- Ж. Безлична конструкция със спомагателния глагол *има* в трето лице ед. ч. и съществително плюс предложна фраза или подчинено *да*-изречение, които именуват обекта на желание или целеполагане:

Има нужда от X. Няма нужда от X. Има дефицит на X. Има необходимост от X. Има желание за X / да X.

В А. имаме възможността за трансформация *Срамно е* ↔ *Срамота е*, но съвсем не от всяко наречие е налице производно абстрактно съществително (или обратно). Така от *Тъжно е* не можем да изведем **Тъга е* в търсеното значение. Разглежданата конструкция може да контролира подчинени *да*- и / или *че*-изречения: *Да се хаби храна е срамота*. Или *Срамота е, че не пристигнахте само половин час по-рано*. Тя се използва за оценяване по съответен начин на съдържанието на подчиненото изречение и поради тази причина се използва със спомагателен глагол в 3 л. ед. ч. *Истина е* обаче може да бъде съчетана само с *че*-изречение: *Истина е, че Земята е плоска*.

При конструкции от този тип има две особености. Когато става въпрос за емоции, подходяща е конструкцията Б. Когато става въпрос за оценки – било от етична, било от епистемологична гледна точка – по-подходяща е конструкцията А., но и вариант на Б., както е при *Известно е. Ясно е*. Разбира се, възможни са преходни случаи, но те са, както по всичко изглежда, по-скоро изключение. Така например вместо често употребяваното *Скучно е* можем да използваме *Скука е*, и да бъдем разбрани по подходящ начин, но подобни изрази са на практика рядко употребявани, както може да ни убеди справка в интернет.

Специфична особеност на конструкцията Б. и нейната алтернатива с дателна клитика е, че при тях е възможна *непреводимост* в двете посоки на базата на съответното значение на даден предикатив. Така при *мъчно* и *пусто* в конструкция с дателен субект спрямо безлична конструкция се реализират две различни значения: *Мъчно ми е* и *Мъчно е*, *Пусто ми е* и *Пусто е*, т.е. нямаме преминаване от една към друга конструкция при запазване на лексикалното значение на предикатива. В други случаи, както това е при *Вихрено ми е* (*чувствам се вихрено*) и **Вихрено е*, налице е относителна приемливост най-вече по аналогия на конструкцията със субект в дателен падеж за сметка на практическа безсмисленост на алтернативната безлична.

Налице са и други асиметрии, които Джонова (Dzhonova 2021) обсъжда на базата на детайлен анализ на синтактичните и семантичните възможности на два статични предикатива за ментални състояния – *Известно (ми) е* и *Ясно (ми) е*. Феноменологията тук е твърде пъстра и изисква проучване на по-широк фон, тъй като предикативите за вътрешни състояния формират твърде многообразна по своя характер и състав група:

- i. според възможностите да се използват със или без дателна клитика;
- ii. според това дали могат да се употребяват с интегрирана представка *не-* към предикатива;
- iii. според приемливостта на използване с частица за отрицание;
- iv. според способността да контролират *че-*, *да-*, *ли* / *дали* или *к-*изречения или номинализации;
- v. според възможността за включване или не на предложна фраза за обект, цел, причина или средство с предлозите *за* и др. (вж. Dzhonova 2021), както и за Локатив с подходящи предлози; и
- vi. с оглед на това дали в употреба влиза обектна клитика в първо спрямо второ и трето лице.

По този начин се оформя многофакторна матрица с набор от възможности за съчетаване на тези параметри в компонентни структури.¹ Тази матрица може да се приложи към основните тематични класове предикативи, които се използват в двете конструкции (със или без дателна клитика): за физически състояния (3), за емоции (4), за ментални състояния (5) и за оценки (6):

- (3) Топло ми е. – Топло е.
- (4) Весело ми е. – Весело е.
- (5) Известно ми е. – Известно е.
- (6) Добре ми е. – Добре е.

С оглед на посочената обща рамка от параметри, които могат да се манипулират при формирането на образци от двете конструкции, виждаме, че някои съчетания се изключват по категоричен начин, като **Тук (ми) е известно*. Други се намират за по-малко или повече (не)приемливи, *??Тук (ми) е сигурно*, а трети се смятат за нормални от всички носители на езика, като *Тук (ми) е студено* или *Тук (ми) е добре*. Някои видове оценка, например, позволяват твърде широки възможности за съчетаемост, както това е при *удобно* в (7). Други налагат рестрикции в това отношение, както това е за епистемичния предикатив *логично* в (8):

- (7) Удобно (ми) е. – Неудобно (ми) е. – Не (ми) е удобно. – Не (ми) е неудобно.
- (8) Логично е. – ??Нелогично (ми) е.² – Не е логично. – Не е нелогично.

1 Това е така, тъй като всяка от тях се оценява на базата на двоичен избор – *приемливо* – *неприемливо*, при което за *неприемливи* се смятат не само отбелязаните със звездичка, но и с една или две въпросителни, доколкото въпросителните маркират градацията на *неприемливост* с оглед на книжовната норма. При комуникация голямата част от *неприемливите* според тази норма съчетания подлежат на тълкуване, дори и да изискват преформулиране, за да бъдат изказани по напълно приемлив начин. Това разминаване, доколкото е закономерно и широко разпространено при разглежданите две конструкции (със или без дателна клитика), представлява само по себе си впечатляващ случай, който илюстрира възможностите за вариране извън еднозначно допустимото в книжовната норма.

2 По повод на статуса на *Нелогично* е спрямо *Не е логично*, разграничението върви по линията на възможността *нелогично* да се употребява адвербиално, като в *Мисля нелогично* и като определение в *нелогично мислене*, докато отрицанието на *логично* в позицията на предикатив е с помощта на отрицателната частица *не*. В актуалната употреба по тази линия констатираме смесване за сметка на неразграничаването на адвербиална и предикативна функция. *Неудобно* в замяна е приемливо и като определение в *неудобно място*, и като предикатив в *Тук е неудобно*.

Ако сравним *удобно* в (7) с *логично* в (8), се оказва с оглед на възможностите да се използват параметрите i.-iii., че напълно приемливи за първия предикатив са всички 8 алтернативи, докато за втория те се ограничават до три.

Асиметриите от подобен тип подлежат на по-нататъшно изследване и анализ. Така например не е възможно да се формират образци на конструкцията с дателна клитика с **Излишно ми е*, **Сигурно ми е*, **Възможно ми е*, **Опасно ми е*.¹ От посочените само *Несигурно ми е* и *Невъзможно ми е* са приемливи за сметка на **Неизлишно ми е* и **Неопасно ми е*. В замяна с наглед твърде близкото по значение *възможно* приемливи са всички 8 трансформации, каквито са налице в пример (7) по-горе. При *достатъчно* неприемливо при същите условия като че ли е само **Недостатъчно ми е*. При *поносимо* в замяна имаме проблем с **Поносимо ми е* и **Не ми е поносимо* за сметка на останалите форми, като приемливо е и двойно отрицателното *Не ми е не поносимо*. При *вероятно* единствено *??Невероятно ми е* има минимална степен на приемливост; всички други форми с дателна клитика са блокирани.² При съпоставка между *Добре ми е* спрямо *Добре е* констатираме промяна на значението на предикатива; същото се отнася за корелативните *Зле ми е* спрямо *Зле е*. В случая с *добре* и *зле* не изглежда приемлива тяхна отрицателна форма, т.е. *незле* и *недобре*.³ Когато обсъждаме възможностите в това отношение, ние изследваме особеностите на интерфейса на дадена конструкция с класа от думи, които могат да заемат позицията на предикатив в нея, до равнището на конкретно лексикално запълване.

Що се отнася до конструкцията Е., подходящо е да се отбележи връзката, която се прави с помощта на *може* и *трябва* за разпознаване и разграничаване по линията на деонтичната (какво *трябва* да бъде) и епистемичната (какво *може* да бъде) модалност в семантиката и прагматиката. Те кодират в езиковоспецифичен вид основни модални отношения, тъй както те се разпознават в съвременната логика, философия и езикознание.

Конструкциите В., Г., Д., и Ж. представляват частни или преходни случаи от личнопредикативни към безлично- или неопределенолични предикативни структури, които сочат, че противопоставянето на лични спрямо безлични конструкции

1 По-горе вече беше споменато, че *Тук ми е сигурно* се смята за приемливо от някои носители на езика, но това не се отнася до *Сигурно ми е* по начина, по който се тълкува *Удобно ми е*.

2 Заслужава да се изтъкне, че за по-младите носители на езика степента на приемливост на спорните случаи се разширява.

3 Може да се спори коя от двете словоформи има по-добри шансове за минимална приемливост при включване в съответната конструкция – дали *??Незле ми е* или *??Недобре ми е*. Във функцията им на обстоятелства обаче те изглеждат по-приемливо: *Чувствам се незле* и *Чувствам се недобре*.

представява само някакво първо приближение при опитите за класификация на синтактичните структури при изразяване на обобщената категория *субективност* с оглед на възможностите за проява на категорията *лице* на изреченско равнище.

5.3. Конструкции с винителна клитика

В наличната литература, разглеждаща конструкции с Тръпник, се посочва, че такива, при които той се маркира във винителен падеж, са малобройни в съпоставка с тези в дателен падеж. Най-съществена в това отношение е разликата във възможностите да се формират конструкции с винителен падеж на базата на предикативи. Практически единствената алтернатива в това отношение се оказва тази, която е дадена във В.; другите приведени за съпоставка конструкции са с предикати:

- А. Конструкция с третоличен глагол с клитика във винителен субект за амбиентно вътрешно състояние:

Мързи ме. Тресе ме.

- Б. Конструкция с финитен глагол, който контролира винителен падеж на Тръпника, и подлог в Локатив:

Боли ме главата. Тук ме боли. Боли ме навсякъде. Сърби ме цялото тяло. Смъди ме. Щипе ме.

- В. Конструкция с винителна клитика и безлична предикативна дума съществително (вж. Ivanova 2018: 18 за степени на приемливост при употреба):

Страх ме е. Срам ме е. Жал ме е. Гъдел ме е. Гнус ме е. Не ме е еня.

- Г. Конструкция с инхоативни глаголи или причастия с винителна клитика:

Досрамява ме. Досрамяло ме е. Дострашава ме. Дострашало ме е.

При А. имаме случай на предикат с *ограничена отговорност*, което го доближава до функцията на предикатив. Е ли това финитен глагол, след като не се мени по лице и число, а информацията в това отношение се кодира от винителната клитика (например *Тресе ги*)? Случаят представлява интерес и от семантична гледна точка, тъй като при него констатираме наличието на субект-Тръпник, който е маркиран с винителен падеж и е обект на амбиентно психическо или физиологическо състояние, което се именува от глагола.

Конструкцията в Б. е специализирана с оглед на възможните локализации на мястото на съответното усещане, физиологическа реакция или възприятие в *представата за тялото (body image)*. Изрично заслужава да се отбележи колко важна

е тази конструкция за създаване с езикови средства на представа за характера на собственото телесно възплъщение и неговото преживяване от страна на субекта.

Конструкцията В. е единствената с предикатив и при това се характеризира с твърде ограничена възможност да се съчетава с различни съществителни, които именува вътрешни психически състояния. При тази конструкция характерното е, че преживяването, именувано със съществително име в именителен падеж, отпраща на първо място към емоция, например *страх*¹. Тръпникът в нея се осмисля като неин директен обект, а Стимулът (или Причината) е в позицията на индиректен обект, например *Страх ме е от кърлежи*. Възможностите за формиране на образци от тази конструкция обаче са ограничени. *Жал ме е* например е налице, но се среща относително рядко в употреба, както това е в *Жал ме е да го зарежа*, *Жал ме е за нея* или по-старото *Жална горо, жал ме е за тебе*.

Следва също да се отбележи, че конструкцията В. се употребява в конкуренция с тази с датив – *Жал ми е за теб*. Очевидно тук се сблъскваме с граничен случай на смесване на две относително редки конструкции с предикатив-съществително и клитика във винителен или дателен падеж, като втората е предпочитана. Алтернация между тях е налице и при *Мъка ми / ме е за теб*, но *Страх ме е за теб* и *Срам ме е от теб* са възможни само с винителна клитика.

Има конструкции с предикативи, които се конкурират директно с тези с предикати, както е случаят с Г. спрямо В., като разграничението е по линията на инхоативност / начинателност спрямо перфективност / резултативност, както е в *Досрамява ме спрямо Срам ме е*.

5.4. Конструкции с дателна клитика

Конструкцията с дателна клитика са доминиращите с оглед на възможностите за представяне на Тръпника в косвен падеж при ориентация да се елиминира позицията на подлог в именителен. Неслучайно при това положение на тях се обръща основно внимание:

- А. Конструкция, образувана с безличнопредикативна дума (наречие или съществително) за възприятие (интероцепция), физиологическо или емоционално състояние:

1 В определен смисъл може да се твърди, че съществителното в тази позиция представлява съдържателен еквивалент на подлог, доколкото при инхоатив със същото съдържание имаме *Обзема ме страх*, в който случай *страх* се реализира като подлог в съответното изречение.

Мъчно ми е. Жал ми е. Криво ми е. Добре ми е. Зле ми е. Студено ми е. Тежко ми е (на стомаха). Лошо ми е. Самотно ми е. Чоглаво ми е. Криво ми е.

Б. Конструкция с производни инхоативни глаголи:

Прилошава ми (спрямо Лошо ми е). Докривява ми. Призлява ми.

В. Конструкция с наречия или безлични глаголи за знание, мнение или умозаклучение:

Известно ми е, че X. Ясно ми е, че X. Струва ми се, че X. Вярва ми се, че X.

Конструкцията А. е класическата за обсъждания тип с предикатив и субект в дателен падеж, изразен с клитика. Тя е широко застъпена и често използвана. Характерни за нея са лексикалноспецифични ограничения във възможностите за употребата ѝ, както проличава от сравнението на *Безразлично ми е* с **Безразсъдно ми е*. Подлежи на допълнително изследване кои наречия за емоционално-афективни състояния могат да заемат позицията на предикативи и кои могат да влизат в структурата на изречението като обстоятелства за начин, както това е в *Христо безразсъдно ми е причинил всички тези страдания*.

Характерен за конструкцията В. е нейният хибриден характер – на равни начала се използват наречия с предикативна функция и безлични глаголи. При тип В. се изразява знание, мнение или умозаклучение, като се изхожда от информация, формулирана с подчинено *че*-изречение. Тази конструкция също е широко застъпена и съществено допълва палитрата от предикации, които могат да се отнесат към дателен субект.

В представената тук селекция е включена и конструкцията Б., която е с предикат, но е производна директно на базата на тази от А., както се вижда от невъзможността на **Лошава ми*, или **Лошее ми*, т.е. инхоативният глагол се извежда направо от съответна безличнопредикативна дума.

Благодарение на този тип конструкции се формира до голяма степен интуитивната представа за доминирането на дателния падеж за изразяване на субект-Тръпник. Следва да се изтъкне и обстоятелството, че възможностите за използване на конструкции с предикативи са по-малки в съпоставка с тези с предикати, както проличава при директно сравнение в това отношение:

Г. Конструкция с глаголи за желание или потребност:

Иска ми се. Танцува ми се. Пее ми се. Рита ми се футбол.

Д. Конструкция с глаголи за привидно или илюзорно възприятие на обект от външния свят:

Причува ми се Х. Привижда ми се Х. Присторва ми се, че Х.

- Е. Конструкция за вътрешно физиологическо състояние и / или свързана с него нужда с възвратна клитика *се*:¹

Гади ми се. Повръща ми се. Вие ми се свят. Повдига ми се.

- Ж. Конструкции с глаголи за перцептивен изглед в няколко вариации – с *ми*, с *ми се*, с *ми се* + Локатив:

Нещо ми свети. Нещо ми се белее. Нещо ми се мярна в гората.

- З. Конструкции с възвратни глаголи за междуличностно взаимодействие, които контролират непряк обект *Тръпник*, при които може да има дублиране на допълнението:

Явявам му се насън на някого. Появявам му се като видение на някого.

6. ПРОДУКТИВНОСТ: ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И КОНСТРУКЦИИ

Дотук обсъдихме конструкции, които са в активна употреба и позволяват разширяването на инвентара си за сметка на нови думи в ролята на предикати и предикативни думи, намиращи реализация в тази функция в съответното изречение. Налице са също и специфични изрази на психически състояния, които доближават или имат статуса на фразеологизми:

- (9) Не се дишам с някого. Не се водя по чужд акъл. Все ми е едно. Вие ми се свят.

При сравнение проличават някои от условията за разграничаване между конструкции и фразеологизми. На първо място това се отнася до възможностите за подмяна на думи в интересувашата ни фраза. Доколкото това не е приемливо, очевидно имаме пред себе си фразеологизъм. Така например *Все ми е две* е безсмислено (освен като каламбур, който отправя към каноничния фразеологизъм). *Вие ми се свят* изглежда на пръв поглед да е съпоставимо с *Боли ме главата*, но *свят* не е заменимо с никакво друго съществително за разлика от *главата*, която може да бъде заменена с различни имена, които именуваат локализации на болка в рамките на тялото или главата на

¹ Анонимен рецензент обръща внимание в свой коментар, че тук може да се направи допълнително разграничение между конструкциите, които изискват подлог, като *Вие ми се свят* (при неприемливо **Вие ми се*), за сметка на *Гади ми се*, където такава позиция не може да се открие. А има и случаи, при които подлогът може да бъде изпуснат като генеричен или тъй като се подразбира от контекста, например *Пие ми се (нещо, вода, бира)*. Ние няма да навлизаме в подробности по тази линия, тъй като конструкциите с предикати се привеждат само с оглед на съпоставка с тези с предикативи.

човека. Единствената алтернатива на *Вие ми се свят* е *Вие ми се главата*, която обаче става възможна на базата на утвърдения фразеологизъм и стъпва на излишество, доколкото единствената локализация на *виенето на свят* може да бъде главата, т.е. изцяло експлицирана форма на тази алтернатива би било *Вие ми се свят в главата*.

Конструкциите могат да бъдат продуктивни в различна степен. Така например *Х ми е* изглежда като конструкция, която клони към експанзия за сметка на разширяване на броя на предикативите, които могат да влизат в нея (коментар на разпространението ѝ в Интернет пространството вж. Ivanova & Zimmerling 2019). *Тъжно ми е*, *скучно ми е*, *весело ми е* и т.н. са изключително популярни като съдържание и начин на израз. Възможни са различни метафорични употреби като *Сиво ми е* вместо *Скучно ми е*. Само че тук продуктивността на базата на име на цвят е твърде ограничена. **Синьо ми е*, **Червено ми е* и т.н. са аномални, т.е. ако ги употреба, не е ясно какво искам да кажа. Вярно е, че налице е изразът *Черно ми е пред очите*, но това не е конструкция, а фразеологизъм. При него не е възможно нито да се замени *черно* с друг цвят, нито да се премахне или предложи алтернатива на *пред очите*. Наглед тук е възможна някаква, макар и ограничена, вариация, например при израз като *Черно ми е на душата*, но тълкуването е на базата на отпратката към оригиналния фразеологизъм, който е ярко разпознаваем. **Черно ми е на сърцето* вече е аномално.

Обратната страна на медала е, че в българското езиково съзнание възможността за използване на конструкции с клитични комплекси на базата на винителни и дателни кратки местоимения се е наложила до такава степен, че дори са налице присмехулни каламбури на тази основа, каквото е фрапиращо неграматичното, разговорно произнасяно **Слаб им ги е вратарят* като пародия на дискурсивните практики на футболните запалнянковци.

7. ЛЕКСИКАЛНО ЗНАЧЕНИЕ, СЛОВООБРАЗУВАНЕ И ВРЪЗКИ МЕЖДУ КОНСТРУКЦИИ С ПРЕДИКАТИ И ПРЕДИКАТИВИ

Добре известно е, че всяка конструкция се характеризира с помощта на група предикати и / или предикативи, с които тя може да бъде употребена. Това е една от популярните теми в обсъжданите тук изследвания, защото нееднократно е отбелязвано, че дадена конструкция, например дателната с предикатив от типа на *Студено ми е*, може да бъде използвана с предикативи, за които всички носители на езика са съгласни, че са нормативни, такива, които се смятат само от част от носителите на езика за приемливи, като *Възторжено ми е*, за да се стигне до такива, които предизвикват недоумение, като *Червено ми е*.

Възможно е да се подредят вериги от взаимно извеждани една от друга конструкции, които стъпват на идентичността на изходното лексикално значение на предиката:

- (10) Възторгвам – *Възторгвам аудиторията с лирическите си импровизации.*
- (11) Възторгвам се – *Възторгвам се на новия поетически сборник на Еньо Дрангов.*
- (12) Възторжен съм – *?Възторжен съм за бъдещето на поезията в Европа.*
- (13) Възторжено ми е – *?Възторжено ми е / става, когато слушам нова поезия на даровити млади автори.*

Не всички форми на глагола *възторгвам* могат да бъдат използвани еднакво приемливо в алтернативни конструкции, както това се вижда от (12) и (13). Съществено е да се отбележат двете страни на медала в този случай. От една страна, не всички производни форми на дадена дума могат в еднаква степен да се комбинират с инвентар от конструкции. От друга страна, носителите на български език, които биха счели (12) и (13) за неприемливи, биха разбрали по еднозначен начин комуникативното намерение на изказващия се. Това е така, защото механизмът на пренос по аналогия сам за себе си е прозрачен.

8. ТЕМАТИЧНИ КЛАСОВЕ ПРЕДИКАТИ И ПРЕДИКАТИВИ

Тематичната класификация на предикатите и предикативите в конструкции с Тръпник представлява един от най-трудните за осмисляне аспекти на изследваната проблематика. Такава класификация се прави в много от случаите чрез изреждане на най-впечатляващите групи, както това е за глаголи, причастия, наречия, прилагателни и съществителни за психически състояния – такива за *движение, реч, воля, възприятие, знание, мнение / оценка, физическо въздействие* и т.н. Следователно подобна класификация подлежи на анализ и уточняване от гледна точка на това колко такива класове е подходящо да бъдат диференцирани предвид наличните данни за тяхно разграничаване в българския език. Възможностите за диференциация и припознаване стъпват на три различни по своя характер критерия, които опират до:

- i. правдоподобие с оглед на знанията ни за характера и начините на протичане на психическите процеси при човека;
- ii. осмисляне на характера на *наивната картина на света*, кодирана в българския език (евентуално в съпоставка с руски и / или английски), включително и с оглед на начините на протичане на психическите процеси и състояния;

- iii. натрупана езиковедска традиция на описание на езиковоспецифичния начин на кодиране на психическите преживявания, която се приема за меродавна (например българската спрямо руската спрямо англосаксонската аналитична традиция, която днес е доминантна).

Стратегията на разпознаване според тематичен клас може да протича дедуктивно според критериите i.-iii. Тя може да бъде реализирана и на индуктивна база, при което сортирането по класове стъпва на припознаване според семантично сходство – например предикативи за удобство или трудност на изпълнението в класификацията на Цимерлинг (Zimmerling 2018: 59–60).

По отношение на т. ii-iii. специално трябва да се изтъкне рискът от деформации в начина на представяне на характера на проблема с оглед на възприемането на една или друга ориентация, която имплицира пренос от другоезична наивна картина на света и друга езиковедска традиция. Доколкото това е реално предизвикателство, ще се убедим при тълкуване не само на тематичната, но и на акционалната класификация на глаголното значение, като започнем с предложената от Вендлер (Vendler 1967), особено що се отнася до класовете глаголи, идентифицирани от него като *achievements* и *accomplishments* (тълкуванията им на руски и на български ще бъдат дадени при обсъждането на особеностите на акционалните класификации).

На този фон като че ли по-лесно се оказва да се правят тематични класификации според съчетаемостта с дадена конкретна конструкция, а не за всички възможни конструкции, при които имаме налице Тръпник и които именуват психически състояния. Както посочва Джонова (Dzhonova 2003: 27, 34–35), що се отнася до основните класове предикативи с винителна и дателна клитика, тяхното тематично разпределение в основни линии е следното:

- ментални: ясно (ми) е, известно (ми) е, интересно (ми) е, любопитно (ми) е, безразлично (ми) е;
- за физическо състояние и сетивно възприятие: топло, горещо, студено, светло, тъмно, лошо, добре, хубаво, зле, задушно, удобно, неудобно, приятно, неприятно, вкусно (ми) е, люто ми е;
- за емоционално състояние: мъчно, трудно, весело, тъжно, приятно, неприятно, забавно, смешно, странно, противно, гадно, мило, досадно (ми) е, драго, криво ми е;
- за желание: пие ми се, яде ми се, свири ми се, ще ми се.

Апресян, когато класифицира на тематичен принцип глаголите за състояние, разпознава следните тематични групи: физически (*видеть*), физиологически (*болен*), ментални (*знать*), волеви (*хотеть*), емоционални (*боятся*), материални (*нуждаться*) и социални (*женат, замужем*) (Апресян 2009: 38). В обратна посока – от тематични към акционални класове – Ляшевская и Падучева (Lyashevskaya & Paducheva 2011: 25) разграничават сред глаголите за емоции такива за събитие, чувство, отношение, състояние и свойство (според начина, по който те ги разпознават).

Коева (Коева 2019) също предлага тематична класификация на глаголи и техни производни на по-широк фон – за вътрешни психически преживявания, този път с оглед на възможностите им да приемат компленти във вид на подчинени изречения, малки изречения, номинализации и малки релативи. За своите цели тя използва тематична (семантична) класификация на предикатите, която стъпва на тази Майкъл Нунън (Noonan 2007). Коева разграничава общо 12 такива семантични класа, които се свързват с компленти (Коева 2019: 59), т.е. ориентационният момент за членимост и съпоставимост на класовете е с оглед на тяхната съчетаемост с различни видове компленти. Най-същественото в случая е, че разпределението е с оглед на семантичното покритие на съответните компленти, например компленти, изразяващи предаваната информация (за глаголи като *казвам* или *съобщавам*). Сред тях намират място класове предикативи, които се класифицират като предикативи за емоционална реакция или оценка с Експериенцер / Тръпник пряко (*яд ме е*) или непряко (*любопитно ми е*) допълнение, както и предикативи за обща оценка (*важно е*). Всички те имат съпоставима функционалност, що се отнася до възможностите да присъединяват компленти в облика на *че*-изречение, косвен въпрос или *да*-изречение, което се редува с именна група (Коева 2019: 63).

9. АКЦИОНАЛНИ (ВЕНДЛЕРОВСКИ) КЛАСОВЕ ГЛАГОЛИ И ПОНЯТИЕТО ЗА СЪСТОЯНИЕ, ПРИЛОЖЕНО КЪМ ПСИХИЧЕСКИТЕ ПРЕЖИВЯВАНИЯ

Според оригиналната идея на Вендлер, акционалните класове глаголи се дефинират с оглед на различните времеви схеми (*time schemata*), които те имплицират. В първоначалната му схема разпределението изглежда по следния начин:

1. Като дейност (*activity*) се припознават: *тичам, ходя, плувам, блъскам* или *тегля* (нещо);
2. Като осъществяване (*accomplishment*) се тълкуват: *рисувам картина, правя стол, построявам къща, написвам или прочитам роман, изнасям проповед*,

- провеждам или посещавам занятие в клас, изигравам партия шах, пораствам, възстановявам се от болест, подготвям се за нещо и т.н.;*
3. Като постижение (*achievement*) се идентифицират: *разпознавам, осъзнавам, забелязвам и идентифицирам нещо, губя или намирам обект, достигам до връх, печеля състезание, пресичам граница, започвам, спирам и отново започвам нещо, раждам се, умирам и т.н.;*
 4. Като състояние / статив се разглеждат: *имам, притежавам, искам нещо, харесвам, не харесвам, обичам, мразя, ръководя, упражнявам контрол върху някого или нещо, зная нещо или вярвам в нещо (Vendler 1967: 107–108).*

Както се вижда, в тази класификация са налице проблеми както с начина на именуване на класовете, така и с оглед на това кои глаголи в коя група се включват. Особеното в нея, което никой от коментаторите ѝ, доколкото ми е известно, не е изтъквал специално, е, че става въпрос за номенклатура, основно ориентирана спрямо проявите на човешко поведение и потенциал за преживявания, тъй както те могат да се разгръщат във времето. Също така припознаването на *осъществявания* и *постижения* зависи от начина им на формулировка на английски, което разграничение е проблематично да бъде предадено по адекватен начин в български превод. При всички положения обаче най-същественото в случая с тази класификация е, че тя прави силно впечатление и на философи, и езиковеди. Идеята е подета и нейни модификации и алтернативи се предлагат до ден днешен. В англоезичната традиция във версия, представена от Левин (Levin 2000: 414) и допълнена от Маккун и Ратклиф (McKoon & Radcliff 2003), четворното разпределение изглежда по следния начин с оглед на имплицираната сложност на вътрешната структура на глаголното значение:

- (а) състоянието (*state*) е тип предикат, който именува свойствата на статични обстоятелства, например както е при *съм тъжен, съм изплашен* и т.н. (тъй както можем да вербализираме собствени психически състояния с помощта на предикатни структури);
- (б) процесът / дейността (*activity*) е тип предикат, именуващ динамично събитие, по време на което липсва промяна в характера на състоянието или процеса, в който дадения обект се намира, както това е например при *нея, виждам* или *тичам* (*to run, walk, push, pull, swim*);
- (в) промяната (*accomplishment*) представлява тип предикат, който представя промяна на състояние или на динамични обстоятелства, както това е при *чуля* или *умирам*;

- (г) постижението (*achievement*) е тип предикат, който притежава каузативна семантика, т. е. имплицира причинно-следствени връзки, както това е при убивам (*правя така (= ставам причина) някой да умре*) (McKoon & Radcliff 2003: 494).

Апресян (Апресян 2009) предлага за руски най-систематичната и подробно разработена акционална класификация от 15 главни (надредни) класа вместо класическите четири по акционална линия и поради тази причина ще я представим в по-обстояен вид с оглед на възможностите, които тя предлага:

1. действия (*атаковать, идти, писать, рубить*);
2. дейности (*воевать, воспитывать, преподавать, торговать*);
3. занятия (*гулять, играть, отдыхать, читать* [без дополнения]);
4. поведения (*баловаться, капризничать, скандалить, шалить*);
5. въздействия (*Река вымыла глубокое русло, Солнце прогревает воздух до 20 градусов, Дожди размывают железнодорожное полотно*);
6. процеси (*выздоровливать, кипеть, расти, сокращаться*);
7. прояви (*блестеть, звенеть, вонять, горчить, жечься*);
8. събития (*встречать* [случайное], *находить, происходить, случаться*);
9. положения в пространството (*висеть, лежать, сидеть, стоять, опираться*);
10. локализации (*быть*², *завалаться, находиться, оказываться*);
11. състояния (*знать, радоваться, хотеть, чувствовать*);
12. свойства (*витья* [о волосах], *заикаться, картавить, тонуть* [*Железо тонет в воде*]);
13. способности (*владеть шпагой, говорить по-русски, ездить верхом, ходить* [*Ребенок уже ходит*]);
14. параметри (*весить, вмещать, длиться, достигать, насчитывать*);
15. съществування (*бывать, водиться, существовать, появляться*),
16. отношения (*включать*², *равняться, содержать*);
17. интерпретации (*грешить, клеветать, ошибаться, подводить* [*Вы подводите коллектив*]).

Както се вижда от приложения списък, разграничени са не 15, както е обявено преди тяхното изреждане (*нак там*), а 17 класа глаголи. Би трябвало да е очевидно, че при противопоставяне спрямо още три друга класа глаголи (както е при Вендлер), тези за състояния ще изглеждат по един начин в сравнение със ситуацията, при която

се съотнасят с други шестнайсет. Сам Апресян (Apresjan 2009: 37) при това посочва под линия на същата страница, че по различни причини в споменатия списък не са включени някои важни класове глаголи, като т.нар. *метаезикови* глаголи, напр. *значить, называть, обозначать, означать* и т. н., които именуваат различни отношения между събития, и по-специално тези за временни и причинно-следствени отношения, ср. *предшествовать, следовать, вызывать* (*Угольная пыль вызывает интоксикацию организма*), *определять* (*Своевременное начало определяет успех дела*) и др.

Но и с това не се изчерпва проблемът с начина на диференциация между различни класове глаголи въобще и в частност на думите, които именуваат състояния в таксономията на Апресян, където те фигурират под № 11. Той изтъква в тази връзка, че разграничените от него на тематичен и акционален принцип класове могат да се пресичат едни с други, така че границите между тях, тъй както бяха начертани, се размиват:

- Като класически състояния могат да се тълкуват менталните (*знать, считать*);
- Волевите и особено емоционалните състояния (*бояться, грустить, радоваться, сердиться, стесняться, удивляться*) са на крачка по-близо до процесите и това намира проява в следните техни свойства:
 - За разлика от менталните стативи и подобно на процесите, те могат да означават актуално протичащо състояние с глагол в несвършен вид; срв. *Посмотри, как ребенок боится (радуется)*;
 - За тях са възможни тези типове производни глаголи, които са налице за процесите, например делимитативи; срв. *погрустить, поудивляться* (като *поболеть, поспать*), при неприемливост (в същото значение) на **познать, *попонимать, *посчитать*;
 - В контекста на емоционалните състояния инхоативните глаголи запазват своето стандартно значение, както това е при съчетаване с названия на процеси; срв. *Он начинает бояться (сердиться) както Он начинает согреваться (замерзать), Дрова начинают гореть, Костер начинает гаснуть*. В замяна инхоативни глаголи в съчетание в ментален статив са или невъзможни (срв. неправилността на **Я начинаю знать, что заболелю*), или претърпяват семантична модификация в определена посока: фразите от типа *Я начинаю думать, что все не так просто* притежават не собствено инхоативно, а перфективно значение (Apresjan 2009: 39).

Състоянията са преимуществено двуактантни, т.е. контролират два аргумента, на които се приписват подходящи семантични роли с оглед на характера на съответното състояние. При физическите възприятия (*видеть, слышать, чуют, осязат*) вторият актант именува възприемания Обект или Ситуация. При някои ментални и волеви състояния (*считать, хотеть, чувствовать*) вторият актант значи Съдържанието на състоянието, а при емоционалните състояния (*боятся, гордятся, завидовать, обижаться, радоваться, стыдиться*) – тяхната Причина (Аргесян 2009: 55).

Падучева (Paducheva 2009b: 38), от своя страна, е на мнението, че тематичната и категориалната (акционалната) класификация са независими една от друга. Менталните глаголи, например, могат да маркират състояния (*знать*), дейности (*размышлять*), *совершения*¹ (*решать – решить*) и достижения (*подумать, что*), а състоянията могат да бъдат ментални, физиологически, перцептивни, емоционални и т.н. В друга своя статия тя посочва като обобщаваща категория стативите (*states*), сред които разграничава свойства и съотношения (*весить, существовать, зависеть*), устойчиви състояния (*презирать*), временни състояния (*бредить*) (Падучева 2009a: 8).

Подходът на Селивърстова (Seliverstova 1982) стъпва на възможностите за съпоставка и разграничаване на състоянията от другите акционални класове глаголи по шест параметрични признака:

- 1) Състоянията, за разлика от действията и процесите, лежат непосредствено на оста на времето. Затова състоянията са налице във всяка точка от онези отрязъци от време, с които те се съотнасят. Така изречението *Все утро он был раздражен* ни представя ситуация, при която референтното *раздражение* е било налице през цялата сутрин;
- 2) Състоянието заема именно отрязък от време;
- 3) Състоянията траят, *стоят*, а не протичат и не могат да се променят във времето;

¹ На български не е лесно да се намери подходящ превод на руското *совершения*. Още повече че тази дума в случая се използва терминологично като рускоезично съответствие на Вендлеровото *accomplishments*. Ситуацията още повече се усложнява от това, че сред *совершения*-та в тълкуването на Падучева различаваме следните техни подвидове: действия – с натрупване на ефект, конативи и неагентивни пределни процеси, като сред тях намираме и въздействия (включително такива с казуален характер между сили в природата: *Река разрушила набережную*) (Paducheva 2009a: 38). Като съответствие на *accomplishments* и *совершения* за така именуванния клас глаголи тук използваме *осъществявания*.

Селивърстова (Seliverstova 1982: 106), от своя страна, тълкува *accomplishments* като *исполнения* (*изпълнения*).

- 4) Субектът на състоянието (X) не само не е агентивен, но представлява *страдателен* субект;
- 5) Предикатите за състояние са ориентирани спрямо субекта на състоянието;
- 6) Състоянията не само заемат определени отрязъци от време, но и не могат да се абстрахират от тях, т.е. не могат да образуват клас еднородни състояния. Те обаче могат да заемат такъв отрязък от време, който представлява клас от временни отрязъци (Seliverstova 1982: 121–124).

Най-съществено е твърдението в 4), в което се въвежда понятието за *страдателен субект*. Представяват интерес с предложените признаци 5) и 6): първият от тях – като диагностичен признак, а вторият с оглед на спецификата във възможностите за абстракция, характерни за този клас от глаголи в езици като български, руски или английски. Особеното при 1) е имплицираното твърдение, че състоянията представляват непосредствена даденост с оглед на тъканта на преживяваното чувство, а не подлежат на операции и манипулации на по-висока когнитивна основа (както това е при когнитивните операции). Тезата в 3) обаче е по-проблематична, най-малкото защото стъпва на метафора, която не е много ясна откъм своето актуално запълване – докато траенето е във времето, *стоенето* е в пространството – и приравняването им подлежи на изясняване откъм своята референтна стойност.

При съпоставка между различни предложения по въпроса проличава, че сред авторите от различни езиковедски традиции има съществени разминавания, що се отнася до това що е състояние и по какъв начин то се съотнася с другите разграничавани в дадена таксономия акционални класове глаголи и техни производни. Това като че ли най-вече се отнася до тези, които именуват психологически *състояния*. Зализняк (Zaliznjak 1992: 7) посочва, че *вътрешните състояния* (*внутренние состояния* – *inner states*) включват предикатите за пропозиционална установка, думите със значение за психическо състояние, за психическа дейност, предикатите за психическа реакция, психологическите предикати и т.н. (тъй както те са назовани от различни автори, които са се занимавали с проблематика, която има отношение по въпроса). От самия начин на именуване проличава, че Зализняк използва понятието за *състояние* като обобщаващо за различните състояния (именуване на това, което е – обекти, състояния, свойства) и събития (именуване на това, което става – движения, действия и т.н.) в психиката. Идентификацията на обобщено равнище на всичко, което може да бъде осъзнато като *състояние*, представлява *накланяне на везните* в посока статика, ако приемем за основополагаща при функционирането на психиката на опозицията между *състояние* и *събитие*, доколкото менталните

съдържания са достъпни за съзнанието (защото има много безсъзнателни процеси на различни основания). Тази ориентация намира подкрепа и в статичната представа, имплицирана в научното понятие за *ментална репрезентация*, която се формира на когнитивно и езиково равнище в резултат на обработката на информацията, кодирана в добре оформено изречение.

В своя по-нова публикация Зализняк (Zaliznjak 2006: 444) идентифицира като състояния такива с Експериенцер с три основни подкласа: (а) предикати за емоционално състояние (*рад, огорчен, удивлен; страшно, весело; сердитъ, раздражатъ, смущатъ* и т.н.); (б) предикати за емоционално отношение (*бооятъся, любитъ, презиратъ, доверятъ* и т.н.); (в) предикати за ментално състояние (*знатъ, полагатъ, надаятъся, подозреватъ, сожалеатъ* и т.н.). И в този случай остава открит въпросът доколко всички приведени примери представляват образци на психически състояния (а не на процеси, действия и т.н.).

Използваме тук (за разлика от Зализняк) като базово понятие това за *преживяване*, което е ориентирано по-скоро процесуално, т.е. динамично, и привнася залегналата в него представа, че психиката се състои от процеси, а не от състояния. Според този подход се оказва, че състоянията са вторични спрямо процесите, а не формират диада от две равнопоставени противоположности (*състояние – процес*).¹ Без да навлизаме в подробности с оглед на актуални психологически и невробиологически изследвания на психическите и корелативните на тях мозъчни процеси, достатъчно ще бъде да констатираме, че опитът да се използват научни данни за начина на протичане на психическите процеси може да доведе не до по-правдоподобно решение, а до множене на проблеми при тълкуването какво да приемем за *състояние*, а опитът да се защитим от тези проблеми със заявката, че изследваме *наивната картина на света*, тъй както е заложена в езика, и възможностите тя да се осмисли от специалисти лингвисти, едва ли ще ни спаси, доколкото тази картина е езиковоспецифична (ср. проблема с *achievements* и *accomplishments*).

Доколко приписването на статуса на състояние може да бъде проблематично, проличава най-ясно, когато се стигне до анализи на конкретни предикати и предикативи. Ако вземем за пример глагола *спя* (за който се приема, че именува състояние),

1 С оглед на динамиката на протичане на *актовете* на съзнание в неговия *поток* може да твърдим, че вътрешното състояние е такъв тип психологически процес, при който имаме налице по-малко или повече ритмично повторение във вид на конституиране или реконституиране на съдържание на съзнанието, което феноменологично не може да бъде отличено от съдържанието на предишните в неговия хоризонт. Самото ментално съдържание не е равнозначно само на себе си във всеки два последователни акта на съзнанието, т.е. липсата на диференциация не имплицира идентичност (срв. Deleuze 1994).

когато казвам *Петър спи*, имам предвид *Петър се намира в състояние на сън, който констатирам въз основа на неговото поведение да е неподвижен и да не реагира на външни стимули*. Същият глагол може обаче да значи и процес, ако / когато осмислям *Петър спи* като *Петър преживява процеса на сън, който се състои от нееднородните фази на такъв със и без съновидения*. Тълкуването зависи от позицията на интерпретатора на дадената ситуация като Наблюдател или (Съ)преживяващ. Близкият по значение *сънувам* се интерпретира по друг начин, доколкото тук възможните гледни точки са тези на третоличен Наблюдател при *Петър сънува* спрямо Наблюдател и Тръпник при *Аз сънувам*.¹ И в двата случая става въпрос за именуване на дейност, преживявана от сънуващия.

В тълкуването на Апресян (Apresjan 1995: 38–39) *спать* (*спя*) е глагол за състояние, но не и стативен глагол. Двете категории се препокриват, но има и разминавания с оглед на принадлежащите към тях групи глаголи. Така например глаголите за съществуване (*быть, иметься, существовать*) са стативни, но не именува състояния. От друга страна признакът *стативност* не се приписва на всички глаголи, в тълкуването на които трябва да се включва маркер за *състояние*, както това е например при *бодрствовать, отдыхать, спать*. Този автор определя признака *стативност* като такъв, който се отнася до групите глаголи, които в руски значат:

- 1) емоционални състояния, срв. *любить, ненавидеть, уважать, гордиться, стыдиться, удивляться*;
- 2) интелектуални състояния, срв. *знать, понимать, считать*;
- 3) волеви състояния, срв. *жаждать, желать, хотеть*;
- 4) съществуване, срв. *быть, иметься, существовать*.

1 При *Аз сънувам* имаме проблема, че аз съм този, който наблюдава съня, и едновременно съм главно действащо лице в ролята на Тръпник в съновидната дейност (= нещата стават и аз ги преживявам като ставащи в моя полза или щета). Това изказване в сегашно време би изисквало според своите условия за истинност да констатирам по време на самия сън, че сънувам. Това по принцип не е невъзможно, доколкото приемем, че феноменът на т. нар. *прозрачно сънуване* (*lucid dreaming*) е на лице, т.е. човек може да съзнава, че сънува по време на самото съновидение. В такъв случай имаме и допълнителен проблем с оглед на това кой казва и кой чува и разбира констатацията *Аз сънувам*, ако я изрека по време на такъв сън. Така че тълкуването на акционалния характер на менталните глаголи може да бъде значително по-сложно, отколкото се предполага от четворното разпределение на Вендлер, ако вземем него за отправна точка. Вярно е обаче и това, че този автор прави уговорката, че предлаганата от него класификация се отнася не за всички глаголи, а за много голямо количество глаголи, които или влизат изцяло, или поне с оглед на доминантния начин на употреба в рамките на разграничените класове (Vendler 1967: 107). Подобна уговорка позволява по принцип неограничено количество изключения и алтернативи от количествен и качествен характер.

Дефиниция за стативност откриваме на друго място и по друг повод в цитираната публикация. Тя се характеризира като семантичен *кварк*, т.е. семантичен примитив, който не намира израз самостоятелно в която и да е дума от даден език. Същественото за стативните глаголи (*видеть, слышать, хотеть, желать, знать, считать, думать* (что), *гордиться, стыдиться, завидовать, стоить, весить, изображать, относиться, выситься, белеть* и т.н.) е, че те именува хомогенни състояния, свойства и отношения (Аргесян 1995: 481). Ако отнесем казаното от Аргесян към значението на *спя*, то би трябвало да означава, че посоченият глагол именува състояние, което не е хомогенно, т.е. отправя към посоченото по-горе от мен обстоятелство, че сънят се състои от качествено различни по своя характер фази. Към него аз добавям и разграничението, че *спя* може да се използва от гледната точка на Наблюдател в трето лице, т.е. с оглед на поведенчески корелати, а така също и с оглед на Преживяващ / Тръпник. При последния налице е обаче ограничението, че в това свое значение глаголът не може да бъде употребен в сегашно време. Когато ме попитат какво правя и аз отговоря *Спя*, това означава, че се опитвам да (за)спя, а не че спя. Във второ лице *спя* може да се употребява най-вече като императив или оптатив, например когато майка казва на малкото си немирно дете *Спи, защото иначе ще те напляскам*. В трето лице *Той спи* означава, че лицето, за което става въпрос, изглежда откъм своето поведение като спящо – със затворени очи е, обикновено се намира в лежачо положение, което да осигури необходимия комфорт, неподвижно е, диша равномерно и т.н.

Извършеният кратък обзор насочва към извода, че специалистите, разработвали въпроса, са съчетавали по различен начин разграничения, направени в рамките на тематичната и акционалната класификация на предикатите и предикативите, включително и на тези за състояние. При това положение подлежи на по-нататъшно обсъждане как тези разграничения да бъдат параметризирани по начин, който максимално да съответства на характера на занимаващия ни проблем – категорията за състояние по акционалната ос и възможностите за разграничения в нея, направени на базата на тяхното тематично разпределение. От друга страна става очевидно, че едва ли би могло да се очаква таксономия по въпроса, която да изглежда еднакво удовлетворителна за различни цели.

10. ЗАКЛЮЧЕНИЕ: ПАРАМЕТРИ НА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО НА КОНСТРУКЦИИТЕ С ТРЪПНИК

Разграничаването във възможностите и потенциала на конструкции с различна структура да включват в своята структура семантичната роля на Тръпник върви по няколко линии на базата на:

- I. Лични спрямо безлични и неопределенолични конструкции и корелациите във възможностите да се реализира в тях категорията лице на субекта на преживяването;
- II. Конструкции с именителен спрямо косвен падеж на основния аргумент (т.е. този аргумент, спрямо който се ориентира структурата и съдържанието на цялата конструкция), който е изразен с клитика и маркиран със семантичната роля на Тръпник;
- III. Конструкции с предикат или с предикатив;
- IV. Конструкции, които контролират като комплемементи *че*-изречения, *к*-изречения, *да*-изречения, малки изречения, номинализации и малки релативи (вж. Коева 2021; Dzhonova 2021);
- V. Конструкции с винителна и дателна възвратноместоименна клитика (съответно *се* и *си*), които биват интегрирани на базата на лексикалното си запълване (например *страхувам се*, *изтощавам се*, *пие ми се*, *измислям си*, *спомням си*, *пречим си* и т.н.) (ср. Penchev 1995; Petrova 2008). Ницолова (Nitsolova 2008: 236) посочва в тази връзка, че при средните глаголи *се* и *си са празни символи за пряк и непряк обект, кореферентен с глаголното лице*. Функцията им подлежи на по-нататъшно обсъждане от представяната тук гледна точка;¹
- VI. Конструкции с различна степен на продуктивност по линията на тематични класове от предикати и предикативи, които могат да бъдат включвани в тях;
- VII. Конструкции с различна степен на продуктивност по линията на акционални класове от предикати и предикативи, които могат да бъдат включвани в тях;
- VIII. Конструкции с различна степен на продуктивност по словообразователна линия с оглед на базовите форми на глаголи, прилагателни, наречия и съществителни, които могат да влизат като думи с предикативна функция с едно и също значение в тях.

Както се вижда от изброяването, тълкуваните конструкции за психически състояния (преживявания) се пораждат чрез съчетаване на определен брой параметри, които допринасят за формирането на тяхната синтактична и семантична структура. При наглед относително неголемия им инвентар, който може да допринесе за диференциацията между различни значения, комбинациите помежду им създават многоаспектен хоризонт да се пораждат разграничения в семантично отношение в желани насоки

¹ Тук не предлагаме анализ на особеностите при употребата на клитиките *се* и *си*, тъй като те имат отношение към начините на формиране на конструкции с предикати.

с помощта на езикови структури с различна степен на сложност на лексикално, фразово и изреченско равнище.

Благодарности: Бих искал да изразя своите благодарности на колегите Марина Джонова, Йовка Тишева, Цветана Димитрова, Мария Тодорова и Христина Кукова, както и на двамата анонимни рецензенти, за препоръки и бележки към подготвителни версии на студията, които допринесоха за нейното подобряване. Всички евентуални недоглеждания и грешки остават отговорност на автора.

REFERENCES

- Andreychin 1976:** Andreychin, Lyubomir. "The Voice in the Bulgarian Verb System. In Pashov, Petar & Ruselina Nitsolova, eds. *Handbook of Bulgarian Morphology. Verb*: 60–76. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976. [In Bulgarian: Андрейчин, Любомир. „Залогът в българската глаголна система.“ В: Пашов, Петър и Руселина Ницолова, съст. *Помагало по българска морфология. Глагол*: 60–76. София: Наука и изкуство, 1976.]
- Apresjan 1995:** Apresjan, Jurij D. *Selected Works. Vol. II: Integral Description of Language and Systemic Lexicography*. Moscow: Shkola Jazyki russkoj kultury, 1995. [In Russian: Апресян, Юрий Д. *Избранные труды. Том II: Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1995.]
- Apresjan 2009:** Apresjan, Jurij D. *Studies in Semantics and Lexicography. Vol. I: Paradigmatics*. Moscow: Jazyki slavyanskih kultur, 2009. [In Russian: Апресян, Юрий Д. *Исследования по семантике и лексикографии. Том I: Парадигматика*. Москва: Языки славянских культур, 2009.]
- Chakarova 2013:** Chakarova, Krasimira. "About the Status of the Constructions of the Type *sam* + Past Passive Participle in the Modern Bulgarian Language." In *Slavic Studies IV*. In Honor of the XV International Slavic Congress in Minsk: 70–84. Plovdiv University Press, 2013. [In Bulgarian: Чакърова, Красимира. „За статута на конструкциите от типа *съм* + минало страдателно причастие в съвременния български език.“ В *Славистика IV. В чест на XV международен славистичен конгрес в Минск*: 70–84. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2013.]
- Deleuze 1994:** Deleuze, Gilles. *Difference and Repetition*. Transl. from French by Paul Patton. New York: Columbia University Press, 1994 (1st ed. 1968).
- Dzhonova 2003:** Dzhonova, Marina. "Sentences with the Semantic Role of an Experiencer in the Modern Bulgarian Language." Abstract of the dissertation for awarding the degree of Doctor of Philology. Sofia University Press, 2003. [In Bulgarian: Джонова, Марина. „Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език.“ Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2003.]

- Dzhonova 2021:** Джонова, Марина. "Syntactic Description of Mental States." *Cyrillo-Methodian Papers*, no 10 (2021): 158–182. [In Bulgarian: Джонова, Марина. „Синтактично описание на предикативите за ментално състояние.“ *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, no 10 (2021): 158–182.]
- Fillmore 1968:** Fillmore, Charles J. "The Case for Case." In Bach, Emmon & R. T. Harms, eds. *Universals in Linguistic Theory*: 21–119. New York: Academic Press, 1968.
- Fillmore 1971:** Fillmore, Charles. "Types of Lexical Information." In Steinberg, Danny & Leon Jakobovits, eds. *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*: 370–392. Cambridge University Press, 1971.
- Fillmore 1977:** Fillmore, Charles J. "The Case for Case Reopened." In Cole, Peter and Jarrold Sadock, eds. *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*: 59–81. New York, Academic Press, 1977.
- Fillmore 1988:** Fillmore, Charles J. "The Mechanisms of *Construction Grammar*." In Axmaker, Shelley & Annie Jaisser & Helen Singmaster, eds. *General Session and Parassession on Grammaticalization*. Berkeley Linguistics Society. Proceedings of the 14th Annual Meeting, February 13–15, 1988: 35–55. Berkeley: Linguistics Club, 1988.
- Fillmore et al. 1988:** Fillmore, Charles J. & Paul Kay & Mary Catherine O'Connor. "Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of *Let Alone*." *Language*, vol. 64, no 3 (1988): 501–538.
- Gerdzhikov 1983:** Gerdzhikov, Georgi. "The Tendency to Analytism – Definition, Method of Measurement, Causes, Consequences." *Contrastive Linguistics*, vol. VIII, no 5 (1983): 48–63. [In Bulgarian: Герджиков, Георги. „Тенденцията към аналитизъм – определение, метод за измерване, причини, следствия.“ *Съпоставително езикознание*, т. VIII, кн. 5 (1983): 48–63.]
- Goldberg 2003:** Goldberg, Adele E. "Constructions: A New Theoretical Approach to Language." *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 7, no 5 (2003): 219–224.
- Gradinarova 2010:** Gradinarova, Alla E. "Impersonal Constructions with a Dative Subject and a Predicative in -o in Russian and Bulgarian." *Bulgarian Russian Studies*, no 3–4 (2010): 34–55. [In Russian: Градинарова, Алла А. „Безличные конструкции с дательным субъекта и предикативом на -o в русском и болгарском языках.“ *Болгарская русистика*, no 3–4 (2010): 34–55.]
- Gradinarova 2017:** Gradinarova, Alla E. *Essays on the Comparative Syntax of the Bulgarian and Russian Languages*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017. [In Russian: Градинарова, Алла А. *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*. София: Изток-Запад, 2017.]
- Ivanova 2018:** Ivanova, Elena. "Dative-Predicative Structures in the Bulgarian Language: Experimental Statistics." *Russian Language Abroad*, no 5 (2018): 11–17. [In Russian: Иванова, Елена Ю. „Дативно-предикативные структуры в болгарском языке: статистика эксперимента.“ *Русский язык за рубежом*, no 5 (2018): 11–17.]
- Ivanova & Zimmerling 2019:** Ivanova, Elena & Anton Zimmerling. "Shared by All Speakers? Dative Predicatives in Bulgarian and Russian." *Bulgarian Language and Literature*, vol. 61, no 4 (2019): 353–362.
- Key 2005:** Key, Paul. "Argument Structure Constructions and the Argument-Adjunct Distinction." In Fried, Mirjam & Hans C. Boas, eds. *Grammatical Constructions: Back to the Roots*: 71–98. Amsterdam: John Benjamins, 2005.

- Koeva 2019:** Koeva, Svetla. "Complements in Bulgarian." In Micheva, Vanya et al., eds. *Reports from the International Annual Conference of the Institute of Bulgarian Language "Prof. Lubomir Andreychin"*. Sofia, May 14–15, 2019: 57–68. Vol. 2. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2019. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Комплементите в български.“ В: Мичева, Ваня и кол., ред. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София, 14–15 май 2019: 57–68. II том. София: БАН – „Проф. Марин Дринов“, 2019.]
- Koeva 2021:** Koeva, Svetla. "Towards a Typological Analysis of Complementation in Bulgarian." In Koeva, Svetla & Maxim Stamenov, eds. *Reports from the International Annual Conference of the Institute of Bulgarian Language "Prof. Lubomir Andreychin"*. Sofia, May 14–15, 2021: 13–27. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2021. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Към типологичен анализ на комплементността в български.“ В: Коева, Светла & Максим Стаменов, съст. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София, 14–15 май 2021: 13–27. II том. София: БАН – „Проф. Марин Дринов“, 2021.]
- Langacker 1997:** Langacker, Ronald. "Consciousness, Construal, and Subjectivity." In Stamenov, Maxim, ed. *Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness*. (Advances in Consciousness Research, 12): 49–75. Amsterdam: John Benjamins, 1997.
- Levin 2000:** Levin, Beth. "Aspect, Lexical Semantic Representation, and Argument Expression." In Yu, Alan et al., eds. *Proceedings of the 26th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*: 413–429. Berkeley Linguistics Society, 2000.
- Lakoff 1987:** Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things*. The University of Chicago Press, 1987.
- Lyashevskaya & Paducheva 2011:** Lyashevskaya, Olga & Elena V. Paducheva. "Ontological Categories of Emotion Names." *Scientific and Technical Information. Series 2: Information Processes and Systems*, no 5 (2011): 23–31. <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/kp9iyqki6g/direct/74431342.pdf> (accessed: 07.09.2021). [In Russian: Ляшевская, Ольга Н. и Елена В. Падучева. „Онтологические категории имен эмоций.“ *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*, no 5 (2011): 23–31.]
- McKoon & Ratcliff 2003:** McKoon, Gail & Roger Ratcliff. "Meaning through Syntax: Language Comprehension and Reduced Relative Clauses." *Psychological Review*, vol. 110 (2003): 490–525.
- Nenonen 2001:** Nenonen, Marja. "Idiomaticity in Finnish." In Niemi, Jussi & Janne Heikkinen, eds. *Nordic and Baltic Morphology: Papers from A NorFA Course, Tartu, June 2000*. Series: *Studies in Languages 36 / University of Joensuu*. University of Joensuu Press, 2001: 57–65.
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, Ruselina. *Bulgarian Grammar. Morphology*. Sofia University Press, 2008. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2008.]
- Noonan 2007:** Noonan, Michael. "Complementation." In Shopen, Timothy, ed. *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 2: 52–150. Cambridge University Press, 2007.
- Paducheva 2009a:** Paducheva, Elena V. "Lexical Aspectuality and Classification of Predicates according to Maslov–Vendler." *Voprosy jazykoznanija*, no 6 (2009): 3–20. [In Russian: Падучева, Елена В. „Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову–Вендлеру.“ *Вопросы языкознания*, no 6 (2009): 3–20.]

- Paducheva 2009b:** Paducheva, Elena B. "Event Structure: Semantic Roles, Aspectuality, Causation." *Scientific and Technical Information. Series 2: Information Processes and Systems*, no 6 (2009): 38–45. <http://lamb.viniti.ru/sid2/sid2free?sid2=Jo87341912X> (accessed: 07.09.2021). [In Russian: Падучева, Елена. „Структура события: семантические роли, аспектуальность, каузация.“ *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*, no 6 (2009): 38–45.]
- Paducheva 2010:** Paducheva, Elena B. *Semantic Investigations*. 2nd ed. Moscow: Yazyki slavyanskoj kultury, 2010. [In Russian: Падучева, Елена В. *Семантические исследования*. Второе издание. Москва: Языки славянской культуры, 2010.]
- Penchev 1995:** Penchev, Yordan. "Functions of the Formant *se/si* in the Modern Bulgarian Language." *Bulgarian Language*, no 5–6 (1995): 404–418. [In Bulgarian: Пенчев, Йордан. „Функции на форманта *se/si* в съвременния български език.“ *Български език*, no 5–6 (1995): 404–418.]
- Petrova 2006:** Petrova, Galina. *Semantic Roles of Short Dative Pronouns*. Burgas: Dimant, 2006. [In Bulgarian: Петрова, Галина. *Семантични роли на кратките дателни местоимения*. Бургас: Димант, 2006.]
- Petrova 2008:** Petrova, Galina. *Functions of the Clitics 'se' and 'si' in the Modern Bulgarian Language*. Burgas: Dimant, 2008. [In Bulgarian: Петрова, Галина. *Функции на клитиките „се“ и „си“ в съвременния български език*. Бургас: Димант, 2008.]
- Rahilina et al. 2010:** Rahilina, Elena V. & T. I. Reznikova & A. A. Bonch-Osmolovskaja. "Typology of Construction Transformation: Predicates of Pain." In Rahilina, Elena V., ed. *Linguistics of Constructions*: 456–540. Moscow: Azbukovnik, 2010. [In Russian: Рахилина, Елена В. & Т. И. Резникова & А. А. Бонч-Осмоловская. „Типология преобразования конструкций: предикаты боли.“ В: Рахилина, Елена В., отв. ред. *Лингвистика конструкций*: 456–540. Москва: ИЦ Азбуковник, 2010.]
- Seliverstova 1982:** Seliverstova, Olga N. "The Second Version of the Classification Grid and a Description of Some Predicative Types of the Russian Language." In Seliverstova, Olga N., ed. *Semantic Types of Predicates*: 86–157. Moscow: Nauka, 1982. [In Russian: Селиверстова, Ольга Н. „Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка.“ В: Селиверстова, Ольга Н., отв. ред. *Семантические типы предикатов*: 86–157. Москва: Наука, 1982.]
- Talmy 2000:** Talmy, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press, 2000.
- Teodorov-Balan 1954:** "The Bulgarian Declension." *Bulgarian Language*, vol. I, no 1 (1954): 40–61. [In Bulgarian: Теодоров-Балан, Александър. „Българското склонение.“ *Български език*, т. I, no 1 (1954): 40–61.]
- Vendler 1967:** Vendler, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967.
- Zaliznjak 1992:** Zaliznjak, Anna A. *Investigations in the Semantics of Inner State Predicates*. Munich: Verlag Otto Sagner, 1992. [In Russian: Зализняк, Анна А. *Исследование по семантике предикатов внутреннего состояния*. Мюнхен: Ферлаг Отто Загнер, 1992.]
- Zaliznjak 2006:** Zaliznjak, Anna A. *Polysemy in Language and Ways of its Representation*. Moscow: Jazyki slavyanskih kultur, 2006. [In Russian: Зализняк, Анна А. *Многозначность в языке и способы ее представления*. Москва: Языки славянских культур, 2006.]

Zimmerling 2018: Zimmerling, Anton V. “Epistemic Predicates and Mental States.” In Arutjunova, N. D. & M. L. Kovshova, eds. *The Logical Analysis of Language: The Concept of Belief in Different Languages and Cultures*: 45–70. Moscow: Gnosis, 2018. [In Russian: Циммерлинг, Антон В. „Эпистемические предикаты и ментальные состояния.” В: Арутюнова, Н. Д. & М. Л. Ковшова, ред. *Логический анализ языка: Понятие веры в разных языках и культурах*: 45–70. Москва: Гнозис, 2018.]

:

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СИНТАКТИЧНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРЕДИКАТИ ЗА ЕМОЦИОНАЛНИ СЪСТОЯНИЯ¹

YOVKA TISHEVA

Sofia University of St Kliment Ohridski

OBSERVATIONS ON THE SYNTACTIC REALIZATION OF EMOTIONAL PREDICATES.

The object of the analysis in the following paper are sentences with verbs for emotions (psychological verbs, Experiencer verbs) in the modern Bulgarian language. The main goal is to present the syntactic realization of arguments to the verb *obicham* (*to love*) as representative of the syntactic features of the verbs for positive emotions. The selective restrictions for the realization of the arguments are determined by lexical semantics and thematic structure of the predicates. For psychological verbs, the subject is marked with the thematic role Experiencer, and the complements are either Theme (Object of emotion) or Stimulus. The external complement of the transitive verb *obicham* (*to love*) is marked as Theme and represents object – specific, generic, as well as propositional one, to which the emotional relationship is directed. Observations show that in the subject position, in addition to nouns denoting animate objects, names of specific inanimate or abstract objects can also be used. *Da*-clauses are the main means for the realization of object complements to the verb *obicham*. In certain contexts, subordinate clauses with free relatives can also be used.

Keywords: Bulgarian language, emotional verbs, Experiencer verbs, syntactic structure, arguments, complements

Екстериоризацията на емоциите като отражение на вътрешното състояние на индивида, повлияно от различни външни или вътрешни стимули, на емоционалното отношение и изразяването на оценка за предметите, явленията или процесите е предмет на изследване от различни лингвистични школи и направления. Според наблюденията на А. Вежбицка всички естествени езици разполагат с лексикални

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*, подкрепен от Фонд *Научни изследвания* в рамките на конкурса *Проекти по програма за двустранно сътрудничество – България – Русия 2019 – 2020 г.* (Договор № КП-06-ПРУСИЯ-78 от 2020 г.). Изказвам благодарност за подкрепата.

и граматични средства за представяне на емоционални състояния, отношение или оценка (Wierzbicka 1999). Използването и на вербални, и на невербални средства за представяне на емоциите и чувствата на индивида разширява допълнително проблематиката на проучванията. В актуалните в последните години лингвокултурологични изследвания емоционалната лексика и фразеологията например се разглеждат като израз на ментални структури, съдържащи понятийна, ценностна, оценъчна, етнокултурна информация (вербализация на концепти; вж. напр. обзора в Karagyozova 2007; Petrova 2007 и др.). В лексикологията проучванията се свързват с емоционално-експресивната или емоционално-оценъчната лексика, а в стилистиката, лингвистиката на текста, прагматиката – с емотивните фонетични, прозодични или граматични средства, характеризиращи се с наличието на допълнителен компонент, изразяващ емоционалното отношение на говорещия / автора на текста. Във връзка с темата на настоящото проучване обаче веднага трябва да се отбележи, че групата на лексикалните и граматичните емотиви не съвпада с тази на средствата, с които се назовават емоционални състояния, отношения или оценки.

За носителите на даден език, а и в лингвистичните изследвания, обикновено не е съществено дали радостта и любовта, страхът и ненавистта имат една и съща природа. Това води до използването на термините *емоция* и *чувство* като синоними (за дискусия по въпроса за концептуализацията на емоциите и метаезика за описание вж. Kaldieva-Zaharieva 2016: 315–319; Petrova 2007: 36–44). В психологията обаче се прави разграничение между двете понятия. И емоциите, и чувствата са свързани с емоционалните процеси, които заедно с когнитивните и волевите изяви формират, организират или регулират нашето поведение. *Емоцията се преживява като чувство, което мотивира, организира и направлява възприятието, мисленето и действието* (Izard 2017: 30). Емоциите се определят като първични реакции, в голяма степен инстинктивни, присъщи на всички хора, много често с външна, физическа изява, за разлика от чувствата, които се основават на конкретни потребности и са повлияни от опита, нагласите и убежденията на отделната личност, поради което винаги са индивидуални. За разлика от емоциите, които са спонтанни отговори на конкретни външни или вътрешни стимули, чувствата се отличават с по-голяма устойчивост и дълготрайност и винаги включват оценка на обекта, към който са насочени. Тази особеност би могла да се проследи и в езиковите конструкции с темпорални модификатори, чрез които се представят двата типа емоционални състояния.

Обект на разглеждане в настоящия текст е групата на глаголите в българския език, които традиционно се означават като глаголи за *емоционална дейност* (Genadieva-Mutafchieva 1988: 329), а предметът на анализите е синтактичната

реализация на глаголи за положителни чувства (любов, обич). В тази връзка е необходимо да се направят някои терминологични уточнения. Според предложената от Р. Ницолова деление на основните видове предикати на ментални и каузативни, глаголите за емоционално състояние, напр.: *обичам, харесвам, радвам се, страхувам се, мразя, ненавиждам, учудвам се*, са ментални предикати за емоционално отношение (Nitsolova 2008: 265). При представяне на семантичните класове предикати в българския език, които присъединяват комплементи, С. Коева отделя предикатите за емоционална реакция или оценка, които са глаголи, напр.: *харесвам, съжалявам, радвам се, страхувам се, тревожа се*, или конструкции, напр.: *благодарен съм, яд ме е, срам ме е, чудно ми е, тъжно ми е* и др. (Коева 2019: 62–63). Макар авторката да не дава примери с *обичам, любя, обожавам*, поради наблюдавани сходства в синтактичното поведение с глагола *харесвам* може да се приеме, че и глаголите за положителни чувства са част от групата на предикатите за емоционална оценка. Наличието на оценъчен елемент, свързан с обекта на емоционалния процес, също се посочва като една от разликите между емоции и чувства, така че има основание елементите от групата на предикатите за означаване на положителни чувства да се означат като глаголи за емоционална (положителна) оценка.

От началото на 70-те години на ХХ в. в англоезичните изследвания по синтаксис езиковите елементи, означаващи емоции и чувства, се определят като *психологически предикати* (*psychological verbs, psych verbs* – вж. напр. прегледа в Alexiadou 2016; Rozwadowska 2017). Това са глаголи и прилагателни, с които се означават ментални процеси, когнитивни дейности или емоционални състояния. Освен общия елемент в лексикалната семантика, който ги отнася към по-общата група на стативните предикати, психологическите глаголи приписват сходни тематични (семантични, тета-) роли на своите аргументи. Задължително един от аргументите получава ролята Експериенцер, поради което психологическите глаголи се определят и като *глаголи с Експериенцер* (*Experiencer verbs*). В предлаганите тук анализи тези термини няма да бъдат използвани, но ще бъдат коментирани някои реализации на аргументите във връзка с генеричността, а този въпрос се дискутира и в проучванията на психологическите предикати.

Приемаме, че представителен с оглед на синтактичното поведение на глаголите за положително чувство е глаголът *обичам*, затова в примерите, които ще бъдат анализирани, се представя именно този предикат. Сравнението на моделите за синтактична реализация на *обичам* с тези на *обожавам* или на глаголите за отрицателни чувства е предмет на бъдещи проучвания. Основната цел на наблюденията тук е да се представи синтактична реализация на аргументите към *обичам*. Проверката на

хипотези за някои незадължителни пояснения, свързани с особености на емоционалното отношение или оценка – причина, степен и интензивност, локална и темпорална модификация, също трябва да бъдат обект на отделна разработка.

Настоящото проучване е емпирично и включва наблюдение на данни за синтактични структури, в които се реализира емоционалният предикат в самостоятелни прости изречения или в части на сложни изречения; проверка на хипотези за анализирания аргументи; оценка на резултатите от проверката. Преобладаващата част от примерите, които са в основата на емпиричните наблюдения, е извлечена от Българския национален корпус (БНК; <https://dcl.bas.bg/bulnc/>). Конфигурации, за които не са открити данни в БНК или за които има единични примери, се подлагат на проверка чрез данни, събрани от различни източници в интернет. След такива примери се дава линк към мястото, където е регистрирана употребата. Тъй като задачите на настоящия текст не се свързват с проверка на хипотези за това дали има връзка между реализацията на аргументите и морфологичните значения на глагола за време, вид, залог и наклонение, ще се коментират само примери с форми в изявително наклонение, деятелен залог. Отношенията между морфологията и синтаксиса на емоционалните предикати ще бъдат обект на следващи проучвания. В корпуса с емпирични данни за това изследване обаче се включват примери както с положителни, така и с отрицателни изречения, тъй като, за разлика от употребите на някои ментални предикати (Nitsolova 2008: 264), при обичам негацията не влияе върху избора на лексикални елементи за запълване на синтактичните позиции, а върху интерпретацията на значението на цялото изречение, срв. *Децата обичат майка си / родителите си / състезания / състезанията / да се състезават – Децата не обичат майка си / родителите си / състезания / състезанията / да се състезават.*

Глаголите за емоционално отношение и оценка в българския език не попадат често сред обектите, с които са свързани детайлни синтактични проучвания, ориентирани към формалните отношения между предиката и неговите пояснения. Интересът към тези глаголи обикновено е мотивиран от представянето на връзките между синтактична и семантична структура на изречението, като наблюденията върху тематичната структура доминират над формалните описания. Сред проучванията, които имат пряко отношение към разглежданата тема, трябва да се посочат обобщенията за глаголите за емоции, до които достига А. Динева (Dineva 1996; 1999/2000), и изводите на М. Стаменов (Stamenov 2021) за синтактичните средства за изразяване на семантични роли при предикати за емоционални състояния, по-специално на Експериенцер (Тръпник по използваната от автора терминология). Тук не си поставяме за задача пълен библиографски преглед на литературата по темата. Впрочем самата

А. Динева отбелязва, че от началото на ХХ в. до излизането на нейните публикации могат да се посочат само три изследвания върху емоционалните глаголи в български (Dineva 1996: 75).

Според наблюденията на А. Динева глаголите и предикативните изрази за емоции в българския език са:

- едноаргументни, напр. *вълнувам се, тъжно ми е, страх ме е, спокоен съм, изпитвам раздразнение*, при които се реализира само Експериенцер. Изразяването на Стимула (на емоцията) не е задължително. Ако се включи в изречението, това става с адюнктен израз;
- двуаргументни, като аргументите могат да бъдат или Експериенцер и Стимул, напр. при каузативните глаголи *радвам, натъждавам, ядосвам, огорчавам, изненадвам, доставям удоволствие*, или Експериенцер и Обект (на емоцията), напр. при глаголи за отношение или за преходни състояния като *почитам, уважавам, харесвам, обичам, ценя, обожавам, мразя, презирам, завиждам, съчувствам, изпитвам симпатия*;
- реализирани с редуване на аргументите, изразяващи Стимула и Обекта: *Книгата ми харесва – Харесвам книгата; Наслаждавам се на гледката – Изпитвам наслада от гледката* (Dineva 1996: 92–95).

В следващата си публикация по темата авторката експлицира по-точно връзката между семантичните роли и синтактичната функция на елементите, на които се приписват тези роли. За групата на двуаргументните глаголи и предикативни изрази, приписващи ролите Стимул и Експериенцер, е направено уточнението, че първата роля може да е приписана на подлога, а втората – на допълнението, напр. при *радвам, натъждавам, ядосвам, вълнувам, огорчавам, доставям удоволствие*, както и обратното – подлогът да изразява Експериенцера, а допълнението – Стимула, напр. при *възмущавам се, гордея се, изненадвам се, разочаровам се, срамувам се, изпитвам разочарование, възхитен съм*. По аналогичен начин ролите Експериенцер и Обект може да се приписват съответно на подлога и допълнението, напр. при *обичам, уважавам, завиждам, влюбвам се, равнодушен съм, изпитвам омраза*, или на допълнението и подлога, напр. при *интересувам, омръзвам, симпатичен съм, безразличен съм*. При едноаргументните глаголи и изрази като *тъжно ми е, спокоен съм, изпитвам напрежение* реализацията на незадължителния елемент Стимул става чрез предложна фраза, която функционира като непряко допълнение (Dineva 1999/2000: 21–22).

Проучвайки глаголите за вътрешни психически преживявания, М. Стаменов посочва:

Те се разпределят в няколко основни групи от гледна точка на своята валентност, синтактична и семантична структура, начина на своето образуване (при производните глаголи) и особеностите на лексикалните си значения. [...] Съществено е да се отбележи, че Тръпник може да се реализира като единствена тематична роля, която се свързва с даден глагол, или в конфигурация от семантични роли, при които налице е взаимна детерминация между тях, доколкото заемат позициите на аргументи на даден глагол, които да се реализират в позициите на субект, директен и / или индиректен обект. (Stamenov 2021: 70)

Анализите на около 500 глагола за вътрешни психически преживявания са обобщени чрез групиране на лексемите според приписваните семантични роли, синтактичната им реализация и падежната маркираност на фразите, представящи различните роли. В класификацията, направена от М. Стаменов, лексемите *обиквам*, *обичам*, *обожавам* (някого, нещо), както и *харесвам* попадат в голямата група *преходни глаголи с обект на глаголното действие, който представлява негов Стимул или Тема (Обект), докато субектът е център на преживяването, което обектът предизвиква в Тръпника* [...] *Обектът на глаголното действие може да бъде не само от външния, но и от вътрешния свят* (Stamenov 2021: 71). Експериенцерът се реализира в конфигурация с една от двете посочени семантични роли. При *обичам* обектът на глагола изразява Темата (Обекта на емоцията).

Селективните ограничения при реализацията на аргументите се определят, най-общо казано, от тематичната структура на предикатите. Връзката между глагола за емоционално отношение и оценка и аргумента, представящ субекта на емоцията, може да се представи и чрез семантичната *релация Експериенцер*:

Релацията *Експериенцер* свързва предикат и одушевен участник в тематичната му структура, който изпитва или изразява чувство, преминава през емоционално преживяване с разновидност *Чувстващ* (4а) или изпитва физически усещания или състояния с подтип *Изпитващ* (4б). В релациите встъпват глаголи за емоции, перцептивни глаголи, глаголи, свързани с функциите на тялото, глаголи за комуникация, глаголи за контакт. За съществителните, участващи в нея, са характерни семантичните ограничения одушевеност (+), съзнателност (+), вътрешен контрол (-).

Пример 4. Релацията *Експериенцер*

(4а) [Момичето] се наслаждаваше на топлото слънце.

(4б) Главата [го] болеше непоносимо.

(4в) Тя погали [детето]. (Leseva & Stoyanova & Kukova & Todorova 2018: 24)

Макар и да не е централен, въпросът за синтактичните конструкции, с които се представят емоции и чувства, се засяга и в някои лингвокултурологични проучвания на българския език. Така могат да се изведат *семантико-синтактични схеми за концептуализацията на емоциите* [...] *различни синтактични модели, с които езиците да изразят концепта* (Petrova 2007: 165). Описанията на емоциите чрез

прототипен сценарий или прототипна ситуация на възникване / проява на чувството (в духа на идеите на А. Вежбицка в по-общ семантичен план или на Л. Йорданская за представяне на значението на думите за емоции) предполагат извеждане на субект и обект, свързани от съответното чувство, които в семантико-синтактичен план съответстват на посочените по-горе Експериенцер и Обект, както и на основание за емоцията, тоест Стимула от тематичната структура на предиката. Доколкото съм запозната с темата, от изследванията за концептите *любов*, *обич* в българския език (вж. Vassileva 2019; Micheva-Peycheva 2019) или за противоположните емоционални състояния *омраза*, *ненавист* (Kaldieva-Zaharieva 2016), във връзка със синтактичната реализация на глаголите за емоции могат да се направят най-вече изводи за антропоцентричността на езиковите репрезентации. Глаголите *обичам*, *мразя*, *ненавиждам* представят междуличностни отношения и предполагат одушевен субект и обект, като в прототипния вариант това са лица (а не животни). Изводите всъщност представят две от посочените по-горе особености на аргумента със семантична роля Експериенцер. Тази семантична информация може да бъде допълнена и с още няколко детайла, които присъстват в прототипното описание на концепта *любов* (*love – X loves person Y*), което предлага А. Вежбицка:

- (a) X познава Y¹
- (b) X чувства нещо добро по отношение на Y
- (c) X иска да бъде с Y
- (d) X иска да прави добри неща за Y (Wierzbicka 1992: 145)

Емоционалното състояние, обобщено представено в концепта, предполага субектът на емоцията да познава обекта, към който е насочено чувството. Може да се предположи, че оттук вероятно ще произтичат и някои изисквания за лексикалното изразяване на Темата (Обекта на емоцията) или за граматичните средства за маркиране на факта, че за субекта на емоцията / Експериенцера обектът е определен, известен, познат.

Тъй като лексикалното значение на предиката в голяма степен определя структурата на изречението, в което този предикат ще се реализира, необходимо е да коментираме и представянето на *обичам* в тълковните речници на българския език. Най-подробна е речниковата статия в многотомния *Речник на българския език*. В него

1 Интересно е да се отбележи, че в свои актуални разработки по темата Анна Вежбицка използва модифициран вариант за репрезентация на концепта *любов*, в който липсва именно първият елемент – X познава Y. Структурата на концепта е трансформирана в трикомпонентна: *ако лицето X обича лицето Y, то X често мисли за Y; X чувства нещо много хубаво по отношение на Y; заради любовта към Y, X иска да прави добри неща на Y* (Wierzbicka 2019: 229).

са представени шест значения на глагола, докато в популярните авторски тълковни речници, както и в свободно достъпните онлайн речници се отбелязват само четири. При анализите на изреченската структура ще се позоваваме на формулировките именно от многотомния тълковен речник:

ОБИЧАМ, -аш, несв., прех.

1. Чувствувам, изпитвам сърдечно влечение, любов към лице от другия пол; любя.¹
2. Изпитвам обич, привързаност или симпатия към някого, която се основава на роднинска връзка, приятелство, почит, уважение и под. // Изпитвам обич, привързаност към нещо, което притежавам, с което съм свикнал и под. // За животно – привързан съм към някого.
3. Чувствам, изпитвам самоотвержена привързаност, всеотдайност към нещо, възхищение, преклонение пред нещо (народ, родина, идея и под.); любя.
4. Харесвам, допада ми нещо, имам предпочитание към нещо и обикн. намирам в него удоволствие, удовлетворение. // С подч. изр. със съюз да или в съчет. с отвл. или отгл. същ. Нрави ми се, харесва ми, по вкуса ми е да върша нещо и обикн. имам това като навик, привычка.
5. Изпитвам удоволствие да ям или пия нещо, да се храня с нещо, имам предпочитание към вкуса на нещо.
6. За растение – благоприятно ми влияе нещо, добре се развивам при въздействието на нещо (вода, въздух, светлина и др.). (<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/обичам/>)

Последното значение е отбелязано само в многотомния *Речник на българския език*. В авторските тълковни речници първото, второто и третото значение се представят заедно, като *обичам някого или нещо*, и така не се откроява разликата между одушевен и неодушевен обект на емоцията. Интересно е обаче, че посоченото по-горе пето значение присъства като отделно значение във всички речници. За реализирането на това значение глаголът селектира елементите от определен семантичен кръг, които да заемат обектната позиция.

Всички значения, посочени в *Речник на българския език*, освен последното се отнасят към одушевени субекти – лица или животни, които са в състояние да изпитват съответното чувство и притежават определени навици, склонности или предпочитания. Само при първото значение обаче глаголът означава изцяло и единствено междуличностни отношения. При второто значение групата на обектите на емоцията се разширява и те се избират по признака *одушевеност*. При третото, четвъртото и петото значение чувството е насочено към конкретни или абстрактни обекти или

¹ Поради съображения, свързани с обема на текста, примерите към отделните значения в речниковата статия са съкратени.

към дейности, процес, състояния, но не и само към лица или по-общо – не само към одушевени обекти.

При представянето на значенията на *обичам* е използван и методът на тълкуването чрез синоними и това дава възможност да бъдат направени някои най-общии коментари за отношенията между *обичам* и *любя*. *Любя*, посочен като синоним за първото значение, отразява междуличностния характер на емоционалното отношение. Относителната неутралност при употребите на *любя* тук вероятно се поддържа и от наличието на неутрални сродни думи: *любов*, *влюбвам* / *влюбя се*, *влюбен* и под. При третото значение употребата на *любя* може да се определи като рядка или архаична, в стила на Ботевите послания *Отечество мило любя*; *силно да любят и мразят* и под. Наблюденията на Кр. Василева, че *любов* и *обич* са две средства за обозначаване на една и съща концептуална структура (Vassileva 2019: 98–104), вероятно се отнасят до номиналните средства за експлициране на концепта. *Любя* се употребява със значително по-стеснено, *специализирано* значение, поддържано вероятно и от непреходния *любя се*. В двойката *обичам* – *любя* първият глагол има по-широка употреба, основана на различните значения, реализиращи се при свързване на предиката с различни обекти на емоцията: едно лице; животно; група лица; конкретен неодушевен обект, абстрактен обект, дейност или състояние. В данните от БНК се откриват единични примери за употреба на *любя* със значения, отразени като първо или като трето при *обичам*. Използването на маркирания глагол може да се свърже с типа на текстовете, в които е употребен. Първият пример е от текст на З. Стоянов, пример (2) – от превод на трагедия на Есхил. В (3) употребата на маркирания вместо стилистично неутралния глагол отговаря на общия емоционален тон на медийния текст, от който е извадката:

- (1) Христо мрачен няколко деня [...], но това произхождало не от борба и колебания в своята вяра, а от милост и дълбока любов към ония, които почитал и *любил* до последна минута.
- (2) Не ме е срам да изрека пред всинца ви, че *любя* своя мъж.
- (3) хора с многозначителни прякори прекарват времето [...] в писане на морализаторски статийки по вестниците. Където горко плачат за народа, гневно упрекуват народа, *силно любят* народа и после пият по едно двайсетгодишно за народа.

Прегледът на тематичната структура и на лексикалните значения на глагола *обичам* показва най-общите конфигурации, в които се реализира този глагол. Те включват одушевен субект на емоцията / Експериенцер и Тема (Обект на емоцията) – одушевен

или неодушевен, конкретен или абстрактен единичен или множествен обект. Тъй като глаголът е многозначен, за всяко от значенията биха могли да се представят такива най-общии модели. Интересно е да се посочи, че при лексикографското описание на *любить* Ю. Апресян отделя две лексеми: *обичам 1*, която се употребява с две значения, организирани около *един от най-фундаменталните културни концепти – любовта, тоест положителното чувство-отношение, което се разглежда като главната съзидателна сила в живота* (Апресян 2009: 248). *Обичам 2* също означава чувство-отношение, но в значението му присъства и когнитивен компонент: *X обича P = на X е свойствено да желае P, защото всеки път, когато X прави P, използва P или е в контакт с P, изпитва голямо удоволствие* (Апресян 2009: 247). За български такава разграничаване на значенията до голяма степен е предложено в систематизираната валентна рамка на *обичам*. В нея разликите в значението се отразяват и в начина на изразяване на обекта на емоцията. Само при първото значение обектът е одушевен; само при третото значение обектът се изразява с подчинено да-изречение:

1. Изпитвам чувство на любов, привързаност към някого
 П + обичам + O_1
 П – С, М
 O_1 – C_1 , M_p , M_{kv}
 С = лице
 C_1 = лице, животно
2. Имам склонност, вътрешно влечение към нещо
 П + обичам + O_1
 П – С, М
 O_1 – C_1 , M_p , M_{kv}
 С = лице
 C_1 = действие, състояние, качество
3. Имам навик да върша нещо.
 П + обичам + Ф
 П = С, М
 Ф = да-изр.
 С = лице (Ророва 1987: 285–286)

Следвайки модела от валентната рамка, може да обобщим шестте значения на *обичам*, в четири групи:

- *изпитвам сърдечно влечение* (първото значение от *Речник на българския език*)
- *изпитвам обич, привързаност към някого или нещо* (второто и третото значение от речника)
- *харесвам някого или нещо* (четвъртото и петото значение от речника)

- *полезно е, добро е* за неодушевен обект, който е изразен с фразата в подложната позиция (шестото значение от речника, което изисква само неодушевен / нетипичен подлог от определена семантична група).

Обзорът на някои от изследванията за емоционалните предикати и коментарите по тях позволяват да се формулира следната най-обща хипотеза за синтактичната структура на изреченията, в които се реализира *обичам*. При различните значения на глагола освен отбелязаните вече семантични ограничения за елементите от тематичната структура ще се наблюдават и разлики в избора на конкретно средство, чрез които се изразяват аргументите¹ на предиката. Във връзка с позицията на подлога към емоционалния предикат ще се провери дали се употребяват и нетипични подлози извън посочената в речника група названия на растения. Тъй като в проучванията по въпроса се посочва, че в обектната позиция към *обичам* се реализира само да-изречение, специално ще бъде коментиран въпросът за видовете комплементи² към този предикат. Още веднъж ще посочим, че примерите, които се коментират, са само с форми на *обичам* в деятелен залог, така че структурата на изречението е по модела *подлог със семантична роля Експериенцер* и *пряко допълнение със семантична роля Тема (Обект на емоцията)*.

Ще започнем представянето на синтактичната структура на изреченията с глагола *обичам* с наблюдения върху елементите, заемащи позицията на подлога. При реализация на първото значение на глагола в подложната позиция, както впрочем и в позицията на прякото допълнение, трябва да се употреби име или именна група, която означава единичен, конкретен, определен човек (лицето, индивидът X обича лицето, индивида Y). Подлогът е в единствено число:

- (4) сега е време да разберем дали *Дафи обичаше* Иван Мавров; Години наред беше съзърцавал лицето на спящата си жена до него и това го беше изпълвало с щастие...
Той обичаше Анна; *Тя* беззаветно *обичаше* мъжа си.

При реализиране на останалите значения няма такова изискване за уникалност и единичност на субекта, а и на обекта. Подлозите могат да се изразят както с имена

1 С термина *аргументи* се означават задължителните пояснения към лексикалната опора, които се изискват от нейната лексикална семантика. В коментара на примерите, включени в текста, те се означават и с традиционните термини *подлог* и *пряко допълнение*, които отразяват синтактичните функции на елементите, заемащи съответната аргументна позиция.

2 Комплементите са *предикативни синтактични структури, реализирани като аргументи към друг предикат [...] общо название за различни видове предикативни синтактични структури в аргументна позиция, които са характерни за български: подчинени субектни и обектни изречения, малки изречения, номинализации, свободни релативи в субектна или обектна позиция* (Коева 2019: 57).

в единствено, така и в множествено число. С форми в единствено число се означава най-често единичен, конкретен одушевен субект; определеността му се маркира с лексикални или с граматични средства:

- (5) *Баща ми ме обичаше много. Бях единственият му син; Мое лично впечатление е, че бившият Първи не обичаше* Георги Парцалев; *Свещеникът* бе разбрал, че *детето не обича* да учи букви и числа; *това момче обича* да скитосва.

Ако подлогът е изразен с име или именна група в единствено число, означаваща животно или растение, той има същата интерпретация – конкретен, определен елемент от класа или вида обекти:

- (6) *Ето това там е китайска роза, тя обича* слънце и вода. (ситуационен дейксис; *това там*).
- (7) *Вашата котка обича* стабилността (<https://www.feliway.com/bg/Blog/Povedenie-pri-kotkata-ili-kak-da-razbirame-svoyata-kotka>); *Изненадващи сигнали, че вашето куче ви обича.* (<https://www.mila.bg/article/8421534>)

При подлог в множествено число е възможно той да означава конкретна група, събирателен субект на емоцията:

- (8) *И двамата обичаха* кучета и не обичаха котки; *Обичаха я всички:* и роднините ѝ, и слугите, а кучетата и конете бяха луди по нея; Той заставаше в позиция, която *студентите му обичаха* да имитират; *Ето за такива постъпки го обичаха войниците.*

Освен конкретно индивидуализиращо значение определителните членове за ед. или за мн. ч. могат да имат и генерична употреба. Тогава именните фрази в позицията на подлог представят рода или вида в абсолютната или относителната им цялост. Това важи както за подлози, означаващи лица, така и за животни или растения:

- (9) *Бащата обича* детето си, *майката обича* детето си, *детето обича* бащата и майката; *Така и бащата обича* чедата си; *майката обича* децата си не защото ги харесва, а защото са нейни; в любовта *жената обича* мъжа, а мъжът — една химера; *жената обича* бисерите, обича подаръците; ... някои видове храни, които *детето не обича*. *Пътървата обича* да вали (<https://www.dunavmost.com/novini/pastarvata-obicha-da-vali>); *Розата обича* слънчева светлина, както и богата пропусклива почва. (<https://saveti.framar.bg/4-съвета-за-отглеждане-на-красиви-рози>)
- (10) *Майките обичат* децата си такива, каквито са се родили; *Жените обичат* чистичко и спретнато и да им мирише хубаво; *Децата не обичат* лошите хора, те ги усещат. *Бащите обичат* децата си не по-малко от майките (<https://babysling-bg.com/2021/05/26>) *Котките обичат* валериан и отиват къде ли не заради него.

*Пътървите обичат да се крият близо до брега.
Розите обичат слънчевите места и богато наторените почви.*

Генеричното значение за пълна или относителна цялостност на рода може да се означава и с лексикални модификатори. Може да се употребят имена и в ед., и в мн. ч.:

- (11) *Всяко дете обича да пътува, да открива нови, интересни места; Всяка жена обича да обикаля из магазините; всяко момче обича да се пошляе на свобода някой и друг ден.*
- (12) *Всички деца обичат страшните истории; Всички жени обичат да им се оказва внимание; Всички момчета обичат пилотите.*
- (13) *Много деца обичат да заспват, прегърнали любимата си играчка; Много хора не обичат италианците; Някои момичета обичат да пипат.*

Употребите на подлози с генерично значение, маркирано с нулев член, по модела на пословиците, напр.: *Майка обича и келяв син*, не са регистрирани в корпуса, съставен за целите на това проучване. Примери като *То кое ли земно момче не обича да се заяжда с момичетата!* едва ли биха могли да се интерпретират като случаи за употреба на нулев член с генерично значение. Изречението е реторичен въпрос, който предполага отрицателен отговор с *никое момче*; *нито едно момче*, тоест липса на референт. Повече основания за генерична интерпретация има при запълване на подложната позиция с членуваната с нулев член лексема *човек*. Това обаче може да се свърже с лексикалната семантика на съществителното, а не с граматичната ѝ форма:

- (14) *Човек обича да си има своите малки тайни; Какво ли нещастие е човек да обича жена като нея?; Човек обича да изследва далечни пространства; Човек обича да научава нещата от извора.*

Единични са примерите с генерично значение, изразено от именна група с *един*:

- (15) *Една жена обича да си има другар; Как може един човек да обича, ако не е свободен бе, младеж!;*
Ако един спортист не обича спорта си, ако не му се наслаждава, то той няма да продължи и никога няма да стане добър (<https://academy.maleevatennis.com/2017/08/08/>); Един радиоводещ трябва да обича слушателите си (<https://bnr.bg/hristobotev/post/100758890>).

Направените наблюдения във връзка с категориите на имената, които заемат подложната позиция към глагола *обичам*, показват, че при реализиране на всички значения на глагола определеността има значение за структурирането на правилно изречение.

При първото значение релевантно се оказва и числото на името, с което се изразява подлогът.

Представянето на особеностите на имената в позицията на подлог към глагола *обичам* ще допълним и с някои коментари за лексикалната селекция по признака *одушевеност*, който е задължителен за субекта на емоцията / Експериенцера. На границата между типичните одушевени подлози, които се свързват с три от обобщените по-горе четири значения на глагола (без първото), може да се определят примерите със съществителни за агентивни същности (организации, групи), които са съставени хомогенно от лица. В случая може да се говори за специфичен метонимичен пренос:

- (16) *Църквата обича човека повече, отколкото го обича Христос; Ако някой някога разкрие истината, ще избухне скандал, а военното министерство не обича скандалите; Бюрото не обича наемници на своя територия.*

По модела на метонимията в позицията на подлога, представящ субекта на емоцията, се реализират и топоними, най-вече ойконими, чрез които се представя множеството от лица, живеещи на съответното място:

- (17) *Холивуд обича самотниците. Милано обича операта.
Лондон обича синьото: отново ще издава сини паспорти. (<https://www.monitor.bg/bg/a/view/london-obicha-sinioto-otnovo-shte-izdava-sini-pasporti-189496>);
Българите обичат Русия, но Москва не обича България. (<https://kafeneto.wordpress.com/2020/02/24/>)*

Във връзка с моделите на пренос трябва да се посочи и възможността за заемане на подложната позиция от съществителни имена, назоваващи части на тялото, вкл. и органи:

- (18) *Ръцете обичат билки. (<https://www.mila.bg/article/4771988>)
Кръвоносните съдове на ръцете обичат контрастните вани с морска сол. (<https://www.vesti.bg/tehnologii/zdravoslovno/da-se-spravim-s-vechnoto-mryznene-3485271>)
Очите обичат сълзите (<https://www.jenatadnes.com/po-zdravi/ochite-obichat-salzite/>); Очите не обичат сладко! (<https://spisaniemd.bg/vd-magazine/2009/07/ochite-ne-obichat-sladko>); Щитовидната жлеза, която е диригент на метаболизма ни, не обича стрес и свръхголеми количества йод. (<https://www.btv.bg/video/shows/predi-obed/>)*

В тези примери *обичам* се реализира с четвъртото от обобщените по-горе значения: за обекта, означен с подлога, нещо е добро. Вероятно става дума за пренасяне на

синтактичен модел (схема, матрица) за изразяване на висока положителна оценка. При одушевен подлог оценката е налице; при неодушевен подлог би следвало да липсва емоционален елемент. Изборът на глагол за емоционално състояние вместо емоционално неутрални изрази като *добре е*, *полезно е* може да се свърже със стилистиката на популярното писане в интернет. Употребата на съществителното като подлог към глаголно сказуемо, а не в предложна фраза към конструкция, срв. *очите обичат* – за *очите е полезно*, придава специфична самостоятелност, агентивност, персонифицираност на съответната част от тялото. Тази техника на одухотворяване и представяне на неодушевените обекти като активни дейтели, които правят оценки и могат да избират, е сред стратегиите за изграждане на рекламни текстове.

В лингвокултурологичните изследвания сърцето се определя като вместилище на любовта. Примерите за употреба на съществителното *сърце* като подлог към *обичам* представят тази част от тялото далеч по-рационално. Глаголът отново се реализира със значението *нещо* (изразено с допълнението) *е добро за нещо* (изразено с подлога):

- (19) *Сърцето обича* положителните емоции и удоволствието, както и движението – това категорично удължава живота му. (<https://news.bg/health/sartseto-obicha-polozhitelnite-emotsii-i-ezhednevните-razhodki.html>); *Сърцето обича* ягоди. (<https://gotvach.bg/n5-58424>); *Сърцето обича* шампанско. Шампанското е полезно за сърцето, установиха изследователи. (<https://ezine.bg/n11-6228>); *Храните, които сърцето обича*. (<https://www.puls.bg/khnanene-c-21/khnanite-koito-srtseto-obicha-n-23501>)

Представата за сърцето като място, на което се съсредоточава чувството, се актуализира при употребата на съществителното *сърце* с устойчиви модификатори (съгласувани определения) в изрази с предлозите *със* или *от* (източник или квантификация на емоцията), *заради* (причина, стимул):

- (20) *Обичам го с цялото си сърце*; *Радостина го обича от сърце*, а не *заради богатството му*; *Искам просто да те обичам от цялото си сърце*; *Ние обичахме от все сърце този артист*; *Те го обичат заради доброто му сърце*.

Анализираните примери от корпуса показват, че групата на нетипичните подлози, които според речниковата статия са названия на растения, се разширява. На този етап от наблюденията все още не могат да се направят категорични изводи за групиране или систематизация на лексемите, които могат да заемат тази позиция. Като подлози се реализират както съществителни нарицателни с предметно значение, така и абстрактни съществителни:

- (21) В този смисъл уредът носи своя емоционалност, тясно свързана с музикалния съпровод. *Обръчът обича* контрастите, резките, отчетливите смени; *Този самолет обича* скоростта; *Защото* вече машини ще орат, сеят и жънат, а *машината обича* ред и мярка.

И докато за случаи като (20) и (21) може да се предложи тълкуване с включване на одушевен субект заради присъствието на известна агентивност – хора си служат с уреди и машини; хора изпитват любов, мислят, подобна интерпретация по-скоро е невъзможна за случаи като посочените в (22):

- (22) *Пустинята не обича* движението; *Природата обича* хармонията; *Природата не обича* разточителството на идеи; *Природата обича* смъртта!
Планината обича добрите хора. (<https://www.briag.bg/petko-stoinov-zam.-predsedatel-na-turistichesko-drujestvo-kailushka>)
Животът обича непушачите (<http://rzi-silistra.com/RIOKOZ/home.nsf/pages/bg/>); *Животът обича* смелите (<https://bnr.bg/plovdiv/post/100809035/jivotat-obicha-smelite>); *Често животът обича* да ни среща с неподходящите хора. (<http://psihologpetrov.com/54768798089690/>)

Нетипичното изразяване на субекта на емоцията може да е част от особености на стила на текста, в който авторът търси оригиналност и в метафоричните преноси:

- (23) *Чудя* се дали *снегът обича* дърветата и полята, та ги целува толкова нежно.
Планината обича снега. Прегръща го с нетърпение и надежда. (<https://blagolika.wordpress.com/2021/01/17/planinata-obicha-snega/>)

В медийни текстове изречения с нетипични подлози към *обичам* се използват в заглавия на материали, за привличане на вниманието. Очевидно употребата на съществителни за неодушевени обекти или същности в позицията на подлог към *обичам* се мотивира по-скоро от стила на текста, а не от граматиката:

- (24) *Парите обичат* тишината; *Парите обичат* реда; *Парите обичат* движението;
Парите обичат хората, които се движат напред, развиват се, и се усъвършенстват (<https://money.bg/wealth/kakvo-obichat-parite-10-vazhni-zakona.html>); *Парите обичат* тези 4 зодии и никога няма да ги изоставят (<https://blitz.bg/layfstayl/za-damite/>)

За примерите от (24) може да се предположи, че *обичам* се реализира с четвъртото си значение – *нещо е добро за нещо*. В случая има и чуждоезиково влияние, пренос на конструкции от популярни максими. Това обаче не е приемливото обяснение за всички случаи, защото зад следващите два примера, които също са заглавия на медийни материали, не се открива англоезичен вариант. В самите текстове се коментират местата,

на които тези организми живеят най-дълго, така че отново е възможна интерпретация на значението на предиката *нещо е добре за нещо*:

- (25) *Патогенните организми обичат парите* – има ли опасност от заразяване? (<https://sanovnikat.com/бактериите-в-парите/>); Доказано: *COVID-19 обича най-много парите* (<https://www.standartnews.com/zarazata/dokazano-covid-19-obicha-nay-mnogo-parite-439323.html#>)

Последният въпрос, който ще бъде коментиран във връзка с реализацията на подлога към глагола *обичам*, е дали е възможна субституция на именното словосъчетание в подложната позиция с подчинено изречение. Такива модели за структуриране на сложното изречение се определят традиционно като сложни съставни с подчинени подложни изречения, въведени с относителни местоимения: *Който пее, зло не мисли* – *Пеещият / Той зло не мисли*. Условие за определяне на подчиненото релативно изречение като подложно е позицията на подлога към главния предикат да не е заета от име или именна фраза. Емпиричните данни в изречения с *обичам* в главното изречение и относително подчинено изречение, представящо описателно подлога на главния предикат, не позволяват да се направят генерализации за тези конфигурации. Открити бяха незначителен брой примери в сравнение с останалите структури, организирани около глагола *обичам*. В някаква степен може да се говори и за синтактичен паралелизъм в примерите заради повторението на един и същ глагол в двете части на изречението, водещо до ритмизация и по-лесно запомняне на израза:

- (26) *Който обича животните ∅ обича човешкото същество*. (<https://bg.thpanorama.com/articles>); *Който не обича самотата, ∅ не обича и свободата* (Шопенхауер). (<https://lov3-you1.tumblr.com/post/80492539590>)
- (27) *Който не обича животните, той не обича и хората...* (<https://mediaplus.bg/mydri-misli-za-kucheto-mediaplus-bg/>); *Който не обича самотата – той не обича и свободата*. (<http://www.citat.bg/5248>)

Сравнението между (26) и (27) показва наличието на паралелни синтактични варианти. Ако в основата на сентенциите е чуждоезичен оригинал, най-вероятно става дума за различни преводачески решения при структуриране на изречението – със или без експлицитно изразен подлог към главния предикат. Приемаме, че в (26) са представени примери за *частен случай на определителни изречения* към липсваща опора в главното изречение (Коева 2001: 153), затова не може да се твърди, че предикатът е разширил възможностите си за съчетаване с релативни изречения в субектната позиция. Изразяването на подлога към анализируания глагол за емоционално отношение

се реализира чрез име или именна група, към които може да има подчинени определителни изречения. Структурата на определителните изречения, отнасящи се до опората подлог към *обичам*, обаче не се определя от главния предикат.

Преди да разгледаме някои особености, свързани със синтактичните средства за изразяване на прякото допълнение / Тема (Обект на емоцията), ще представим случаите, в които глаголът *обичам* се реализира без експлицитно изразено допълнение, напр.:

- (28) Да *обичаш*, е нещо съвсем естествено; Да *обичаш*, когато другия го няма, е като да плуваш във вечно спокойни води; Когато *обичаш*, откриваш в себе си такова богатство, такава нежност, ласкавост, че дори не ти се вярва, че умееш да *обичаш* по този начин; Докато *обича*, тя не може да бъде друга; Не любовта към някоя жена (той никога досега не беше *обичал*) го доведе до това състояние.

Изреченията, в които обектът на *обичам* не е изразен експлицитно, по състав са едносъставни глаголни обобщенолични, елиптични или двусъставни, следователно структурният тип не е определящ за това позицията на допълнението да остане незаета. При тази конфигурация състоянието на конкретния субект, а в обобщеноличните изречения – на всеки един възможен субект се представя като възможно, абсолютно, само за себе си. Да-конstrukциите имат инфинитивна интерпретация. Глаголът *обичам* означава състояние на субекта, характеризиращо се с това, че той, субектът, изпитва чувството *обич*.

В корпуса, на който се основават наблюденията тук, изразяването на обекта към *обичам* в просто изречение се реализира по посочените в началото модели: чрез съществително или чрез винителните форми на местоименията. Тези случаи няма да бъдат коментирани специално. Ще посочим само една специфика при реализацията на прякото допълнение и на поясненията към него по модела от следващите примери:

- (29) Обичам *кафето* много *сладко*; Обичам *яденето* си *по-сурово*; Само една бучка захар да туриш в *кафето*, че син ми не го *обича сладко*; Не съм силен, когато *опре* до храна. Обичам я *гореща* и по много.

Трансформации на елемента, който заема обектната позиция в изходните модели, напр.: *Обичам кафето много сладко* – *Обичам чая много сладък* – *Обичам бозата много сладка*, показват, че името, с което се изразява прякото допълнение, е опората, към която се отнася прилагателното. Освен това при трансформация на простото изречение в сложно: *Обичам кафето много сладко* – *Обичам кафето / го* [(да / когато) *кафето / то е сладко*], обектът на главния предикат и подлогът на подчиненото

изречение имат един и същ референт. Реализират се отношения на контрол от обекта на главния предикат върху субекта на подчинения. В проучванията за комплементите малки изречения в български (означавани традиционно като сказуемни определения) се посочва, че те са възможни при *към предикати с експериенцер и пряк одушевен обект* – *Искаше* [я_i] [(тя_i, е) [щастлива_i]] (Коева 2021: 21). На този етап може да се формулира хипотезата, че примерите в (29) следват моделите с комплементи малки изречения, макар че предикатът *обичам* не попада в посочените досега групи, към които се реализират такъв тип пояснения. Проверката на хипотезата ще бъде обект на по-нататъшни проучвания.

Когато обектната позиция е заета от да-изречение (подчинено допълнително изречение), няма структурна зависимост между аргументите на *обичам* и на предиката в подчиненото изречение:

- (30) *(той) Обичаше* [(той) да планира нещата предварително] – *(той) Обичаше* [двамата заедно да планират почивките си]; *Не обичам* [(аз) да лъжа]. *Не обичам* [(аз) да я лъжа] – *Не обичам* [(те) да ме лъжат].

В проучванията на средствата, с които може да се изрази допълнението в българския език, се посочват и относителни подчинени допълнителни изречения, въведени с *който* / *когото* или *каквото*. В БНК не бяха открити такива употреби към *обичам*. Резултатите от търсенето в източници от интернет източници също са доста ограничени:

- (31) Всички могат да бъдат такива, каквито искат, и да *обичат* *когото* искат. (https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/eu-values-and-citizens-rights/towards-union-equality_bg)
 Всеки човек е свободен да *обича* *когото* си пожелае и не е нужно да се крие или срамува от това. (<https://bilitis.org/kuiar-blic-2fingers/>)
 Нашата работа за равни права и свободата да *обичаш*, *когото* пожелаеш, няма да спре. (<https://sofiapride.org/2020/04/20/sofiya-prajd-2020-shte-bade-razlichen/>)

Относителните местоимения, с които се въвеждат подчинените изречения в обектна позиция, нямат референт в сложното изречение, така че те са от групата на свободните релативи. Моделът, представен при релативните изречения в подложната позиция, би могъл да се приложи и в този случай: релативът се отнася към празна аргументна позиция при главния предикат, а не директно към самия предикат. За да се направят мотивирани изводи обаче, е необходимо да се състави по-богат корпус с примери от тематично различни области.

Освен употребата на подчинени изречения, въведени с относителни местоимения за лица, към глагола *обичам* се срещат и примери с релативни изречения с *когато*:

- (32) *Обичам, когато* ме критикуват; *Обичам, когато* някой е категоричен и несправедлив; *Хората не обичат, когато* нещата са наречени с истинските им имена. *Не обичаше, когато* я гледаха така; Но тоя човек е много добър и *не обича, когато* се върши нещо лошо; *Хич не обичам, когато* ми говорят като на бебе; *Не обичам, когато* Коледа и Нова година са без сняг.

С относителното наречие *когато* се въвеждат адюнктни (обстоятелствени) подчинени изречения или определителни изречения към съществителни имена с обобщено значение (период, отрязък от) време. Примерите от (32) трябва да се разграничат от случаи като *Той я обичаше, когато тя плаче*, в които подчиненото изречение е обстоятелствено за време; позицията на допълнението към главния предикат е заета от винителната клитика, а не от изречението с *когато*. Адюнктно изречение с *когато* е употребено и в *Обичаше, когато се върне, да завари нещата мирни и спокойни*, тъй като към *обичам* се отнася комплементното да-изречение; обстоятелственото е разположено между главното и допълнителното, но словоредната близост или отдалеченост не влияят върху типа на изреченията.

В изреченията от типа *Обичам Ø, когато ме критикуват* позицията на обекта към главния предикат е празна, не е заета от име или местоимение. Трансформации по модела *Обичам, когато ме критикуват – Обичам критиката; Не обичам, когато ми говорят като на бебе – Не обичам такова говорене* могат да насочат към идеята за възможна субституция на именната фраза в обектната позиция с подчинено изречение. Предикатът *обичам* изисква комплементни пояснения, а релативът *когато* не попада в групата на средствата, които могат да въвеждат такъв тип изречения. Относителните наречия, подобно на останалите релативи, могат да имат antecedent празна позиция от главното изречение. При експлицитен antecedent съществително име в главното изречение *когато* е част от определителни изречения: *И тогава дойде денят, когато (в който) я повикаха; почти приветстваше моментите, когато (в който) неговите мъчители спускаха до долу подвижна стълба*. Същата конфигурация ще се реализира, ако в празната позиция на обекта към *обичам* се постави съществително име със значение (период, отрязък от) време: *Обичам, когато ме критикуват – Обичам моментите / периодите, когато (в който) ме критикуват; Не обичам, когато ми говорят като на бебе – Не обичам моментите / периодите / дните, когато (в който) ми говорят като на бебе*. При представяне на конструкциите в руския език с глагола *любить* се посочва, че *подчиненото изречение, въведено*

със съюза *когда*, е в същата роля, както формата за винителен падеж, представяща обекта или източника на чувството (Apresjan 2009: 254). За българския език обаче такъв извод не може да се направи категорично. Синтактичните възможности на двете въвеждащи думи – *когато* и *когда* – са различни. По-вероятното обяснение е свързано, както и при другите случаи на релативни изречения към *обичам*, с трансформации на подчинени определителни изречения.

Направените наблюдения за изразяването на аргумента, представящ Темата (Обекта на емоцията), потвърждават модела, изведен във валентната рамка на глагола. Допълненията се изразяват с подчинено да-изречение при реализиране на третото от обобщените четири значения на глагола – *харесвам нещо*. При значението, свързано според речниковата дефиниция само с подлози растения, по-често обектната позиция е заета от име или именна група, а не от да-изречение. Наред с очертаните в текста въпроси, които трябва да бъдат проучени самостоятелно, в полето на бъдещите изследвания върху по-богат и надежден корпус попадат и тези, свързани с мястото на релативните изречения към глаголите за емоционални състояния.

REFERENCES

- Alexiadou 2016:** Alexiadou, Artemis. “English Psych Verbs and the Causative Alternation: A Case Study in the History of English.” *Questions and Answers in Linguistics*, no 3 (2018): 1–13.
- Apresjan 2009:** Apresjan, Jurij. *Research in Semantics and Lexicography*. Volume 1. *Paradigmatics*. Moscow: Languages of Slavic Cultures, 2009. [In Russian: Апресян, Юрий. *Исследования по семантике и лексикографии*. Том 1. *Парадигматика*. Москва: Языки славянских культур, 2009.]
- Dineva 1996:** Dineva, Aneta. “On Expressing Emotions in Bulgarian.” In Dimitrova-Valchanova, Mila & Lars Hellan, eds. *Papers from First Conference on Formal Approaches to South Slavic Languages*. – *University of Trondheim Working Papers in Linguistics*, no 28 (1996): 75–96.
- Dineva 1999/2000:** Dineva, Aneta. “Valences and Semantic Roles in the Expression of Emotions.” *Bulgarian Language*, no 2 (1999/2000): 1–25. [In Bulgarian: Динева, Анета. „Валентности и семантични роли при изразяването на емоции.“ *Български език*, no 2 (1999/2000): 1–25.]
- Genadieva-Mutafchieva 1988:** Genadieva-Mutafchieva, Zara. “Complex Sentence with Subordinated Object Clause.” In Popov, Konstantin, ed. *Grammar of Modern Bulgarian*. Vol. III. *Syntax*: 328–347. Sofia: BAS, 1988. [In Bulgarian: Генадиева-Мутафчиева, Зара. „Сложно съставно с подчинено допълнително изречение.“ В: Попов, Константин, отг. ред. *Граматика на съвременния български език*. Т. 3. *Синтаксис*: 328–347. София: БАН, 1988.]
- Izard 2017:** Izard, Carroll. *The Psychology of Emotions*. Sofia: Health and Happiness, 2017. [In Bulgarian: Изард, Карол. *Психология на емоциите*. София: ИК Здраве и щастие, 2017.]

- Kaldieva-Zaharieva 2016:** Kaldieva-Zaharieva, Stefana. "On the Hidden and Undisguised by the Darkness of the Human Essence." In Blagoeva, Diana & Sia Kolkovska, eds. *Lexicography at the Beginning of the 21st Century*. Proceedings of the Seventh International Conference on Lexicography and Lexicology: 313–332. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2016. [In Bulgarian: Калдиева-Захариева, Стефана. „За скритото и неприкритото от мрака на човешката същност.“ В: Благоева, Диана & Сия Колковска, ред. *Лексикографията в началото на XXI в.* Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология: 313–332. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2016.]
- Karagyozeva 2007:** Karagyozeva, Snezhina. "Cognitive Aspects of the Verbalization of Emotions." *Orbis Linguarum*, no 4 (2007): 25–33. [In Bulgarian: Карагъзова, Снежина. „Когнитивни аспекти на вербализацията на емоциите.“ *Езиков свят*, no 4 (2007): 25–33.]
- Koeva 2001:** Koeva, Svetla. "Typology of Subordinate Clauses." In Koeva, Svetla, ed. *Modern Syntactic Theories*: 144–163. Plovdiv University Press, 2001. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Типология на подчинените изречения.“ В: Коева, Светла, съст. *Съвременни синтактични теории*: 144–163. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2001.]
- Koeva 2019:** Koeva, Svetla. "Complements in Bulgarian." In Micheva, Vanya & Diana Blagoeva & Sia Kolkovska & Tatyana Aleksandrova & Hristina Deykova, eds. *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language*: 57–68. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2019. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Комплементите в български.“ В: Мичева, Ваня & Диана Благоева & Сия Колковска & Татяна Александрова & Христина Дейкова, ред. *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език Проф. Любомир Андрейчин*: 57–68. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2019.]
- Leseva & Stoyanova & Kukova & Todorova 2018:** Leseva, Svetlozara & Ivelina Stoyanova & Hristina Kukova & Maria Todorova. "Integrating Subcategorisation Information in Wordnet's Relational Structure." *Bulgarian Language*, no 2 (2018): 13–40. [In Bulgarian: Лесева, Светлозара & Ивелина Стоянова & Христина Кукова & Мария Тодорова. „Интегриране на субкатегоризационна информация в релационната структура на Уърднет.“ *Български език*, no 2 (2018): 13–40.]
- Micheva-Peycheva 2019:** Micheva-Peycheva, Kalina. "Axiological Aspects of the Concept of Love." *Bulgarian Language*, no 1 (2019): 41–56. [In Bulgarian: Мичева-Пейчева, Калина. „Аксиологични аспекти на концепта любов.“ *Български език*, no 1 (2019): 41–56.]
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, Ruselina. "The Problems of the Complex Sentences with Complements in Bulgarian." *Juznoslovenski filolog*, no 64 (2008): 261–272. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. „Проблематика на сложните изречения с комплементи в българския език.“ *Јужнословенски филолог*, no 64 (2008): 261–272.]
- Petrova 2007:** Petrova, Anastasiya. *Concepts in the Field 'Joy': Similarities and Differences in the Balkan Linguistic-Cultural Area*. Veliko Tarnovo University Press, 2007. [In Bulgarian: Петрова, Анастасия. *Концептите в полето 'радост': Сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*. Велико Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2007.]
- Popova 1987:** Popova, Maria. *Short Valence Dictionary of Verbs in the Modern Bulgarian Literary Language*. Sofia: BAS, 1987. [In Bulgarian: Попова, Мария. *Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език*. София: БАН, 1987.]

- Rozwadowska 2017:** Rozwadowska, Bozena. "Psychological Verbs and Psychological Adjectives." In Everaert, Martin and Henk C. van Riemsdijk, eds. *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*. Vol. I–VIII: 3383–3408. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2017. <https://doi.org/10.1002/9781118358733.wbsyncom040> (accessed: 28.06.2021).
- Stamenov 2021:** Stamenov, Maxim. "Groups of Verbs Denoting Mental Experience: A Proposal for Classification." In Koeva, Svetla & Maxim Stamenov, eds. *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language*. Vol. II: 69–75. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2021. [In Bulgarian: Стаменов, Максим. „Групи глаголи за вътрешни психически преживявания. Опит за класификация.“ В: Коева, Светла & Максим Стаменов, ред. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език Проф. Любомир Андрейчин. Т. II: 69–75. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2021.]
- Vassileva 2019:** Vassileva, Krasimira. *The Concept of Love in Modern Bulgarian Linguaculture*. Veliko Tarnovo University Press, 2019. [In Bulgarian: Василева, Красимира. Концептът „любов“ в съвременната българска лингвокултура. Велико Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2019.]
- Wierzbicka 1992:** Wierzbicka, Anna. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York: Oxford University Press, 1992.
- Wierzbicka 1999:** Wierzbicka, Anna. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press, 1999.
- Wierzbicka 2019:** Wierzbicka, Anna. "The Biblical Roots of English 'Love': The Concept of 'Love' in a Historical and Cross-Linguistic Perspective." *International Journal of Language and Culture*, no 6 (2 / 2019): 225–254.

ПРЕДИКАТИ ЗА СЪСТОЯНИЕ: СВОЙСТВА И ЛИНГВИСТИЧНИ ТЕСТОВЕ¹

SVETLA KOEVA

BAS Institute for Bulgarian Language

STATE PREDICATES: PROPERTIES AND LINGUISTIC TESTS. The study presents linguistic tests for diagnosing Zeno Vendler's verb classes, illustrated by selected Bulgarian verbs. The tests are divided into three groups, according to grammatical aspectuality, durativity and telicity, and agentivity. The research reveals that tests which rely on semantic compatibility at the lexical level (and not on semantic compatibility between lexical and grammatical level) are applicable for both English and Bulgarian. The research methodology is also based on Emmon Bach's and David Dowty's classifications of verb classes in which stage-level and individual-level predicates are distinguished, with a focus on agentivity in Dowty's approach, as well as on Donald Davidson's representation of action verbs as predicates with a hidden event argument. This theory has been refined by Claudia Maienborn to include a formal description of state predicates representing the ontological difference between two kinds of states: state verbs that denote true Davidsonian eventualities (Davidsonian states) and stative verbs that resist a Davidsonian analysis (Kimian states). These theoretical considerations allow to describe states as a heterogeneous class and provide reliable means for distinguishing different types of states.

Keywords: state predicates, linguistic diagnostic test, stage-level and individual-level predicates, Davidsonian states, Kimian states

1. УВОД

Многократно е посочвано, че деленето на ситуациите от действителността на статични и динамични произтича от Аристотел (Kennedy 1963: 173–183; Dowty 1979: 52–53; Rothstein 1999: 2 и др.), а в по-ново време като изходна се налага класификацията на Зено Вендлер (Vendler 1957), която се основава на следните свойства: промяна

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*, подкрепен от Фонд *Научни изследвания* (Договор № КП-06-П РУСИЯ-78) по *Програма за двустранно сътрудничество България–Русия 2020 г.*

(change) със стойности *динамичност* (dynamicity) – с определена или неопределена промяна (definite – indefinite change), и *статичност* (stativity); продължителност във времето (temporal extent) със стойности *продължителност* (durativity) и *мигновеност* (punctuality); дефинирана крайна точка (homogeneity) със стойности *пределност* (telicity) и *непределност* (atelicity), и съдържа четири ситуационни типа:

- състояния (states) – продължителни статични ситуации, които са непределни;
- дейности (activities) – продължителни динамични ситуации, които са непределни;
- изпълнения или осъществявания (accomplishments) – продължителни динамични ситуации, които са пределни;
- постижения (achievements) – мигновени динамични ситуации, които са пределни.

Както се посочва, състоянията могат да възникнат в резултат от промяна, но сами по себе си не включват промяна. Състоянията продължават определен *период от време* (Vendler 1967: 103), но не изразяват процес и *не могат да бъдат определени като действия* (Vendler 1967: 106).

Класификацията на Зено Вендлер е последвана от различни по-подробни класификации на ситуационните типове (Dowty 1979: 184; Bach 1986: 6; Paducheva 1996: 107; Van Valin & LaPolla 1997: 115–117 и др.), но обичайното деление е между състояние и всички останали типове, като, разбира се, самите състояния също не са хомогенен клас.

В съвременните изследвания за събитийната структура често вместо термина *събития* (events) се използва терминът *eventualities* (Bach 1986: 6) със значение *ситуации* (от действителността) с *темпорална структура*. В настоящото изследване използваме термина *ситуация* (от действителността), като приемаме, че базовата ситуация се изразява от предиката и аргументите и може да бъде модифицирана от неограничено множество незадължителни лексикални модификатори (с адвербиални характеристики) или от граматични модификатори (например темпорални характеристики, изразени на морфологично равнище). За означаване на различните групи предикати при класификация на ситуациите (от действителността) използваме термина *ситуационен тип* (eventuality type), тъй като, както се отбелязва, този термин е по-неутрален (Filip 1999: 15) в сравнение с термини като *аспектуални класове* (Dowty 1979: 32), *лексикално-аспектуални класове* (Rothstein 1999: 3) и др.

В рамките на предлаганото изследване се проследяват някои от тестовете за разграничаване на различните ситуационни типове с фокус върху състоянията. Основните цели са две: да се проследи в каква степен тестовете, които обичайно са

конструирани за английски (а в някои случаи и за руски), са валидни за българския език, и (въз основа на тях) да се открият семантичните характеристики, които са отличителни при дефинирането на ситуационния тип състояние и класовете предикати, които обединява.

Последователно ще бъдат разгледани някои от лингвистичните тестове, които се прилагат за разграничаване на ситуационните типове на Зено Вендлер, като за български тяхното действие ще бъде илюстрирано върху подобрена група глаголи за състояние с точно дефинирано значение. Ще бъдат проследени по-подробно класификациите на ситуационните типове на Емон Бах (Bach 1981) и на Дейвид Даути (Dowty 1979), в които се разграничават постоянни от временни състояния, като при класификацията на Дейвид Даути се въвежда и разграничение на базата на признака *агентивност*. Ще бъдат представени лингвистични тестове за определяне на постоянни и временни състояния (Raducheva 1996), които се основават на семантична съчетаемост на лексикално равнище и следователно се очаква да бъдат валидни и за български.

Класификацията на ситуационните типове се надгражда посредством пренасянето на анализа на Доналд Дейвидсън на глаголите за действие като предикати със скрит събитийен аргумент (Davidson 1967) към формалното описание на предикатите за състояние и противопоставянето на двата основни типа състояния: постоянни стативни предикати (кимианско състояние, състояние по Ким) и временни предикати за състояние (Дейвидсъново състояние, състояние по Дейвидсън¹) (Maienborn 2005; Maienborn 2019). По този начин различните ситуационни типове състояние се разглеждат в единна теоретична рамка, включително при изразяването им посредством глаголни предикати и предикативни прилагателни.

2. ЛИНГВИСТИЧНИ ТЕСТОВЕ ЗА СИТУАЦИОННИТЕ ТИПОВЕ НА ЗЕНО ВЕНДЛЕР

Накратко ще представим и коментираме част от съществуващите лингвистични тестове, които имат отношение към разграничаването на четирите ситуационни типа на Зено Вендлер с фокус върху ситуационния тип състояние. Използваме тестовете, които са обобщени от Дейвид Даути (Dowty 1979: 55) на базата на предходни изследвания (Ryle 1949; Vendler 1957; Kenny 1963; Lakoff 1965 и др.).

Един от основните проблеми при класификацията на ситуационните типове и на глаголните предикати (именните предикативи), които ги изразяват, е, че

1 В рамките на предикатите за състояние означаваме постоянните предикати с термина *стативни предикати*, а временните – с термина *предикати за състояние*.

примерите се посочват без дефиниция за значението, макар че в повечето случаи са многозначни и в различните си значения могат да принадлежат към различни класификационни групи. За да проверим валидността на (част от) предлаганите тестове за разграничаване на ситуационни типове за български (в частност на предикатите за състояние), използваме една от съществуващите класификации (Van Valin & LaPolla 1997: 115). Избира се по един представителен глагол за всяка група, като не се разглеждат предикативните прилагателни; предлага се кратка дефиниция на значението, с което се употребява глаголът; кратък пример, който илюстрира значението и в който глаголът е в 3 лице, единствено число, сегашно време, като се дават толкова примери, колкото синтактични структури се реализират със съответното значение.

Групи (предикати / предикативи) за състояние (Van Valin & LaPolla 1997: 115):

- състояние или положение (State or condition): *боледувам.*
‘прекарвам някакво заболяване’: *Момчето боледува от рахит.*
- съществуване (Existence): *съществувам.*
‘някой или нещо е налице’ (*Свидетелят / книгата*) *съществува.*
- местоположение (Pure location): *намирам се.*
‘на определено място съм’ (*Лодката / рибарят*) *се намира на брега.*
- възприятие (Perception): *гледам.*
‘възприемам със зрението си нещата около мене’: *Момчето гледа (ябълката / как ябълката пада).*
- знание (когнитивност) (Cognition): *зная.*
‘имам знания, информация за някого или нещо; известно ми е’:
Момчето знае (името му / че огънят пари).
- желание (Desire): *искам.*
‘имам желание нещо да се случи’: *Момчето иска (размяна / да се омъжиш за него).*
- пропозиционално отношение (Propositional attitude): *вярвам.*
‘убеден съм в съществуването или истинността на нещо’: *Момчето вярва (в духове / че има духове).*
- притежание (Possession): *имам.*
‘притежавам нещо, включително като природна даденост’: *Момчето има (квартира / добра памет).*
- вътрешно преживяване (Internal experience): *чувствам.*
‘изпитвам усещане посредством сетивата си’: *Момчето чувства (хлад / че / как) го пронизва хлад).*

- емоция (Emotion): *обичам*.
'изпитвам чувство на обич към някого или нещо': *Момчето обича (момчето / ягоди)*.
- атрибутивност / идентификация (Attributional / identificational): *висок е*.

Изброените по-долу лингвистични тестове ще бъдат проверени за избраните глаголи в посочените значения, като реалните примери са от Българския национален корпус¹, а в някои случаи са конструирани и допълнителни примери.

2.1. Граматичен тест за предикати за състояние

Глаголи, които са предикати за състояние, не образуват сегашно продължително време (в английски – Vendler 1957: 144; Dowty 1979: 55):

- 1.а. **John is knowing the answer*. (Dowty 1979: 55 – *know* (зная) в сегашно продължително време)
Джон знае отговора. (На български примерът е граматичен.)
- 1.б. *John is running*. (*run* (тичам) в сегашно продължително време)
Джон тича.
- 1.в. *John is building a house*. (Dowty 1979: 55 – *build* (строя) в сегашно продължително време)
Джон строи къща.

Изразяването на сегашно продължително време в английски не е възможно при постоянните стативни предикати, например **Jack is resembling Greta* (*Джак прилича на Грета* – Carlson 1977: 187), но може да се реализира, ако предикатът изразява епизодичност (Bach 1981: 77). Дейвид Даути (Dowty 1979: 173–180) също посочва, че съществуват предикати за състояние, които могат да се употребяват в сегашно продължително време в английски, и в такъв случай състоянието се интерпретира като сравнително краткотрайно или временно. Подобни употреби (в определен контекст и с неголяма честота) могат да бъдат обяснени според нас с транспозиция между граматични значения: когато формата за едно граматично значение се употребява със семантиката на друго граматично значение. Подобно е мнението, че ако глаголи за състояние се използват в сегашно продължително време в английски, това означава, че има превключване от статичност към динамичност и глаголите за състояние могат да изразяват дейности (Walkova 2012: 507):

1 Вж. Коева, Светла. „Българският национален корпус в контекста на световната теория и практика.“ В: Коева, Светла, съст. *Езикови ресурси и технологии за български*: 29–52. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2014.

2. *You are being silly.* (Walkova 2012: 507)

Държиш се глупаво.

Превключването към изразяване на динамичност от глаголи за състояние може да се осъществи, ако на съответния субект може да се припише съзнателно, волево (*volitional*) действие (Walkova 2012: 508).

Разглежданият тест има отношение към разграничаването на т. нар. постоянни (*individual-level*) и временни (*stage-level*) предикати (Carlson 1977: 170–171). Временните предикати изразяват (най-общо казано) временни или случайни свойства: *изморен съм, пиян съм, седя, лежа*, а постоянните – повече или по-малко постоянни или инхерентни свойства: *интелигентен съм, зная, обичам*. Постоянните предикати са предикати за състояние, т. е. те са постоянни състояния; повечето временни предикати не са предикати за състояние, ако са предикати за състояние, те са временни състояния.

Макар че този тест не е приложим директно за българския език, от него могат да се направят някои изводи. Семантичното съдържание на лексикално-граматичната категория *вид на глагола* в български се основава на отношението на действието към неговия предел, независимо от говорещото лице, глаголното лице и изказването (Kutsarov 2007: 551). Основното семантично противопоставяне е *цялостност – нецялостност* с главно значение на немаркирания член (несвършения вид) *процесност*. Маркиран член са свършените глаголи, означаващи цялостност, комплексност, компактноост. Само пределните глаголи (при които действието е насочено към предел или стига до някакъв предел) са представени в свършен и несвършен вид (*стигна, стигам; обеля, обелвам*), а непределните глаголи (при които липсва указание за някакъв предел) са само несвършени (*зная, лежа, гранича*) (Nitsolova 2008: 248). Глаголите от вторичен несвършен вид наследяват семантичните характеристики на изходния глагол от свършен вид, от който са образувани. Посочва се също така, че *глаголната форма от несвършен вид има две значения: състояние и редица от състояния и събития, завършваща със състояние*, а от свършен вид – *събитие или редица от събития и състояния, завършваща със събитие* (Koseska-Tosheva & Satola-Stashkovyuk 2016). Стига се до обобщението, че: *несвършеният вид като немаркиран член на опозицията може да изразява както процеси и състояния (една и съща ситуация), така и събития (промяна на ситуацията) в определен контекст (сегашно историческо време и повторителност) [...] глаголите, които обозначават състояния (*states*) и непределни процеси (*activities*), са от несвършен вид и нямат съответствия от свършен вид* (Charalozova 2021: 16). Съществуват пределни видови двойки (означаващи пределни процеси, напр. *хвърля, хвърлям*) между глаголи от

първичен свършен вид и несвършени глаголи, образувани с наставки, с които се означават изпълненията (осъществяванията), и същински видови двойки (*намирам, намеря*) между глаголи от свършен вид и вторичен несвършен вид, с които се означават постиженията (Charalozova 2021: 16).

В заключение, от групата на глаголите за състояние може да се изключат всички глаголи от свършен вид и вторичен несвършен вид, което значително намалява броя на глаголите, които изразяват предикати за състояние. Приемаме, че едно от значенията на ситуационния тип състояние (постоянно състояние) отговаря на значението на част от първичните несвършени глаголи (*зная, мразя*) и на част от несвършените глаголи, които са производни, но нямат съответен глагол от свършен вид (образувани с представки от първични глаголи от несвършен вид (рядко): *принадлежа*; с наставка *-н-* от стари славянски корени: *мръзна*, или с наставки за несвършен вид от съществителни или прилагателни: *студувам, живея, младея*). Временно състояние също може да се изразява посредством първични несвършени глаголи (*лежа, спя*) и производни несвършени глаголи, които нямат съответен глагол от свършен вид и са образувани с наставки от първични глаголи от несвършен вид (рядко): *будувам*, и с наставки за несвършен вид от съществителни или прилагателни: *червенея, белея*. Тук трябва да се посочи, че някои от значенията на глаголите, които участват във видови двойки, се проявяват само в свършен или само в несвършен вид и има случаи, при които ситуация за състояние се реализира само с едно или с няколко от значенията на даден глагол в несвършен вид, например *означавам* със значение 'има определено значение', но не и със значение 'очертавам, определям, отбелязвам'.

2.2. Тестове за продължителност и предел

2.2.1. Предикатите за състояние могат да се употребяват с адвербиални изрази за продължителност като *for an hour (от един час – Vendler 1957: 145; Dowty 1979: 60)*.

Тестът противопоставя състоянията и дейностите на изпълненията (осъществяванията) и постиженията: състоянията и дейностите могат да се свързват с адвербиални изрази, които означават продължителност, за разлика от изпълненията и постиженията: (*от един час / един час вярвах / тичах / *написах / *намерих*).

Тестът работи и за български, както се вижда от примерите (адвербиалните изрази за продължителност се свързват както със стативни предикати, така и с предикати за състояние), което е очаквано, тъй като се разчита на семантична съчетаемост на лексикално равнище, а не на семантична съчетаемост между лексикално и граматично равнище.

- 3.а. *От години боледува.*
- 3.б. *От дълги години съществува подводният град.*
- 3.в. *От години се намираше все на същото място.*
- 3.г. *От четири години гледаше все стената.*
- 3.д. *От две години знаем това.*
- 3.е. *От години искаше да отиде в Африка.*
- 3.ж. *От много години вярваше, че ...*
- 3.з. *От петнадесет години имаме спестовен влог.*
- 3.и. *От няколко минути чувстваше хлад.*
- 3.й. *От детските си години обичаше играта с кожени топки.*

Тестът е свързан със свойството *хомогенност*. Ако нещо се извършва (или е в дадено състояние) в определен период от време, то това предполага, че е било валидно във всеки един момент от този период (Dowty 1979: 79). В заключение, адвербиалните изрази за продължителност изразяват времеви интервал и тяхната съчетаемост е с предикати за състояние или действие (изразяващи продължителност и непределност).

2.2.2. Предикатите за състояние не могат да се употребяват с адвербиални изрази за пределност като *in an hour* (за един час) (Dowty 1979: 60).

Тестът противопоставя състоянията и дейностите на изпълненията (осъществяванията) и постиженията: състоянията и дейностите не могат да се свързват с адвербиални изрази, които означават пределност, за разлика от изпълненията и постиженията (за един час **вярвах / *тичах / написах / намерих*), и е валиден за български (отново причината е, че тестът се базира на семантична съчетаемост на лексикално равнище).

И при двата теста затруднение представлява употребата на съответните глаголи с различни значения, както и натрупването на допълнителни граматични значения, изразявани от различни граматични категории в български като време, вид на изказването, таксис.

2.3. Тестове за агентивност

Джордж Лейкф (Lakoff 1966) предлага тестове за диагностика на предикати за състояние, които могат да се използват и за диагностика на агентивност: възможността за образуване на императивни форми, възможността за комбиниране с глаголи като *force* (*принуждавам*) и *persuade* (*убеждавам*) и възможността за комбиниране с агентивно ориентирани адвербиални изрази.

2.3.1. Предикатите за състояние не могат да образуват императивни форми (в английски) за разлика от останалите видове предикати (Lakoff 1966: 2; Dowty 1979: 55).

4.а. **Know the answer!* (Dowty 1979: 55)

Знай / знайте отговора! (В български употребата е възможна в редица случаи.)

4.б. *Run!* (Dowty 1979: 55)

Тичай / тичайте!

Семантичното съдържание на категорията *наклонение* в български се основава на отношението на глаголното лице към действието (Andreychin 1983: 351; Kutsarov 2007: 280), което може да бъде субективно и обективно. С повелително наклонение се означава действие, което се извършва по волята (желанието) на говорещото лице (Andreychin 1983: 367; Kutsarov 2007: 280). Формата за повелително наклонение означава *иреално действие в момента на говоренето, което действие говорещият смята, че е възможно и необходимо да се извърши, понеже с изказването си той може да подтикне към това евентуалния вършител – лице, домашно животно или някакъв персонифициран предмет* (Nitsolova 2008: 405). Или с други думи, глаголната форма в повелително наклонение изразява действие, към което евентуалният одушевен вършител се подтиква от говорещия и следователно към момента на говорене не е настъпило (*същински императиви* – термин на автора). За български (за разлика от английски) синтетични и аналитични положителни и отрицателни форми и конструкции за повелително наклонение се образуват от всички глаголи почти без изключение (*вярвай, да вярвай!, нека вярвай, нека да вярвай, не вярвай, да не вярвай!, нека не вярвай, нека да не вярвай, стига си вярвал*) (Kutsarov 2007: 288–294); друг е въпросът дали повелителните форми се реализират с някои от значенията на съответните глаголи, с което се изразява състояние. Важно е уточнението, че с повелителните форми в български може да се означава *пожелание, когато говорещият смята, че е необходимо действието или състоянието да се реализира и желае това, макар че реално не може да подтикне към реализирането му* (Nitsolova, 2008: 405; *несъщински императиви* – термин на автора).

Срещат се много примери с глаголите, които са избрани за проверка (с изключение на глагола *намирам се*, за който примерите са по-редки):

5.а. *Боледувай и се самоунищожавай!*

5.б. *Стой си тук и съществувай!*

5.в. *Намирай се в страна, в която нямаш гражданство!*

5.г. *Гледай ръката ми! 'погледни!'*

- 5.д. *Знай, че ще дойде!* (Глаголът има засвидетелствано отделно значение в повелително наклонение: 'имам предвид нещо и не го забравям; помня'.)
 5.е. *Искай размяна!* 'поискай!
 5.ж. *Вярвай в невинността му!* 'повярвай!
 5.з. *Имай длани, мощни като пилони!*
 5.и. *Чувствайте радост и мъка!* 'почувствайте!
 5.й. *Обичайте неприятелите си!* 'заобичайте!

Изолирано от по-широкия контекст, в някои случаи е трудно да се определи значението, с което са употребени съответните глаголи: като пожелание без директен подтик от страна на говорещия (всички примери) или като транспозиционно значение на императивната форма на съответния глагол от свършен вид (5.г., 5.е., 5.ж, 5.и, 5.й.). Повелителни форми за пожелание без директен подтик са засвидетелствани и за глаголи за състояние в английски: *Love me tender!* (*Обичай ме нежно!*). Трябва да се обърне внимание на факта, че тестът, както е формулиран за английски, се отнася само до т. нар. същински императиви, които имат заповеден характер (Lakoff 1966: 4).

Тестът не е удобен за български, тъй като повелителни форми се образуват регулярно от глаголите за състояние и може да се употребяват като несъщински императиви, а в някои случаи и транспозиционно със значението на съответния глагол от свършен вид. Доколкото и заповедите, и пожеланията се отнасят към одушевени същества (най-често човек), несъщинските императиви се реализират при предикати с одушевен субект. Причината тестът да не може да се прилага директно е същата: разчита се на комбинацията между лексикално и граматично значение, което в различните езици се изразява по различен начин.

2.3.2. Предикатите за състояние не могат да бъдат компоненти на глаголи като *force* (*принуждавам*) и *persuade* (*убеждавам*) за разлика от останалите видове предикати (Lakoff 1966: 8; Dowty 1979: 55).

6.а. **John forced Harry to know the answer.* (Dowty 1979: 55)

**Джон принуди Хари да знае отговора.*

6.б. *John persuaded Harry to run.* (Dowty 1979: 55)

Джон убеди Хари да тича.

За проверяваните глаголи може да се конструира контекст, в който да се реализират като компоненти на *принуждавам* или *убеждавам*, но реалните примери са много редки: *принуждава го / убеждава го / да боледува наужким / да съществува в името на децата си / по това време да се намира в Париж / да гледа към него / да знае повече / да иска повече / да вярва в това / да има квартира, подходяща за момичета*

/ да чувства съжаление към ближните / да ги обича. С други думи, ако съществува потенциална ситуация, в която дадено състояние може да се реализира, то изреченията са възможни.

Подобни примери с предикати за състояние, които се реализират като компоненти на глаголи като *принуждавам* или *убеждавам*, са засвидетелствани и за английски.

7. *Terry persuaded Jane to love her husband.* (Olsen 1997: 37)
 Тери убеди Джейн да обича съпруга си.

2.3.3. Предикатите за състояние не се употребяват с наречия като *deliberately* (съзнателно, умишлено, нарочно, преднамерено) и *carefully* (внимателно, старателно) (Lakoff 1966: 10; Dowty 1979: 55) за разлика от останалите видове предикати.

- 8.a. **John deliberately knew the answer.* (Dowty 1979: 55)
 *Джон съзнателно знаеше отговора.
 8.б. *John ran carefully.* (Dowty 1979: 55)
 Джон тича внимателно.
 8.в. *John carefully built a house.* (Dowty 1979: 55)
 Джон старателно построи къща.

За български могат да бъдат открити реални примери за някои от тестваните глаголи:

- 9.a. *Може би той не го знаеше съзнателно.*
 9.б. *Тази жена съзнателно искаше да го провокира.*

За останалите глаголи от проверяваната група могат да се конструират примери с наречия като *съзнателно* и *умишлено* (*съзнателно / умишлено боледува две седмици вместо една / съществува мизерно / се намира на петия етаж / гледа към него / вярва в духове / има две къщи / чувства ненавист към него / не го обича*), тъй като наречията в този случай характеризират когнитивно състояние независимо дали с глагола се означава когнитивно или физическо състояние. С наречия за начин, които предполагат агентивен вършител, като *старателно*, *внимателно* няма възможност за свързване с глаголи за състояние и това може да се приеме за успешен тест при идентифицирането на предикати за състояние с одушевен субект (обикновено човек): *старателно / внимателно* – **боледува две седмици вместо една / *съществува мизерно / *се намира на петия етаж / гледа към него / *вярва в духове / *има две къщи / *чувства ненавист към него / *го обича*). Глаголът *гледам* се съчетава с агентивни адвербиални изрази за начин, тъй като единствен от избраните за теста глаголи принадлежи към т. нар. временни предикати за състояние.

3. ПО-ПОДРОБНИ КЛАСИФИКАЦИИ НА СИТУАЦИОННИТЕ ТИПОВЕ (ЕМОН БАХ И ДЕЙВИД ДАУТИ)

Посочва се, че (лингвистичните) тестове за различаване на четирите класа глаголи (на Зено Вендлер, бел. на авт.) не дават напълно непротиворечиви резултати (Dowty 1979: 65–66). Една от причините е, че класовете са много общи и всъщност обединяват нееднородни представители.

При класификацията на Емон Бах (Bach 1981) ситуационните типове се разделят на състояния и несъстояния. Състоянията, от своя страна, се делят на динамични (*седя, стоя, лежа* и др.) и статични (*пиян съм, в Ню Йорк съм, имам, обичам, приличам на* и др.) въз основа на това дали могат да образуват продължителни темпорални форми в английски език: само динамичните предикати за състояние могат свободно да образуват продължителни форми. Противопоставянето между динамични и статични предикати за състояние кореспондира с делението на временни (*stage-level*) и постоянни предикати (*individual-level*) (Carlson 1977: 170–171). Постоянните предикати са свързани постоянно с аргументите си независимо от времето, атемпорално. Временните предикати са епизодични, пространствено-временни отрязъци.

Няколко основни характеристики на класификацията на Емон Бах я правят значима: класификацията не използва агентивността като диференциращ признак за разлика от други класификации и се основава на разликата между състояния и останалите ситуационни типове, нещо, което не е основополагащо при другите класификации (Filip 1999: 40).

Дейвид Даути предлага класификация на ситуационните типове, която се основава на следните темпорални характеристики: *момент (momentary)* и *интервал (interval)*; *промяна (change)* или *липса на промяна (no change)*; *определена промяна (definite change)* и *неопределена промяна (indefinite change)*; *единична промяна (singular change)* и *комплексна промяна (complex change)*; *агентивност (agentive)* и *неагентивност (non-agentive)* (Dowty 1979: 184). Така предикатите се разделят на състояния, действия, комплексна промяна на състояния (изпълнения или осъществявания) и единична промяна на състояния (постижения). Основен критерий за различаване на ситуационните типове е промяната, а агентивността се наслаждава към останалите четири типа и те се класифицират допълнително като агентивни и неагентивни. Предикатите за състояние се делят на неинтервални предикати (терминът е на автора – *momentary*): временни състояния (*stage-level statives: на масата съм, заспал съм*), които се изразяват с предикативи, и постоянни състояния (*individual-level statives: зная, харесвам, интелигентен съм*), и на интервални състояния (*interval*

statives), които са временни предикати без промяна (*стоя, седя, лежа*) (Dowty 1979: 163–184). Индикатор за разликата между неинтервалните и интервалните предикати е възможността да се образуват продължителни темпорални форми за английски, като интервални са част от предикатите за състояние и всички останали предикати.

Двата класа неинтервални състояния кореспондират съответно с предикативи за състояние и с постоянните стативни предикати (*individual-level*), докато всички интервални предикати кореспондират с временните предикати (*stage-level*) в теоретичния апарат на Грегъри Карлсън (Carlson 1977).

Неинтервалните и интервалните състояния могат да бъдат с одушевен или с неодушевен субект и ако се срещат с одушевен субект, може да са агентивни: *be polite* (*учтив съм*), *be a hero* (*герой съм*)¹, *belong here* (*принадлежи към*), *sit* (*седя със субект човешко същество*), и да образуват продължителни времена в английски (Dowty 1979: 184). Според нас по-подходяща вместо *агентивност* е характеристиката *съзнателен вършител*, за която необходима предпоставка е одушевеността (човек), а не агентивността. Можем да различим следните случаи при предикатите за състояние:

- одушевеност, – съзнателност: *блести, белее се*;
- + одушевеност, – съзнателност: *принадлежи, намирам се*;
- + одушевеност, + съзнателност: *гледам към, слушам*.

Ако се комбинира казаното досега, ситуационните типове се делят на неинтервални и интервални, неинтервалните ситуационните типове (с постоянно свойство) могат да бъдат само състояния. Интервалните ситуационни типове се делят на интервални състояния (временни състояния) и интервални събития (всички останали типове предикати освен състоянията).

4. ЛИНГВИСТИЧНИ ТЕСТОВЕ ЗА РАЗЛИЧАВАНЕ НА ВРЕМЕННИ И ПОСТОЯННИ СЪСТОЯНИЯ

Елена Падучева (Paducheva 1996: 137–141) предлага няколко теста за разграничаване на постоянни състояния или свойства, които нямат отношение към продължителността, от временни състояния, които се реализират в определен интервал.

Адвербиални изрази за време (например *в тази минута*) се комбинират само с временни състояния (Paducheva 1996: 137–138):

¹ Дейвид Даути изразява колебания за отделянето на агентивна група в рамките на постоянните предикати за състояние, които споделяме.

- 10.а. *В тази минута боледуваше.
 10.б. В тази минута ухаеше на рози.
 10.в. В тази минута тя го ненавиждаше.

Ако се наблюдават случаи на съчетание с глаголи, изразяващи постоянно състояние (10.в), това означава, че тези глаголи се употребяват и със значение за временно състояние (Paducheva 1996: 137).

Адвербиални изрази за квантификация (например *често, два пъти*) не се комбинират с постоянни състояния (Paducheva 1996: 139):

- 11.а. *Често съществувам.
 11.б. *Два пъти зная тази формула.
 11.в. *Често имах къща.
 11.г. *Често го обичам.

Комбинация с адвербиални изрази за продължителност в определен интервал (като *цял ден*) е възможна само при временните състояния (Paducheva, 1996: 140–141):

- 12.а. *Цял ден съществувам.
 12.б. *Цял ден зная тази формула.
 12.в. *Цял ден имам къща.
 12.г. Цял ден седя на дивана.

Доколкото тестовете за разграничаване на постоянни и временни състояния се основават на семантичната съчетаемост на лексикално равнище, те са валидни и за български.

5. ОТНОВО ЗА ВИДОВЕТЕ СЪСТОЯНИЯ

Скритите събитийни аргументи (*hidden event arguments*) се въвеждат за формалната семантична интерпретация на глаголи, изразяващи действие (Davidson 1967), и позволяват анализа на адвербиалните модификатори като предикати от първи ред, които добавят информация за събитието. Изреченията с предикат за събитие и с предикат за състояние имат различна логическа репрезентация: в първия случай – с три аргумента, единият от които е скрит аргумент за събитийност, а във втория – с два (Katz 2003: 461):

- 13.а. *Sandy kissed Kim.*
 Санди целуна Ким.
 13.б. λe [kiss (e, Sandy, Kim)]

- 14.a. *Sandy liked Kim.*
Санди харесва Ким.
 14.б. like (Sandy, Kim)

Доналд Дейвидсън (Davidson 1967: 92–93) приема, че глаголите за действие се характеризират с допълнителен скрит събитиеен аргумент, посредством който действието може да се характеризира по отношение на начина, мястото и времето, в които се осъществява. Така транзитивен глагол въвежда не двуместно, а триместно отношение между субект, обект и скрит събитиеен аргумент (който може да се реализира под формата на адвербиални модификатори, които характеризират събитието и се анализират като предикати от първи ред):

- 15.a. *Иван удари Петър.*
 15.б. *ле* [УДАРИ (Иван, Петър, е)]
 15.в. *ле* [УДАРИ (Иван, Петър, е) & ПРЕД (е, блока) & С (е, юмрук) & ПРЕЗ (е, нощта)]

Като следствие от анализа на Доналд Дейвидсън се налагат изводите, че събитията са част от света както обектите и по тази причина събитията могат да се броят, може да се реферират анафорично, могат да се разполагат в пространството и времето и може да им се приписват други свойства (Maienborn 2019: 27). Така се достига до следната дефиниция за събитие в рамките на теорията на Дейвидсън: *Дейвидсъновите събития¹ са пространствено-времеви единици с функционално интегрирани участници* (Maienborn 2005: 279).

Събитията се описват със следните свойства (Maienborn 2005: 280; Maienborn 2019: 30):

- Събитията могат да се възприемат сетивно.
- Събитията могат да се локализируют във времето и пространството.
- Събитията могат да се реализират по уникален (различен) начин.

На базата на това обобщение са изведени лингвистични тестове, които позволяват да се открият скритите събитийни аргументи (Maienborn 2019: 30):

Езиковите единици, изразяващи събитие, могат да бъдат инфинитивни компоненти (за английски) на перцептивни глаголи.

Езиковите единици, изразяващи събитие, могат да се комбинират с локативни и темпорални модификатори.

1 В този труд авторката използва термина *eventualities*, който възприехме да употребяваме със значение *ситуации* (от действителността), но твърдението се отнася до събития в тесен смисъл, а в по-късни трудове самата авторка употребява термина *events* при формулирането на дефиницията.

Езиковите единици, изразяващи събитие, могат да се комбинират с модификатори за начин, както и с езикови изрази, представящи други участници в ситуацията: комитативи, инструменти и др.

Някои автори пренасят анализа на Доналд Дейвидсън със скрити събитийни аргументи към описанието на предикати за състояние (Parsons 2000). Други (Kratzer 1995) анализират разликата между временни и постоянни предикати за състояние в рамките на противопоставянето: предикати със скрит събитийен аргумент (16.) и предикати без скрит събитийен аргумент (17.), и по този начин обясняват различното им поведение по отношение на локативните модификатори:

16. *tired*: $\lambda x \lambda e$ [TIRED (e, x)]
 изморен: $\lambda x \lambda e$ [ИЗМОРЕН (e, x)]
 17. *blond*: λx [BLOND (x)]
 рус: λx [РУС (x)]

Клаудия Майенборн комбинира класовете на Зено Вендлер с подхода на Доналд Дейвидсън (Maienborn 2004; 2005; 2007; 2019) и разделя предикатите за състояние на два типа: *предикати за състояние* (*state verbs*), представени от глаголи като *седя, стоя, лежа, чакам, блестя* и *спя*, които представят ситуации от действителността в смисъла на теоретичните постановки на Доналд Дейвидсън (състояния на Дейвидсън), и *стативни предикати* (*stative verbs*), представени от глаголи и прилагателни като *зная, тежа, притежавам, приличам, хубав, рус*, които не представят ситуации от действителността в смисъла на Доналд Дейвидсън (състояния на Ким; кимиански състояния) (Maienborn 2007: 2). Първата група са временни предикати за състояние, а втората – постоянни стативни предикати за състояние.

Предлага се следната диагностика за откриване на скрити събитийни аргументи (Maienborn 2019: 30) и следователно за различаване на временни предикати за състояние от постоянни стативни предикати:

Временните предикати за състояние могат да бъдат инфинитивни комплекси (за английски, а за български – *да* изречение) на перцептивни глаголи. В такъв контекст не се срещат постоянни стативни предикати:

- 18.а. *Нощем я виждам и чувам да спи.*
 18.б. *Често я виждаше пред къщата да стои по чехли.*
 18.в. **Видях я да знае някои истини.*
 18.г. **Видях я да обича момчето.*

Прави впечатление, че в този контекст могат да се срещнат само стативни предикати с неодушевен субект или одушевен неагентивен субект, който е съзнателен вършител, което е основа за допълнителна субкласификация.

Временните предикати за състояние могат да се комбинират с локативни адвербиални изрази за разлика от постоянните стативни предикати:

19.а. *В градината гледаше, без да мигне, към него.*

19.б. *Спеше в люлката.*

19.в. *Той стоеше върху цилиндъра.*

19.г. **Знае някои истини в парка.*

19.д. **Обича момчето пред хладилника.*

Същият модел може да се наблюдава и при адвербиали за начин, комитативи и други модификатори, които доразвиват вътрешната структура на ситуационните типове. Временните предикати за състояние се комбинират с тях, докато постоянните стативни предикати – не. Наблюдението се базира и на предходни изследвания, в които се посочва, че наречията за начин не може да се срещат с постоянни стативни предикати (Katz 2003: 459):

20.а. *Детето спи (спокойно / с братята си / без възглавница).*

20.б. **Той обича (спокойно / с майка си / без чужда помощ) момчето.*

Диагностиката ясно разграничава постоянните стативни предикати от временните предикати за състояние и в резултат на това се заключава, че временните предикати за състояние означават истински Дейвидсънови състояния, докато постоянните стативни предикати – не (Maienborn 2019: 64).

Разработва се алтернативен подход, според който постоянните стативни предикати се характеризират като кимиански състояния, и като се надграждат предходни постановки (Kim 1969; 1976), се показва, че постоянните стативни предикати не се подчиняват на анализа на Доналд Дейвидсън. Дефинират се по следния начин: *Кимианските състояния са абстрактни обекти за онагледяване на свойство P по отношение на негов носител x и на неговото време t* (Maienborn 2019: 46).

Свойствата на кимианските състояния са представени, както следва (Maienborn 2019: 47):

- Кимианските състояния не могат да се възприемат директно, да се локализируют в пространството и не могат да се реализират по уникален (различен) начин.
- Кимианските състояния могат да се локализируют във времето.

- Кимианските състояния могат да се реферират анафорично в дискурса.
- Отрицанието на кимианско състояние е също кимианско състояние.

Представените свойства предполагат следната лингвистична диагностика за кимиански състояния (постоянни стативни предикати):

- Езиковите изрази, с които се представят кимиански състояния, не могат да бъдат инфинитивни компленти на перцептивни глаголи (за български – да изречения), не се комбинират с локативни модификатори и езикови изрази, представящи допълнителни участници.
- Езиковите изрази, с които се представят кимиански състояния, се комбинират с темпорални модификатори:

21.а. *Тя беше (винаги / от два дни) уморена.*

21.б. *Той има къщата от две години.*

21.в. *През цялото време знаеше тази история.*

- Езиковите изрази, с които се представят кимиански състояния, са достъпни за анафорична референция:

22.а. [*Тя е уморена*]_i. [*Това*]_i скоро ще бъде забравено.

22.б. [*Ключът е изгубен*]_i. и [*това*]_i създава много проблеми.

- Отрицанието на езиков израз, с които се представя кимианско състояние, е отново езиков израз за кимианско състояние:

23.а. *Тя е уморена.*

23.б. *Тя не е уморена.*

Представената диагностика е надеждна за разграничаването на двата основни типа състояния: временни предикати за състояние (Дейвидсънови състояния), за които е характерен скрит събитиеен аргумент, и постоянни стативни предикати (кимиански състояния), които не могат да се интерпретират със скрит събитиеен аргумент. По този начин се надграждат различните класификации на ситуационните типове, състоянията се описват в единна теоретична рамка като нееднороден клас и се предоставят надеждни инструменти за определяне на принадлежността на даден глагол или предикативно прилагателно към съответния класификационен клас.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването показва, че съществуващите тестове за разграничаване на предикати за състояние за английски и други езици (руски) са валидни, ако не се основават на

граматични особености, които не са характерни за български. Достига се до заключението, че тестовете, при които се разчита на семантична съчетаемост на лексикално равнище (а не на семантична съчетаемост между лексикално и граматично равнище), работят и за български (с уговорката, че четирите ситуационни типа, предложени от Зено Вендлер, са много общи и понякога лингвистичните тестове не работят за всички подтипове). Анализът на Доналд Дейвидсън на глаголите за действие като предикати със скрит събитиеен аргумент успешно се пренася при анализа на т. нар. временни предикати за състояние и противопоставянето между двата типа основни състояния: постоянно състояние (кимианско състояние) и временно състояние (Дейвидсъново състояние), позволява формулирането на лингвистична диагностика, с която двата типа ясно се разграничават. Нещо повече: по този начин не само различните типове състояние се разглеждат в единна теоретична рамка, но се позволява и единно описание на глаголните предикати и предикативните прилагателни за състояние.

REFERENCES

- Andreychin 1983:** Andreychin, Lyubomir. "Verb Mood." In Stoyanov, Stoyan, ed. *Grammar of the Contemporary Bulgarian Literary Language*. Т. 2. *Morphology*: 351–371. Sofia: BAS, 1983. [In Bulgarian: Андрейчин, Любомир. „Наклонение на глагола.“ В: Стоянов, Стоян, ред. *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. *Морфология*: 351–371. София: БАН, 1983.]
- Bach 1981:** Bach, Emmon. "On Time, Tense, and Aspect: An Essay in English Metaphysics." In Cole, Peter, ed. *Radical Pragmatics*: 63–81. New York: Academic Press, 1981.
- Carlson 1977:** Carlson, Gregory N. *Reference to Kinds in English*. PhD dissertation. University of Massachusetts, 1977.
- Charalozova 2021:** Charalozova, Katya. "The Category of Verb Aspect. Methodological Perspectives in Teaching Aspect in Bulgarian Schools Abroad." *Bulgarian Language*, no 1 (2021): 13–21. [In Bulgarian: Чаралозова, Катя. „Категорията вид на глагола и методически аспекти на преподаването ѝ в българските училища зад граница.“ *Български език*, кн. 1 (2021): 13–21.]
- Davidson 1967:** Davidson, Donald. "The Logical Form of Action Sentences." In Rescher, Nicholas, ed. *The Logic of Decision and Action*: 81–95. University of Pittsburgh Press, 1967.
- Dowty 1979:** Dowty, David. *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1979.
- Filip 1999:** Filip, Hana. *Aspect, Eventuality Types, and Nominal Reference*. New York: Garland Pub, 1999.
- Katz 2003:** Katz, Graham. "Event Arguments, Adverb Selection, and the Stative Adverb Gap." In Lang, Ewald & Claudia Maienborn & Cathrine Fabricius-Hansen, eds. *Modifying Adjuncts*: 455–474. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.

- Kim 1969:** Kim, Jaegwon. "Events and Their Descriptions: Some Considerations." In Resher, Nicholas, ed. *Essays in Honor of Carl G. Hempel: A Tribute on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*: 198–215. Dordrecht: Springer, 1969.
- Kim 1976:** Kim, Jaegwon. "Events as Property Exemplifications." In Brand, M. & Douglas Walton, eds. *Action Theory: Proceedings of the Winnipeg Conference on Human Action*: 159–177. Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1976.
- Koseska-Tosheva & Satola-Stashkovyak 2016:** Koseska-Tosheva, Violeta & Yoanna Satola-Stashkovyak. "Bulgarian Language in Comparison with Polish and Other Languages." *Dzyalo – e-spisanie v oblastta na humanitaristikata*, no 7 (2016). https://www.abcdar.com/magazine/VII/Koseska-Satola_1314-9067_VII.pdf (accessed: 13.07.2021). [In Bulgarian: Косеска–Тошева & Сатола–Сташковяк: 2016: Косеска–Тошева, Виолета & Йоанна Сатола–Сташковяк. „Български език, съпоставен с полски и други езици.“ *Дзяло – е-списание в областта на хуманитаристиката*, бр. 7 (2016).]
- Kratzer 1995:** Kratzer, Angelika. "Stage-Level and Individual-Level Predicates." In Carlson, Gregory N. & Francis Jeffrey Pelletier, eds. *The Generic Book*: 125–175. The University of Chicago Press, 1995.
- Kutsarov 2007:** Kutsarov, Ivan. *Theoretical Grammar of the Bulgarian Language. Morphology*. Plovdiv University Press, 2007. [In Bulgarian: Куцаров, Иван. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 2007.]
- Lakoff 1965:** Lakoff, George. *On the Nature of Syntactic Irregularity*. PhD dissertation. Indiana University, 1965.
- Lakoff 1966:** Lakoff, George. "Stative Adjectives and Verbs in English." *Mathematical Linguistics and Automatic Translation. UC Berkeley*: 1–16. <https://escholarship.org/uc/item/3qk519qr> (accessed: 09.07.2021).
- Maienborn 2004:** Maienborn, Claudia. "A Pragmatic Explanation of Stage Level / Individual Level Contrast in Combination with Locatives." In Agbayani, Brian & Vida Samiiian & Benjamin Tucker, eds. *Proceedings of the Western Conference on Linguistics 15*: 158–170. Fresno: CSU, 2004.
- Maienborn 2005:** Maienborn, Claudia. "On the Limits of Davidsonian Approach: The Case of Copula Sentences." *Theoretical Linguistics*, no 31 (2005): 275–316.
- Maienborn 2007:** Maienborn, Claudia. "On Davidsonian and Kimian States." In Comorovski, Ileana & Klaus von Heusinger, eds. *Existence: Semantics and Syntax*: 107–130. Dordrecht: Kluwer, 2007.
- Maienborn 2019:** Maienborn, Claudia. "Events and States." In Truswell, Robert, ed. *The Oxford Handbook of Event Structure*: 50–89. Oxford University Press, 2019.
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, Ruselina. *Bulgarian Grammar. Morphology*. Sofia University Press, 2008. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2008.]
- Olsen 1997:** Olsen, Mary Broman. *A Semantic and Pragmatic Model of Lexical and Grammatical Aspect*. New York: Garland Publishing, 1997.
- Parsons 2000:** Parsons, Terence. "Underlying States and Time Travel." In Higginbotham, James & Fabio Pianesi & Achille C. Varzi, eds. *Speaking of Events*: 81–93. Oxford University Press, 2000.
- Paducheva 1996:** Paducheva, Elena Viktorovna. *Semantics Studies: Tense and Aspect Semantics in Russian; Narrative's Semantics*. Moscow: Jazyki slavyanskoj kultury, 1996. [In Russian: Падучева, Елена Николаевна. *Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива*. Москва: Языки славянской культуры, 1996.]

- Rothstein 2004:** Rothstein, Susan. *Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- Ryle 1949:** Ryle, Gilbert. *The Concept of Mind*. London: Barnes & Noble, 1949.
- Van Valin & LaPolla 1997:** Van Valin, Robert D. Jr. & Randy L. LaPolla. *Structure, Meaning and Function*. Cambridge University Press, 1997.
- Vendler 1957:** Vendler, Zeno. "Verbs and Times." *Philosophical Review*, no 56 (1957): 143–160.
- Walkova 2012:** Walková, Milada. "Dowty's Aspectual Tests: Standing the Test of Time but Failing the Test of Aspect." *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, vol. 48, issue 3 (2012): 495–518.

СИНТАКТИЧНО ОПИСАНИЕ НА ПРЕДИКАТИВИТЕ ЗА МЕНТАЛНО СЪСТОЯНИЕ

MARINA DZHONOVA

Sofia University of St Kliment Ohridski

SYNTACTIC DESCRIPTION OF MENTAL-STATE PREDICATIVE CONSTRUCTIONS.

The paper examines the argument structure of constructions containing mental-state predicative words in the contemporary Bulgarian language. The source material was extracted from the Bulgarian National Corpus. The analysis focuses on predicative constructions denoting knowledge, confidence and doubt. The research reveals that the constructions under consideration include predicative adverbs (*yasno, izvestno, samnitelno*), predicative nouns (*istina, fact*) or predicative adjectives (*uveren, siguren*). Sentences containing explicit or implicit experiencer arguments are discussed along with the possibilities for expressing the object and the content of knowledge. Some adverbs could express the experiencer's degree of confidence. The analysis of the empirical data leads to conclusions about the common argument structure of predicative constructions denoting mental state and for the syntactic expression of the arguments.

Keywords: predicates, predicative constructions, argument structure, Bulgarian language

В настоящото изследване¹ се представя аргументната структура на конструкциите с предикативи за ментално състояние от типа *ясно ми е, известно ми е*, включително способността им да присъединяват комплементи. Изследват се както приликите, така и разликите между конструкциите със и без експлицитен експериенцер (*ясно ми е – ясно е*). Прави се и съпоставка с аргументната структура на конструкциите с предикатив за ментално състояние, при които експериенцерът е подлог (*уверен*

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*, подкрепен от Фонд *Научни изследвания* в рамките на конкурса *Проекти по програма за двустранно сътрудничество – България – Русия 2019 – 2020 г.* (Договор № КП-об-ПРУСИЯ-78 от 2020 г.). Изказвам благодарност за подкрепата.

съм, сигурен съм). Примерите, на които се основава изследването, са ексцерпирани от Българския национален корпус (Коева 2014).

В съвременния български език конструкциите с предикативи от типа на *ясно, мъчно, весело, страх, мъка* се отбелязват редовно в граматичната литература като свързани със съответните наречия, прилагателни или съществителни (Stoyanov 1983: 399–400), във връзка с наличието на задължително дателно или винително местоимение (вж. Rozhnovskaya 1959; Cheshko 1959; Maslov 1982), както и във връзка със способността им да присъединяват подчинени изречения (Nitsolova 2001, 2008; Коева 2019a). Те са изследвани и от гледна точка на теорията за семантичните роли на аргументите на предикатите (Dineva 1999/2000; Nitsolova 2001; Petrova 2006, както и в моя публикация¹). От формална гледна точка разглежданите предикативи са три типа. Те съвпадат с наречията, образувани с наставка *-о/-е* в българския език (*мъчно, трудно, ясно*), със съществителни имена (*страх, мъка*) или с прилагателни имена (*уверен, гладен, радостен*)². Конструкциите с предикатив за състояние се образуват най-често с помощта на спомагателния глагол *съм*, по-рядко със спомагателния глагол *бъда*. Освен статични, конструкциите с предикативно наречие могат да бъдат и инхоативни, т.е. да означават преминаване в ново състояние, и в този случай се образуват с глаголите *стане / става* (*става ми ясно, става ми мъчно*).

Подробно предикативите в българския са изследвани от Ю. Маслов, който определя думите от типа на *страх* (в *страх ме е*) и *мъчно* (в *мъчно ми е*) като отделна част на речта, наречена неглаголен предикатив. В руската лингвистика тези предикативи се разглеждат като отделна категория думи – *категория състояния*, тъй като се използват за означаване на ментално, физиологично или емоционално състояние. Според Ю. Маслов неглаголният предикатив е втората (освен и след глагола) специфично предикативна част на речта. Като се обединява с глагола от общата синтактична функция да бъде сказуемо и от общите граматични категории време и наклонение, неглаголният предикатив се противопоставя на имената и наречията. Липсата на синтетични форми за спрежение го отличава от глаголите, а етимологично думите, които спадат към тази част на речта, са най-тясно свързани или със съществителните (*страх, срам ме е*), или с прилагателните и наречията (*мъчно ми е*). Предикативите означават психично или физиологично състояние на човека, емоции, усещания, а понякога и морална оценка на някаква ситуация. За разлика

1 „Семантичната роля *експериенцер* в изреченията с предикативно наречие.“ В: Бъчваров, Я., съст. *Славистиката в началото на XXI век: традиции и очаквания*: 199–205. София, Сема РИИ, 2003.

2 За дискусията относно статуса на предикативите вж. Maslov 1982.

от съществителните имена, предикативите са неизменяеми (не се членуват, нямат форми за множествено число) и не могат да имат синтактични определения. В същото време конструкцията с предикатив има аргументна структура и може да има подчинени изречения (Maslov 1982: 291–292). В българското езикознание предикативите за състояние се разглеждат и като наречия, прилагателни и съществителни в рамките на съставното сказуемо. Важното е да се посочи, че конструкциите с тях са предикати за състояние, които означават емоция (*страх ме е, грижа ме е, мъка ми е, тъжно ми е, смешно ми е, тъжен съм*), ментално състояние (*известно ми е, ясно ми е, уверен съм*), физиологично състояние или усещане (*гъдел ме е, жегга ми е, студено ми е, вкусно ми е, приятно ми е, гладен съм*) и оценка (*трудно ми е, лесно ми е, нужно ми е*). Централният аргумент на конструкциите с предикатив може да бъде подлог (*гладен съм, тъжен съм, уверен съм*), пряко допълнение (*страх ме е, гъдел ме е*) или непряко допълнение (*мъка ми е, тъжно ми е, ясно ми е*) и неговата семантична роля е експериенцер. Представянето на аргументната структура на разглежданите конструкции с предикативи е свързано с тяхната семантика и с формалните им особености. При разглеждането на аргументната им структура се наблюдават някои общи за всички семантични групи особености, както и някои специфики при отделни предикативи в рамките на една семантична група. Интерес по отношение на аргументната структура и семантиката представлява съпоставката на конструкциите със задължително дателно допълнение с тези без допълнение, когато такова съответствие е налице (*интересно е – интересно ми е, известно е – известно ми е, ясно е – ясно ми е*). При част от тези конструкции семантиката на предикатива се запазва поне в едно от значенията му (*известно е – известно ми е*); при други предикативи е налице разлика в семантиката (*лошо е – лошо ми е*). Част от предикативите не образуват и двата типа конструкции – напр. *безразлично ми е – *безразлично е, съвестно ми е – *съвестно е* (вж. Gradinarova 2017).

Конструкциите с предикативи са характерни и за останалите славянски езици, но има разлика в лексемите, които се включват в тази категория, както и в аргументната структура на конструкциите (вж. Gugulanova 2009). В последните години конструкциите с предикативи в българския са обект на редица изследвания в съпоставка с руския език (Ivanova 2016; Gradinarova 2017; Ivanova 2019; Ivanova & Zimmerling 2019). В част от тези изследвания се коментира активизирането на модела с предикатив в разговорната реч и в неофициалната писмена реч (форуми, социални мрежи, коментари). Доколкото в книжовния език това е активен модел за означаване на субекта като повлиян от дадено физиологично, емоционално или ментално състояние, тези ocasionални или маниерни употреби на наречия или прилагателни като

предикативи (*лятно ми е, морско ми е, приказливо ми е, влюбено ми е, детско ми е* и т.н.) очертават ясна тенденция в неофициалното общуване и са свидетелство за това, че конструкцията е продуктивна и дава възможност за емоционално изразяване. Мнение за експанзията на модела с експериенцер в дателен падеж и предикатив на -о в руския и в българския език изразява и А. Градинарова (Gradinarova 2017: 70). Някои конструкции от типа на *уморено ми е* могат да се разглеждат като експресивен вариант на неутралните конструкции с експериенцер подлог – *уморен съм, чувствам се уморен*, други като *лятно ми е* нямат конкретно съответствие. Градинарова (2017) представя подробно случаите, в които дадено състояние може да се означава с конструкция с експериенцер в дателен падеж или с експериенцер в номинатив (напр. *ему грустно – он грустный, тъжно му е – той е тъжен*). В този смисъл в групата на предикативите се включват и думи, омонимни на прилагателни, когато образуват конструкция със спомагателен глагол и експериенцер подлог със значение на психологично, физиологично състояние или емоция. Така се очертават няколко групи конструкции с предикатив – с корелативни двойки с експериенцер подлог или дателно допълнение (*добре съм – добре ми е*), само с експериенцер дателно допълнение (*известно ми е, ясно ми е, мъчно ми е*), само с експериенцер подлог (*сигурен съм, уверен съм, убеден съм*)¹. От друга страна, конструкциите с предикатив на -о/-е също могат да участват в корелативни двойки според възможността за експлицитно / имплицитно изразяване на експериенцера (*добре е – добре ми е, ясно е – ясно ми е*), като съществуват и конструкции, при които няма съответствие с експлицитен експериенцер (*сигурно е, вярно е*). В настоящото изследване се представя по-подробно аргументната структура на конструкциите с предикатив за ментално състояние.

* * *

Конструкциите с предикативи за ментално състояние представят експериенцера като повлиян от съответното състояние без волево участие от негова страна, за разлика от съответните глаголи за ментално състояние (срв. *интересно ми е – интересувам се*). Тук се разглеждат предикативите, които означават знание, сигурност, убеденост на епистемичния субект. Предикативите за ментално състояние може да са предикативни наречия (*известно, ясно*) или предикативни прилагателни (*убеден, сигурен*). Конструкциите с предикативно наречие приписват семантичната роля експериенцер

1 Вж. по-подробно у Stamenov 2021.

на дателното допълнение, докато конструкциите с предикативно прилагателно приписват тази роля на подлога.

Семантичните и синтактичните особености на предикатите за знание са подробно представени от Апресян (1995) за руския език и от Ницолова (2001) за българския език. В изследването на Р. Ницолова са включени и конструкциите с предикативи за ментално състояние (*известно ми е*) в българския език. При *известно (ми) е* знанието се дължи на някакъв външен източник, т.е. експериментерът знае / не знае нещо, ако е бил информиран, и това знание не е свързано със значенията *разбиране, вяра, убеждение, увереност, мнение* (вж. Апресян 1995: 430). При *ясно ми е – ясно е* знанието е резултат от някаква ментална дейност, от умозаключение от страна на експериментера.

По отношение на аргументите на предикатите за знание от типа *зная, известно ми е*, Р. Ницолова посочва, че те имат следните аргументи: *епистемичен субект* със семантичната роля *експериментер*, *епистемичен обект* и *съдържание на знанието* за епистемичния обект. Изреченията с предикатите от типа *зная* и *известно ми е* се различават по формата на епистемичния субект, който при *зная* е подлог, докато при *известно (ми) е* е непряко дателно допълнение (Nitsolova 2001: 175). Епистемичният обект е непряко допълнение и се изразява с предложна фраза, най-често с предлога *за*. Съдържанието на знанието за епистемичния обект е пропозиция, която се изразява с подчинено изречение или с номинализация. Това може да се онагледява със следния пример (1), в който централният аргумент е дателното местоимение *ми* със семантичната роля експериментер, означаващо епистемичния субект; епистемичният обект е непряко допълнение, изразено с предложната фраза *за неговото пътуване*, а съдържанието на знанието за епистемичния обект е представено с подчинено изречение, въведено със съюза *че*:

1. За неговото пътуване [обект] ми [субект] е известно само, че е било през април [съдържание].

Изследването на семантичната структура на изреченията, съдържащи предикат за знание в българския език, подкрепя идеята на граматиката на ролята и референцията, че лексикалното значение на главния предикат в комбинация с независимо комбинирано множество от морфосинтактични принципи определя структурата и семантиката на комплементите. Към това Р. Ницолова добавя изследването на пресупозициите, които играят важна роля в значението на разглежданите изречения, тъй като в сравнение с другите славянски езици българският език най-системно отбелязва дали подчиненото изречение отразява ситуация от реалния свят, или

не. Характерна особеност на сложните съюзни изречения с ментален предикат е, че в тях се представя преценка относно истинността (фактивността) на означената ситуация в подчиненото изречение от две лица: говорещия и епистемичния субект. Отношенията на епистемичния субект се представят чрез предиката в главното изречение. Отношенията на говорещия се означават по два начина: а) чрез пресупозицията за фактивност / нефактивност на подчинените изречения или чрез липсата на такава пресупозиция (напр. при подчинените изречения с *дали*, *ли*, които означават дизюнкция); б) чрез асерцията на главното изречение, ако говорещият е и епистемичен субект (Nitsolova 2001: 190).

Когато иска да изрази несигурност, незнание, съмнение, говорещият също може да използва конструкция с предикативно наречие. Част от тях (*не е сигурно*, *не е вярно*) не могат да имат експлицитен аргумент със семантичната роля експериенцер (**не ми е сигурно*, **не ми е вярно*), за разлика от предикатите от типа *не (ми) е ясно*, *не (ми) е известно*, при които тази аргументна позиция може да се запълни с дателно местоимение. Следователно може да се говори за наличието на два типа предикати – предикати с конкретен експериенцер и предикати с генеричен експериенцер, т.е. с експериенцер, който не се изразява синтактично, но присъства в семантиката на предиката и негов референт са хората изобщо. Р. Ницолова посочва наличието на степени при изразяване на убеденост, несигурност, съмнение на говорещия относно фактичността на изказването. Конструкциите с предикативи могат да изразяват пълна сигурност (*сигурен съм*, *уверен съм*, *убеден съм*) с възможност за подчертаване на обективността на информацията (*истина е*, *вярно е*, *факт е*) или да означават знание (*осведомен съм*, *известно (ми) е*). С конструкциите с предикативи може да се изразява и несигурност относно фактичността на изказването (*не съм сигурен*, *не съм убеден*, *не съм уверен*; *не е вярно*, *не е истина*, *лъжа е*; *не съм осведомен*, *не (ми) е известно* – вж. Nitsolova 1984: 162). Конструкциите с предикативи за ментално състояние, както и за емоция (*тъжно ми е*), се отличават с възможността да имат един, два или три аргумента. По това се отличават от конструкциите с предикативите за физиологично състояние (*лошо ми е*), които могат да имат един или два аргумента. В рамките на дадена семантична група се наблюдават и някои различия относно възможността за присъединяване на компленти подчинени изречения.

Р. Ницолова посочва, че под „комплемент“ се разбира синтактична конструкция, означаваща пропозиция, която в семантичната структура заема позицията на аргумент към главния предикат в изречението (Nitsolova 2008: 261). По отношение на комплементите конструкциите с ментални предикативи могат да имат в аргументна позиция подчинено изречение, въведено с *че*, *да*, *к-дума*,

като влияние оказват комуникативният статус на изречението с предикатива, както и наличие на негация на конструкцията (вж. Nitsolova 2001, 2008). Според Св. Коева комплементите в български се изразяват посредством подчинени изречения, комплементни малки изречения, комплементни номинализации и комплементни свободни релативи. Конструкциите с предикатив за ментално състояние могат да имат комплементи подчинени че- и да-изречения, косвени въпроси и номинализации. По отношение на номинализацията Св. Коева посочва, че тя се дефинира като процес, при който дадена лексикална категория претърпява функционална промяна, така че да се превърне в съществително (Коева 2019а: 58).

На първо място тук се представя аргументната структура на конструкциите с предикатива *известно*. Тъй като само дателното местоимение е задължителен аргумент на предиката, се срещат три типа изречения с предикативната конструкция *известно ми е* – с един аргумент със семантичната роля *експериенцер*, с два аргумента – експериенцер и съдържание на знанието, и с три аргумента – експериенцер, обект на знанието и съдържание на знанието. Конструкцията *известно е* без задължително дателно местоимение има сходна семантика и аргументна структура, затова двете конструкции се разглеждат паралелно, като се отбелязват различията между тях. Р. Ницолова отбелязва, че при „известно е“ *мястото на експериенцера в семантичната структура също така е заето, и то с множество от епистемични субекти. В множеството на епистемичните субекти влиза най-малкото самият говорещ, като иска да включи в него и слушателя* (Nitsolova 2001: 175). В следния пример (2) експериенцерът не е изразен експлицитно, но се подразбира и даденият факт е известен на говорещия, но той не акцентира върху своето знание, а върху това, че представя широко известен факт:

2. Известно е, че джаз не може да се свири по ноти.

Конструкцията обикновено има само един аргумент, когато е част от парентетичен израз от типа на *доколкото (ми) е известно, както (ви) е известно*. В тази употреба на предикатива конструкцията не може да има комплементи. Експериенцерът може да бъде експлицитен (3, 4, 5) или имплицитен (6, 7). Когато е налице контрастен топик (5), краткото дателно местоимение може да бъде удвоено:

3. Но казано накратко, както отдавна *ви* е известно, Хавлок, вие сте обвинен в измяна.
4. Доколкото *ми* е известно, те правят работи, които работят по-добре от човека.
5. Това не е вярно – не и доколкото *на мен ми* е известно.
6. А те всички, както е известно, не са били никак глупави.
7. Доколкото е известно, в момента се пише проект за съвсем нов Закон за съдебната власт.

Конструкцията има същата употреба и когато е образувана с глаголите *стане / става* и има инхоативно значение:

8. Както *ви* стана известно, депутатите Ф. Б. и И. Г. и техните асистенти единодушно са избрани за членове на групата.
9. Както стана известно, правителството изработи проект за бъдещето на страната по някои основни показатели на икономическото ѝ развитие.
10. Както става известно впоследствие, в този момент в ръцете на фамилията в истинския, физически смисъл на думата е близо половината от целия световен запас от сребро.

Случаите с комплемент подчинено изречение или номинализация са вторият тип аргументна структура при конструкцията *известно (ми) е*. Съдържанието на знанието се изразява с подчинено подложно изречение или номинализация на пропозицията. Св. Коева също посочва, че при тази група предикати комплементното че-изречение или косвен въпрос се редува с именна група с абстрактно значение (Коева 2019а: 64). Възможността за въвеждане на подчиненото изречение със съюз, въпросителна дума или частица е тясно свързана с комуникативния статус на главното изречение. Отношението между главния предикат и типа подчинено изречение, което може да заема аргументна позиция, е подробно представено от Р. Ницолова и Св. Коева (Nitsolova 2001, 2008; Коева 2001, 2006, 2019а). Съюзът *че* в българския език се свързва с изразяването на фактивност. Подчинените изречения с въпросителни местоимения и наречия също обикновено са свързани с пресупозиция за фактивност, когато в главното съобщително изречение предикатът е в положителна форма. Когато главното изречение е съобщително или въпросително, съдържанието на знанието се изразява с подчиненото изречение, въведено със съюза *че* или с *к-дума* (примери 11–14):

11. Известно ни е, *че* сте страстни колекционери на скъпоценни камъни.
12. Известно ми е например *къде* бяхте преди малко.
13. Известно ли ви е *какво* става тук в момента?
14. Известно е *какво* става, когато някой е притиснат.

Когато конструкцията е с инхоативна семантика, също може да има комплемент подчинено че-изречение. Срещат се и отделни примери с въпросително местоимение (примери 15–18):

15. Той държал много да стане известно, *че* аз съм възстановен в управлението на банката.
16. А след това ми стана известно, *че* търсиш хора, занимаващи се с това, с което се занимавам и аз.
17. А откакто екологите призоваха човечеството да се откаже от телешкото и стана

известно колко малко мазнини, холестерол и много протеини съдържа тяхното месо, те се превръщат в хит за Европа и Северна Америка.

18. Така и не стана известно *защо* той е бил нападат.

При негация на предиката за ментална дейност съдържанието на знанието се изразява с подчиненото изречение, въведено със съюза *че* (19), *да* (20) или с *к-дума* (21, 22). Както посочва Р. Ницолова, в български съюзът „*да*“ е знак, че подчиненото изречение представя ситуация от някакъв възможен свят, т.е. подчиненото изречение е свързано с пресупозицията за нефактивност. *Да-изреченията означават възможност, предположение, намерение, необходимост, воля или абсолютно действие* (Nitsolova 2001: 177):

19. Ситуацията е изключителна, но на него още не му е известно, че го чакат големи промени.
 20. Не ми е известно *да* го е използвал.
 21. Засега не е известно *как* ще приключат преговорите по тази тема.
 22. Не ми е известно *какво* е станало с материалите му.

При негация на главния предикат, както и при въпросително главно изречение подчиненото изречение може да бъде въведено с въпросителна частица *ли*, *дали* (23–26):

23. На мен лично не ми е известно има *ли* такъв план.
 24. Известно ли ви е *дали* фирмата е използвала консултанти по маркетинг през последните две години?
 25. Не ми е известно *дали* в някогашна България е имало лъвове.
 26. Не е известно *дали* е казал нещо повече.

Подчинените изречения с *дали*, *ли* в семантичен план представляват дизюнкция между две възможности, поради това от гледна точка на признака *фактивност* са неутрални (Nitsolova 2001: 178).

Обектът на знанието се изразява при наличие на комплемент със значение *съдържание на знанието за обекта*, както е в (27):

27. Известно ми е за *мелатонина*, че има такъв ефект.

Важна особеност е, че обектът на знанието и централният аргумент в подчиненото изречение винаги са корелативни (срв. 27. с *Известно ми е, че мелатонинът има такъв ефект*). В българския език не е задължително експлицитното изразяване на подлога в подчиненото изречение.

Наличието на тази задължителна кореферентна връзка е отбелязано от Св. Коева: *При предикатите за предаване на информация и за знание с експериенцер субект („зная“, „разбирам“) важи, че ако предложна (за) група и комплементното изречение се появят едновременно, аргументът, изразен от предложната група, и аргумент към подчинения предикат имат еднакъв референт* (Коева 2021: 19). В случаите на експлицитно изразяване на обекта на знанието е налице *вътрешна лява дислокация* – явление, свързано с топиализацията на даден аргумент от подчиненото изречение в обектна позиция при главния предикат, като в същото време допуска и експлицитна реализация в подчиненото изречение (*Чух го той да ми говори; Видяхме ги да ги водят.*) (Коева 2021: 14). Възможността за едновременното изразяване на дадения аргумент в главното и в подчиненото изречение отличава описваното явление от повдигането, при което позицията в подчиненото изречение не може да бъде запълнена.

Срещат се и примери, в които са налице само два аргумента – експериенцер и обект на знанието (28):

28. Известно ми е за ефекта от мелатонина.

Тези употреби могат да се разглеждат като варианти на случаите, в които комплементът е номинализация и номинализатори на съдържанието на знанието са местоименията за нелице в ср.р. *това, всичко, което, нищо* (примери 29, 30), като поради обобщената семантика на местоимението (*всичко* в пример 30), то може да не се изразява експлицитно:

29. Та нали *всичко* уж ви било известно?

30. Известно ми е (*всичко*) за ефекта от мелатонина.

Възможността за изпускане на номинализатора (*това, всичко, нищо*) е налице само при експлицитно изразяване на обекта на знание в съобщителни изречения. Във въпросителните изречения номинализаторът е въпросително местоимение и то не може да се изпусне, както е в следния пример:

31. *Какво* ви е известно за работата на Кредитната банка?

При инхоативните конструкции комплементът също може да бъде номинализация:

32. *Всичко това* стана известно в четвъртък предиобед (31 май).

Както беше посочено, най-често предложната фраза със семантичната роля *обект на знанието* се въвежда с предлога *за*. Срещат се обаче и синонимни предлози при означаването на епистемичния обект – това са предлозите *по, относно, във връзка с*. При употребата на тези предлози са налице някои ограничения. Съществителното в предложната фраза, въведена с някой от предлозите *по, относно, във връзка с* и със значение *обект на знанието*, не може да бъде лице, обикновено е абстрактно съществително и означава ситуация или процес (вж. примери 33–36: *наличието на картел, делото, този въпрос, размера на исканията*), т.е. възможно е *по твоя въпрос, но за теб, относно намеренията на Иван, но за Иван*:

33. Предприятията следва да предоставят на Комисията доброволни изложения за това, което им е известно *относно* наличието на таен картел.
34. Свидетелят излага във форма на свободен разказ всичко, което му е известно *по* делото.
35. Нищо не ми е известно *по* този въпрос.
36. Досега нищо не е известно *относно* размера на исканията за обезщетение.

Както беше посочено, в конструкциите без експлицитно изразен експериенцер в семантичната структура е налице генеричен експериенцер. В тези случаи множеството на епистемичните субекти може да се уточни с наречие от типа на *широко, малко, слабо*:

37. *Широко* известно е, че Алеко е любител на природата и е основател на организирания туризъм у нас.
38. Това е *слабо* известно извън нашите среди.
39. *Малко* известно е, че тютюнът съдържа мазна течност, наречена никотиана.

Употребата на уточняващи наречия не е възможна при наличие на експлицитен експериенцер. Изключение прави наречието *добре* (40, 41), което означава силно знание, както при конструкцията *известно (ми) е*, така и при личния глагол *зная* (срв. *Ти добре знаеш, че това не са сънища*):

40. На вас ви е *добре* известно, че двете експедиции преди нас са се провалили, а знаете също, че истинските причини за неуспеха им не са известни.
41. Аз винаги избирам нея пред приятелите си, а е *добре* известно колко много държа на тях.

В изреченията с конструкция с предикатива *известно* е възможно наличието и на предложна фраза с предлога *от*, която посочва източника на информацията:

42. Известно ви е от VI кл., че смесите представляват съвкупност от две или повече вещества.
43. Компромис, както е известно *от историята на българската философска мисъл*, не е постигнат.
44. И още затова, че ще ви възнаградя добре. Което ви е известно *от досегашните ни отношения*.

Източникът на информацията може да бъде изразен експлицитно и при инхоативните конструкции:

45. *От различни източници* му бе станало известно, че събирам информация за експериментите.
46. *От пресата* стана известно например, че първоначално до 2001 г. са били предвидени инвестиции от държавния бюджет за над 4 млрд. дол.

Може да се обобщи, че конструкциите с предикатива *известно* имат две основни употреби. При употреба в парентетични изрази от типа на *както (ви) е известно, доколкото (ми) е известно* като аргумент е възможно само дателно местоимение със семантичната роля *експериенцер*. В останалите случаи конструкцията има и компонент подчинено изречение или номинализация със значение съдържанието на знанието. Налице са семантични ограничения по отношение на съюзите, с които се въвежда подчиненото изречение. Съюзът *да* може да въвежда подчиненото изречение само при негация на главния предикат или при въпросително главно изречение. Експлицитното изразяване на обекта на знанието като аргумент на главния предикат е резултат от вътрешна лява дислокация, при която аргумент от подчиненото изречение се топикализира в рамките на главното изречение. Когато експериенцерът не е изразен експлицитно, множеството на епистемичните субекти може да се уточнява с наречията *широко, малко, слабо*.

* * *

Втората конструкция с предикатив за ментално състояние е *ясно ми е*. Подобно на останалите ментални предикати, тук са възможни три аргумента – експериенцер, епистемичен обект и съдържанието на знанието за епистемичния обект. Експериенцерът може да бъде експлицитно изразен с дателно местоимение. Семантиката на предикатива в съответната конструкция без дателно допълнение (*ясно е*) е същата, затова двете конструкции се разглеждат паралелно.

Централният аргумент при *ясно ми е* е дателното допълнение със семантичната роля *експериенцер* (47, 48):

- 47. Искам да *ти* е ясно, че за мен тези условия никога не са били добри.
- 48. Ясно *ми* е за Коша, че вече трябваше да е получил наказание.

Съдържанието на знанието за епистемичния обект е пропозиция, която синтактично се изразява с подчинено подложно изречение или с номинализация (Nitsolova 2001: 175). Подчинено подложно изречение се въвежда със съюза *че* (49) или с *к-дума* (50, 51):

- 49. Нима не *ти* е ясно, *че* младият господин Тихов е съвсем невинен?
- 50. Да, на всички вече ни е ясно *какво* сме загубили.
- 51. Във всички тези спорове е ясно *какво* се иска.

Когато главното изречение е въпросително или е отрицание на предиката, подчиненото изречение може да бъде въведено с въпросителна частица (*дали, ли*):

- 52. Много добре знам, само *че* не *ми* е ясно *дали* ти си даваш сметка за това.

Ясно (ми) е не може да има комплемент със съюза *да* за разлика от *интересно (ми) е*, тъй като при *ясно (ми) е* знанието е резултат от ментална дейност, от умозаключение от страна на експериенцера и това изключва възможността за присъединяване на нефактивно подчинено изречение. При инхоативните предикати *стане / става (ми) ясно* се наблюдават същите особености по отношение на съюзите, с които се въвежда подчиненото изречение – единствено съюзът *че* може да въвежда подчиненото изречение (53–55). Въпросителната частица *дали* е възможна, при положение *че* главното изречение е въпросително или отрицателно (56):

- 53. Вече му ставаше ясно, *че* се е самозаблуждавал.
- 54. Вече *ми* става ясно, *че* не импровизираш.
- 55. Сега стана ли *ви* ясно, *че* в България случайни неща няма.
- 56. Прокуратурата отговори на Ненчев, но пак не стана ясно *дали* е бил подслушван.

Съдържанието на знанието може да бъде номинализирано с местоимение за нелице – неопределително (*нещо*), показателно (*това*), обобщително (*всичко*), относително (*което*) или въпросително (*какво*):

- 57. Ако *нещо* не (ти) е ясно, консултирай се с Никифор.
- 58. Знаем, че на теб *това* ти е ясно, но на опозицията?
- 59. *Всичко* (му) е ясно за тази земя.

Съдържанието на знанието може да бъде номинализация и при инхоативните конструкции:

- 60. Пристъпя някак несигурно, оглежда се наоколо, мъчи се да разбере какво е станало. И изведнъж *всичко* му става ясно.

Характерна особеност на конструкциите с предикатива *ясно* е тяхната съчетаемост с уточняващите наречия *съвсем*, *напълно*, *изобщо не*, *хич не* или с уточняващо наречие в комбинация със сравнителна степен на предикативното наречие *все по-*, *много по-*. Уточняващото наречие посочва степента на убеденост на експериментера в съдържанието на знанието или степента на разбиране на информацията. Голямата част от наречията посочват висока или по-висока от предишно състояние на експериментера степен на убеденост в истинността на даден факт или в дадено умозаключение (*съвсем*, *напълно*, *все по-*, *много по-*), но в съчетание с отрицание е възможно да изразяват и липса на знание или разбиране (*съвсем не ми е ясно*, *изобщо не е ясно*):

- 61. *Съвсем* ясно бе, че нищо няма да се получи.
- 62. Беше му *съвсем* ясно какво трябва да направи.
- 63. Вече ми е *напълно* ясно, че именно по ваша вина се е променила посоката на ветровете.
- 64. *Все по-*ясно е, че климатичната криза е глобално явление.
- 65. Но сега е *много по-*ясно, че не всички дейности или места са еднакви.
- 66. *Повече от* ясно ми бе, че пак нищо няма да се получи.
- 67. *Пределно* ясно ми бе, че всичко между нас свършва, при това завинаги.
- 68. За мен *съвсем* не е ясно за какви brutни заплати става въпрос.

По отношение на изразяването на епистемичния субект в лингвистичната литература се отбелязва способността на конструкцията *ясно е* да се съчетава както с дателно допълнение (*ясно ми е*, *на мене ми е ясно*), така и с непряко допълнение с предлога *за* (*за мен е ясно* – Cheshko 1959: 28). Това е свързано със семантична разлика при представянето на епистемичния субект. Дателното местоимение в *ясно ми е* насочва към менталното състояние на конкретно лице. Предложната фраза *за всички, за вас* при *ясно е* уточнява съдържанието на множеството от епистемични субекти:

- 69. Всъщност *за всички* беше ясно, че за смъртта на императора е виновен ломбардецът Бландрата.
- 70. Да, сега е ясно *за цялата зала*.
- 71. И до какво доведе това, е ясно *за целия български народ*.

В случаите на контрастен топик (72) предложните фрази *за вас* и *за мен* представят знанието от различни гледни точки, изразяват оценка, мнение относно знанието, разбирането на множеството от епистемични субекти:

72. Извинете, *за вас* може би е ясно, но *за мене* – не съвсем.

Уточняването на множеството на епистемичните субекти с предложна фраза с предлога *за* отличава *ясно е* от *известно е*, при което това множество се уточнява с наречия (*широко, слабо*).

При изразяването на обекта на знанието при *ясно (ми) е* се предпочитат предлозите *по, относно, във връзка с*, тъй като с предложна фраза с предлога *за* се уточнява множеството на епистемичните субекти:

73. Поне *по този въпрос* е ясно, че заслугата е негова.

74. Мисля, че *по този въпрос* всичко е ясно.

Изразяването на източника на информация с предложна фраза с предлога *от* е характерно за инхоативните конструкции *стане / става (ми) ясно*, подобно на конструкциите с предикатива *известно*:

75. Мисля, че това става ясно *от предишното ми съобщение*.

76. И понеже нищо не ми стана ясно *от дрънканиците му*, затворих и се върнах при гостите си.

Когато предикатът е за състояние, обикновено източникът на информацията се изразява, ако експериментът не е изразен експлицитно:

77. Доказателство за регистрирания адрес на юридическото лице титуляр на партия, ако това не е ясно *от документа*, представен в съответствие с точка 5.7.

По отношение на парентетичните конструкции, се срещат примери с *ясно е* (78, 79), но този тип употреба е характерна в по-голяма степен за инхоативните конструкции *стане / става (ми) ясно* (80–82):

78. *Както е ясно* от заглавието, действието се развива в подводната столица на легендарния континент, съхранила образци от високата култура на атлантите.

79. Това води, *както е ясно*, до корупция.

80. *Както става ясно* от доклада, 21 сделки са сключени именно чрез преки преговори със заинтересованата страна.

81. Но както ставаше ясно по-нататък, литературните ѝ интереси не надхвърляха Стивън Кинг и Дийн Кунц.
82. Но това То, както ми стана ясно по-късно, се казваше Паоло Джосани Кика.

Може да се обобщи, че подобно на *известно (ми) е* конструкциите с предикатива *ясно* имат две основни употреби. При употреба в парентетични изрази като аргумент е възможно само дателно местоимение със семантичната роля *експериенцер*, но в повечето случаи в тези изрази *експериенцерът* е генеричен, а предикатът е инхоативен. В останалите случаи конструкцията има и комплемент подчинено изречение (със съюза *че*, *к-дума* или *въпросителна частица*) или номинализация със значение *съдържанието на знанието*. За разлика от *известно (ми) е*, при *ясно (ми) е* не може да има комплемент подчинено да-изречение. Обектът на знанието може да се изрази експлицитно с предложна фраза като аргумент на главния предикат. Подобно на обекта на знание при *известно (ми) е* това е резултат от вътрешна лява дислокация. Когато *експериенцерът* не е изразен експлицитно, множеството на епистемичните субекти може да се уточни с предложната фраза с предлога *за*.

Приликите и разликите между двете конструкции с предикативи могат да бъдат обобщени, както следва:

	известно (ми) е	ясно (ми) е
експериенцер	дателно местоимение	дателно местоимение
съдържание на знанието	подчинено изречение (<i>че</i> , <i>к-дума</i> , <i>да</i> , <i>дали</i> , <i>ли</i>) или номинализация (<i>което</i> , <i>това</i> , <i>нищо</i> , <i>всичко</i>)	подчинено изречение (<i>че</i> , <i>к-дума</i> , <i>дали</i> , <i>ли</i>) или номинализация (<i>което</i> , <i>това</i> , <i>нищо</i> , <i>всичко</i>)
епистемичен обект	предложна фраза (<i>за</i> , <i>по</i> , <i>относно</i> , <i>във връзка с</i>)	предложна фраза (<i>по</i> , <i>относно</i> , <i>във връзка с</i>)
множеството на епистемичните субекти	Adv (<i>широко</i> , <i>малко</i> , <i>слабо</i>) + <i>известно е</i>	PP (<i>за всички</i>) + <i>ясно е</i>
степен на убеденост		Adv (<i>съвсем</i> , <i>напълно</i> , <i>изобцоне</i>) + <i>ясно (ми) е</i>

* * *

Вторият тип конструкции с предикативи за ментално състояние, които приписват семантичната роля *експериенцер* на подлога, са *сигурен съм*, *уверен съм*, *убеден съм*; *осведомен съм*. С конструкцията *осведомен съм* се означава знание, подобно на *зная* и *известно (ми) е* (Nitsolova 1984: 163). Р. Ницолова посочва *сигурен съм*, *убеден съм* и *уверен съм* сред предикатите и изразите, с които говорещият изразява пълна сигурност, когато смята, че слушателят може да се съмнява в убедеността му, а в някои случаи и в искреността му, когато прави съобщението. При негация посочените конструкции с *експериенцер* подлог изразяват незнание, несигурност, неубеденост, съмнение (вж. Nitsolova 1984: 162–163).

Св. Коева разглежда предикатите *вярвам*, *имам вяра*, *убеден съм* като предикати за положително пропозиционално отношение със субект *експериенцер* (имащия положително или отрицателно отношение към истинността на комплементната пропозиция) и обект (пропозицията, за която се изразява отношение). Пропозицията, към която се изразява отношение, се реализира с комплементно че-изречение или косвен въпрос (които се редуват с предложна група с предлога *в* – Коева 2019а: 61). Тук в тази група се разглеждат конструкциите *сигурен съм*, *уверен съм*, *убеден съм*. Подобно на *известно (ми) е* и *ясно (ми) е*, комплементът е подчинено изречение и означава съдържанието на знанието. Тъй като *експериенцерът* е подлог, конструкциите имат форми за 1, 2 и 3 л. ед. и мн.ч., а подчиненото изречение със значение *съдържанието на знанието* е допълнително изречение. При положителна форма на главния предикат подчиненото изречение обикновено се въвежда със съюза *че*. Тъй като с подчиненото изречение се представя факт, във фактивността на който говорещият е убеден или се съмнява, разглежданите конструкции не могат да имат комплемент подчинено да-изречение. Подчиненото изречение е косвен въпрос по-често при отрицателна форма на главния предикат (85):

83. Сигурен съм, че ще черпи много по-малко енергия.
84. Експертите са сигурни, че глобалното затопляне е дело на хората, а не каприз на висшите природни сили.
85. Не съм сигурен какво ми предстои занапред.
86. Беше уверен, че за първи път чува за този кораб.
87. Убеден съм, че е оцелял.

При отрицателна форма на предиката подчиненото изречение може да се въвежда с въпросителна частица (*ли*, *дали*):

88. Въмъкнаха се в странноприемницата, въпреки че не бяха сигурни *дали* вече не са вдигнали твърде много шум.

89. Но не беше убеден *дали* да му даде кураж.
90. Не съм уверен *дали* това беше от болестта му.

Съдържанието на знанието може да се изрази и с номинализация. Тъй като подложната позиция е заета от аргумента със семантичната роля *експертиенцер*, номинализацията е предложна фраза с предлога *в*:

91. Убеден съм *в правотата на тази мисъл*.
92. Ако биха го извършили, сам Петко би ги наказал, но е сигурен *в тяхната невинност*.
93. Но къщи има и другаде, бях сигурен *в това*.

Когато номинализаторът е показателното местоимение *това*, често неговото съдържание се уточнява с че-изречение или косвен въпрос. Св. Коева разглежда определителните изречения, въведени с *че* или с *к-дума*, като атрибутивни съюзни изречения и изречения косвени въпроси, които са семантично задължителни за изразяване на значението на присъединяващата част и се селектират от нея. Семантичното отношение между предикатите в неизреченска позиция и комплементните изречения е модификация, тъй като ограничава референцията (Коева 2019b: 64):

94. Аз лично не съм сигурен *в това къде* свършва проектът, съзнателното отношение към нещата и *къде* започва неумението.
95. Не съм сигурен *в това, че* като премина през редица водопади, любовта ми към някого може да стане по-силна.

Подобно на *известно (ми)* е обектът на знанието може да се изрази с предложна фраза с предлога *за*:

96. Сигурен ли си *за него*, че (той) ще се покае.
97. Сигурен ли си *за ревизията на дънната платка*, че (тя) е (rev. 1.0).
98. И аз сам съм уверен *за вас*, братя мои, че и вие сте пълни с благодат.
99. Ако съм сигурна *за някоя*, че не може да ме предаде, е онова момиче, пълно с амбиции.

Във въпросителните изказвания с разглежданите конструкции често съдържанието на знанието за обекта не се изразява експлицитно, тъй като се подразбира от предишния контекст. Въпросителното изказване само проверява истинността на информацията, представена от другия говорещ. Следното изказване (100) е възможно само при наличие на предишна реплика, в която се посочва колко е часът или в колко часа е планирано дадено събитие:

100. Сигурен ли си за часа?

В пример (101) съдържанието на знанието се подразбира от контекста или от общите знания за света – говорещият не е сигурен къде се поставя ударението в дадена дума:

101. Не съм сигурна за ударението.

Наречията *много, напълно, твърдо, твърде, съвсем (не), изобщо не, хич не, ни най-малко не* посочват степента на убеденост на епистемичния субект в истинността на пропозицията, изразена с подчинено изречение или номинализация:

102. *Твърдо* е убеден, че то лекува всички болести.

103. *Не беше много* сигурен дали изобщо е имал някакъв избор.

104. *Бях съвсем* сигурен, че ставам свидетел на необикновено събитие...

105. Достатъчно беше само една хапка от сладките. – *Много* ли си сигурен?

Може да се обобщи, че конструкциите *убеден съм, сигурен съм, уверен съм* с експериментален подлог изразяват различни степени на убеденост на епистемичния субект в истинността на даден факт – от пълна увереност до неувереност и съмнение. Подобно на конструкциите с предикативно наречие съдържанието на знанието е комплемент подчинено изречение или номинализация. Обектът на знание може да се изрази с предложна фраза с прелога *за*, която е резултат от вътрешна лява дислокация на аргумент от подчиненото комплементно изречение. Наречията от типа на *много, напълно, съвсем* уточняват степента на убеденост, сигурност на епистемичния субект в даден факт. При този тип предикати не е възможно комплементно да-изречение, нито експлицитно изразяване на източника на информацията.

Увереност или съмнение във фактивността на пропозицията може да се изразява и с други конструкции с предикатив, но без експлицитен експериментален (*истина е / не е истина, вярно е / не е вярно, факт е, сигурно е / не е сигурно, съмнително е*). При положителна форма на предикативната конструкция се подчертава обективността на информацията (*истина е, вярно е, факт е*) и това е свързано с ограничението по отношение на изразяването на съдържанието на знанието. То може да бъде комплемент подчинено че-изречение:

106. Вярно ли е, че в нея се казва, че предлагате 100 хиляди долара повече от най-високата предложена цена за акциите на БКК?

107. Разбира се, не е вярно, че експериментът на Аспе доказва правилността на Копенхагенската интерпретация на квантовата теория.
108. Факт е, че именно майката на Роби Уилямс го насочва към музикална кариера.
109. Факт е, че сега рейтингът ни е по-висок, отколкото по същото време миналата година.

Съдържанието на знанието може да бъде и номинализация. Когато номинализаторът е показателното местоимение *това*, неговото съдържание може да се уточни с комплементно определително изречение (*Нима не е факт това, че днес западният човек отхвърля писанията в името на коментарите?*).

При този тип предикативни конструкции обектът на знание може да се изрази с предложна фраза с предлога *за*, подобно на представените по-горе конструкции с предикативно наречие (*известно (ми) е*) или с предикативно прилагателно (*сигурен съм*), като отново експлицитното изразяване на този аргумент в главното изречение е резултат от вътрешна лява дислокация (срв. пример 110 и 110а):

110. Самата корупция остава до голяма степен неизяснена, защото е прието да се смята, че такава има, когато се дава подкуп, което не е вярно *за случаите на политическа корупция*, залагаща основно на търговията с влияние.
- 110а. Не е вярно *за случаите на политическа корупция*, че в тях се дава подкуп.

* * *

При изразяване на сигурност или несигурност с предикатива *сигурно* и *съмнително* епистемичният субект е имплицитен, но по отношение на изразяването на съдържанието на знанието и обекта на знанието двете конструкции има сходно поведение с конструкцията с експериментален подлог *сигурен съм / не съм сигурен*.

Съдържанието на знанието се изразява с подчинено подложно че-изречение или косвен въпрос. Често комплементното изречение е в препозиция спрямо предикативната конструкция (112):

111. Сигурно е, че има текстове, които трябва да бъдат прецизирани.
112. Не знам дали са мирни, но че са богати, е сигурно.
113. В България има условия за такъв спорт, но се изисква специална екипировка, пък и не е сигурно колко мениджъри ще се „навият“ да изпробват екипите си в такива екстремни ситуации.
114. Никога не е сигурно какво си видял.
115. Съмнително е, че на тяхната възраст са изкарвали специална подготовка по безмоторно летене.

116. Намалението обаче няма да е вечно и е съмнително *доколко* ще компенсира спадналите приходи от транзитни такси през 2006-а.

Предикативната конструкция *съмнително е* може да има и комплемент подложно изречение, въведено с *дето*:

117. Съмнително е, *дето* тя е пожелала да роди точно при теб.

Подчиненото изречение може да се въвежда с въпросителна частица (*дали, ли*), като при *сигурно е* главното изречение трябва да е с отрицание на предиката (118, 119). Поради своята негативна семантика *съмнително е* може да има комплемент подчинено изречение, въведено с *дали* или със съюза *да*, без експлицитен маркер за негация на предиката:

118. Но още не е сигурно *дали* той е в Одеса.
 119. Не е сигурно *дали* някой умишлено ѝ е попречил да влезе в пещерата.
 120. По начало беше съмнително *дали* ще излезе нещо.
 121. Несъмнено 16 май на 2006 г. ще остане една от важните дати за последните 16 години, но е съмнително *да* остави трайни спомени.

Съдържанието на знанието може да се изрази и с номинализация, като освен номинализатора (*това* в 122 и *едно* в 123) в изречението е налице и самата номинализирана пропозиция, изразена с комплементно определително *че*-изречение:

122. *Че* българите ще постигнат голям успех в Швеция със своята техническа игра, *това* е сигурно.
 123. *Едно* обаче е сигурно, *че* докато Том Форд си почива, младият французин е на челните позиции в модната индустрия.

Местоимението *това* може да номинализира и изречение от предишния контекст, което не е аргумент на предикативната конструкция:

124. Такова проучване аз няма да предприема, господин Куин, *това* е сигурно.
 125. Борис се стараше прекомерно, а *това* само по себе си беше съмнително.

Епистемичният обект може да се изрази експлицитно с предложна фраза с предлога *за*:

126. Единственото, *за което* е сигурно, че не може да предизвика алергия, е дестилираната вода.

В интернет комуникацията и в разговорната реч се среща и вариант на конструкцията *съмнително е* с дателно местоимение:

127. Безкрайно съмнително *ми* е кола 2008-а година да няма подгрев на огледалата, та била тя и Фокус...
128. Дали ще влезем в следващият парламент... съмнително *ми* е.
129. Още по-съмнително *ми* е, че ще искат да натискам линкове и да потвърждавам имейл с изпратен код, който при това е различен.

При експлицитното изразяване на експериенцера се изразява съмнение за фактивността на представената пропозиция от гледна точка на конкретно лице и значението на конструкцията е *според мен е съмнително, изглежда ми съмнително*.

* * *

Въз основа на анализа на представения емпиричен материал, може да се заключи, че предикатите за ментално състояние, които означават знание / незнание, сигурност, съмнение, могат да имат три аргумента. Аргументът със семантичната роля *експериенцер* означава епистемичния субект и може да бъде подлог или непряко допълнение в изречението. Експериенцерът може и да не бъде изразен експлицитно, като в този случай с помощта на наречие или предложна фраза може да се уточни съдържанието на множеството от епистемични субекти. Вторият аргумент на разглежданите предикативни конструкции е съдържанието на знанието. При всички разгледани конструкции то се изразява с комплементно изречение или номинализация. Съюзът *да* може да въвежда комплементното изречение само при конструкциите *не ми е известно* и *съмнително е*. За разлика от предикативните конструкции, които изразяват сигурност, несигурност, съмнение, при конструкциите за знание (*ясно (ми) е*, *известно (ми) е*) е възможно експлицитното изразяване на източника на информацията с предложна фраза с предлога *от*. При всички групи конструкции за знание е възможно изразяването на трети аргумент – обекта за знанието. При него е налице формално и семантично ограничение, тъй като трябва задължително да съвпада с аргумент на предиката от пропозицията, изразяваща съдържанието на знанието. Изследването на предикатите за знание показва, че общата семантична структура е свързана с общност и в аргументната структура. Разликите се отнасят до синтактичното изразяване на аргумента експериенцер, както и с комплементизаторите, които могат да въвеждат изречението, означаващо съдържанието на знанието.

REFERENCES

- Apresyan 1995:** Apresyan, Yuri D. *Selected Works. Vol. II. Integral Description of Language and Systemic Lexicography*. Moscow: Jazyki russkoj kultury, 1995. [In Russian: Апресян, Юрий Д. *Избранные труды*. Том II: *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры, 1995.]
- Cheshko 1959:** Cheshko, Elena. V. "Cases and Prepositions in Modern Bulgarian Literary Language." In Bernstein, S. B., ed. *Grammar Issues of the Bulgarian Literary Language*: 5–99. Moscow: USSR Academy of Sciences, 1959. [In Russian: Чешко, Елена В. „Падежи и предлоги в современном болгарском литературном языке.“ В: Бернштейн, С. Б., отв. ред. *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*: 5–99. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959.]
- Dineva 1999/2000:** Dineva, Aneta. "Valency and Semantic Roles in Expressing Emotion in Bulgarian." *Bulgarian Language*, vol. 48, no 2 (1999/2000): 1–25. [In Bulgarian: Динева, Анета. „Валентности и семантични роли при изразяването на емоции в българския език.“ *Български език*, год. 66, no 2 (1999/2000): 1–25.]
- Gradinarova 2017:** Gradinarova, Alla A. *Essays on the Comparative Syntax of Bulgarian and Russian Languages*. Sofia: Iztok-Zapad, 2017. [In Russian: Градинарова, Алла А. *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*. София: Изток-Запад, 2017.]
- Gugulanova 2009:** Gugulanova, Ivanka. "The Semantics of the Impersonal Sentences with Infinitive in Slavic Languages." In Valtchev, B. et al., eds. *Linguistic Research in Honor of Prof. Todor Boyadzhiev, Prof. Venche Popova and Prof. Petar Pashov*: 287–294. Sofia University Press, 2009. [In Bulgarian: Гугуланова, Иванка. „За семантиката на безличните изречения с инфинитив в славянските езици.“ В: Вълчев, Б. и кол., ред. *Езиковедски изследвания в чест на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, проф. д-р Венче Попова и проф. Петър Пашов*: 287–294. София: УИ Св. Климент Охридски, 2009.]
- Ivanova & Zimmerling 2019:** Ivanova, Elena Yu. & Anton Zimmerling. "Shared by All Speakers? Dative Predicatives in Bulgarian and Russian." *Bulgarian Language and Literature*, vol. 61, no 4 (2019): 353–362.
- Ivanova 2016:** Ivanova, Elena Yu. "Impersonal Sentences with Obligatory Pronominal Experiencer in Bulgarian." In Zimmerling, Anton & Ekaterina Lyutikova, eds. *Clause Architecture in the Parametric Models: Syntax, Information Structure, Word Order*: 332–368. Moscow: LRC, 2016. [In Russian: Иванова, Елена Ю. „Безличные предложения с обязательным местоименным выражением экспериенцера в болгарском языке.“ В: Циммерлинг, Антон & Екатерина Лютикова, ред. *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов*: 332–368. Москва: ЯСК, 2016.]
- Ivanova 2019:** Ivanova, Elena. "Dative Predicative Constructions in Bulgarian National Corpus." In *Proceedings of the Paisii Hilendarski University of Plovdiv*, vol. 57, no 1, Part A: Philology (2019): 174–188. [In Russian: Иванова, Елена. „Дативно-предикативные конструкции в болгарском национальном корпусе.“ *Научни трудове – Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*, том 57, кн. 1, сб. А: Филология (2019): 174–188.]

- Koeva 2001:** Koeva, Svetla. "Typology of Compound Sentences." In Koeva, Svetla, ed. *Contemporary Linguistic Theories. Handbook of Syntax*: 144–163. Plovdiv University Press, 2001. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Типология на подчинените изречения.“ В: Коева, Светла, съст. *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*: 144–163. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001.]
- Koeva 2006:** Koeva, Svetla. "Arguments – Semantic Relations and Syntactic Realization." In Koeva, Svetla, ed. *Argument Structure. Problems of the Simple and Compound Sentences*: 25–42. Sofia: Sema RSH, 2006. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Аргументи – семантични отношения и синтактична реализация.“ В: Коева, Светла, съст. *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*: 25–42. София: СемаРШ, 2006.]
- Koeva 2014:** Koeva, Svetla. "Bulgarian National Corpus in the Context of the World's Theory and Practice." In Koeva, Svetla, ed. *Language Resources and Technologies for the Bulgarian Language*: 29–52. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2014. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Българският национален корпус в контекста на световната теория и практика.“ В: Коева, Светла, съст. *Езикови ресурси и технологии за български език*: 29–52. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2014.]
- Koeva 2019a:** Koeva, Svetla. "Complements in Bulgarian." In Micheva, Vanya & Diana Blagoeva & Sia Kolkovska & Tatyana Aleksandrova & Hristina Deykova, eds. *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 14–15 May 2019)*: 57–68. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2019. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Комплементите в български.“ В: Мичева, В. и кол., ред. *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 14–15 май 2019 година)*: 57–68. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2019.]
- Koeva 2019b:** Koeva, Svetla. "Typology of Restrictive and Appositive Clauses in Bulgarian." *Bulgarian Language*, vol. 66: Supplement (2019): 49–76. DOI: 10.7546/BL.LXVI.19.PR.04. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Типология на рестриктивните и нерестриктивните изречения в български.“ *Български език*, год. 66: Приложение, (2019): 49–76.]
- Koeva 2021:** "Towards a Typological Analysis of Bulgarian Complements." In Koeva, Svetla & Maxim Stamenov, eds. *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 2021)*. Vol. 2: 13–27. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2021. [In Bulgarian: Коева, Светла. „Към типологичен анализ на комплементността в български.“ В: Коева, Светла & Максим Стаменов, съст. *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Т. 2: 13–27. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2021.]
- Maslov 1982:** Maslov, Yuri. *Grammar of the Bulgarian Language*. Sofia: Science and Art, 1982. [In Bulgarian: Маслов, Ю. С. *Граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1982.]
- Nitsolova 1984:** Nitsolova, Ruselina. *Pragmatic Aspect of the Sentence in the Standard Bulgarian Language*. Sofia: Narodna prosveta, 1984. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1984.]
- Nitsolova 2001:** Nitsolova, Ruselina. "Semantics and Grammar of the Compound Sentences with Knowledge Predicates in Bulgarian." In Koeva, Svetla, ed. *Contemporary Linguistic Theories. Handbook of Syntax*: 174–192. Plovdiv University Press, 2001. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. „Значение и граматични особености на сложните изречения с предикати за знание

в българския език.“ В: Коева, Светла, съст. *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*: 174–192. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001.]

Nitsolova 2008: Nitsolova, Ruselina. “The Problems of the Complex Sentences with Complements in Bulgarian.” *Yuzhnoslovenski filolog*, no 64 (2008): 261–272. [In Bulgarian: Ницолова, Руселина. „Проблематика на сложните изречения с комплементи в българския език.“ *Јужнословенски филолог*, no 64 (2008): 261–272.]

Petrova 2006: Petrova, Galina. *Semantic Roles of Short Dative Pronouns*. Burgas: Dimant, 2006. [In Bulgarian: Петрова, Галина. *Семантични роли на кратките дателни местоимения*. Бургас: Димант, 2006.]

Rozhnovskaya 1959: Rozhnovskaya, M. G. “Bezlichnie predlozhenia v sovremennom bolgarskom yazike.” In: Bernstein, S. B., ed. *Grammar Issues of the Bulgarian Literary Language*: 379–432. Moscow: USSR Academy of Sciences. [In Russian: Рожновская, М. Г. „Безличные предложения в современном болгарском литературном языке.“ В: Бернштейн, С. Б., отв. ред. *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*: 379–432. Москва: Изд. Академии наук СССР, 1959.]

Stamenov 2021: Stamenov, Maxim. “Constructions with Predicatives for Mental States in the Bulgarian Language – Nomenclature and Differential Characteristics.” *Cyrillo-Methodian Papers*, no 10 (2021): 76–113. [In Bulgarian: Стаменов, Максим. „Конструкциите с предикативи за психически състояния в българския език – номенклатура и диференциални характеристики.“ *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, no 10 (2021): 76–113.]

Stoyanov 1983: Stoyanov, Stoyan, ed. *Grammar of the Contemporary Bulgarian Literary Language*. Vol. 2. *Morphology*. Sofia: BAS, 1983. [In Bulgarian: Стоянов, Стоян, ред. *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. *Морфология*. София: БАН, 1983.]

ЕКСПРЕСИВИЗМИТЕ КАТО РЕТОРИЧНО СРЕДСТВО В ПУБЛИЧНАТА РЕЧ¹

DILYANA DENCHEVA

Sofia University of St Kliment Ohridski

EXPRESSIVE UNITS AS A RHETORIC MEANS IN PUBLIC SPEECH. The aim of the study is to establish which language units in Bulgarian could be defined as expressive and what is their frequency and function in public speech. The source material for the study was excerpted mainly from national TV and radio programs during the years 2018–2021. The analysis reveals that the most frequent expressive units in the contemporary Bulgarian public language are phrases, metaphors and words of Turkish origin. Their function in public speech is mainly rhetoric, with several examples of poetic meanings resulting in occasional metaphors and creative innovations. The paper concludes with the discussion of the socio-cultural reasons behind the specifics of contemporary Bulgarian expressive units.

Keywords: expression, public speech, phrases, metaphors, words of Turkish origin, Bulgarian language

Съдбата на експресивността, от гледна точка на нейната теоретизация, накратко, но систематизирано е описана от Р. Гжегорчикова в статията ѝ *Семантична структура на експресивните единици* (Grzegorzczukowa 1978). В нея авторката обединява в няколко групи теоретичните подходи към експресията и експресивността. Първата група е представявана от теорията на Л. Йелмслев, която разбира експресията като план на изразяване и която Гжегорчикова предлага да *оставим настрана*². Във втората група авторката вметва разбирането на К. Бюлер за експресивната функция на

1 Подготовка и издаването на настоящата публикация се осъществяват благодарение на специалната подкрепа на Националния проект *Медиите, образованието и политиката: национални и европейски измерения на езиковата култура в публичната реч* с ръководител доц. д-р Владислав Миланов от Софийския университет и финансиран от Фонда за научни изследвания към Министерството на образованието и науката (№ КПо6-ОПРо5/4 от 17.12.2018 г.).

2 Подобен е и подходът на Т. Скубаланка, според която от самото начало трябва да се изключат възгледите на Л. Йелмслев, който разбира експресивността като фонемична реализация на езика, за разлика от повечето автори, които използват този термин (Skubalanka 1972: 124).

езика (според нея всеки текст има за задача да характеризира своя автор), като я намира за доста обща. Под трети знаменател Р. Гжегорчикова привежда третирането на експресията и експресивността като характеристика на определен вид текстове, чиято главна функция не е предаването на информация, а изразяването на емоционалното състояние на автора и предизвикване на аналогично състояние у слушателя. При такива текстове съществува тясна връзка между експресивната и импресивната функция на езика и всяка неутрална дума може да стане експресивна, ако послужи за израз на авторовите чувства. Накратко: начините за изразяване на емоции са текстови: с помощта на формата и съдържанието на текста. Най-тясно е схващането за експресията и експресивността, изложено в четвъртата група. Според него експресията представлява експлицитно или имплицитно вербализиране на различни емоционални състояния на автора с помощта на специални системни езикови средства – както лексикални, така и морфологични. По-нататък Р. Гжегорчикова групира тези езикови средства по следния начин: 1. Специални лексеми / изрази, които изразяват радост, съжаление и под. (*жалко, за щастие*); 2. Словообразователни морфеми, изразяващи емоции (напр. образуващи деминутиви); 3. Лексеми, при които емоцията е семантичен компонент (*идиот, вресня, клика*). Р. Гжегорчикова подчертава, че към тази група спада огромно количество лексеми, които съдържат скрита естетична или морална оценка, съпътствана от неодобрение; 4. Лексеми, които не изразяват отношение към конкретния референт, а към екстралингвистичната действителност, напр. *мангизи, мърша* (вм. *месо*)¹ и под. Характерни са за общуването на младите хора, които обичат да демонстрират небрежно и дори цинично отношение към света.

В настоящия текст, на базата на разработката на Р. Гжегорчикова, както и въз основа на други трудове и мненията, изказани в тях (Boyadzhiev 2011, Mokienko 1989, Wierzbicka 1968, Wolinska по Rejter 2006, Markowski 2012, Skubalanka 1972), очертавам следното разбиране на експресията и експресивността:

1. Експресията представлява вербализация на емоцията на адресанта. Експресията е езикова операция, а експресивността е резултат от нея;
2. Експресивността е семантична категория, а експресивна е тази лексика, чрез която се засилва изобразителността на речта и се увеличава въздействащата сила на казаното;
3. Експресивността има следните семантични характеристики (според Т. Скубаланка *изразители*): *интензивност, образност, емоционалност, оценъчност*;
4. Експресивността е една от характеристиките на разговорния стил.

1 Представените примери са типични за българския език. Оригиналните са *wóda, dycha, mięcho* и под.

Задачата, която си поставям, е да установя как експресивните езикови единици, наричани по-нататък *експресивизми*, функционират в публичната реч (която се вмества в рамките на *официалната книжовна разговорна реч*). Поради ограниченията в обема на статията, обектът на изследването е стеснен до третата подгрупа, очертана от Р. Гжегорчикова, т.е. до единиците с експресия, която е компонент от семантиката им.

В зависимост от комуникативната ситуация в подгрупата могат да се очертаят два типа единици: а) с експлицирана оценъчност и отношение, които говорещият се стреми да предаде или внуши на слушателя, и б) с експлицирана оценъчност и отношение, които имат за цел да предизвикат съвсем различни емоции у адресата. Ярък пример за втория тип са обидите, които функционират в модусите *Мисля, че...* и *Чувствам по този повод...*¹ (Wiatrowski 2010), а комуникативната им цел е да предизвикат огорчение, чувство за унижение и под. Значението на комуникативната ситуация е подчертано от Ст. Димитрова при анализа на изразяването на отрицателни емоции. Според нея изреченията *Ти си безнравствен* и *Той е безнравствен* имат съвсем различни комуникативни цели: в първия случай оскърбление, във втория – само оценъчна констатация (Dimitrova 2009: 98). Експресивизмите, предизвикващи у адресата чувство, различно от това на говорещия, се изключват от обсега на настоящото изследване, тъй като са обект, достатъчен за отделно проучване.

Друга класификация на лексемите, приемани за експресивни, предлага Я. Зима (цит. по Grabias 1978: 113), като неговата подялба се основава на три вида експресивност: инхерентна, адхерентна и контекстова. Инхерентната е интегрална част от знака и се проявява без контекст, напр. при деминутивите. Адхерентната е свързана с промяната на значението (напр. метафоричната употреба) и се приема от автора за характеристика, намираща се на етап на лексикализация. Контекстовата експресивност се отнася до думи, които са по природа неутрални, но в определен контекст придобиват експресивни характеристики. Изложената класификация също е приложена към единиците, които са обект на изследването.

Събирането на необходимия емпиричен материал протече основно в периода на бурна политическа активност през 2021 г. – парламентарни избори, служебни правителства, кратки мандати на Народното събрание, нови политически субекти, силни политически страсти. Записвани бяха главно анализи и изказвания на политолози,

1 Въз основа на предложени от А. Вежбицка и Ст. Грабяс модуси, А. Вятровски разглежда пейоративите в експликативни схеми, съдържащи емоционални компоненти, напр. *идиот*: 1) *мисля, че е глупав*; 2) *изпитвам по този повод отрицателни емоции* (Wiatrowski 2010: 167).

политици и журналисти. За източник послужиха телевизионни предавания, предимно политически, а също и интервюта, публикувани в националните медии, както и отделни постове в социалните мрежи, които определям като типичен пример за *вторична устност*¹. Прегледани бяха и по-стари източници, основно интервюта с публични личности.

Анализът на емпиричния материал показва², че в публичната реч като експресивизми от третата подгрупа, обособена от Р. Гжегорчикова, т.е. с експресия, вградена в семантиката, с висока честотност функционират фразеологизмите, метафорите и турцизмите. Въпреки че това са единици от различен порядък, присъщата им експресивност не само ги подвежда под общ знаменател, но им присъжда и еднакви функции. В следващите фрагменти от статията са представени техните профили именно от гледна точка на експресивността, след което са обсъдени функциите им в публичната реч.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Експресивността е една от устойчивите характеристики на фразеологичните единици. Това мнение се застъпва от редица наши и чужди изследователи (вж. Kyuvlieva-Mishaykova 1986, Mokienko 1989: 123, Nicheva 1987), към които се присъединявам, въз основа на което причислявам фразеологизмите към единиците с инхерентна експресивност.

К. Ничева смята, че експресивността на фразеологичните единици се дължи на интензивността на дадено действие или качество, която може да се изрази в много високата или много ниска степен в проявата на нещо (Nicheva 1987: 127). Като друга причина, допринасяща за голямата експресивност на фразеологизмите, К. Ничева посочва тяхната образност, получена чрез използването на специалните изобразителни средства на езика (тропи и др.) при създаване на значенията им (Nicheva 1987: 128). В. М. Мокиенко също смята образността и експресивността за неотменими характеристики на фразеологизмите, вижда връзка между тях и смята, че образността е едно от средствата за създаване на експресивността (Mokienko 1989: 123). Смята също, че експресивността на фразеологизма се поражда от напрежението между прякото и преносното значение на съчетанието. В. Кювлиева-Мишайкова предлага разделяне на фразеологизмите според степента на тяхната експресивност и характера

1 Понятие на В. Онг, въведено в България от И. Ликоманова (Likomanova 2005).

2 Корпусът от събрани изказвания дава възможност дори да се очертаят идиолектите на някои публични личности и може да послужи за основа на друго изследване.

на емоционалната им оцветеност, като в класификацията ѝ изцяло липсва група на неекспресивните фразеологизми (Kyuvlieva-Mishaykova 1986: 64).

Приемам, че интензивността на признака, заключен във фразеологизма, е фактор за неговата експресивност. Редица фразеологизми притежават *семантична надбавка* (използвам понятието като вариант на понятието *семантичен остатък*, дефинирано от В. П. Жуков: *пушкой не пробьешь* не означава *просто много*, а *изключително много* (Zhukov 1978: 20), която увеличава степента на наситеност на признака.

Приемам също, че вътрешната форма, образът, заключен във фразеологичния израз, имат значение за неговата експресивност. Тази образ може да отразява когнитивния опит на човечеството или да възстановява цели ситуации заедно със съпътстващите ги емоции. Например вътрешната форма на фразеологизма *хващаме се за гушите* възпроизвежда сцена на агресия, на физическа разправа, придружена от силен гняв; *поставям / приковавам на позорния стълб* възпроизвежда действие, което има наказателен характер, част от което е публичното порицание, опозоряване и унижение; *(воденичен) камък съм на шията / врата на някого* отразява много реалистично непосилността на товара. Запазеният образ изпълнява ролята на доказателство, на своеобразно позоваване, разбира се, когато това се отнася до случаи, при които мотивиращият образ съвпада с образа, възприеман в синхронен план¹.

Не всички фразеологизми обаче са със запазена вътрешна форма. В редица от тях образът е замъглен и неясен. Някои фразеолози обвързват експресивността с яркостта на образа; например, следвайки тезата на Мокиенко за връзката между образността и експресивността, К. Ничева извежда заключението, че фразеологичните единици със затъмнена вътрешна форма са по-слабо експресивни (Nicheva 1987: 106). Това твърдение би могло да се подложи на съмнение. Редица фразеологизми с нечетлива вътрешна форма продължават да са силно експресивни въпреки тази нечетливост, напр. *врели-некипели, дрън-дрън ярина, бабината ти трънкина* и под. Причина за това е фактът, че се съпътстват от здраво закрепена оценъчност и стабилизирано отношение. И трите цитирани по-горе единици видимо се ситуират в опростената формула *глупаво – умно*, поставят действието в ниската част на оценъчната скала и съдържат категорично неодобрително и пренебрежително отношение.

При фразеологизмите с неясна вътрешна форма експресивността може да е производна на явлението *непълна десемантизация на компонентите* и на съхранения

1 За връзката *мотивация – вътрешна форма – образ* вж. повече в *Българска фразеология* (Kaldieva-Zaharieva 2013: 189).

им конотативен потенциал. Например компонентите *камък*, *мед* и *сърце*, които се съдържат в примерите *камък ми падна от сърцето*, *мед ми капна на сърцето*, *мед ми капе от устата* са с много силни конотации, които участват в изграждането на фразеологичното значение и които пренасят в него своята емоционално-оценъчна стойност.

Фразеологизмите, ексцерпирани в рамките на настоящото изследване, са употребени както канонично, т.е. съгласно фразеологичната норма, така и иновативно, т.е. подложени на модифициращи операции. Предлагам избрана част от събраните примери:

Канонични фразеологизми

Днешният ден е много показателен – трагедия за управляващата коалиция, не могат да си съберат хората, *хванали са се за гушите*. Да си отиват! (Р. Гечев, 02.11.2018, коментар пред медиите в НС)

Възелът се затяга. (Г. Лозанов, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

В парламента трябва да има хора *с всичкия си*. (Н. Михайлов, 12.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Не можете да предлагате Антоанета Стефанова и Николай Василев и после да ги *працате на бунището*. (Г. Любенов, 31.07.2021, *Денят започва*, БНТ)

Въпросът беше замразен, *вдигнат на трупчета*. (Н. Киселова, 06.08.2021, *Преди всички*, БНР)

Бабини деветини и *измишльотини* на хора, които не са специалисти или са популисти. (Николай Василев, *Тази сутрин*, 17.01.2018, bTV)

Модифицирани фразеологизми¹

Той *налива вода в моята теория*. (Л. Стефанов, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Говорил съм с хора *извън лъча на прожектора*. (И. Стамболов-Сула, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Всичките са *овъртолени като свински черва*, да се оправят. (Т. Йорданов, 12.08.2021, коментар пред медиите в НС)

Нека веднъж *да извадим главата от пясъчното дъно*. (К. Костов, 24.07.2021, DW)

МЕТАФОРИ

Според класификацията на Я. Зима, метафорите би следвало да бъдат причислени към единиците с адхерентна експресивност. Твърдението е напълно приемливо, при условие, че се въведат някои уточнения. На първо място от кръга на експресивните метафори трябва да изключим семантичните деривати, които се появяват *inopriae*

1 В първите три примера наблюдаваме модификациите *замяна на компонент*. Четвъртият е плод на редица операции: а) замяна: *вм. крия – изваждам*; б) добавка: *дъно*; в) транспозиция: *пясък – пясъчен*. За видовете фразеологични иновации вж. St. Bąba, *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1986.

causa¹, т.е., за да запълнят ниша в езика и затова функцията им е чисто називна, напр. *мишка* (компютърна), *риза* (на камина), *кожух* (на двигател). На второ място трябва да се уточни, че както при фразеологизмите, така и при метафорите, степента на експресивност не е еднаква. Например структурната метафора ПАРИТЕ СА ТЕЧНОСТ² е сравнително неутрална, трудно бихме открили експресивност в примерите *средствата изтичат*, *парични потоци* и под. На другия полюс се намират художествените или наричани още артистични, поетични метафори, които извън художествения дискурс предпочитам да наричам *авторски* или *оказионални*.

Приемам, че условие за степента на конвенционализация е яркостта на изходния образ (*source image*) и колкото по-нечетлив е той, толкова по-близо е метафората до своята метафорична смърт (Lakoff 1987). Както при фразеологизмите, така и при метафорите изходният образ може да обуславя експресивността, защото той се отпечатва, дали с единични семи, дали с придружаващите го конотации, върху новото метафорично значение. Този фактор обаче не е абсолютен и експресивността не бива категорично да се обвързва със степента на конвенционализация, т.е. с жизнеността на образа, като в резултат на това се извежда заключение, че колкото по-ярък е образът, толкова по-експресивна е метафората. Най-убедителният пример за това са някои обидни метафори, при които неодобрението и негативната оценка са силно изразени, без обаче изходният образ да е ярък във всичките. В българския език има редица метафори, чийто изходен образ е напълно неясен за някои езикови потребители, като напр. *чукундур*, *тулуп*, *дропла*, *тюфлек*, но това по никакъв начин не намалява тяхната експресивност. Твърдението е резултат на анкета, проведена за нуждите на друго изследване. В нея респондентите бяха помолени да дефинират 20 лексеми, като при седем от тях дефинициите съдържаха метафоричното, а не буквалното значение, т.е. наблюдава се придвижване към метафоричната смърт. Този тип метафори е редно да бъдат причислени към единиците с инхерентна експресивност, защото при тях метафоричната употреба не се осъзнава, единиците примарно се осъзнават като думи, използвани за изразяване на отношение и оценка.

Не подлежи на оспорване фактът, че публичната реч, особено в нейния политически дискурс, е наситена с метафори. Изследванията в тази област растат лавинообразно, като особено силен е фокусът върху политическата метафора. Примерите, събрани за целите на настоящото изследване, спадат както към конвенционалните,

1 Вж. статията *Katachreza „inopiae causa“ czyli metafora językowa* в книгата на Тереса Добжинска *Mówiąc przenośnie* (Dobrzynska 1994).

2 В духа на теорията на концептуалната метафора на Дж. Лейкф и М. Джонсън (Lakoff & Johnson 2003).

така и към официалните метафори, а езиковата мода и езиковият шаблон допринасят за наситеността на изказванията с клишета (*чадър, бухалка, задкулисие, дългата ръка на някого, яхвам протеста и под.*).

Конвенционални метафори

Скопие си прибра от масата за преговори и малкото *трохи*, които бяха хвърлили там.

(А. Джамбазки, 30. 07. 2021, ФБ)

Под *дъното* има *дъно* и българските *дъна* са безконечни. (Н. Михайлов, 12. 08. 2021, *Тази сутрин*, bTV)

Голям страх тресе *кочината* на задкулисието. (П. Илиев, 09.08.2021, *Здравей, България*, Нова тв)

Още миналата седмица *замразихме* проекта за правителствения комплекс. (К. Петков, 04.08.2021, брифинг на МИ)

Самозабравили са се тези хора начело с Борисов и тази *коHORTA* от специалните служби.

(А. Атанасов, 20.05.2021, в-к *Дневник*)

В тази група попадат и едва ли не неизбежните вече за политическия дискурс метафори **ПОЛИТИКАТА Е ТЕАТЪР, ПОЛИТИКАТА Е ВОЙНА, ПАРТИИТЕ СА СЕМЕЙСТВО:**

Да видим сценаристите каква *гротеска* ще сервираат. (Хр. Иванов, 10.08.2021, *Лице в лице*, bTV)

Отговорността е на парламентарните *актьори*. (С. Велева, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Това е тотален *фарс*. Опитват се да правят *театър*, а се получава *пиекса*. (Вл. Сиркаров, 11.08.2021, bTV)

Това, което се разигра, е *нископробен театър*. (Н. Михайлов, 12. 08. 2021, *Тази сутрин*, bTV)

Тя е една изключително амбициозна жена, невероятна *политическа актриса*. Последната ѝ *роля* е на оня лидер, който е ликвидирал тази партия, и съм убеден, че с тази *роля* ще се справи блестящо. (С. Гърневски, 09.02.2020, БНТ)

Знае се много добре в обществото кои са *кукловодителите* (те живеят на Запад) и кои са изпълнителите. (ген. Шивиков, 01.07.2021, интервю за *Novini.store*)

Ние тогава поставихме началото на *общия фронт* срещу ГЕРБ. (Н. Хаджигенов, 17.09.2020, DW)

Не виждам кой експерт ще поеме да излезе на една *стрелкова площадка*. (К. Велчев, 02.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Това не е *битка* между двама политици за власт. Това е *битката* на народа на България срещу мафията! И тя ще бъде *спечелена* от народа, тоест от Румен Радев. (ген. Шивиков, 01.07.2021, интервю за *Novini.store*)

Всеки един ден в повече на власт на тази *хунта* е пагубен за Отечеството. (ген. Шивиков, 01.07.2021, интервю за *Novini.store*)

Авторски, официални метафори

Аз неслучайно тогава казах, че Манолова е *крива щанга*, че това е неподходящият инструмент за целта, но е единственият, който имаме. (Н. Хаджигенов, 17.09.2020, DW)

Политиката на ИТН е поредно *чупене на ръце*. (К. Велчев, 02.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Ако използваме метафората *детска градина*, кой *счупи играчките* и кой ще плаща сметката накрая. (Б. Гавазова, 12.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

В тази група не липсва и употребата на сентенционални метафори, напр.:

Всички искат да се оженят, но никой не иска да подпише брак. (Б. Попиванов, 30.07.2021, БНТ)

Знаете ли, че 100% от разводите започват с брак? (Ф. Станев, 30.07.2021, bTV)

Това е отчаян опит на тези, които са били дълго на скамейката, да влязат да играят. (И. Стамболов-Сула, 11.08.2021, *Новият парламент*, bTV)

Здравната ни система, както и друг път съм казвал, функционира като лакомо бебе – с огромен апетит и разхлабено дупе. (К. Костов, 24.07.2021, DW)¹

Да вадиш кокоше яйце от патешка трътка е странен български научен метод. (К. Костов, 24.07.2021, DW)

ИТН се превърна в черна кутия, от която изскачат нови и нови зайци. (К. Велчев, 02.08.2021, *Тази сутрин*, bTV)

Именната фраза *черна кутия*, която срещаме в последния пример, функционира и като самостоятелна метафора, най-често използвана от Хр. Иванов и, най-вероятно, въведена от него:

Това е *черна кутия*, която излъчва човек за поста премиер, който не оправдава нашите очаквания. (Хр. Иванов, 31.07.2021, Дарик нюз)

Примерът повдига отново въпроса за интерпретацията на метафората, тъй като е спорна идентичността на изходния образ. Според *Уикипедия* терминът *черна кутия* се използва в осем области: авиацията, електрониката, програмирането, хардуеъра, кибернетиката, невронните мрежи, философията и психологията, фондовия пазар. Възможно е нито една от тях да не е в ролята на изходна концептосфера, а да се има предвид кутията на фокусника, като *правилната* интерпретация съвпада с тази от метафората на К. Велчев за кутията и зайците.

ТУРЦИЗМИ

Специфичният за българския език лексикален пласт на турцизмите е изключително добре проучен както в диахронен, така и в синхронен план. Всеизвестно е, че историческата им съдба е превратна и изпълнена с тласъци и импулси. Проникнали и утвърдили се в българския език по време на дългия период на билингвизъм и диглосия, впоследствие те биват подложени на съзнателна чистка и депрециация, в резултат на

¹ Примерът представлява сравнение, но го прилагам поради голямата му оригиналност и високата метафорична стойност.

която се стига до *системна пейоризация в големи мащаби* (Stamenov 2011: 44). В годините след смяната на системата през 1989 г. турцизмите се завръщат в освободената от политическите белезници преса (вж. Zambova 1999, Stamenov 2011: 348, Krutova-Cvetkova et al. 2013: 158) и дори се превръщат в дистинктивен езиков атрибут на определени теми. Както М. Виденов отбелязва, те задължително присъстват, когато се говори или пише за събития, свързани с Движението за права и свободи (Videnov 2013: 522). Същата тенденция се забелязва и във форумите или социалните мрежи по теми, в които присъстват партиите ДПС, ДОСТ, НПСД¹. Процесът на пейоризация на турцизмите предпоставя тяхната експресивност, което се доказва от присъствието им сред събраните експресивизми. Примерите показват, че те продължават да се използват *по предназначение*, т.е. за принизяване и обезстойностяване, а също и за експлициране на негативното отношение на говорещия:

Това са приказки на аба. (Ал. Йорданов, 31. 07. 2021, БНТ, *Денят започва*)

Възможно е някоя фирма да е *издалаверствала*. ... Но да се твърди така *топтан* за всички, както твърдят, това просто не е вярно. (Ал. Йорданов, 31. 07. 2021, БНТ, *Денят започва*)

Къде? В Бюрото за защита на свидетели, при Гешев. Това е неговата преторианска гвардия. Там ли се събира този *башибозук*? (А. Цонева, 17. 08. 2021, НС)

Декларацията на РСМ е циментиране на *кърсокака*. (А. Джамбазки, 31.07.2021, изявление пред медиите)

Ограничаването на българи с български етнически бекграунд, които имат и второ гражданство, е колхознически напън на *лешперите* и *гьонсуратите* в българската политическа каста да си отмъстят на всички. (коментар във ФБ)

Българската православна църква, *карацисана* от Държавна сигурност – не, мерси! (Н. Хаджигенов, 17.09.2020, интервю за DW)

Бих искал да видим как връх взимат интелигентни хора с ясни позиции и демократично възпитание, които са в състояние да правят промени с институционални средства, без *мурафетите* на един *битпазар*. (О. Минчев, 18.04.2021, Informo.bg)

ФУНКЦИИ НА ЕКСПРЕСИВИЗМИТЕ

Основната цел на използваните експресивизми е реторичната. Не е възможно в рамките на настоящата статия да се обхванат и представят изчерпателен брой възгледи и схващания за реториката и реторичната функция на езика. Въпреки това ще направя опит да очертая една теоретична рамка, приложима в изследването: приемам редица мнения на антични философи, които не се изключват взаимно, а по-скоро се допълват, напр. определението на Горгий, посочено от Квинтилиан (Quintilian 1982: 141), че реториката е сила да се убеждава със слово, както и мнението на самия Квинтилиан,

¹ Вж. моята статия „Турцизмите в българския форум в контекста на етническите партии.“ *Slavica Lodziensia*, no 1 (2017): 137–150 (<https://doi.org/10.18778/2544-1795.01.12>).

че реториката е наука да се говори добре (Quintilian 1982: 146). Особена изразителност съдържа гледището на Аристотел, според когото реториката е способност да откриваме при всеки случай това, което може да убеди, и това не е задача на никое друго изкуство (Aristotle 2013: 50). Авторитетно остава и схващането на Цицерон (цит. по Clark 2003), че трите задачи на ефективния оратор са *docere, delectare, movere* (да информира, да интригува, да вълнува). Напълно споделям и мнението на Д. Кларк, че крайната цел на реториката е персвазията (Clark 2003).

В обзорната си и дълбоко аналитична статия *Силата на реториката или реторика на силата* Ц. Кулевски твърди, позовавайки се също така на Дж. Лайънс, че количеството информация, което носи *съобщението*, нараства пропорционално с увеличаването на количеството неопределеност относно това, какво *съобщение* от всички възможни ще бъде избрано. Колкото по-предсказуема е дадена речева единица, толкова по-малко е *значението*, което тя носи. Кулевски съгласува този принцип с мнението на стилистите, че т.нар. *клишета* и *мъртви метафори* са по-слабо въздействащи, отколкото оригинално конструираната ораторска изява (Kulevski 2015). Естеството на ексцерпираните експресивизми донякъде опровергава това твърдение. Както се вижда от примерите, за постигането на силна експресия се използват преди всичко езикови конструкции, които се придружават от стабилизирани емоционално-оценъчни комплекси: фразеологични единици, конвенционални метафори и турцизми, като най-рядко е присъствието на авторски, оказионални метафори. Експресивността на тези единици е константна, аксиоматична, не подлежи на оспорване в съзнанието на езиковия потребител и изпълнява верифицираща функция. Колкото по-познати и близки са образите или ситуациите, колкото по-категорична и еднозначна е тяхната оценъчност, толкова по-авторитетни са те за непредубедения слушател. При тези единици ключът към кода е общ за говорещия и неговия адресат, което изгражда доверие между тях, а оттам расте и персвазивната сила на използваните единици. Именно затова в публичната реч процъфтяват структурните метафори (като напр. гореспоменатите милитарна, театрална и семейна метафора, а също така и спортната), при които изходната сфера (*source domain*) придава монолитност, системност и организираност на концептуализацията. И тъй като тези метафори са в една или друга степен конвенционализирани, при тях липсва *енигмата на разбирането* (Kronfeld 1980/81: 15) и комуникативният път е прав и кратък.

В случаите, в които метафорите са оригинални и конструирани *ad hoc*, ако образите в тях са добре познати и близки, условието за висока персвазивност е изпълнено. Убедителен пример за това е метафората *Ива Митева е болонка на*

сценаристите, конструирана от Т. Дончева – тя е абсолютно четивна, защото зад нея стои бетониранията в съзнанието на езиковия човек аксиома, че кучето е вярно. В противния случай, когато метафорите създават интрепретативни трудности, тяхната персвазивна сила намалява. Например метафората на Н. Хаджигенов *Мая Манолова е крива щанга* е с доста неясна мотивация. Кривостта е диференциален признак, а не фабричен дефект на инструмента и това е объркващо за интерпретатора, тъй като компонентът *крив* е силно конотативен, при това с отрицателен знак. В крайна сметка не е ясно каква оценъчност се съдържа в тази метафора и дали кривата щанга е обида или комплимент.

По повод функцията на метафорите в политическия дискурс Т. Добжинска пише: *В политическия дискурс метафората служи главно за убеждаване. Това е особен род убеждаване, което се състои във внушаването на определени оценки* (Dobrzynska 2009: 70). Това твърдение изцяло се вписва в модусите, които А. Вежбицка конструира като типични за семантиката на пропагандата (Wierzbicka 1968: 108):

1. *Знай, че ...*
2. *Мисля, че знаеш, че това е лошо / добро.*

В огромна степен тези модуси са актуални и за турцизмите, чието конкретно значение не винаги е известно на езиковия потребител, но емоционалната им окраска не подлежи на съмнение. Когато ги употребява, говорещият е убеден, че слушателят, също като него, знае каква е стойността на десигната и къде точно е неговото място в общата оценъчна скала.

Що се отнася до фразеологизмите, при много от тях способността да убеждават се състои не само в тяхната инхерентна експресивност, но и в тяхната колоквиалност, хвърляща мост между комуникантите, което с пълна сила важи и за турцизмите.

Специално внимание заслужават и поетичните елементи. В част от приведените примери наблюдаваме акт на творчество, чийто конкретен плод са оказионалните метафори и фразеологичните иновации. Освен че са жест на самоизразяване, на подчертаване на собствената индивидуалност чрез излизане от границите на канона, те са и носители на естетиката, на удоволствието от *ars bene dicendi*. А както твърди Д. Кларк, *жизнеността и емоцията, също както и очарованието на поетичното, са незаменими в постигането на крайната цел на реториката – персвазията. Ораторът трябва да бъде развълнуван (според Квинтилиан) точно както поетът (според Аристотел)* (Clark 2003).

ОБОБЩЕНИЕ

В публичната реч присъствието на експресивизмите от третата подгрупа, обособена от Р. Гжегорчикова (т.е. с експресия, вградена в семантиката), е значително. Сред тях преобладават единиците със стабилизирани оценъчност и отношение – фразеологизми, конвенционални метафори и турцизми, които изпълняват преди всичко реторична функция. Причината за това вероятно се корени в еднозначността на интерпретацията им и аксиоматичността на позицията им в дихотомията *добро / лошо* в съзнанието на езиковия потребител, което осигурява *правилното* декодиране на посланията. Някои от обсъдените типове експресивизми, като фразеологизмите и метафорите, се срещат и в поетична функция, но в този случай фразеологизмите обикновено са модифицирани, а метафорите са ocasiонални. В количествен план обаче се наблюдава значителен превес на конвенционалните форми над индивидуално-авторските употреби.

REFERENCES

- Aristotle 2013:** Aristotle. *Rhetoric*. Transl. by A. Nichev. Sofia: Zahari Stoyanov, 2013. [In Bulgarian: Аристотел. *Реторика*. Прев. Ал. Ничев. София: Захари Стоянов, 2013.]
- Boyadzhiev 2011:** Boyadzhiev, Todor. *Bulgarian Lexicology*. Sofia University Press, 2011. [In Bulgarian: Бояджиев, Тодор. *Българска лексикология*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2011.]
- Clark 2003:** Clark, Donald Lemen. *Rhetoric and Poetry in the Renaissance. A Study of Rhetorical Terms in English Renaissance Literary Criticism*. Project Gutenberg EBook, 2003. <https://www.gutenberg.org/files/10140/10140-h/10140-h.htm> (published: 19.11.2003, accessed: 10.10.2021).
- Dimitrova 2009:** Dimitrova, Stefana. *Linguistic Pragmatics*. Sofia: Veles, 2009. [In Bulgarian: Димитрова, Стефана. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009.]
- Dobrzynska 1994:** Dobrzyńska, Teresa. *Figuratively Speaking. Studies on the Metaphor*. Warsaw: Institute of Literary Research, 1994. [In Polish: Dobrzyńska, Teresa. *Mówiąc przenośnie. Studia o metaforze*. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1994.]
- Dobrzynska 2009:** Dobrzyńska, Teresa. "Metaphor in Political Discourse." *Stylistyka*, vol. 18 (2009): 65–84. [In Polish: Dobrzyńska, Teresa. „Metafora w dyskursie politycznym.” *Stylistyka*. 2009, t. 18 (2009): 65–84.]
- Grabias 1978:** Grabias, Stanisław. "The Concept of Expressive Language Sign." In Szymczak, Mieczysław, ed. *Problems of Contemporary Polish Language*: 107–115. Wrocław: Ossolineum, 1978. [In Polish: Grabias, Stanisław. „Pojęcie językowego znaku ekspresywnego.” W: Szymczak, Mieczysław, red. *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*: 107–115. Wrocław: ZNiO, 1978.]
- Grzegorzczkova 1978:** Grzegorzczkova, Renata. "Semantic Structure of Expressive Units." In: Szymczak, Mieczysław, ed. *Problems of Contemporary Polish Language*: 117–123. Wrocław: Ossolineum, 1978. [In Polish: Grzegorzczkova, Renata. „Struktura semantyczna wyrażień

ekspresywnych.” W: Szymczak, Mieczysław, red. *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*: 117–123. Wrocław: ZNiO, 1978.]

- Kaldieva-Zaharieva 2013**: Kaldieva-Zaharieva, Stefana. *Bulgarian Lexicology and Phraseology*. Vol. 2: *Bulgarian Phraseology*. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2013. [In Bulgarian: Калдиева-Захариева, Стефана. *Българска лексикология и фразеология*. Том 2: *Българска фразеология*. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.]
- Kronfeld 1980/81**: Kronfeld, Chana. “Novel and Conventional Metaphors: A Matter of Methodology.” *Poetics Today*, vol. 2 (Winter 1980/81): 13–24. <https://www.jstor.org/stable/1772236> (accessed: 02.07.2021).
- Krumova-Cvetkova et al. 2013**: Krumova-Cvetkova, Liliya et al., eds. *Bulgarian Lexicology*. Prof. Marin Drinov BAS Press, 2013. [In Bulgarian: Крумова-Цветова, Лилия и кол., ред. *Българска лексикология*. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2013.]
- Kulevski 2015**: Kulevski, Tzvetan. “The Power of Rhetoric or Rhetoric of Power.” In *Rhetoric and Communications*, no 18 (2015): 349–364. <https://journal.rhetoric.bg/?p=866> (accessed: 10.10.2021). [In Bulgarian: Кулевски, Цветан. „Силата на реториката или реторика на силата (От простота към полиморфизъм на убеждаващото“.) В: *Реторика и комуникации*, бр. 18 (2015): 349–364.]
- Kyuvlieva-Mishaykova 1986**: Kyuvlieva-Mishaykova, Vesa. *Phrases in Bulgarian Language*. Sofia: Balgarski pisatel, 1986. [In Bulgarian: Кювлиева-Мишайкова, Веса. *Фразеологизмите в българския език*. София: Български писател, 1986.]
- Lakoff 1987**: Lakoff, George. “The Death of Dead Metaphor.” *Metaphor and Symbolic Activity*, no 2 (2 / 1987): 1–4. <https://escholarship.org/uc/item/5x48s887> (accessed: 08.07.2021).
- Lakoff & Johnson 2003**: Lakoff, George & Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press, 2003.
- Likomanova 2005**: Likomanova, Iskra. “On Secondary Orality and Literacy: Standard-Colloquialism Relation.” In: Vachkova, Kina, ed. *Standard and Substandard in a Synchronic and Diachronic Sense*: 137–144. Shumen University Press, 2005. [In Bulgarian: Ликоманова, Искра. „За вторичната устност и вторичната писменост: към релацията стандарт : колоквиалност.“ В: *Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти*: 137–144. Шумен: УИ Епископ Константин Преславски, 2005.]
- Markowski 2012**: Markowski, Andrzej. *Lectures on Lexicology*. Warsaw: Polish Scientific Publishers, 2012. [In Polish: Markowski, Andrzej. *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: PWN, 2012.]
- Mokienko 1989**: Mokienko Valeriy. *Slavic Phraseology*. 2nd ed. (1st ed. 1980). Moscow: Vysshaya shkola, 1989. [In Russian: Мокиенко, Валерий Михайлович. *Славянская фразеология*. 2-е изд. (1-е изд. 1980). Москва: Высшая школа, 1989.]
- Nicheva 1987**: Nicheva, Keti. *Bulgarian Phraseology*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987. [In Bulgarian: Ничева, Кети. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987.]
- Quintilian 1982**: Quintilian. *The Orator’s Education*. Transl. by Makariy Portalski. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982. [In Bulgarian: Квинтилиан. *Обучението на оратора*. Прев. Макарий Порталски. София: Наука и изкуство, 1982.]
- Rejter 2006**: Rejter, Artur. *The Expressive Lexis in the History of Polish Language. Cultural and Communicative Contexts of Colloquialism*. Katowice: University of Silesia Press, 2006. [In Polish:

- Rejter, Artur. *leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2006.]
- Skubalanka 1972:** Skubalanka, Teresa. "On the Expressiveness of the Language." *Annales UMCS, Sectio F*, vol. 27 (1972): 123–135. [In Polish: Skubalanka, Teresa. „O ekspresywności języka.” *Annales UMCS, Sectio F*, t. 27 (1972): 123–135.]
- Stamenov 2011:** Stamenov, Maxim. *The Fate of Turkish Loan Words in the Bulgarian Language and Culture*. Sofia: Iztok-Zapad, 2011. [In Bulgarian: Стаменов, Максим. *Съдбата на турцизмите в българския език и българската култура*. София: Изток-Запад, 2011.]
- Videnov 2013:** Videnov, Mihail. "Sociolinguistic Problems of the Transition in Bulgaria." *Bulgarian Language and Literature*, book 6 (2013): 519–531. [In Bulgarian: Виденов, Михаил. „Социолингвистични проблеми на прехода в България.” *Български език и литература*, кн. 6 (2013): 519–531.]
- Wiatrowski 2010:** Wiatrowski, Przemyslaw. "Emotive Lexical Expressions in *Przewodnik Katolicki* from the years 1895–2005. Primal Disparaging and Derogatory Words or Expressions (Peiorativa)." In: *Poznań Polish Studies. Linguistic Series*, no 17 (37 / 2010): 163–189. [In Polish: Wiatrowski, Przemyslaw. „Ekspresywizmy leksykalne w *Przewodniku Katolickim* z lat 1895–2005. Peiorativa pierwotne.” *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, no 17 (37 / 2010): 163–189.]
- Wierzbicka 1968:** Wierzbicka, Anna. "Problems of Expression in a Semantic Theory." *Pamiętnik literacki*, no 4 (59 / 1968): 97–119. [In Polish: Wierzbicka, Anna. „Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej.” *Pamiętnik Literacki*, nr 4 (59 / 1968): 97–119.]
- Zambova 1999:** Zambova, Antonia. "Lexical Characteristics and Expressive Aims of Contemporary Bulgarian Popular Press." HYPERLINK "<https://bel.azbuki.bg/en/>" *Bulgarian Language and Literature*, no 1 (1999): 3–14. [In Bulgarian: Замбова, Антония. „Лексикални характеристики и експресивни цели на съвременния български популярен печат.” *Български език и литература*, no 1 (1999): 3–14.]
- Zhukov 1978:** Zhukov, Vladimir Petrovich. *Semantics of Phraseological Phrases*. Moscow: Prosveshchenie, 1978. [In Russian: Жуков, Владимир Петрович. *Семантика фразеологических оборотов*. Москва: Просвещение, 1978.]

O KOGNITIVNOJ ETNOLINGVISTICI U SRBIJI

DEJAN AJDAČIĆ

University of Gdansk

ON COGNITIVE ETHNOLINGUISTICS IN SERBIA. A review of: Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. *A Cognitive Trend in Serbian Ethnolinguistics: Early Development and Current Issues*. Belgrade: SASA Institute for the Serbian Language, 2020, 401 pp. ISBN 978-86-82873-71-6. [In Serbian: Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. *Kognitivni pravac u srpskoj etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2020, 401 s.]

Keywords: Serbian language, ethnolinguistics, Stana Ristic, Ivana Lazić-Konjik

Stana Ristić i Ivana Lazić-Konjik leksikografi Instituta za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), saradnice i urednice *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* učestvovala su u višegodišnjem međunarodnom projektu istraživanja vrednosti Slovena i njihovih suseda, koji je vodio Ježi Bartminjski. Njihov doprinos projektu predstavljen je studijom *Dom w języku serbskim* u prvom tomu serije *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów pod redakcją Jerzego Bartmińskiego DOM* (LASiS 2015) koji su uredili Ježi Bartminjski, Ivona Bjelinjska-Gardel, Beata Živicka. Srpska verzija tog rada objavljena je u prvom tomu zbornika *O vrednostima u srpskom jeziku* (2015) urednika Dejana Ajdačića. Autorke su poznate slavistima i po drugim publikacijama, referatima na konferencijama i učešću u naučnom projektu sa kolegama iz Varšave. Njihova knjiga u izdanju Instituta za srpski jezik SANU predstavlja plod višegodišnjeg rada na polju kognitivne etnolingvistike. Većina radova je ranije bila objavljena na srpskom, ruskom ili poljskom jeziku, ali su za ovu priliku neki tekstovi doručeni i prošireni.

Autorke u uvodnom izlaganju pišu o dve škole etnolingvistike – ruskoj i poljskoj, odnosno moskovskoj i lublinskoj, a po utemeljiteljima, o školama Nikite i Svetlane Tolstoj i Ježija Bartminjskog. Iako su formulacije o osobenostima ovih škola pažljivo građene, ponegde je bilo moguće naglasiti i njihove srodnosti. U tako dvojno predstavljenoj

etnolingvistici, u izvesnoj meri se zanemaruje *grana* etimološki akcentovanih istraživanja koju su zastupali Vladimir Toporov i Vjačeslav Ivanov, ili Aleksandar Lome, čije radove autorke pohvalno pominju. Povodom razvoja srpske etnolingvistike sredinom devedesetih godina, po načelima Nikite Tolstoja, ukazuje se na značaj godišnjaka *Kodovi slovenskih kultura*, kao i doprinosi terenskih istraživanja po etno dopunama lingvističkom upitniku Ane Plotnikove. Zapaža se rad Biljane Sikimić koja je uvela metode multimedijalnih zapisa sledeći anglosaksonsku antropološku lingvistiku. Ističu se i dijalektološki radovi Sofije Miloradović. Viđenje etnolingvistike Ranka Bugarskog navelo je autorke da navedu njegov dugačak citat kojim se ističu raznolikost i raznovrsnost etnolingvističkih pristupa. Prikazujući *meandriranje* srpskih proučavalaca u radovima koji se oslanjaju na etnolingvističke temelje, autorke ne pretenduju da istaknu neke zajedničke crte *srpske* škole, jer srpski lingvisti nisu izgradili svoj poseban model.

Kao bitnu tačku u formiranju kognitivne etnolingvističke paradigme u Srbiji sa razlogom se ističe prevod knjige Ježija Bartminjskog *Jezik – slika – svet* (2011) po inicijativi Dejana Ajdačića, posle čijeg objavljivanja se grupa lingvista – Marija Stefanović, Ivana Lazić-Konjik, Stana Ristić, Rajna Dragičević, Marijana Bogdanović i Dejan Ajdačić – okupila oko projekta EUROJOS. Kao dokaz prihvatanja etnolingvistike u Srbiji navodi se njeno unošenje u program studija u Kragujevcu i u Kosovskoj Mitrovici. Deo naslova knjige *počeci razvoja* sugeriše dobru budućnost ovog tipa istraživanja, a *aktuelni problemi* ukazuju na otvorena pitanja i mogućnosti daljeg bavljenja konceptima i stereotipima u jeziku.

Danas, kada etnolingvistika ima mnogo centara i kada se govori i o većem broju škola, slika o etnolingvistici se raspršuje, pa je sasvim svrsishodno i za čitaoca dovoljno određenje koje se koristi u knjizi *kognitivna etnolingvistika*. Autorke detaljno osvetljavaju stavove u diskusiji povodom završetka prvog ciklusa konferencija o vrednostima Slovena i njihovih suseda na skupu 2015. godine, koja je objavljena u časopisu *Etnolingwistyka* (t. 28, 2016). U knjizi autorki iz Beograda vidljive su sve vrline terminološki i metodološki razvijenog projekta EUROJOS. Autorke koriste pojmove kognitivne etnolingvistike iz studija Ježija Bartminjskog i drugih slavista. Činjenica da se kognitivna etnolingvistika, stvorena u Lublinu, proširila na mnoge, ponajviše slovenske zemlje, svedoči o nadržastanju lublinskih okvira u nadnacionalnu mrežu i prepoznatljivu paradigmu.

Odeljak o odnosima rečnika, leksikona i enciklopedije predstavlja doprinos autorki diskusiji o osobenostima ovih vidova sistematizacije znanja. Njihovo razmatranje ističe istorijske promene u načelima obrade Rečnika SANU u skladu sa lingvističkim znanjima epohe, dok analiza profila polisemne lekseme *dom* u srpskom jeziku, ukazuje na mogućnost povezivanja tradicionalnih leksikografskih dostignuća iz Rečnika SANU sa načelima kognitivne etnolingvistike.

U projektu EUROJOS su učestvovali filolozi iz različitih zemalja i akademskih tradicija, stoga je logično da, iako ih objedinjuju zajednička teoretska polazišta i načela, rad na različitim jezicima, u različitim akademskim tradicijama dozvoljava unošenje i ličnih stavova i tumačenja osobenosti različitih nacionalnih tradicija. Stana Ristić i Ivana Lazić su primenjujući pojmove Ježija Bartminjskog prihvatile i termin *stereotip* kao u jeziku ustaljenu predstavu, ali su ga i ograničile na *etničke predstave* a termin *koncept* primenjuju na univerzalne ključne pojmove (str. 86) čime slede i ideju Ježija Bartminjskog iz teksta o profilisanju, objavljenog na srpskom jeziku u zborniku *O vrednostima u srpskom jeziku 2* (2019).

Autorke u svojim brižljivo razvijenim analizama etničkih stereotipa i koncepata u savremenom srpskom jeziku koriste leksikografske izvore (razumljivo najtemeljnije, Rečnika SANU), publicističke i druge tekstove, podatke iz asocijativnih rečnika i anketa (S-A-T). One obrazlažu i osobene aspekte koji se jasnije uočavaju kod anketnih ispitivanja, ali upoređuju i podatke dobijene na osnovu jezičke građe iz različitih izvora. Autorke opisuju i stavove Ljudmile Popović koja je razvila svoj pristup stereotipima i njihovom odnosu prema prototipu i konceptu, oslanjajući se na anglosaksonske i ruske autore. Pod mentorstvom Ljudmile Popović je odbranjeno u Beogradu nekoliko disertacija o etničkim stereotipima, koje autorke pominju.

Zahvaljujući primeni šire prihvaćenih metoda kognitivne etnolingvistike, knjiga omogućava da se lako uoče osobenosti analiziranih etnostereotipa i koncepata u srpskom jeziku. Svoje stavove autorke dopunjavaju i saznanjima vanlingvističkih disciplina. Takva proširenja su najprisutnija u odeljku knjige posvećenom etničkim stereotipima i njihovom tumačenju sa stanovišta društvenih nauka. Stana Ristić i Ivana Lazić-Konjik upućuju na knjigu Srđana Radovića *Slika Evrope Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka* i koriste njegove pojmove *reprezentacija, sistem reprezentacija i međudiskursivni odnosi*, kao i pojmove postkolonijalne teorije – *minstralizacija, samonipodaštavanje, samogzotizacija* i dr. U knjizi se navode i radovi srpskih sociologa o empirijskim istraživanjima stereotipa u Srbiji, po uzoru na istraživanja zapadnih autora, pa je moguće uporediti kako socijalni psiholozi – bez pozivanja na (etno)lingvistiku – tumače svoja anketna ispitivanja. Tako se sreću pojmovi *demistifikacija stereotipa, projektovani stereotipi, etnički narcizam, paranoja etničke grupe, etnička deluzija* i dr. Autorke obrazlažu i svoje kritičke zamerke na stavove Olivera Milosavljević koja smatra da ne postoje pozitivni stereotipi o drugima, i primećuju da Milosavljević precenjuje ulogu nacionalističkog pozicioniranja u formiranju stereotipa. Autorke proširuju domen stereotipa uključujući ideje ruskog filologa Igora Sternina o razlikama u komunikativnim situacijama.

U studiji *NAROD u srpskom jeziku*, polazište predstavlja studija Ježija Bartminjskog o profilima lekseme *narod* u poljskom jeziku i studija Milovana Radakovića o narodu

i naciji (2011). Autorke brojnim primerima potvrđuju semantičke profile analiziranih srpskih reči i zaključuju da je u poimanju govornika na srpskom jeziku u prvom planu zajednica, uz vrednovanje društvenih i državnih činilaca, dok je koncept u drugom planu. Govori se o različitim profilima *naroda*, na koje posebno ukazuju opozicije ove lekseme. Stana Ristić i Ivana Lazić-Konjik ističu i hiponimski odnos leksema *narod* i *nacija*, a potom i primere nejasne i terminološki neprecizne upotrebe reči *narod*, zbog *političkog lukavstva*, radi zloupotrebe ili kao odraz ranih faza razvoja političke misli, sledeći rad krakovskog slaviste Pjotra Mirohe.

Studija o autosteretipu Srba predstavlja lingvistički temeljno i uzorno mnoge aspekte kojima govornici srpskog jezika ukazuju na svoj odnos prema sopstvenom narodu i odnosu Srba prema drugima. Analiza je sprovedena na obimnom materijalu tri rečnika (Srpske akademije, Jugoslavenske akademije i Matice srpske), tekstova iz javnih medija, asocijativnih testova i anketa. Čitaocu se nude bitni istorijski i etnopsihološki okviri koji tekst čine razumljivim i strancima. Iscrpno analizirana jezička građa ukazuje na moralne i nacionalne osobenosti Srba, njihove karakterološke crte (inat i ponos), samoodređenja u prostoru i prema drugim narodima. Odeljak knjige o stereotipu Rusa predstavlja dragocen prilog već bogatoj biblioteci srpsko ruskih veza, ali jedan od retkih, upravo, u oblasti lingvistike. Na građi rečnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, srpskih narodnih pesama i tekstova sazdan je i odeljak knjige o stereotipima Grka u srpskom jeziku, u kojima se naglašavaju prijateljska naklonost, neke psihološke crte Grka u svesti Srba, kao štedljivost, sklonost lukavstvu i trgovini. Konfesionalni stereotip povezuje Grke sa pravoslavicima uopšte, pri čemu u takvom imenovanju opoziciju čine Latini.

Na materijalu *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, tekstova, narodnih poslovice i ankete predstavljen je koncept DOMA u savremenom srpskom jeziku. Na početku izlaganja, autorke ukazuju na odnos doma i kuće, a potom navode niz profila. Dom se doživljava kao svoj životni prostor u kome se čovek dobro oseća. Takve osobine potvrđuju i opozicije leksemi *dom*. Pokazani su uz komentare fizički, društveni, funkcionalni, aksiološki, emotivni, egzistencijalni aspekti doma. I u srpskom jeziku negativno se vrednuje gubitak doma ili odsustvo odgovornosti za zajednički život u domu. Na ovaj tekst se nadovezuje i analiza ankete sa studentima tri fakulteta u Novom Sadu školske 2011/2012 godine po načelima EUROJOS projekta. Odgovori ispitanih posebno ističu doživljaj doma kao porodičnog mesta koje određuju prijatna atmosfera i poštovanje, ljubav i druga pozitivna osećanja u kojima se svi osećaju dobro. U odeljku *Dom u poslovicama i tekstovima* proanalizirane su poslovice iz zbirke Vuka Karadžića, dok su u izabranim književnim tekstovima posmatrana simbolička značenja, posebno u religijskom diskursu. Poslednji tekst o domu predstavlja sintezu separatno predstavljenih analiza. Tu se ukazuje

na razlike u poimanju *kuće* kao zgrade i *doma* kao prostora vezanog za život u porodici. Po načelima kognitivne definicije ukazuje se na razne osobine doma, a potom i opisuju profili (opšti, tradicionalni, savremeni / svakodnevn, patriotski, religiozni, poetski). Četvrti blok tekstova čine odeljci posvećeni konceptu porodice u srpskom jeziku na građi – rečnika, anketa, asocijacija, u poslovicama i tekstu, a zaokružuje ih sintetički članak u kome se objedinjuju posebno izloženi podaci. Knjiga na kraju sadrži spisak literature i izvora, opširne rezimee na ruskom i engleskom jeziku, predmetni registar i registar autora, te informaciju o autorima.

Iako knjigu Stane Ristić i Ivane Lazić-Konjik čini niz studija koje su izlagane na konferencijama i objavljivane u akademskim časopisima i zbornicima, ona je zamišljena i čita se kao jedinstvena celina. Knjiga predstavlja dragoceni doprinos slavističkoj kognitivnoj etnolingvistici koja analizama srpskih stereotipa i koncepata prilaže bogatu građu za komparativna istraživanja, teorijskim predlozima koji se na relevantan način oslanjaju na aktuelna saznanja u kognitivnoj etnolingvistici. Lingviste u Srbiji ova knjiga može da uputi u tokove kognitivne etnolingvistike, a manje stručne čitaoce da navede na misli o identitetu i vrednostima.

•

NAJNOWSZE NEOLOGIZMY: KOLEJNY PRZYCZYNEK DO LEKSYKOLOGRAFII BUŁGARSKIEJ

PETAR SOTIROV

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

THE LATEST NEOLOGISMS: ANOTHER CONTRIBUTION TO BULGARIAN LEXICOGRAPHY. A review of: Blagoeva, Diana & Siya Kolkovska & Vanina Sumrova & Atanaska Atanasova & Cvetelina Georgieva & Nadezhda Kostova & Svetlomira Manova. *Dictionary of New Words in the Bulgarian Language (from the First Two Decades of the 21st Century)*. Edited by D. Blagoeva & S. Kolkovska. Sofia: Nauka i izkustvo, 2021, 336 pp. ISBN 978-954-020-351-5. [In Bulgarian: Благоева, Диана & Сия Колковска & Ванина Сумрова & Атанаска Атанасова & Цветелина Георгиева & Надежда Костова & Светломира Манова. *Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI век)*. Ред. Д. Благоева & С. Колковска. София: Наука и изкуство, 2021, 336 с.]

Keywords: Bulgarian language, new words, neologisms, dictionary, 21st century

Spośród wydanych w 2021 r. prac leksykograficznych uwagę niewątpliwie przyciąga *Słownik nowych słów w języku bułgarskim (z pierwszych dwóch dekad XXI wieku)*¹, przygotowany przez współpracowników Sekcji Leksykologii i Leksykografii Instytutu Języka Bułgarskiego im. Prof. L. Andreychina Bułgarskiej Akademii Nauk. Jest on kolejnym, już trzecim, dziełem leksykograficznym, poświęconym bułgarskim neologizmom, opracowanym przez reprezentantów wspomnianej wyżej jednostki naukowej i opublikowanym przez wydawnictwo *Nauka i izkustvo*².

Na tle dynamicznych procesów, jakie zaszły w dziedzinie słownictwa języka bułgarskiego w ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat, pojawienie się nowego opracowania leksykograficznego nie jest zaskoczeniem. Specyfiką tego słownika jest to, że zawiera on jednostki

1 Jako istotne zjawisko leksykograficzne tego roku można również wskazać drugi tom *Ideograficznego słownika dialektu języka bułgarskiego* autorstwa Wasilki Radewej, Todora Bojadżiewa, Władimira Żobova, Dariny Mładenowej i Georgi Kolewa (IDRBE 2021).

2 Pozostałe dwa słowniki to: *Słownik nowych słów i znaczeń w języku bułgarskim* (RNDZBE 2001) oraz *Słownik nowych słów w języku bułgarskim (z końca XX i początku XXI wieku)* (RNDBE 2010).

językowe, które pojawiły się lub ugruntowały w bułgarskiej praktyce językowej (pisanej i ustnej) w ciągu ostatnich dwóch dekad XXI wieku. Autorzy zaproponowali nam blisko 2000 słów i wyrażeń o statusie haseł słownikowych. Przeważającą ich część stanowią słowa nowe (nowo utworzone lub nowo zapożyczone), zaś na pozostałą, niewielką, część składają się znane słowa o wzbogaconej semantyce. Charakterystyczne dla korpusu słownikowego jest również to, że obejmuje on nie tylko jednostki jednoleksemowe, ale także sporo nazw złożonych, zespołów terminologicznych i frazeologizmów. Należy zauważyć, że niektóre elementy słowotwórcze o zwiększonej produktywności (np. przedrostki lub początkowe składniki wyrazy typu *composita*) są również wyodrębniane jako hasła słownikowe.

Co ciekawe, pod względem semantycznym i funkcjonalnym zawarte w słowniku jednostki odzwierciedlają różne sfery życia, ale zdecydowanie przeważają te, które nazywają nowe obiekty pozajęzykowe takie jak: *papieros bezdymny*, *podręcznik cyfrowy*, *drzewo solarne* itp. Inne jednostki służą do zmiany nazwy denotatu, dla którego nazwa już istnieje w języku, ale nowe słowo wyraża pewną stylistyczną ekspresję lub emocjonalną ocenę mówiącego wobec przedmiotu wypowiedzi.

Z punktu widzenia technik nominacji jednostki językowe słownika stanowią znaczną różnorodność. Wśród nich znajdują się zarówno wyrazy, zapożyczone w ostatnim czasie z innych języków, takie jak: *селфу*, *будокон* czy *заспачо*, jak i słowa typu: *биокъща* ‘biodom’ czy *велолента* ‘ścieżka rowerowa’ itp., które powstały na gruncie bułgarskim. Wśród drugiej grupy jest sporo słowotwórczych derywatów pochodzących od neologizmów z poprzednich okresów, np.: *веганизирам* ‘weganizować’, *антиваксьрство* ‘ruch antyszczepionkowy’ i *поширан* ‘cecha produktu spożywczego, który jest przetwarzany przez gotowanie w wodzie lub innym płynie w temperaturze 70-80 stopni’. Ciekawą i liczną grupą są wyrazy wzbogacone semantycznie takie jak: *облак* ‘chmura’ (Inform.), *балон* ‘bańka spekulacyjna’ (Ekonom.), *сезон* ‘zbiór odcinków serialu’ (TV), *бисквитки* ‘cookies’ (Internet) itp.

Jeśli chodzi o słowa zapożyczone, to należy zauważyć, że we wstępie do słownika (s. 6) autorzy, kierując się ideą czystości językowej, wyrazili kategoryczną opinię na temat posługiwania się tymi jednostkami obcego pochodzenia (w większości z języka angielskiego), które weszły do języka bułgarskiego nie z konieczności, ale w wyniku mody językowej. W związku z tym np. wyrazy takie jak *буквам*, *скайдайвинг*, *съпорт*, *бърнаут* lub *инфлуенсър* są określone jako nietypowe i trudne do wymówienia dla native speakera bułgarskiego, dlatego autorzy zdecydowanie zalecili ich unikanie (w słowniku towarzyszy im kwalifikator *ниепозъданы*).

Jak wiadomo, jednym z najtrudniejszych zadań przy tworzeniu dowolnego słownika jest opracowanie korpusu językowego wyróżniającego się kompletnością i reprezentatywnością materiału językowego. Autorzy omawianej pozycji podeszli do tego zadania

z wyjątkowym profesjonalizmem. Z informacji zawartych we wstępie (s. 6) wynika, że zasób językowy słownika powstał w rezultacie procedury półautomatycznej, obejmującej elektroniczne przetwarzanie bardzo dużej bazy tekstowej, pochodzącej z czasopism, tekstów popularnonaukowych, dzieł sztuki oraz literatury specjalistycznej, która została opublikowana w ostatnich dwóch dekadach XXI wieku. Dobór poszczególnych wyrazów i wyrażeń oraz decyzja o ich umieszczeniu w słowniku wymagały szczególnego wyczucia językowego, gdyż obserwowane jednostki musiały spełniać kilka z góry określonych kryteriów, w tym: aby określony neologizm posiadał pewne umocowanie w języku, wykazywał tendencję do rozszerzania użycia i perspektywę utrwalenia się w przyszłej praktyce językowej (s. 5).

Warto zauważyć również, że nowy słownik, nie pretendując do miana informatora terminologicznego, zawiera dość obszerną grupę słów i zwrotów będących terminami. Specyficzne jest jednak to, że najczęściej spotykane w nim są wyrażenia, w istocie będące terminami, ale podlegające determinologizacji, a więc takie, które w ostatnim czasie weszły do języka szerszych grup społecznych.

Struktura artykułów hasłowych słownika charakteryzuje się przejrzystością, kompleksowością i dostępnością. Wyrazy hasłowe ułożone są w porządku alfabetycznym. Oprócz wyrazów pełnoznaczących, rolę haseł pełnią także niektóre szczególnie produktywne formanty słowotwórcze, składniki stałych połączeń i frazeologizmów lub pierwsze składniki słów dwuwyrazowych. Wszystkim wyrazom hasłowym towarzyszy bogactwo informacji dotyczących: przynależności do określonej części mowy, cech morfologicznych, ewentualnie języka źródłowego, cech semantycznych oraz cech funkcjonalnych (np. przynależności do określonego stylu, sfery terminologicznej lub socjolektu). Do odnotowania wszystkich tych osobliwości używane są odpowiednie kwalifikatory. W następnej kolejności podana jest interpretacja znaczenia (lub znaczeń), która ma postać definicji opisowej lub synonimu i ewentualnie antonimu. Każde ze znaczeń zilustrowane jest przykładami z wykorzystanych źródeł. W specjalnym bloku artykułu słownikowego prezentowane są połączenia terminologiczne i frazeologiczne (wraz z ich różnymi wariantami), oznaczone odpowiednimi symbolami graficznymi.

Najnowszy słownik bułgarskich neologizmów, ze wszystkimi zaprezentowanymi wyżej osobliwościami, jest cennym źródłem informacji o procesach zachodzących w bułgarskiej rzeczywistości językowej. Potwierdza on istnienie nieustannej dynamiki w słownictwie bułgarskim, a dzięki szczegółowym i wszechstronnym informacjom, których dostarcza, staje się nieocenioną pomocą w badaniach teoretycznych z zakresu leksykologii bułgarskiej i porównawczej, a także w życiu codziennym bardzo szerokiego grona potencjalnych użytkowników, w tym bułgarystów polskich, redaktorów językowych, tłumaczy, specjalistów z różnych dziedzin ekonomii, studentów, uczniów i wielu innych.

REFERENCES

- IDRBE 2021:** Radeva, Vasilka & Todor Boyadzhiev & Vladimir Zhobov & Darina Mladenova & Georgi Kolev. *Ideographic Dialect Dictionary of the Bulgarian Language*. Vol. 2. Sofia University Press, 2021. [In Bulgarian: Радева, Василка & Тодор Бояджиев & Владимир Жобов & Дарина Младенова & Георги Колев. *Идеографски диалектен речник на българския език*. Т. 2. София: УИ Св. Климент Охридски, 2021.]
- RNDZBE 2001:** Pernishka, Emiliya & Diana Blagoeva & Siya Kolkovska. *Dictionary of New Words and Meanings in Bulgarian*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2001. [In Bulgarian: Пернишка, Емилия & Диана Благоева & Сия Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2010.]
- RNDBE 2010:** Pernishka, Emiliya & Diana Blagoeva & Siya Kolkovska. *Dictionary of New Words in Bulgarian*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2010. [In Bulgarian: Пернишка, Емилия & Диана Благоева & Сия Колковска. *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2010.]

POEZJA ATANASA DAŁCZEWA INACZEJ

GEORGI MINCZEW

University of Lodz

READING ATANAS DALCHEV DIFFERENTLY. A review of: Rikev, Kamen. *“Because It Is Hidden...” The Christian Worldview in the Works of Atanas Dalchev*. Lublin: UMCS Press, 2020, 340 pp. ISBN 978-83-227-9424-1. [In Bulgarian: “Защото е на скрито...” Християнският светоглед в творчеството на Атанас Далчев. Lublin: UMCS, 2020, 340 стр.]

Keywords: Atanas Dalchev, Kamen Rikev, Bulgarian literature, 20th-c. poetry, Christian worldview

3

Poezja Atanasa Dałczewa (1904–1978) jest w Polsce znana i nieznana. Znana o tyle, o ile większość jego wierszy i tzw. krótka proza zostały przełożone: tłumaczenia są rozproszone w pismach literackich i antologiach, a w 1981 roku wydano tom wierszy autorstwa Dałczewa¹. Nieznana – ponieważ nie była obiektem szczególnego zainteresowania krytyków i historyków literatury: wyłączwszy tekst młodego Wojciecha Gałązki i kilka stron poświęconych Dałczewowi w *Historii literatury bułgarskiej* Teresy Dąbek-Wirgowej². Jedynej poważniejszej próby krytycznego odczytania twórczości bułgarskiego poety w kontekście życia literackiego Bułgarii doby komunizmu dokonał Edward Możejko³.

Perypetie życiowe Atanasa Dałczewa i wieloznaczne przesłania jego twórczości od dawna stanowią w bułgarskiej tradycji literackiej cel wielokierunkowych ocen: tak w okresie międzywojennym, jak i w latach komunizmu, a szczególnie po 1989 roku. Poeta nie był ulubieńcem krytyki – jego twórczość odrzucano z racji jej *przedmiotowości, spekulatywności, bytowości*, pogardliwie nazywano ją *poezją filozoficzno-seminaryjną*. Niektórzy krytycy

1 A. Dałczew. *Poezje*. Przeł. A. Kamińska, J. Zych, W. Gałązka i in., ss. 90 (Dałczew 1981).

2 Gałązka 1974; Dąbek-Wirgowa 1980: 206, 230–232.

3 W szwedzkich *Uppsala Slavic Papers* (Możejko 1986: 85–96). Wnikliwy komentarz, poświęcony krytyce literackiej Dałczewa opublikował Wojciech Gałązka (Gałązka 1983: 260–267).

widzą w wierszach Dałczewa także głębsze warstwy metafizyczno-filozoficzne, uniwersalny humanizm itp., a w pewnych studiach akcentuje się *elementy religijne* w twórczości poety, jednak głosy te są zagłuszane twierdzeniami odmawiającymi jej religijności na rzecz *humanizmu, panteizmu i metafizyki*, skrytych w tekstach autora.

Wydaje mi się, że problemy związane z niezrozumieniem poezji Dałczewa wynikają tak z zajmowanego przez nią we współczesnej liryce bułgarskiej miejsca, jak i pragnienia licznych krytyków, by odczytać wiersze i prozę aforystyczną Dałczewa w świetle własnych fascynacji ideologicznych. Atanas Dałczew nie wpisuje się w żaden z kierunków literackich międzywojnia. We wczesnych utworach, z lat 20. i 30. XX wieku, odrzuca poetykę symbolizmu, prowokując reakcję ze strony jej obrońców. Po II wojnie światowej poeta świadomie odwraca się od narzucanych sztuce dogmatów realizmu socjalistycznego. Przekaz religijny jego wierszy pozostaje niezrozumiany lub odrzucony, albo też przypisuje mu się cechy właściwe raczej poszukiwaniom duchowym krytyków, a nie ich twórcy: religijność poezji Atanasa Dałczewa zostaje zaprzeczona i przedstawiona jako *wczesny, przeszły już etap twórczości* bądź poddana analizom w ramach modeli obcych jego światopoglądowi: od zachodnioeuropejskiego egzystencjalizmu po buddyjską nirwanę.

Książka Kamena Rikeva jest śmiałą próbą analizy twórczości poety przez pryzmat prawosławnego postrzegania świata. Epitet *śmiała* nie jest przesadzony – w swojej analizie Autor, podobnie jak obiekt jego badań, stoi na uboczu tak charakterystycznych dla inteligencji bułgarskiej: nihilizmu religijnego i duchowego eklektyzmu, prowadzących do otwartego (ateizm) lub skrytego (zakulisowy) braku wiary. Braku wiary, bezceremonialnie atakującego tradycyjną religię Bułgarów – prawosławie. Kamen Rikev otwarcie odrzuca podobne podejście i ogłasza niemożność zrozumienia twórczości Dałczewa, jeśli nie spojrzeć przez pryzmat prawd istotnych dla teologii prawosławnej, jak: marność materii, stosunek duszy do Absolutu, grzech, przebaczenie i odkupienie. Przygotowanie teologiczne Autora jest solidne: swobodnie komentuje teksty biblijne, z których szczególnie bliskie są mu pisma św. Pawła; demonstruje znajomość klasycznych dzieł Świętych Ojców, m.in. św. Jana Złotoustego, Pseudo-Dionizego Areopagity, św. Jana z Damaszku, także dwudziestowiecznych studiów teologów zachodnioeuropejskich, greckich i rosyjskich (Władimir Łoski, Alexander Schmemmann, John Meyendorff, John Romanides, Kallistos Ware, Andriej Kurajew). Przeżywanie tradycji chrześcijańskiej pozwala Kamenowi Rikevowi szukać w twórczości Dałczewa organizującego ją jądra egzegetycznego, wyjaśniającego głębokie przemyślenia poety. Jądem tym jest wiara chrześcijańska czy też ściślej: wiara chrześcijańska zachowana w tradycji prawosławnej. Jest to wielka zaleta monografii: niewielu jest bułgarskich badaczy – literatów, którzy by sobie postawili za cel przełamanie informacyjnego szumu powziętych

z góry ocen, odrzucających głębię religijną badanych tekstów, i odnalezienie źródła twórczego natchnienia w wierze¹.

Za i przeciw światopoglądowi Atanasa Dałczewa: takie wrażenie pozostawia lektura rozdziału pierwszego *Далчев отново и отново* (s. 7–39). Autor znakomicie orientuje się w literaturze krytycznej dotyczącej twórczości poety. Komentuje ją uważnie i z przekonaniem, że poszukiwania poszczególnych motywów religijnych, podejścia panteistycznego, problemów moralno-etycznych bliskich chrześcijaństwu nie mogą objaśnić wyjątkowości Dałczewa. Niezbędnym jest poszukiwanie skrytej w jego wierszach *pełni światopoglądu chrześcijańskiego*, którego cechy podstawowe należy według Kamena Rikeva widzieć w: przemijaniu świata materialnego i nieprzemijaniu zaświatów; życiu przed popadnięciem w grzech i odpowiedzialności człowieka za Boże stworzenie; walce z siłami zła, czyniącymi piekło w ludzkiej duszy jeszcze tu, na ziemi, przed śmiercią. Światopogląd ten, *ukryty w poezji i krótkiej prozie Dałczewa* jest nierozzerwalnie związany z *duchowością wschodniochrześcijańską, dziś utożsamianą głównie z prawosławnym systemem wartości i dogmatyki, a zwłaszcza z cechami szczególnymi bizantyjskiej intuicji teologicznej, które w kontekście XX w. zarysowują szereg różnic w twórczości autorów Europy Zachodniej i Ameryki, również uważanej za chrześcijańską* (s. 18–19).

Rozdział II, *Далчев християнинът* (s. 41–105), nie jest szkicem biograficznym poety. To raczej *biografia wiary*, w której przedstawiono i skomentowano fakty z życia poety, świadczące o odebranych przezeń religijnym wychowaniu w latach dziecięcych, chrześcijańską pobożność w latach poprzedzających II wojnę, dążenie do obcowania z Absolutem w trudnym okresie wojującego ateizmu po wojnie, wątpliwości twórcze i strach przed ideologiczną machiną komunizmu. Nie waham się napisać *strach*. Jeśli w okresie międzywojennym Dałczew nie eksponował wprost światopoglądu chrześcijańskiego, skoro będąc chrześcijaninem unikał w swej twórczości wszelkich deklaracji, to po 1944 roku skrywał go jeszcze głębiej, a nawet w pojedynczych wypowiedziach i krótkich prozatorskich fragmentach wyrażał swoją *niewiarę*, a nawet *ateizm*. Kamen Rikev twierdzi, że jest to przejaw tzw. kryptochrześcijaństwa, właściwego dla krajów byłego obozu socjalistycznego. Godząc się z tym określeniem dodałbym, że pozycja Dałczewa to także swoiste *szaleństwo dla Chrystusa* (ros. *юподство*): bezustannie pytany i przepytywany przez przyjaciół i znajomych o istotę swojej twórczości, nie mógł wiedzieć, kto z nich napisze później donos, i – na wzór

1 Jak ma to miejsce w przypadku polskiej bułgarystki bułgarskiego pochodzenia Galii Simeonowej-Konach, która w chrześcijaństwie postrzega klucz do rozumienia twórczości bułgarskiego symbolisty Nikołaja Liliewa (Simeonova-Konach 2001). Kamen Rikev zna tę monografię; twierdzi, że posiada ona *niewątpliwą wartość poznawczą i metodologiczną*, a w swoich poszukiwaniach *opiera się na osiągnięciach Simeonowej-Konach w zakresie tego szczególnego działu bułgarskiego literaturoznawstwa* (s. 33).

ruskich i rosyjskich szaleńców Chrystusowych powtarzał rzecz wręcz przeciwną: nie jestem religijny, jestem niewierzący, w mojej poezji nie ma chrześcijaństwa, a tylko elementy etyczne, jedynie zewnętrznie bliskie moralności chrześcijańskiej. Niezgodę na atmosferę prześladowań totalnych i ideologiczne tępienie wiary Dałczew prawdziwie ukazuje już zza grobu: w testamencie zarządza swój pochówek w rytuale chrześcijańskim, co dezorientuje działaczy oficjalnego Związku Pisarzy, a niektórzy autorzy, deklarujący uprzednio wobec poety uczucie przyjaźni, tak żądni prawdy o istocie jego religijności, obawiają się uczestnictwa w egzekwiach oraz w pogrzebie...

Opublikowane w rozdziale II materiały (wspomnienia, korespondencja, cytaty z *Fragmentów* i in.) stawiają jeszcze jedno pytanie, związane ze słynnym *milczeniem* poety w okresie komunizmu. Wielu krytyków, zwłaszcza po 1989 roku (np. Swetłozar Igow) twierdzi, że po przewrocie komunistycznym Atanas Dałczew *przestał pisać* na znak protestu przeciw reżimowi i ideologizacji literatury na wzór sowiecki. Podobne stwierdzenia rozmijają się z rzeczywistością. Istotnie, do początku lat 50. poeta pozostaje bezrobotny, prześladowany przez katów krytyczno-literackich, jak Pantelej Zarew, utrzymuje liczną rodzinę parając się tłumaczeniami. Jednocześnie jednak jego przedwojenne tomiki zostają wznawiane, sam zresztą pisze nowe wiersze, wydaje słynne *Fragmenty*, uważane za wzór twórczości aforystycznej. W nowych wierszach (np. *Поем*) można dostrzec ukłon w stronę nowej władzy, gdzieniegdzie między wierszami przebija deklarowana miłość do zwyczajnych, wierzących w przyszłość ludzi (*Задните дворове*). Daleki jestem od posądzenia Dałczewa o przystosowanie się do konwencji epoki, nie czyni tego także Kamen Rikev, ale zdaje mi się, że bezstronna analiza wierszy powstałych w latach 60. i 70. XX wieku odkryłaby osobowość bardziej ludzką, zgniecioną przez rzeczywistość, zasady i kompromisy, daleką od idealizowanego przedstawienia spiżowego pomnika niezłomnego twórcy. Co zresztą nie umniejsza walorów twórczości Dałczewa i pozostaje w zgodzie z jego światopoglądem słabego, przepelnionego wątpliwościami chrześcijanina.

Rozdział III – *Религиозната проблематика у ранния Далчев* (s. 107–150) potwierdza wcześniejsze obserwacje Kamena Rikeva. I w poezji (tryptyk *Мистическа вечер*), i w krótkiej prozie (*Приказка*), i w pracach krytycznych (artykuł *Религиозното чувство в българската лирика*) widać *głębką wrażliwość na kwestie wiary* (s. 118). Bardzo dobre wrażenie robi opis problematyki religijnej w czasopiśmie *Изток* i *Стрелец* (s. 118–137), gdzie Dałczew publikował przed wojną. Wezwania do duchowego odnowienia społeczeństwa na wzór wschodnich i zachodnich religii i wyznań, stygmatyzacja prawosławia jako wiary ‘martwej’, zastałej w niezrozumianym rytuale demonstrowały duchowe bezdroża bułgarskiej inteligencji doby międzywojnia, bezdroża, na tle których zdeklarowana religijność

Dańczewa, w odróżnieniu od skrytego w dojrzałych utworach chrześcijańskiego postrzegania świata, jest w pełni zrozumiała.

W kolejnych rozdziałach: trzecim, czwartym, piątym i szóstym (*Умирацията свят*, s. 151–189; *Проявленията на любовта*, s. 191–230; *Чудесното според Далчев*, s. 231–250; *Богословският камък на Атанас Далчев*, s. 251–273) Kamen Rikev odkrywa poszczególne elementy światopoglądu poety takiego, jakim jest głównie w okresie jego dojrzałej twórczości. Stosunek do kosmogonii chrześcijańskiej i marności stworzenia pozostaje w zgodzie z tradycją prawosławną: świat nieuchronnie się rozpada, za co winę w całości ponosi człowiek. Zbawienie, nadzieja spoczywa w miłości, rozumianej jako bezinteresowna wzajemność między zawsze konkretyzowanymi obiektami – wyrażana w tak ukochanej przez Dańczewa poetyce przedmiotowości. Tak jest i z cudem: kryje się w codzienności i jest świadectwem obecności Absolutu, nieosiągalnym przez kruchą materię. Tu podjęto też inne kwestie, związane z dogmatyką chrześcijańską, świadomie utajnione w *podejściu postapofatyicznym* (wprowadzony przez Rikeva bardzo zręczny termin) w wierszach dojrzałego Atanasa Dańczewa: aporia duch – materia, istota poznania Boga jako rezultat wglądu w dzieło stworzenia, poczucie grzeszności i winy jako drogi do zjednoczenia z Bogiem itd. W tym miejscu podzielę się wątpliwością dotyczącą analizy utworu *Метафизически сонет* (*Sonet metafizyczny*, s. 264–268). Chciałoby się ustrzec Autora przed powziętym z góry stwierdzeniem, jakoby ciało zostało stworzone, aby służyć duszy. Z teologicznego punktu widzenia rzeczywiście tak jest, przy jedności duszy i ciała obstał i św. Paweł Apostoł w Pierwszym liście do Koryntian. Ale czy tak jest u Dańczewa? Pozwolę sobie przywołać jedną ze strof tegoż utworu:

Какво ще му дадеш в награда за това?
Когато отлетиш във блясък и във слава,
неблагодарнице, ти тук ще го оставиш!

Według Pisma Świętego ciało po Zmartwychwstaniu ulegnie przeobrażeniu, ma ono swoje miejsce w zaświatach, ale jako *inne, przeobrażone ciało*. U Dańczewa wyniosła dusza pozostawia ciało w świecie i rusza w długą drogę przez eony do Absolutu (jeśli użyć języka gnostyków). Ślady właśnie dualizmu gnostyckiego widzę w *Sonecie metafizycznym*. Możliwe, że są rezultatem wciąż jeszcze nieukształtowanego ostatecznie chrześcijańskiego światopoglądu Dańczewa (wiersz ukazał się w 1927 roku). Jeśli istotnie tak jest, to należy to wyjaśnić. Zdaje mi się, że podejście chronologiczne do chrześcijańskiego oglądu świata w twórczości poety powinno zawierać elementy podejścia diachronicznego – analiza tylko na tym zyska.

Rozdział ostatni, *Защото е на скрито... Християнски светоглед и литературен процес* (s. 275–288), to swoista pointa monografii Kamena Rikeva. Nie mogę nie zgodzić się

z jej zakończeniem: *Atanas Dałczew ukazał nie tylko możliwość odzwierciedlenia światopoglądu chrześcijańskiego w wytwornych formach sztuki świeckiej... Jego twórczość w najbardziej bezceremonialny sposób zniósła „granice między sacrum i profanum”, by przypomnieć, że stworzenie leży w grzechu i marności, ale może też doznać zbawienia – oświecone i przeniknięte przez Absolut (s. 288).*

Monografia Kamena Rikeva ma doniosły charakter i z pewnością przyczyni się do nowego odczytania poezji wielkiego poety bułgarskiego Atanasa Dałczewa przez pryzmat światopoglądu chrześcijańskiego, skrycie obecnego w całej jego twórczości.

REFERENCES

- Dabek-Wirgowa 1980:** Dabek-Wirgowa, Teresa. *The History of Bulgarian Literature*. Warsaw: Ossolineum 1980. [In Polish: Dąbek-Wirgowa, Teresa. *Historia literatury bułgarskiej*. Warszawa: Ossolineum 1980.]
- Dalczew 1981:** Dałczew, Atanas. *Poezje*. Transl. by A. Kamińska, J. Zych, W. Gałązka et al. Warszawa: PIW, 1981. [Original title in Polish.]
- Galazka 1974:** Galazka, Wojciech. “Atanas Dalchev. A Representative of the Anti-Symbolist Reaction.” In *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN. Oddział w Krakowie*. Krakow, 1974. [In Polish: Gałązka, Wojciech. „Atanas Dałczew. Przedstawiciel antysymbolistycznej reakcji.” *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN. Oddział w Krakowie*. Kraków, 1974.]
- Galazka 1983:** Galazka, Wojciech. *Tradition and Modernity: On 20th Century Bulgarian Literature*. Katowice: Śląsk, 1983. [In Polish: Gałązka, Wojciech. *Tradycja i współczesność : O literaturze bułgarskiej XX wieku*. Katowice: Śląsk, 1983.]
- Mozejko 1986:** Mozejko, Edward. “The Poetry of Atanas Dalchev.” In Gustavsson, S. & A. Hult & L. Lönnngren, eds. *Proceedings of the Second Bulgaro-Scandinavian Symposium*. Held at Kungälv, 9–15 August 1982. *Uppsala Slavic Papers*, vol. 13/1, Uppsala 1986: 85–96.
- Simeonova-Konach 2001:** Simeonova-Konach, Galia. *The Poet and the Lily. Christian Ideas in the Literary Output of Nikolay Liliev*. Warsaw: Aspra-JR, 2001. [Original publication in Bulgarian: Sofia: Ab, 1999. In Polish: Simeonova-Konach, Galia. *Poeta i lilia. Idee chrześcijańskie w twórczości Nikołaja Liliewa*, Warszawa: Aspra-JR, 2001.]

ДЪРВОТО НА ПОЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА, КОЕТО ЧЕРТАЕ КАЛИНА БАХНЕВА

KATHERINA KOKINOVA

BAS Institute for Literature

THE TREE OF POLISH LITERATURE DRAWN BY KALINA BAHNEVA. A review of: Bahneva, Kalina. *Hellas and Rome in Polish Literature of the 19th and 20th Centuries (Selected Aspects)*. Sofia: Paradigma, 2019, 1040 pp. ISBN: 9789543263813. [In Bulgarian: Бахнева, Калина. *Елада и Рим в полската литература през XIX и XX век (Избрани аспекти)*. София: Парадигма, 2019, 1040 стр.]

Keywords: Kalina Bahneva, history of Polish literature, 19th and 20th centuries, Hellas and Rome, antiquity in modern literature

Колосален труд, *Елада и Рим в полската литература през XIX и XX век (Избрани аспекти)* е плод на дългогодишните изследвания на Калина Бахнева. От една страна той отразява и допълва преподавателския ѝ подход, но в същността си представлява съпоставително изследване върху основополагащата роля на философското и естетическо наследство на средиземноморската античност за развитието на полската изящна словесност. На пръв поглед организирана по тематологичен принцип, книгата същевременно проследява историята на полската литература от XIX и XX век. Монографията обаче многократно надхвърля обичайната история на литературата.

Скромно представяната като българска, а всъщност собствено бахневска и приносна, концепция за история на полската литература убедително доказва неклазицистичността на Просвещението, утвърждава Миколай Семп-Шажински и Пьотр Скарга като барокови автори, Длугош – като ренесансов, представя романтичното по дух творчество на Сенкевич, а романите на зрелия позитивизъм – като даващи начало на полската модернистична белетристика. Диалогизирайки с античната и западно-европейска мисъл и опонирайки на полската полонистика, *Елада и Рим* значително

разширява и надгражда лекционния курс на Калина Бахнева, която чертае дървото на полската литература.

Книгата е построена в диалог с основни трудове не само на полската, но и на българската полонистика: Боян Пенев, Боян Биолчев, Панайот Карагъзов, Маргрета Григорова, Николай Даскалов, Камен Риков, като подава ръка дори и на проходащите изследователи. Прави впечатление тясното сътрудничество с бивши докторанти, асистенти и студенти на авторката (Камен Риков, Радостина Петрова, Явор Василев), чиито преводи са включени в тома. Пламенен и откровен последовател на Боян Пенев и по отношение на историята на Духа, и по отношение на наративизирането ѝ, Калина Бахнева същевременно прави трезв анализ на делото му – фокус на нейните занимания от най-ранни години. Затова и в основния текст, както и в текста под линия, се следва (по маниер и дух) заветът на доайена на българската полонистика дадени елементи в различни епохи да се сравняват чрез установяване на генезиса и развитието им, като се тръгва от съпоставка със западноевропейските влияния.

Наред със синхронните взаимовръзки (напр. Мицкевич – Словацки, Норвид – Словацки) монографията представя и множество диахронни срезове: Словацки – Херберт – Сенкевич, Кохановски – Мицкевич – Каспрович, Нарушевич – Словацки – Гал и др. *Елада и Рим* продължава и започнатите в *Преселенията на художественото слово* (Bahneva 1993) изследвания на авторката върху преводната рецепция и критиката на превода, като ги обогатява с български паралели (Каспрович – Лилиев, Траянов). Монографията надгражда и критическата рецепция на Мицкевич в България с детайлно разглеждане на лозанските и парижките лекции на романтика, като представя разграничението *гръцко / римско* и посочването на доминантната роля на латинската художествена мисъл според автора на *Задушница*. Така е изведена и връзката между *Пан Тадеуш* и лекциите на Мицкевич. Други линии на развитие на полската мисъл са проследени през Словацки – Сведенборг – Милош, Словацки – Семп Шажински – Римкевич, Словацки – Мичински, Гал – Кадлубек – Крашицки – Потоцки – Словацки – Крашевски, Крашински – Сенкевич – Каспрович.

Забележителен момент в изследването представлява интерпретацията и взаимното четене на романтиците. Оказва се, че през призмата на романтичката действителност може да се проследи и разкаже цялата история на полската литература. Същевременно монографията интегрира и своеобразен курс по полски исторически и културни реалии. Наред с тясната си специализираност обаче книгата би представлявала интерес за широк кръг хуманитаристи, особено за литературни историци, философи и изследователи на културните феномени на Античността.

Изследователката предлага неочаквани прочити на предмодернистични текстове през призмата на Барт, Рикъор и Дерида, в които същевременно отекват и гласовете на поканените от Полша гост-лектори на софийската полонистика през годините. По този начин слово и дело на Калина Бахнева се сливат в цялостен, плътен продукт на зряла литературоведска и културоложка мисъл. Монографията води диалог с редица изследвания на Невена Панова (прецизен научен редактор на изданието), Богдан Богданов, Боян Манчев, а главата *Мултикултурализъм?* може да бъде четена редом с особено актуалните през 2020–2021 тези на Джорджо Агамбен за извънредното положение (Agamben 2020) и брой 19 на сп. *Пирон* с водещ редактор Стилиян Йотов (Yotov 2020).

Особено приносна е частта за полската рецепция на ницшеанския трагически мит *За такъв театър е мислил Вагнер...*, която надскача пряката задача да контекстуализира делото на Станислав Виспянски. Ценни и като самостоятелни текстове, отделните глави следва да се четат последователно като книжна цялост, за да се види общата картина на полската литература от средновековните хроники до наши дни. Монографичното изследване върху културотворческата функция на Елада и Рим в литературното развитие на Полша през XIX и XX век утвърждава тезата, че *в ситуация на лична и обществена криза представата за поляка като творение на културната и религиозната Latinitas се „пропуква“, отстъпвайки място на елинското и православно начало* (стр. 24). Тази теза се аргументира с анализите на *Дневника на Словацки*, драмата *Лила Венета*, поемата *Крал Дух*, лекционната идея за *Славянска църква* на Мицкевич и ранното му поетическо творчество, както и предсмъртната му кореспонденция, които според авторката *отреждат на Slavia Orthodoxa ролята на спасително начало за индивидуалния и колективния полски дух* (стр. 24). Задълбочената работа по полските контекстуализации на Средиземноморската античност е увенчана с 19 приложения, резюмета на полски и английски език, показалец на имената. Убедена съм, че дори в рамките на една научна рецензия е приемливо да се изрази възхищение от огромния труд и ерудиция на Калина Бахнева.

REFERENCES

- Agamben 2020:** Agamben, Giorgio. “The State of Exception Provoked by an Unmotivated Emergency.” *Positions Politics : Praxis*, 2020. <https://positionspolitics.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/> (published: 26.02.2020; accessed: 10.06.2021).
- Bahneva 1993:** Bahneva, Kalina. *The Migration of the Artistic Word. Polish Romanticism and Modernism and French Symbolism in the Bulgarian Poetic Context from the End of the 19th c. to the 1920s*. Sofia University Press, 1993. [In Bulgarian: Бахнева, Калина. *Преселението на художественото слово. Полският романтизъм и модернизъм и френският символизъм в българския поетичен контекст от края на XIX до 20-те години на XX век*. София: УИ Св. Климент Охридски, 1993.]
- Yotov 2020:** Yotov, Stilian, lead ed. *Piron. Online Journal for Arts and Culture*, vol. 19 (2020): *The Emergency 2020*. <http://piron.culturecenter-su.org/category/19/>. [In Bulgarian: Йотов, Стилиян, водещ ред. *Пирон. Академично електронно списание за изкуства и култура*, бр. 19 (2020): *Извънредната 2020*.]

•

ПАМЕТТА ЗА ТОТАЛИТАРНОТО ЗЛО. ЗА КНИГИТЕ НА ВИЛИ ЛИЛКОВ

LYUDMILA MINDOVA

BAS Institute of Balkan Studies and Center of Thracology

THE MEMORY OF TOTALITARIAN EVIL: ON VILI LILKOV'S BOOKS. A review of: Lilkov, Vili & Hristo Hristov. *Former People according to State Security Classification*. Sofia: Ciela, 2017, 536 pp. ISBN 9789542822882; Lilkov, V. & H. Hristov. *The Lost Bulgaria: On the Bulgarian Elite after September 9th, 1944*. Sofia: Ciela, 2019, 476 pp. ISBN 9789542829058; Lilkov, V. *Valour and Punishment: The People's Court and DS against the Saviors of Bulgarian Jews*. Sofia: Ciela, 2021, 476 pp. ISBN 9789542835288. [In Bulgarian: Лилков, Вили & Христо Христов. *Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност*. София: Сиела, 2017, 536 стр.; Лилков, В. & Хр. Христов. *Погубената България. За съдбата на българския елит след 9 септември 1944 г.* София: Сиела, 2019, 476 с.; Лилков, В. *Доблест и наказание. Народният съд и ДС срещу спасителите на българските евреи*. София: Сиела, 2021, 476 с.]

Keywords: Vili Lilkov, Hristo Hristov, communism, People's Republic of Bulgaria, State Security, holocaustization

Краят на Втората световна война се оказва не по-малко мъчителен за българското общество от времето на войните преди това, така многобройни за едва няколко десетилетия и с толкова тежки последици. След предходните проблеми с разпокъсването на българските земи, с бежанските кризи, с превратите, с хитлеристкия Холокост, през който гражданите на България от всякакъв етнически произход и верска принадлежност преминават заедно и дават редица примери за мъжество и доблест, след цялото това тежко оцеляване и след края на бомбардировките и капитулацията на страната това общество се оказва принудено да премине през нови, не по-малко трудни изпитания.

Народният съд, продължил от края на 1944 г. до средата на следващата година, чиито заседания се провеждат дори в Ректората на Софийския университет, сякаш за да покажат още по-недвусмислено пълното погазване на академичната автономия

и окупацията на държавността – този Народен съд с неговите присъди *в името на народа* всъщност представлява мощна демонстрация на раждането на тоталитарното общество. Народният съд, който изпреварва с почти цяла година самия Нюрнбергски процес, се осъществява като безусловен опит на новата власт да отнеме функциите на Бога, като се превръща в атеистична псевдорелигия на комунистическия пролетариат.

Вили Лилков, професор по атомна физика и доктор на науките, е сред личностите, които през последните години полагат сериозни усилия да покажат в богат документален материал насилието срещу българското общество в годините след края на Втората световна война. Книгите му в съавторство с Христо Христов *Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност* (2017) и *Погубената България. За съдбата на българския елит след 9 септември 1944 г.* (2019) са сред най-ценните документи за времената, с усилие удържани от потомците на бившата комунистическа номенклатура под повърхността на общественото внимание, изтласквани съзнателно в зоните на страха и забравата. България е сред малкото посткомунистически държави, в които макар трудовите лагери да са били пръснати из цялата страна, все още не са създадени същински мемориални паметници за жертвите от типа на този в Румъния например. Наистина, мемоарни и научни изследвания по темата за лагерите се появяват все повече; не липсват и добри художествени произведения. От друга страна темата за злото сама по себе си е тежка за възприемане, плашеща и съзнателно оттласквана в периферията. Това е и психологически оправдано. Жертвите трудно се връщат към своите спомени, роднините им също – мъчително е. Извършителите и подстрекателите на насилието и техните потомци предпочитат за това да се мълчи – за да могат да задържат своето политическо и финансово влияние в обществото.

Книгите на Вили Лилков са особено ценни с това, че насочват прожекторите тъкмо там, където тенденциозно се затъмнява. Докато върху темата за нацисткия Холокост срещу евреите няма никакви забрани и говоренето съвсем разбираемо и оправдано се подновява непрекъснато, за *комунистическия Холокост* табутата са многобройни. Неслучайно Любомир Канов определя книгата на Вили Лилков *Погубената България* като *безпоощадно ясно документирана книга на Българския Холокост, извършен от комунистите в името на чужда и страшна по своята безчовечност идеология*¹. Оказва се, че да се говори по-открито и незаглушавано по темата за комунистическия терор, е възможно най-вече през парадигмата на сравнението. Този отчасти интуитивен, отчасти съвсем целенасочено осъществяван методологичен

1 Канов, Л. „Предговор.“ В: Лилков, В. и Х. Христов. *Погубената България. За съдбата на българския елит след 9 септември 1944 г.* София: Сиела, 2019: 17.

подход е определен от друг активен български изследовател в това поле напоследък, културоложката Даниела Колева, с термина *холокостизиране на комунизма*¹. В цяла подглава, посветена на техниките и политиките на запаметяване на траматичния опит, Даниела Колева показва как пътят на посткомунистическите държави по архивиране и съхраняване на личните и публичните спомени за комунистическото насилие минава през уподобяването на извършеното спрямо еврейския Холокост:

В това отношение паметта за Холокоста, този негативен европейски голям разказ, се утвърждава като нормативен модел, един вид *acquis communautaire* в сферата на идентичността, част не само от културата на памет, но и от политическата култура в страните от Европейския съюз... Може би най-сериозното постижение на представителите на Източна Европа в ЕП по отношение на политиките на паметта е приемането на 2 април 2009 г. на резолюция *За европейската съвест и тоталитаризма*. Два режима – комунизмът и нацизмът – са обявени за тоталитарни с уговорката, че трябва все пак да се признае, че *Холокостът е единствен по рода си*. (Колева, Д. *Памет и справедливост...*, 2020: 70, 72)

Както Цветан Тодоров напомня в книгите си, посветени на тоталитарния опит, да се говори за злото на комунизма продължава да е трудно, тъй като самите извършители на престъпленията и техните наследници продължават да са във властта и да контролират държавното управление. Цв. Тодоров говори тук и за България: *Ситуацията в източноевропейските страни предразполага още по-малко към разчистване на сметки, тъй като бившите комунистически ръководители станаха междуременно най-богатите хора, едри собственици и работодатели*².

Съвсем близката във времето поява на изследванията на Даниела Колева и Вили Лилков е още по-ценна с това, че уплътнява разказа за премълчаваните срамни страни от най-новата национална история, като предоставя солидна информация за нормативната база, социалните, културните и психологическите фактори, направили възможно провеждането на тоталитарните практики по *прочистване на бившите*. По своему всяко от тези изследвания притежава безспорни предимства. Така например монографията на Даниела Колева е положена в съвременното европейско, а и световно културологично поле и ползва не само огромен изворов материал, но и богата методологична и теоретична основа, като същевременно се явява добър и особено успешен пример за дейността на Института за изследване на близкото

1 Колева, Д. *Памет и справедливост. Лични спомени и публични разкази за комунизма*. София: Сиела, 2020: 70–81.

2 Вж. повече за това в: Тодоров, Цв. *Тоталитарният опит*. Т. 1: *Човешкият отпечатък*. София: Изток-Запад, 2015: 51.

минало, публикувал текста. Книгите на Вили Лилков също се отличават с научна прецизност и добросъвестност и навярно защото са писани не от хуманитарист, а от професор физик, те притежават висока стойност за културологията и историческата наука – стойност, която тепърва предстои да бъде истински оценявана.

В *Погубената България* Вили Лилков представя внушителен изворов материал от архивни документи и лични спомени, показващи огромния мащаб на духовната разруха, до която е доведено българското общество. Съвестната му работа по събирането на данни от Държавния архив и Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби е наистина респектираща. Спомените на потърпевшите и на техните близки са ценен познавателен материал с голяма терапевтична стойност за наранената индивидуална и колективна душа. Тъкмо през тези спомени Вили Лилков представя историята на *погубването на България*. Първо чрез разказите за убитите без съд и присъда, сетне за въдворяваните в *Белене* и останалите комунистически концлагери; за усвояването на съветската практика на терора; за отчуждаването на собствеността на *бившите хора* и присвояването ѝ от *новия човек* на комунизма; за доносничеството и политическото *правосъдие* срещу *враговете на народа*; за скалъпените съдебни процеси срещу индустриалци, инженери, архитекти, юристи, творци... И особено последната четвърта част на книгата, която представя по градове *Погубената България*: Габрово, Сливен, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора, Добрич, Плевен, Велико Търново... Кулаци и общественици, юристи и царски офицери, индустриалци и търговци, дипломати, духовници... Цяла България, като на длан, готова за изстребление, готова за своето *холокостизиране*...

Несъмнено е, че още докато работи по предходните си книги в съавторство с журналиста Христо Христов, Вили Лилков трупа впечатления и обилна информация за един от най-сложните разкази от българската история по време на Втората световна война – разказа за Холокоста и нацистката акция по прочистване на евреите и особено за начина, по който България се справя с този проблем. Книгата му, която се появи съвсем наскоро под заглавието *Доблест и наказание. Народният съд и ДС срещу спасителите на българските евреи*, е не само продължение на темата за *погубената България*, а отваряне на една от най-табуизирани и фалшифицирани страници от най-новата национална история – страницата за спасяването на българските евреи по време на хитлеристкия Холокост. Чест прави на Вили Лилков, че навлезе и в тези територии.

Струва си да се припомни, че книгите на Хана Аренд за тоталитаризма се появяват в България едва след 1989 година. Публикуваната през 1951 г. нейна

световноизвестна книга *Произходът на тоталитаризма* в превод на български под заглавие *Тоталитаризмът* излиза в издателство *Панорама* през 1993 г., а една от особено важните за Холокоста в световен мащаб книги, *Айхман в Йерусалим. Репортаж за баналността на злото*, е публикувана от издателство *Сиела* за първи път през 2004 г. Тъкмо в тази своя книга Хана Аренд изрича думи в защита на България и българското гражданство:

Германците са под действие на илюзията, че преди всичко цар Борис е виновен за запазването на българските евреи, затова има смисъл в това, че немски агенти от разузнаването го убиват. Но нито смъртта на монарха, нито пристигането на Данекер в началото на 1943 г. променя по някакъв начин ситуацията, тъй като едновременно Парламентът и населението остават твърдо на страната на евреите.

И нещо, което Хана Аренд изрично подчертава в следващите редове на книгата си, а Вили Лилков ще припомни в Предговора към своята книга *Доблест и наказание*, това е фактът, че *ниито един от тях* (шестте хиляди *изтъкнати евреи* от България – б.м.) *не напуска когато и да е страната*¹ (Аренд), или другояче казано, *през годините на Холокоста нито един евреин от Царство България не заминава в лагерите на смъртта*² (Лилков). При това Аренд стига до още по-смели и ценни за българското общество заключения. Припомняйки огромната роля на екзарх Стефан в спасяването на българските евреи, в това число и укриването на главния равин на София, Аренд определя този акт като *нещо, което е значително повече, отколкото Папата някога е правил. В края на краищата в България се случва точно това, което ще се случи в Дания няколко месеца по-късно*³.

Забележително е делото на спасителите на българските евреи, които с риск за собствения си живот постъпват по християнски. Тъкмо затова, показва с книгата си Вили Лилков, е и така несправедлив актът на тяхното низвергване, физическо и психическо унищожение, както и социалното им дамгосване от *народната власт*. Неслучайно впрочем Даниела Колева озаглавява своето изследване върху феномена на *паметта за злото – Памет и справедливост*. Безспорно е, както показва с редица примери авторката, че *справедливостта* е неустойчиво понятие при конструирането на такова флуидно явление като личната или колективната памет, на собствените идентификации и стратегии за оцеляване. Няма справедливост в историята – за това

1 Аренд, Х. *Айхман в Йерусалим. Репортаж за баналността на злото*. София: Сиела, 2021: 265.

2 Лилков, В. *Доблест и наказание...*, 2021: 13.

3 Аренд, Х. *Айхман в Йерусалим...*, 2021: 265.

свидетелстват редица примери от многобройните изследвания върху човешкия опит от срещата със злото. Особено важна в това отношение е третата глава от книгата на Даниела Колева *Политики на справедливост: възстановителното право*. Макар да дава множество примери за нормативни процедури по компенсацията на жертвите на политическо насилие, сред които са законовите мерки за реабилитация на жертвите на комунистическия режим, за реституцията, за лустрацията и т.н., все пак винаги остава сериозен процент невъзможност за същинска компенсация. При това още в началото на тази глава Колева представя следния парадокс:

Приема се, че паметта за травматичното минало трябва да се поддържа като условие за справедливост към жертвите, като гаранция, че миналото няма да се повтори... Има обаче и контрааргументи: памет, която разделя, може да подкопае солидарността и да втвърди политическите или етнокултурните граници. Тоест не социалната памет, а социалната амнезия прави възможно новото начало. (Колева, Д. *Памет и справедливост...*, 2020: 92)

На фона на тези противоположни аргументи относно съхраняването на паметта за злото, книгата на Вили Лилков за ликвидирането на личностите-спасители на българските евреи има огромни достойнства. Сред тях са смелостта на автора да отвори тази табуизирана тема; доблестта да отстоява истината; куражът, който вдъхва на жертвите и техните близки да се справят с тежкото политическо и социално минало и настояще, а същевременно и важната стъпка към помирение на българи и евреи, напомняйки, че решенията на Народния съд са не решения на спасените евреи срещу техните спасители (съвсем не са малко примерите, в които по време на процеса евреи се застъпват за своите спасители), а на една лишена от суверенитет държава – държава в политическа несъстоятелност, подложена на суров външен диктат:

Жестоките присъди на Народния съд са произнесени под натиска на Георги Димитров, който от Москва изпраща указания на Трайчо Костов да се организира *един централен процес с много сериозно обоснован политически обвинителен акт*, съдебните процеси да бъдат бързи и да се превърнат в *огромна политическа школа за превъзпитание на целия наш народ и никой не следва да бъде оправдан*. (Лилков, В. *Доблест и наказание...*, 2021: 60)

Напълно заслужено след представянето на еврейския въпрос в България и принудителното въвеждане на антиеврейско законодателство проф. Вили Лилков отделя място в книгата си на съдбата на народните представители, които имат особена заслуга за спасяването на евреите: Димитър Пешев, Никола Мушанов, Петко Стайнов... Както е известно и се припомня от изследването, част от обвинените са били съдени посмъртно. Такъв е случаят с Андрей Лулчев например.

Читателят на книгата на Вили Лилков има възможност да си припомни или за пръв път да научи за редица достойни личности от предкомунистическия период на България – юристи, търговци, индустриалци, свещеници, писатели... Толкова много са имената на личностите, за които Лилков припомня. А има и редица примери за смелост, застрашаваща живота, какъвто е например отказът на д-р Любен Дюкмеджиев да оглави Шести състав на Народния съд с довода, че *правната съвест не му позволява да се поддаде на подобен натиск* (след като му връчват писмени указания как точно да протече процесът – б.м.) *и че той подписва само присъди, мотивите на които и след сто години не могат да бъдат оборени*¹. За тази своя доблестна постъпка д-р Любен Дюкмеджиев не е бил изпратен да сподели съдбата на съдените и наказваните от *народната власт*. Нещо повече – той дори продължава юридическата си практика. Но все пак тази смелост е окуражаващ пример, както окуражаващи са и множеството други примери от страна на представителите на елита, преследвани и заради произхода си, и заради отстояването на своите принципи.

Особено ценна част в книгата на Вили Лилков е посветена на българското духовенство, което заедно с писатели и интелектуалци като Трифон Кунев, Стилиян Чилингиров, Димо Казасов, Елин Пелин, Антон Страшимиров и мнозина други имат решаваща роля в спасяването на евреите. Без българското духовенство, което след 1944 г. претърпява особено жестоки репресии от комунистическата власт, тази дълбоко хуманна мисия изглежда немислима. Безспорно Вили Лилков оценява съвсем ясно този факт и затова отделя такова внимание на репресиите и срещу екзарх Стефан, и срещу бъдещия патриарх Кирил, и срещу митрополитите Борис, Неофит, Михаил, съвсем основателно определяйки духовниците като *морални подбудители на спасението*.

Книгите на Вили Лилков са забележителни по изследователско усърдие и посветеност на идеята за съхранение на човека и човечността. Това са качества, които читателската му аудитория признава и цени – заради големия принос на автора в популяризирането на доскоро табуизирани теми и факти, които все още са твърде трудни за артикулация, но тъкмо заради това говоренето за тях е особено важно.

1 Лилков, В. *Доблест и наказание...*, 2021: 288–289.

ИСТОРИЯ, ИСТИНА И ЧЕСТ. СБОРНИК В ЧЕСТ НА ПРОФЕСОР СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

LYUDMILA MINDOVA

*BAS Institute of Balkan Studies
and Center of Thracology*

HISTORY, TRUTH AND HONOR: ON THE COLLECTIVE VOLUME IN HONOR OF PROF. SVETLOZAR EL DAROV. A review of: Konstantinova, Rayna, ed. *The Historian's History: A Collective Volume in Honor of the 65th Birthday and 40 Years of Academic Activity of Professor DSc Svetlozar Eldarov*. Sofia: Ivray, 2021, 400 pp. ISBN 978-954-9388-97-8. [In Bulgarian: Константинова, Райна, ред. *Историята на историка. Сборник по случай 65 години от рождението и 40 години от началото на научната дейност на проф. дин Светлозар Елдъров*. София: Иврай, 2021, 400 с.]

Keywords: Svetlozar Eldarov, Balkan history, military history, Catholic Church in Bulgaria, Bulgarian Orthodox Church, Greek Catholic Church, communist repression

Впечатлява с обема и обхвата на темите си този том, посветен на научната дейност и творчество на професор Светлозар Елдъров – един от съвременните историци със сериозен принос в балканистичните изследвания на политическите, военните и религиозните събития през XX век. Особено ценно е изданието не само със статиите, проследяващи проучванията на професора историк, но и с обширното документално интервю с него, което запознава читателя с интересни страници от родовата и професионалната му биография.

Въвеждащият текст на полк. проф. Димитър Минчев неслучайно характеризира проф. Елдъров като *мускетар в българската историческа наука*. Тази препратка към романистиката на Дюма отваря темата за научната доблест на професор Елдъров и колегите му от Института за военна история да изследват най-драматичните моменти от българския XX век – освободителните войни в Македония и Одринско, Илинденско-Преображенското въстание, тежките национални загуби.

От текста на проф. дин Тодор Петров читателят се запознава с участието на проф. Елдъров в създаването на военноисторическа секция към Института за военна история при Генералния щаб на БНА. Това е тъкмо времето, когато – очевидно със

съзнание за грубите си грешки пред бъдещето на България – БКП се опитва да промени курса на своята *интернационална* политика и не само допуска, а дори насърчава по-задълбочени изследвания по националния въпрос. Безспорен успех е, че в историческите среди по това време се появяват млади хора със сериозно отношение към науката. Така още през 1985 г. младият тогава изследовател Светлозар Елдъров защитава дисертация на тема *Сръбската военна пропаганда в Македония 1901–1912 г.*, която през 1993 г. публикува под същото заглавие във Военното издателство. През следващите години се появяват и трудовете на неговите колеги – н. с. Тодор Петров (*Четническият институт на ВМОРО в Македония и Одринско 1899–1908 г.*), на н. с. майор Димитър Минчев (*Участието на населението от Македония в българската армия през Първата световна война 1914–1918 г.*) и н. с. Николай Янакиев (*Съпротивата на българското население от Добруджа срещу румънското господство 1878–1918 г.*).

Проф. Т. Петров изтъква големите достойнства и на един колективен сборник, подготвен от млади членове на военноисторическата секция успоредно с техните дисертационни трудове – *Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Военна подготовка и провеждане* (София, 1992). Забележително е, че за кратко време първият тираж от 1200 бройки е изчерпан и това налага подготовката на второто преработено и допълнено издание през 2003 г.

Както се вижда от текста на проф. дин Трендафил Митев, проф. Светлозар Елдъров има значителен принос не само за повдигането на академичното ниво на изследванията по военна история, но и за развитието на сп. *Военноисторически сборник* през 90-те години на ХХ век. Проф. Елдъров е не само сред историците, които активно публикуват в изданието през 70-те и 80-те години наред с Георги Марков, Георги Даскалов, Людмил Петров, Цветана Павловска, Димитър Минчев и други, а и допринася за развитието на военноисторическата наука със своите публикации през 90-те години върху проблемите на Българските освободителни братства (вж. Сборник № 2 от 1994 г., също и съвместната му публикация с Ц. Билярски в сб. № 2 от 1997 и сб. № 3 от 1998 г.), на Българската православна църква през Първата световна война (вж. Сборник № 4 от 1997 г.), на Върховния Македоно-Одрински комитет и Македоно-Одринската организация в България (в сб. № 1 от 1998 г.).

Статията на доц. Стоян Германов представя дейността на проф. Елдъров във възобновения на 3 май 1990 г. Македонски научен институт наред с останалите му научни сътрудници от този период. Идеята на 42-мата учени и дейци, които участват в това възобновяване, е да се продължи високата академична традиция, положена от първооснователите на института през 20-те и 30-те години на ХХ век, сред които са авторитетни имена като проф. Иван Георгов, проф. Любомир Милетич, проф. Никола

Стоянов и др. Особено ценен колективен труд на Македонския научен институт и Института за исторически изследвания на БАН е четири томното издание *Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи 1878–1944*, което излиза в продължение на десетина години от 1994 г. насетне. Наред с останалите историци, с които посвещава вниманието си на тази обща проблематика, проф. Елдъров се откроява и със своите изследвания върху делото на бележити личности като Даме Груев, Гоце Делчев, Борис Сарафов, Димитър Ризов и други, както и върху културно-просветната дейност на Македоно-Одринските организации в България.

Важен принос за опознаване дейността на проф. Елдъров внася с текста си д-р Ваня Стоянова, която разглежда неговите научни дирения по тракийския въпрос в рамките на Тракийския научен институт. Макар и закрит малко по-късно от Македонския, Тракийският научен институт, чийто пръв почетен председател е българският екзарх Стефан, след промените през 1989 г. също възстановява своята дейност. Това се случва през 1994 г. и отново сред привлечените към него активни български учени е и проф. Светлозар Елдъров. Наред с вече споменатите му изследвания, тук се открояват и статиите му за Петко Киряков и дружество *Странджа*, както и проучванията върху униатството в България. Редица ценни публикации на проф. Елдъров са отпечатани във възстановената през 2002 г. поредица *Известия на Тракийския научен институт* – за Илинденско-Преображенското въстание (кн. 11–12), за Католическата църква и българските униати (кн. 8), за българите в Одринска Тракия (кн. 10 и кн. 13), за Капитан Петко Войвода (кн. 14–15), за Екзарх Йосиф (кн. 17) и др.

Важен акцент в сборника придава публикацията на полк. проф. Сево Явашчев, който през погледа си върху колегиалните връзки и приятелството си с проф. Елдъров внася допълнителна ценна информация за неговия труд и мисията му на историк. Както обръща внимание авторът, професорът *не може да бъде упрекат, че е безпристрастен към фалшифицирането на националната ни история и не се притеснява аргументирано да представи мнение и по актуални проблеми, свързани с отношенията между България и Северна Македония.*

Върху научните интереси на проф. Елдъров в областта на българо-хърватските духовни, обществени и културни връзки е съсредоточен текстът на доц. Антоанета Балчева, с която, като активни учени в Института за балканистика с Център по тракология през последните десетилетия, внасят своя съществен принос в развитието на българо-хърватския научен обмен по два плодотворни проекта между Българската академия на науките и Хърватската академия на науките и изкуствата. Сред многообразните занимания на историка, който посвещава на посочената проблематика една монография и около 40 студии и статии, доц. Балчева специално подчертава

характерния за тях *широкомащабен анализ на ключови за двете историографии процеси и събития*, с което се превръщат във *важен фактор за изследване на двустранните отношения*. Сред особено приносните моменти в този дял от научната дейност на проф. Елдъров са изведени неговите изследвания върху личности като епископ Щросмайер, архиепископ Роберт Менини, Крунослав Херуц, Франьо Брадашка и др.

Към Документалното интервю, което обхваща малко повече от половината в сборника, въвежда текстът на неговия съставител и редактор Райна Константинова. Тя също споделя впечатленията си за историка, както и щрихи от подготовката на изданието. Интервюто включва огромен материал, в който проф. Елдъров най-напред разказва за историята на предците си и за някои от по-забележителните личности в рода си като архиепископ Михаил Мирев, стожер на рода му по бащина линия; пращадците му Георги Елдъров и Димитър Кацаров, чиято отдаденост на македоно-одринското дело е главният стимул за научните търсения на професора по тази тема. Особено интересна част от интервюто е посветена на личността на монсеньор архимандрит проф. д-р Георги Елдъров, чичо на проф. Светлозар Елдъров. Изключителен ерудит със значение не само за Българската католическа църква, монсеньор Елдъров е сред светлите личности вдъхновители за своя племенник. Неслучайно проф. Св. Елдъров споделя, че и биографията, и личността на архимандрита са уникални, споменавайки между другото, че до днес той остава единственият българин, имал възможност да общува едновременно с трима папи.

Безспорно сред най-важните моменти от документалното интервю са споделените мисли от професор Елдъров по повод две ключови теми от най-новата национална история – Македонският въпрос и Държавна сигурност. Обръщайки поглед назад към българската вътрешна и международна политика на Партията-Държава, професорът не се страхува да изрази доблестно позицията си за *катастрофалните последици от престъпната политика* [на БКП – б.м.] *по отношение на Македония и македонските българи* и за времето на осъзнаването или, другояче казано, на *официалното сваляне на ембаргото по Македонския въпрос* от началото на бо-те години на ХХ век, благодарение на което стават възможни и собствените му занимания по темата. Чест прави на проф. Елдъров, че често в спомените си откроява дейността на учените и изобщо на личностите, които през годините са го впечатлявали с интелектуалните, духовните и етичните си качества.

В сборника уместно е включено и Отвореното писмо на проф. Елдъров *За истината и свободата*. Към темата „Агентите на ДС във ВАК“ от юли 2011 г. Това е не само един от *документите за епохата*, както го определя Райна Константинова, но първоразреден анализ на тежката и особено неприятна тема от най-новата

национална история. Стойността на писмото се подчертава от разказа в първо лице на една от онези личности, чрез които Държавна сигурност нанесе най-перфидните си удари върху българските граждани за поколения напред. Оповестявайки като свои сътрудници интелектуалци, които под особен натиск и психически тормоз са били насилствено принудени да приемат сътрудничество, Държавна сигурност пост фактум се саморазправи с всеки опит за анализ и отхвърляне на тоталитарното минало. Затова и личният поглед на историка е толкова важен. Като племенник на монсеньор Георги Елдъров, както и заради интересите си в областта на Македонския въпрос, на Православната и Католическата църква във времената на държавния атеизъм, професор Елдъров се оказва особено ценна мишена за Държавна сигурност. Очевидно за тази *система на страха* още по-важно е оповестяването на сътрудничеството му със службите. Професорът обаче се оказва препъникамък на този тоталитарен модел на управление. С Отвореното си писмо той прекъсва опита за политически шантаж и показва схемата на вербуване, елемент от порочната практика на политически злодейства. Затова нека напомним тук заключителните думи от това писмо:

ДС беше героизирана, жертвите ѝ унижени... Все по-малко ще стават ония, които вярват или твърдят, че ДС е действала по патриотични подбуди, за национални интереси, с държавническа мъдрост. Нищо патриотично, национално и държавническо няма в това да мачкаш българската наука и българските учени. Независимо кога и как.

Свободата и истината не се получават наготово. Те си имат цена и понякога се плащат със страдания и жертви. Това обаче е единствената кауза, за която човек си струва да се бори.

Сред безценната информацията в документалното интервю са спомените на професора за дом *Абагар*, за българската секция на радио *Ватикана*, за Католическата мисия след 1989 г. Откроява се и споделеното за част от собствените му научни изследвания, притежаващи особена значимост за самия него – например за католиците в България, за отношенията между Ватикана и България, за униатството в българската съдба, за българите в Албания...

Научното издание, впечатляващо с разнообразната си информация, завършва с подробна библиография на научните трудове на професор Елдъров – изследовател, който заслужава уважението не само на своите колеги историци, но изобщо на българското гражданско общество, изправено за кой ли път на поправителен изпит пред своите тежки и все така неразрешавани въпроси.

СЪВРЕМЕННИ ИНТЕРАКТИВНИ ПРАКТИКИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЛИТЕРАТУРА

SVETLANA STOYCHEVA

*Krastyo Sarafov National Academy
of Theatre and Film Arts*

CONTEMPORARY INTERACTIVE PRACTICES FOR TEACHING LITERATURE. A review of: Dushkova, Mira. *Interactive Methods in Teaching Children's and Teenage Literature*. Ruse: Angel Kanchev University of Ruse Press, 2021, 121 pp. ISBN 978-954-712-846-0. [In Bulgarian: Душкова, Мира. *Интерактивни методи в обучението по дисциплината „Литература за деца и юноши“*. Русе: АИ Русенски университет, 2021, 121 с.]

Keywords: Mira Dushkova, interactive methods, children's and teenage literature, higher education, seminar

Учебното помагало *Интерактивни методи в обучението по дисциплината „Литература за деца и юноши“* с автор доц. д-р Мира Душкова е замислено с подчертано практико-приложна цел: то предлага модели за семинарни упражнения към дисциплината *Литература за деца и юноши*, насочени към провокиране на изследователските и творческите импулси на студентите при усвояването ѝ. Ето защо изданието би трябвало да се огледа и прецени от две основни страни: методико-педагогическа и теоретико-литературна.

Предложените интерактивни методи за провеждане на семинарни упражнения залагат на нови форми на обучение, напълно синхронизирани с актуалната учебна програма на дисциплината. Без да са последна новост в областта на бизнеса, факт е, че в сферата на хуманитаристиката в България те почти не са прилагани, а тъкмо спрямо литературата за деца и юноши (както и спрямо която и да е литературна дисциплина), доколкото ми е известно – никак. Включените теоретични постановки, методически указания, задачи и материали за прилагането им, както и задачите за самоподготовка, разделени на литературно-критическо и творческо писане, са не само в съответствие със съвременните концепции за обучение, но и с литературната теория – още едно доказателство, че за да си добър методик в дадена дисциплина, първо трябва да си добър

специалист и, разбира се, да имаш неизчерпаема енергия. Мира Душкова въплъщава и трите характеристики.

В сравнително кратък обем (121 стр.) са разработени шест съвременни метода за семинарни занятия и тяхното приложение: *Световно кафене*, *Мисловна карта*, *Кръгла маса*, *Панелна дискусия*, *Игра*, *Игра плюс елементи на лингвистичен анализ*, обвързани със съответни конкретни теми, готови да бъдат приложени в практиката на лекторите по дисциплината *Литература за деца и юноши*. Намирам за много ценно предварителното проиграване на учебното пособие – по-голямата част от методите са апробирани в периода 2011–2020 г. от авторката му, което неминуемо повишава практическата им стойност и доверието да бъдат веднага изпробвани в преподавателската практика на нейните колеги в Русенския университет *Ангел Кънчев* и в останалите вузове в страната. Краткият обем приемам за абсолютно достойнство, тъй като той конкретно, стегнато, точно, понятно (с добавени речници на използваните термини и на остарелите и архаични думи в текстовете), компетентно и оригинално предлага готови уроци, които без редактиране могат да се включат в употреба. Разработени са така, че преподавателят и студентите веднага да се ориентират в ролите си, да заемат, така да се каже, местата си и да започнат.

Всеки метод се въвежда по една и съща схема: теоретична разработка, технология на провеждане, материал за семинарното упражнение, материали в помощ на преподавателя, литература върху метода и материалите. Представянето и прилагането на информацията цели гъвкавост и поддържане на режим *отворени възможности* за участниците в процеса.

В изданието се долавя целенасочено търсено съответствие между учебната тема и предложения метод. Например за темата *Как се прави нонсенсово стихотворение* напълно адекватно е избран методът *Игра*, доколкото нонсенсът в литературата за деца е също (словесна) игра; за темата *Характер и проявления на героите в „Патиланско царство“ на Ран Босилек и в „Макс и Мориц“ на Вилхелм Буш* е избран методът *Панелна дискусия*, предоставяща възможност да се дискутират сходствата и различията между двете произведения.

Стойността на предложените методи се измерва не само с методическата им иновативност, но и с ценностите, които развиват: от образователните ще подчертая развиването на учебни умения и навици (анализ, синтез, критическо мислене) и особено работа с текста, която няма как да се постигне в лекционните часове; от развиващите ще посоча креативността, както и способността за формулиране на тези, уменията за работа в екип и съавторство; от дидактичната – развиването на толерантност към чуждите идеи и към гледните точки на другите в процеса на обсъждане.

Последната намирам за особено важна и насочена директно към *липсите* на днешното общество.

Във всички методи се провижда играта като техен знаменател: например в *Световно кафене* участниците са наречени *пътешественици*, които сменят местата си и съответно проблема, върху който разсъждават. На всяко ново място ги посреща *домакин*, който ги запознава с вече обсъденото. Тук откривам пълно съответствие с нагласите на днешния млад човек, когото можем да наречем *играещ човек*. Препоръчаната неформална атмосфера за провеждането на семинарните упражнения допълнително стимулира *влизането* в играта и пробуждането на познавателен ентузиазъм и интерес.

Някои от избраните теми за дискутиране имат повече от литературна стойност, като темата *Трябва ли родителите да спрат да четат приказки на децата си?*, или *Как тази информация помага в живота на съвременния човек?* – още един аргумент за адекватността на учебното пособие спрямо духа на съвремието ни.

Учебното помагало на Мира Душкова е с високо литературоведско и методическо равнище и гарантира използването му както във вузовете, така и в преподавателската практика на учителите по литература в прогимназиален и гимназиален етап. То е ценно и с продуктивните идеи, свързани с разработката на теми от учебния план по литература, и с иновативната методика.

DEJAN AJDAČIĆ (ДЕЈАН АЈДАЧИЋ), DR HAB., PROF. UG

University of Gdansk

dejan.ajdacic@ug.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4098-4660>

MAGDALENA BAER, PHD

Adam Mickiewicz University in Poznan

magbaer@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-2423-2087>

DILYANA DENCHEVA (ДИЛЯНА ДЕНЧЕВА), ASSOC. PROF. PHD

Sofia University of St Kliment Ohridski

dilyana_denchewa@slav.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0003-1969-6020>

MARINA DZHONOVA (МАРИНА ДЖОНОВА), ASSOC. PROF. PHD

Sofia University of St Kliment Ohridski

djonova@slav.uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0001-7336-5674>

SVETLA KOEVA (СВЕТЛА КОЕВА), PROF. PHD

Institute for Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences

svetla@dcl.bas.bg, <https://orcid.org/0000-0001-5947-8736>

KATHERINA KOKINOVA (КАТЕРИНА КОКИНОВА), PHD

Institute for Literature of the Bulgarian Academy of Sciences

kkokinova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5329-5872>

PAVEL KREJČÍ, ASSOC. PROF. PHD

Masaryk University

pkrejci@phil.muni.cz, <https://orcid.org/0000-0002-9810-5366>

TOMASZ KWOKA, PHD

Jagiellonian University in Krakow

tomasz.kwoka@uj.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1222-6472>

GEORGI MINCZEW (GUEORGUI MINTCHEV, ГЕОРГИ МИНЧЕВ), PROF. DR HAB.

University of Lodz

georgi.minczew@uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2068-533X>

LYUDMILA MINDOVA (ЛЮДМИЛА МИНДОВА), ASSOC. PROF. PHD
 Institute of Balkan Studies and Center of Thracology of the Bulgarian Academy of Sciences
lmindova@balkanstudies.bg, <https://orcid.org/0000-0002-7914-3076>

PETAR SOTIROV (ПЕТАР СОТИРОВ, ПЕТЪР СОТИРОВ), DR HAB., PROF. UMCS
 Maria Curie-Sklodowska University in Lublin
petar.sotirow@mail.umcs.pl, <https://orcid.org/0000-0003-4082-4592>

MAXIM STAMENOV (МАКСИМ СТАМЕНОВ), PROF. DSc
 Institute for Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences
maxstam@bas.bg, <https://orcid.org/0000-0003-4907-533X>

SVETLANA STOICHEVA (СВЕТЛАНА СТОЙЧЕВА), PROF. PHD
 Krastyo Sarafov National Academy of Theatre and Film Arts
s.stoicheva@natfiz.bg, <https://orcid.org/0000-0002-9973-9168>

YOVKA TISHEVA (ЙОВКА ТИШЕВА, ЈОВКА ТИШЕВА), PROF. PHD
 Sofia University of St Kliment Ohridski
tisheva@uni-sofia.bg, <https://orcid.org/0000-0001-5586-9457>

MARIYANA TSIBRANSKA-KOSTOVA (МАРИЯНА ЦИБРАНСКА-КОСТОВА), PROF. DSc
 Institute for Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences
tzibran@ibl.bas.bg, <https://orcid.org/0000-0002-5699-7503>

PIOTR ZŁOTKOWSKI, DR HAB.
 Maria Curie-Sklodowska University in Lublin
piotr.zlotkowski@mail.umcs.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5777-2114>

